T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂGATI BİLİM DALI

ARAP DİLİNDE YAPI VE ANLAM İLİŞKİLERİ
(Kelime Yönüyle Bir İnceleme)

Hazırlayan
Abdullah KUŞÇUOĞLU

Danışman
Prof. Dr. Kadir KINAR

Doktora Tezi

Ocak 2020
KAYSERİ

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂGATI BİLİM DALI

ARAP DİLİNDE YAPI VE ANLAM İLİŞKİLERİ
(Kelime Yönüyle Bir İnceleme)

(Doktora Tezi)

Hazırlayan
Abdullah KUŞÇUOĞLU

Danışman
Prof. Dr. Kadir KINAR

Ocak 2020
KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı-Soyadı:

Abdullah KUŞÇUOĞLU

İmza:

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Başlığı: **ARAP DİLİNDE YAPI VE ANLAM İLİŞKİLERİ (Kelime Yönüyle Bir İnceleme)**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan toplam ……. sayfalık kısmına ilişkin, …./…/2020 tarihinde ***Turnitin*** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı: %.....dır.

Uygulanan filtremeler:

1- Giriş dahil
2- Ana Bölümler dahil
3- Sonuç dahil
4- Alıntılar dahil/hariç
5- Kapak hariç
6- Önsöz ve Teşekkür hariç
7- İçindekiler hariç
8- Kaynakça hariç
9- Özet hariç
10- Yedi (7) kelimeden daha az örtüşme içeren metim kısımları hariç

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İhtihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulana esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir ihtihal içermediğini, aksinin terspit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum verilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. …../…./……
Adı Soyadı : Abdullah KUŞÇUOĞLU
Öğrenci No : 4032441504
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Arap Dili ve Belagatı
Program Adı : Doktora

Danışman
Prof.Dr. Kadir KINAR

Öğrenci Adı/İmza
Abdullah KUŞÇUOĞLU

YÖNERGEYE UYGUNLUK

"Arap Dilinde Yapı ve Anlam İlişkileri (Kelime Yönüyle Bir İnceleme) "adlı Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan	Danışman
Abdullah KUŞÇUOĞLU	Prof. Dr. Kadir KINAR

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Hâlim ÖZNURHAN

KABUL ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Kadir Kınar danışmanlığında **Abdullah KUŞÇUOĞLU** tarafından hazırlanan **"Arap Dilinde Yapı ve Anlam İlişkileri (Kelime Yönüyle Bir İnceleme)"** adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında** Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

09 ./12 / 2019
(Tez Savunma Sınav Tarihi Yazılacak)

JÜRİ:

Danışman : Prof. Dr. Kadir Kınar

Üye : Prof. Dr. Halim Öznurhan

Üye : Prof. Dr. Kenan Has

Üye : Doç. Dr. Enes Erdim

Üye :Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer Özli

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 20./01../2020 tarih ve ...03..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

20./01./2020

Prof. Dr. Kenan GÜLLÜ
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Arap dili gelişen, genişleyen, yapı ve anlam uyumuyla dikkat çeken bir dildir. Bu dili önemli kılan ve bütün insanları ve özellikle Müslümanları kendine çeken tarafı Kur'ân dili olmasıdır. Arap dil yapısını oluşturan elemanları tanımak ve bu elamanların anlamla olan ilişkilerini bilmek gerekir.

Dilbilimi, vaz' ilmiyle birlikte kelimeleri, cümleleri ve kelâmı araştırmaktadır. Bu unsurların birbirleriyle olan alakası, birbirlerine olan etkileri yapı ile mana arası bağın çok sıkı olduğu gerçeğini göstermektedir. Ses ve mu'cemler kelimelerin manalarını ortaya çıkarmada anahtar rol oynamaktadır. Harflerin oluşturduğu vezin, sıyga ve sarf binalarının bilgisi ise bizleri genel çerçevesiyle kelime yapısının manasıyla doğru orantılı olduğu gerçeğine götürmektedir.

Sıyga, vezin ve sarf binalarının birbirleri yerine kullanımlarının farklı mana delâletlerini bilen kişi, Arap dilinin i'câz boyutununz en mükemmel örneği olan Kur'ân kelimelerinin her bir kelimesinin yapı ve anlam bütünlüğü içinde kullanıldığına şahit olacaktır.

İşte bu noktada tezimizin çoklu bir konu genişliğine sahip olduğunu görüp ona göre giriş bölümümü dilbilimi, vaz'z ilmi, ses ilmi konularına, birinci bölümünü sarf terimleri, vezin ve sıyga konularına, ikinci bölümünü farklı Kur'ân kıraatlerinde olduğu gibi aynı kelimeyi farklı şekillerde telaffuz etmenin manaya etkilerine, üçüncü bölümünü udul kavramı ve kelime delâlet şekillerine ve dördüncü bölümümü ise ziyâde ve hazf kavramına ayırarak tezimizle alakalı yönlerini ortaya çıkarmaya çalıştık.

Tezimin başından son halini alana kadar her aşamasında bana değerli yardımlarını ve yönlendirmelerini esirgemeyen tez danışmanım Prof Dr. Kadir Kınar bey'e teşekkür ederim. Ayrıca, doktoraya başlamamdan bu zamana kadar hoşgörülü davranan eşime, çocuklarıma ve maddî manevî bana destek olan bütün herkese teşekkürü bir borç bilirim.

Abdullah KUŞÇUOĞLU

Kayseri-2020

ARAP DİLİNDE YAPI VE ANLAM İLİŞKİLERİ
(Kelime Yönüyle Bir İnceleme)

Abdullah KUŞÇUOĞLU

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Tezi, Ocak 2020
Danışman: Kadir KINAR

ÖZET

İnsanoğlunun varoluşundan bu yana onunla birlikte doğan, gelişen ve değişen vazgeçilmez iletişim aracı dildir. İnsanı diğer canlılardan ayıran, onu bu dünya gezegeninde Yüce Allah'ın halifesi olma şerefine çıkaran en kıymetli değeri yine dildir. Fiziksel bir takım parçaların birleşmesi ve birbirleriyle etkileşmesi sonucu iletişim sağlanmakta ve farklılaşmaktadır. Arapçanın en önemli özelliği yapı ve anlam ilişkisinin çok kuvvetli olmasıdır. Arap dilinde seslerin mahreçleri, sıfâtlarının farklılıkları, harflerin oluşturdukları vezin, binâ ve sıyga yapılarının birbirleriyle ve kelime manasıyla olan sıkı ilişki ve uyumu göze çarpmaktadır. Bu uyuma Arap dil yapısının anlamla olan ilişkisini tesbit ederek, birbirleri arası etkilerini ortaya çıkararak ulaşırız. Arap seslerini, mahreçlerini, harflerini, kelimeye, cümleye ve kelâma, aynı zamanda uslûba, belâgata olan katkılarını göstermek amacıyla bu önemli konuyu seçerek konumuzu işlemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Sesler, Harfler, Vezin, Binâ, Sıyga, Delâlet ve Kelime.

STRUCTURE AND MEANING RELATIONS IN ARABIC LANGUAGE
(A Reviewin Terms of Word)

Abdullah KUŞÇUOĞLU

Erciyes Unıversıty, Instıtute For Socıal Scıences,
M.Sc.Thesis, January 2019
Supervisor: Prof. Dr. Kadir KINAR

ABSTRACT

Language is an essential tool of communication that is born, developed and changing along with humans since their existence. It is the out-most thing that separates people from other living creatures, making them worthy of being the Khalifa of Allah Almighty here in this world. Communication is formed through the unification and interaction of physical movements which differ within themselves. The most important attribute of the Arabic language is the fact that it is the relation of structure and meaning is very strong. The things that are most noticeable in the Arabic language are the origins of the sounds (Mahraj), the difference of the adjectives and the harmony ofthe rhythm, the bin'a (no-declension of verbs) and the structure of the tenses (ṣīḡa) coming together with the meaning, forming a tight bond. We reach this harmonization by determining the structure of the Arabic language in unison with the meaning and how they affect one another. We have chosen to work on this topic to demonstrate the contributions of the sounds, mahrajs and letters to the words, sentences, utterance as well as the wording and the art of declamation.

Key Words: Sounds, Letters, Rhythm, Bin'a, ṣīḡa, Signification and Word.

İÇİNDEKİLER

ARAP DİLİNDE YAPI VE ANLAM İLİŞKİLERİ
(Kelime Yönüyle Bir İnceleme)

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK ..... **i**
İNTİHAL FORMU ..... **ii**
YÖNERGEYE UYGUNLUK ..... **iii**
KABUL VE ONAY SAYFASI ..... **iv**
ÖNSÖZ ..... **v**
ÖZET ..... **vi**
ABSTRACT ..... **vii**
İÇİNDEKİLER ..... **viii**
KISALTMALAR CETVELİ ..... **xv**
GİRİŞ **1**
1.Tezin Konusu 1
2.Tezin Amacı 3
3.Tezin Önemi 3
4. Literatür Değerlendirmesi 3
5. Tezin Yöntemi 5
6. Dil Bilimi 6
6.1. Dil Biliminin Tanımı ve Mahiyeti 6
6.1.2. Dil Bilimi Tarihi 8
6.1.3. Dil Biliminin Konusu 10
7. Vaz' İlmi (Lafzın Manaya Delâlet Meselesi) 11
7.1. Vaz' Kelimesinin Tanımı ve Mahiyeti 11
7.1.2. Vaz' İlminin Tarihi ve Mes'eleleri 12
8. Ses Kavramı 17
8.1. Sesin Etimolojisi ve Anlamı 18
8.2. Sesin Tanımı 18
8.3. Ses Bilimi 19
8.3.1. Doğuda Ses Bilimi 19
8.3.1.1. Araplar'da Ses Bilimi 19
8.3.1.2. Arap Sesleri 20

8.3.1.2.1. el-Halîl b. Ahmed, Arap Sesleri, Harfleri ve Mahreçleri 20
8.3.1.2.1.1. el-Halîl b. Ahmed ve Arap Dili Seslerinin Sıfâtları 23
8.3.1.2.2. es-Sibeveyh, Arap Sesleri, Harfleri ve Mahreçleri 24
8.3.1.2.2.1. es-Sibeveyh ve Arap Dili Seslerinin Sıfâtları 25
8.3.1.2.3. İbn Cinnî, Arap Sesleri, Harfleri ve Mahreçleri 29
8.3.1.2.3.1. İbn Cinnî ve Arap Dili Seslerinin Sıfâtları 30
8.4. Sesin Sınıflanma Çalışmaları 32
8.4.1. Mu'cem ve Kelime 32
8.4.1.1. Mu'cemin Tanımı 32
8.4.1.2. Mu'cemin Tarihi 33
8.4.1.3. Mu'cem Kaynakları 35
8.4.1.4. Mu'cem Yazım Sebepleri 35
8.4.I.5. Mu'cem Ekolleri 36
8.5. Giriş Bölümünün Değerlendirilmesi 38

1.BÖLÜM

SARF TERİMLERİ VE KELİMEYE ETKİLERİ

1. Sarf Terimleri Mâhiyeti ve Nahiv İle İlişkisi 40
1.1. Sarf Kelimesinin Lugat ve Terim Manaları 40
1.2. Sarf İlminin Konuları ve Düzenleri 43
1.2.1. Sarf İlminin Konuları 43
1.2.1.1. Harfin Lugat ve Terim Anlamları 43
1.2.1.2. Harflerin Manaları ve Görevleri 44
1.2.1.2.1. Tek Başına Gelen Elif (أَ) 44
1.2.1.2.2. Bitişik Gelen Elif (أ) Harfi 48
1.2.1.2.3. Tek Başına Gelen Ba (ب) Harfi 50
1.2.1.2.3.1. Bitişik Gelen Ba (ب) Harfi 52
1.2.1.2.4. Tek Başına Gelen Ta (ت) Harfi 53
1.2.1.2.5. Bitişik Gelen Sa (ثَ) Harfi 53
1.2.1.2.6. Bitişik Gelen Cim (ج)Harfi 54
1.2.1.2.7. Bitişik Gelen (حَ) Harfi 55
1.2.1.2.8. Bitişik Gelen (خ) Harfi: 55
1.2.1.2.9. Bitişik Gelen Ra (ر) Harfi 55
1.2.1.2.10. Tek Başına Gelen Sin (س) Harfi: 56

1.2.1.2.10.1. Bitişik Gelen Sin (س) Harfi 56
1.2.1.2.11. Bitişik Gelen Ayn (ع) Harfi: 57
1.2.1.2.12. Bitişik Gelen Gayn (غ) Harfi: 62
1.2.1.1.2.12. Tek Başına Gelen Fe (ف) Harfi: 62
1.2.1.1.2.13. Bitişik Gelen (القَاف) Harfi 67
1.2.1.1.2.14. Tek Başına Gelen Kaf (ك) Harfi 68
1.2.1.1.2.15. Tek Başına Gelen Lam (ل) Harfi 69
1.2.1.1.2.16. Bitişik Gelen Mim (م) Harfi 72
1.2.1.1.2.17. Tek Başına Gelen Nûn (ن) Harfi 77
1.2.1.1.2.18. Tek Başına Gelen Ha (ه) Harfi: 77
1.2.1.1.2.18.1. Bitişik Gelen (هَا) Harfi 78
1.2.1.1.2.19. Tek Başına Gelen Vav (و) Harfi 80
1.2.1.1.2.20. Tek Başına Gelen Hemzesiz Elif (ا) Harfi 81
1.2.1.1.2.21. Tek Başına Gelen Ya (ي) Harfi 82
1.2.1.1.2.2.3. Bitişik Gelen Yâ (يَ) Harfi 83
1.2.1.1.3. Harflerin Ses ve Mana Özelliklerinin Kelimelerdeki Yeri ve Etkileri 83
1.2.1.1.3.1. Nun ve Fe (ن ve ف) Harfleri Arası İlişkiler 85
1.2.1.1.3.2. Nun ve Ba (ن ve ب) Harfleri Arası İlişkiler 85
1.2.1.1.3.3. Gayn ve Mim (غ ve م) Harfleri Arası İlişkiler 85
1.2.1.1.3.4. Fa ve Lâm (ف ve ل) Harfleri Arası İlişkiler 86
1.2.1.1.3.5. (ق ve ط) Harfleri Arası İlişkiler 86
1.2.1.1.3.6. (حve ج) Harfleri Arası İlişkiler 86
1.2.1.1.3.7. (خve ر) Harfleri Arası İlişkiler 86
1.2.1.1.3.8. (ق veص) Harfleri Arası İlişkiler 87
1.2.1.1.4. Kelimerde Bir Harfin Değimi ve Manaya Etkileri 87
1.2.1.1.4.1.Arap Vezinlerinin Lafızları ve Manalarında Yapılan Değişiklikler ve Etkileri 92
1.2.1.1.4.2. Lafız İle İlgili Değişiklikler 92
1.2.1.1.4.2.1.Fiiller 93
1.2.1.1.4.2.1.1. Sülâsî Mücerred Fiiller 93
1.2.1.1.4.2.1.1.4. Rubâî Mücerred Fiiller 100
1.2.1.1.5. Binaların Delâletleri ve Sıygaların Manaları 101

1.2.1.1.6. Binaların Gelişimi ve Değişimi 104
1.2.1.1.7. Lafızların Mana Değişim ve Gelişim Sebepleri..... 115
1.2.1.1.8.1. İştikâk 125
1.2.1.1.8.2. Kelime Vezinlerinin Bulunma Metodları 126
1.2.1.1.8.2.1. Kelime Oluşum Ölçüleri 128
1.2.1.1.9. Sıyga Farklılıklarının Delâlete Etkileri 131
1.2.1.1.9.1. İsm-î Fâil 134
1.2.1.1.9.1.1. İsm-î Fâil'in Zamanı..... 137
1.2.1.1.9.1.2. İsm-î Fâil'in Fiillerde Gelme Şekilleri ve Şartları 139
1.2.1.1.9.1.3. İsm-î Fâil'in Mübalağası ve Genel Mübalağa Sıygaları..... 141
1.2.1.1.9.2. İsmi Mef'ûl'ün Zamanı 145
1.2.1.1.9.2.1. İsmi Mef'ûl'ün Yerine Geçen Sıygalar 145
1.2.1.1.9.2.3. İsmi Fâil ile İsmi Mef'ûl İhtilafları..... 149
1.2.1.1.9.2.4. İsim ve Fiil Binâlarının Delâlete Etkileri..... 154
1.2.1.1.9.2.5. Mastarların Delâlete Etkileri 158
1.2.1.1.9.2.5.1. Mastarların Çok Olmasının İki Ana Sebebi Vardır 158
1.2.1.1.9.2.5.2. En Meşhûr Mastar Vezinleri..... 160
1.2.1.1.9.2.5.3. Mimli Mastar..... 163
1.2.1.1.9.2.6. İsmul Merre ve'l-Hey'e..... 164
1.2.1.1.9.2.6.1. Sülâsi Fiil Dışında Gelen Mastarlar 165
1.2.1.1.9.2.7. İsmu'l Mekân ve İsmu'z-Zamân..... 166
1.2.1.1.9.2.8. İsm-i Alet 167
1.2.1.1.9.2.9. Cemi (çoğul) Sıygaları..... 169
1.2.1.1.9.2.9.1. Çoğulların Farklı Getirilme Sebebleri 169
1.2.1.1.9.2.9.2. En Meşhûr Mükesser Vezinler..... 175
1.2.1.1.9.2.9.3. Birinci Bölümün Değerlendirilmesi..... 181

2. BÖLÜM

KUR'ÂN KIRÂATLERİNİN MANAYA ETKİLERİ VE SARF BİNALARININ ANLAMLARI

1.1. Kur'ânda Bir Kelimeye Eklenen Harfler Veya Harekeler Vasıtasıyla Faklı Okuyuşun Anlama Etkileri..... 183

1.2. Kur'ân Kelimelerinin Mücerred Fiil Olarak Gelip Farklı Bina Kalıplarında Okumanın Anlama Etkileri 190

1.4. Kur'ânda Bazı Kelimelerin Bir "Ta" Harfinin Hazfi veya İdğamıyla Okumanın Anlama Etkisi 204
1.5. Kur'ânda Farklı Binalarla Okunan Bir Fiilin Anlama Etkileri 206
1.6. Kur'ânda Mastar Ve Sıfât-ı Müşebbehe Olarak Gelen Kelimelerin Bazılarının Farklı Binalarla Okunmasının Anlama Etkileri 225
1.7. Sülâsî Fiiller, Mastarlar ve Müştak Kelimelerin Bazılarının Farklı Binalarda Okunmasının Anlama Etkileri 226
2. MEZÎD FİİL BİNALARI VE ANLAMLARI 227
2.1. Sülâsî Fillerin Bir Harf İle Mezîd Olanları, Binaları ve Manaları 227
2.1.2. فَعَّلَ Binası ve Manaları 231
2.1.3. فَاعَلَ Binası ve Manaları 232
2.2. Sülâsî Fiillerin İki Harf İle Mezîd Olanlarının Binaları ve Manaları 233
2.2.1. اِنْفَعَلَ Binası ve Manaları: 233
2.2.2. اِفْتَعَل Binası ve Manaları: 233
2.2.3. تَفَاعَلَ Binası ve Manaları: 234
2.2.4. تَفَعَّلَ Binası ve Manaları: 235
2.2.5. اِفْعَلَّ Binası ve Manaları: 236
2.3. Sülâsî Fiillerin Üç Harf İle Mezîd Olanlarının Binaları ve Manaları 237
2.3.1. اِسْتَفْعَلَ Binası ve Manaları 237
2.3.2. اِفْعَوْعَلَ Binası ve Manaları: 238
2.3.3. اِفْعَوَّلَ Binası ve Manaları: 238
2.4. Rubâî Mezîd Fiillerin Binaları ve Manaları 238
2.4.1.1. تَفَعْلَلَ Sıygası ve Manaları 239
2.4.2.1 اِفْعَنْلَلَ Sıygası ve Manaları 239
2.4.2.2. اِفْعَلَّلَ Sıygası ve Manaları 239
2.5. Bir Harf İle Mezîd Olan Fiillerin Kullanım Alanları 239
2.5.1. أَفْعَلَ Binasının Kullanım Alanları 239
2.5.2. فَعَّلَ Binasının Kullanım Alanları 243
2.5.4. تَفَعَّلَ Binasının Kullanım Alanları 247
2.5.6. اِنْفَعَلَ Binasının Kullanım Alanları 251
2.5.8. اِسْتَفْعَلَ Binasının Kullanım Alanları 251

3. BÖLÜM
UDÛL KAVRAMI VE KUR'ÂN KELİMELERİNİN SIYGALARININ DELÂLETİ İTİBARİYLE ANLAMA ETKİLERİ

1. UDÛL KAVRAMI 254
1.1. Udûl Kavramının Lugat ve Terim Anlamı: 254
2. KUR'ÂN KELİMELERİNİN SIYGALARININ DELÂLETİ İTİBARİYLE ANLAMA ETKİLERİ 258
2.1.Tafsîl ve İcaz 258
2.2. Müfred ve Müsenna 259
2.3. İsm-i Mevsul: 260
2.4. Fiil ve İsim Sıygası 260
2.5. Zamîrler 261
2.6. Harfi Cerlerin Hazfi ve Zikri 262
2.7. Tabi ve Metbû 265
2.8. Kelime Değişikliği 265
2.9. İsim Veya Fiil Tesbiti 266
2.11. Kelimede Yapılan İbdalin Delâlete Etkileri 270
2.12. Meçhul (Edilgen) Fiil Kipinin Cümlenin Anlamına Etkileri 275
2.14. İrab Dışı Harekenin Anlama Etkileri 280
2.15. Eşanlamlı Sözcüklerin Birbiri Yerine Kullanılmasının Anlama Etkileri 281
2.16. Siyaka Göre Kelime Seçiminin Manaya Etkisi 282
2.17. Üçüncü Bölümün Değerlendirmesi 287

4. BÖLÜM
KELİME BÜNYESİNDE YAPILAN ZİYADE VE HAZFİN ANLAMA ETKİLERİ

1. KELİME BÜNYESİNDE YAPILAN ZİYÂDENİN ANLAMA ETKİLERİ 289
1.1. Ziyade Kavramının Lugat ve Terim Tanımı 289
1.2. Ziyâdeliğin Mahiyeti 289
1.3. Mütekaddim ve Müteahhir Âlimlerin Ziyâdelik Konusundaki Görüşleri 292
1.4. Ziyâdeliği Savunanların Sebepleri: 295
1.4.1. Nahiv Âlimlerinin Ziyâdeliği Savunma Sebepleri 296
1.5. Manevî Ve Sessel Faktörlerle Gerçekleşen Ziyâdelik Sebepleri 299
1.6. Ziyâdeliğin Etkileri 300

1.7. Ziyade Çeşitleri 302
1.8. Kelimede Gerçekleşen İrade Dışı Değişiklikler 306
2. KELİME BÜNYESİNDE YAPILAN HAZFİN ANLAMA ETKİLERİ 311
2.1. Hazfin Lugat ve Terim Anlamı 311
2.2. Hazfin Mahiyeti 312
2.3. Hazfin Gayeleri: 313
2.4. Hazf Çeşitleri 314
2.4.1. Şart Cümlesinin Hazfi 314
2.4.2. Kasem Cümlesinin Hazfi 314
2.4.3. Nakıs Fiil Cümlesinin Hazfi 315
2.4. Dördüncü Bölümün Değerlendirilmesi 315
SONUÇ 317
KAYNAKÇA 320
ÖZGEÇMİŞ 340

KISALTMALAR CETVELİ

a.g.e.	: Adı Geçen Eser.
a.g.m.	: Adı Geçen Makale.
b.	: Bin
bkz.	: Bakınız.
yy.	: Basım Yeri Yok.
çev.	: Çeviren.
c.	: Cilt.
DİA.	: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
h.	: Hicrî.
m.	: Milâdî.
nşr.	: Neşreden.
ö.	: Ölümü.
r.a.	: Radiyallâhu Anhu.
r.anha.	: Radiyallâhu Anha.
s.	: Sayfa.
s.a.s.	: Sallallâhu Aleyhi Ves'-Sellem.
sy.	: Sayı.
şrh.	: Şerheden.
thk.	: Tahkîk.
TDK.	: Türk Dil Kurumu.
trc.	: Tercüme Eden.
ts.	: Tarihsiz.
vb.	: Ve Benzeri.
vd.	: Ve Diğerleri.
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

1.Tezin Konusu

Dil insanoğlunun fikir, istek ve arzularının anlatım aracılığı görevini gören bir hazinedir. Dil canlılığını bir takım koruma ve geliştirme yöntemlerine başvurarak sürdürmüştür. Arap dilinin hak ettiği dünya ve din dili mertebesine ulaşması için kendi iç dinamiklerinin farkında olması ve bunları hayatın her alanına ve her topluma yansıtması gerekir. Arap dilinin yapısını oluşturan iştikâk, vezin, binâ ve sıygaların, kelimelerin anlamlarında yaptığı değişiklik tezimizin konusunu oluşturmaktadır.

Mütekaddim Arap dilcilerinin vezin, binâ ve sıygaların getirilme şartlarına, ölçülerine ve isimlerine yoğunlaşıp bunların çerçeveleri üzerine oluşturdukları kâideler hakkında bilgiler verdiklerini görmekteyiz. Kelime yapılarının mana farklılıklarına mastar, sıfât-ı müşebbehe, ism-î fâil, mübâlağa sıygalarının bazılarına kısmi açıklama getirerek değinmişlerdir.

Herhangi bir dilin yapı ve anlam ilişkilerini kavramamız için dilbiliminin tarifini yapmamız, tarihini, araştırma alanlarını bilmemiz gerekir. Dilin vaz' edilme sebebleri, mes'eleleri, sesin tarifi, ortaya çıkma şekilleri, ses farklılaşmasının sebep ve sonuçları, seslerin harflere bürünmesi gibi mes'eleler konumuzun yapı taşlarını oluşturmaktadır. Harflerin birleşmesiyle oluşan kelimelerin binâ, vezin, mevzûn ve sıyga çeşitlerinin anlama etkilerini örnekleriyle göstermemiz, bizlere dilin edebî yönünün zenginliğini görmemizi sağlayacaktır.

Arap seslerini diğer dillerdeki seslerden ayıran farklılıklarını, sıfâtlarını, bu seslerin sınıflandırılması sonucu oluşan Arap sözlüklerinin özellikleri, kelime yapısı ve manasıyla olan ilişkileri de tezimizin konuları içindedir. Arap dilinin en önemli özelliği olan i'câzın ve bunun en mükemmel örneği olan Kur'ân-ı Kerîm'in ve Kur'ân'da var olduğu tartışmalı olan ziyâdelik ve hazf mes'elelerinin de tezimizin konusu içinde zikredebiliriz. Kelimenin yapı hallerini inceleyen sarf ilmi, her bir kelime binâsının bâbları, bu bâbların kendilerine has mana farklılıkları da konumuz dahilindedir.

Tezimiz tez izleme raporlarında yer alan çalışma cetveline göre hazırlanmış, toplanan kaynakların incelenmesi ve okunması ve yazılması şeklinde tamamlanmıştır.

Tezimizin giriş bölümünde tezimizin konusu, amacı, önemi, literatür incelenmesi ve yöntemi, dil bilimin gelişim serüveni, dil biliminin bir alt bölümü olan ses bilim (fonetik ilmi) alanında batıda ve doğuda özellikle Arap dünyasında yapılmış çalışmalara değindik. Arap seslerinin özelliklerine, Sibeveyh, Halîl b. Ahmed, İbn Cinnî gibi dil ve ses bilimi âlimlerinin çalışmalarına yer vererek onların ses belirleme yöntemlerine, sesin harflere bürünmüş şekillerine, çeşitlerine, harflerin birleşmesiyle oluşan kelimenin lugavî ve ıstılâhi tariflerine, bu konuda ortaya çıkan farklı görüşlere ve hükümlere yer verdik.

Birinci bölümde kelime çeşitlerini, vezin ve sıyga ölçü birimleri, gayeleri, faydaları, binâ ve kelime, sıyga ve kelime, sıygaların manaları, sıyga farklılıklarının kelime ve cümlede yaptıkları değişiklikler, Fâdıl es-Samarrâî'nin *" Meâni'l-Ebniye fi'l-Lugati'l-Arabiyye "* Buhayt Receb İbrâhîm'in *" Vucûhu'd-Taaddud lî Binâi'l-Kelime fi'l-Kur'âni'l-Kerim "* gibi eserlerden yararlanarak işledik.

İkinci bölümde Kur'ân kıraatlerinin manaya etkilerine ve sarf binalarınınn anlamlarına ayırarak Kur'ânın çeşitli şekillerde okunuşunun mana bütünlüğünü bozmadığı gerçeğine götürmüş, Kur'ânın yorumlanmasını kolaylaştırmakta olduğunu göstermiştir.

Üçüncü bölümde udûl kavramın lugat ve terim manası, mahiyeti, çeşitleri, sebepleri, etkileri, anlam genişlemesi veya anlam daralmasına etkileri ve Kur'ân'da kelime delâlet şekillerini, Kur'ân i'câz'ından örnekler vererek işledik.

Dördüncü bölümde kelimenin anlamını doğrudan etkileyen ziyâde ve hazf kavramının tanım ve mahiyetini açıklayarak kelimeye olan lafzî, manevî, kıyâsî etkilerine değindik

Türkçe ve Arapça kaynakları araştırarak başladığımız tezimizle ilgili kitapları, dergileri, bilimsel ve akademik ürünleri, makaleleri tarayarak verilerimizi temel kaynaklara dayandırdık. Bu kaynakları belirlemede çalışma planımız esas alınmıştır. Tezimiz genel olarak imlâ ve yazım kuralları açısından incelenip gerekli düzeltmeler yapılmıştır.

Tezimizin sonunda konumuzla ilişkin elde ettiğimiz bütün kaynakların listesini kaynakçaya ekleyerek tezimi bitirmiş olduk.

2.Tezin Amacı

Tezimizin konuları dahilinde zikrettiğimiz bütün bu yapı ve mana elemanlarının kelime yapısında oluşturduğu her bir farklılığın mutlaka manaya da etkisi olmaktadır. Amacımızın yapı ile manaarasındaki bağları bulup açıklamak, Arap dil kültürünün ince ve derin manalarından bazılarına değinmektir. Bunları kelimenin değişik halleri olan takdîm-te'hîr, hazf ve zikr, ibdâl, tafsîl, i'câz metodlarından örnekler getirerek göstermektir.

3.Tezin Önemi

Bütün diller gibi Arap dilinde de kelime veya cümle oluştururken bir takım yollar izlenir. Arap dilini konuşan Araplar ile Arap dilini öğrenmeye çalışıp meramını bildirmeye çalışan kişinin önünde bazı takip etmesi gereken kuralların olduğu götülmektedir. Konuşmacı ortama göre fiil cümlesi ile mi yoksa isim cümlesi ile mi başlayacağını önceden belirlemesi gerekir. Arap dili çok narin, ince ve aynı zamanda zengin bir dildir. Edebî yönü ağır basan bu dilin yapısının nelerden oluştuğu, özelliklerinin neler olduğu bilindikten sonra bu dilin çok zevkli bir dil olduğu görülmektedir. İşte tezimiz Arap dilinin yapı taşlarının bilinmesinin mananın bilinmesine bağlı olduğu gerçeğinden yola çıkarak bu ikisi arası ilişkinin önemini göstermek açısından önemlidir.

4. Literatür Değerlendirmesi

Tezimizin literatürünü konumuzun genişliğiyle doğru orantılı olarak mevcut ana kaynaklar arasından doğru bir biçimde tahlil ve tetkik ederek aktarmak için azami gayret gösterilmiştir. Araştırmalarımız esnasında karşılaştığımız zorlukların aşılması için konumuzu planlayıp, topladığımız verileri önemine göre sıralayarak birbirleri arası ilişkilerin doğru kurulmasına gayret gösterdik.

Tezimizin hazırlık aşamasında konusuna benzer bir araştırmanın Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi araştırma görevlisi Bünyamin Aydın tarafından "*Arap Dilinde Lafız-Mana İlişkisi (işlevsel anlam-cümle anlamı ilişkisi üzerine bir inceleme)"* konulu tezin doktora tezi olarak hazırlanmakta olduğunu, bu tezin genel olarak cümlenin işlevsel anlamını, kelâmla birlikte nahiv ağırlıklı işlendiği görülmüştür.

Bizim tezimizin sarf yönüyle birlikte kelime boyutuyla işlendiği, kelimenin oluşumundan önceki hallere değinilerek kelime yapısının kelime manasıyla olan ilişkisinin nasıl gerçekleştiği yönü ele alınmış, i'câzi boyut kelime düzeyinde, özellikle Kur'ân örnekliğinde verilmeye çalışılmıştır.

Konumuzla ilgili İslâm ülkelerinde kısmi benzerlik taşıyan birkaç çalışma olduğu tesbit edilmiştir. Bunlardan Ebû Temmâm b. Hassân'ın *"el-Luğatu'l-Arabîyye Ma'nâhâ ve Mebnâhâ"* kitabı, Fâdıl es-Samarrâî'in *"Meâni'l-Ebniyye fi'l-Arabiyye "* eseri ile ve Mustafâ eş-Şârikân'ın *"Münâsebetu'l-Mebânî li'l-Meâni'l-Arabîyye"* adlı makalesidir.

Konumuzla ilgili kavramların neler olduğu araştırılarak veri ve bulgular buna göre toplanmış, konumuzu seçmemizin sebebleri düşünülerek ulaşılmak istenen sonuçlar için yol haritası belirlenmiştir. Öncelikle konumuzla ilgili kavramlardan dilbilimi, vaz" ilmi, ses kavramı, harf ve mu'cemler hakkında bilgilere birincil ana kaynaklardan ve bunların şerhlerinden ulaşılmıştır. Bertrand Russel'in Varlık Yayınları tarafından Türkçeye çevrilen *"Bilim ve Din (Yüzyıllar Süren Savaş)"* kitabı, Doğan Aksan'ın *" Her Yönüyle Dil"*, Ramadân Abdulvahhâb'ın *"el-Medhal ila İlmu-l-Luga ve Menâhicu'l-Bahsi'l-Lugavi"* kitapları bu konunun birincil kaynaklardan yararlanılarak işlendiğini göstermesi açısından bir örnek olarak verilebilir. Yine tezimizin kavramlarından olan ses kavramı da Arap dilbiliminin ses, arûz ve mu'cem ilmi kurucusu sayılan meşhûr nahiv âlimi el-Halîl b. Ahmed'in kitablarından, onun tanınmış öğrencisi büyük dilbilim âlimi es-Sibeveyh'in görüşlerinden, İbn Cinnî gibi büyük nahiv ve sarf âlimlerinin kitaplarından yararlanılarak açıklanmıştır.

Vaz' ilminin lafız-mana ilişkisi ve delâlet boyutunu işlemek için Şerîf el-Cürcânî'nin *"Kitabut Tarifat"* eseri, Muhammed el-Câbirî'nin Türkçeye çevrilmiş kitabı olan *"Arap İslâm Kültürünün Akıl Yapısı"* adlı kitabı, Ali Kuşçu'nun *"Unkûdu-z-Zevâhîr fi's-Sârf"* kitabı, es-Suyutî'nin *"el-Muzhîr "* İbn-i Sinâ'nın *"Kitâbu'ş-Şifâ II. Analitikler"* çeviri kitabı, Adudiddîn el-Îcî'nin *"er-Risâletu-l-Vaz'iyye"* gibi kitablardan yararlanılarak işlenmiştir.

Sarf, tasrîf, vezin, mevzûn, binâ, sıyga gibi kavramlar ve bunların kelimeyle olan ilişkisi İbn-i Fâris'in *"Mu'cemu Mekâyisu'l-Luga"* İbn Cinnî'nin*"et-Tasrîfu'l-Mulûkî"* İbn Usfûr'un *" el-Mumtî fi't-Tasrîf ve't-Tahkîk"* İbn Hâcib'in*"eş-Şâfiyetu fî İlmu't-Tasrîf"*,

Abdulfettâh ed-Decînî'nin *"Fî Tasrîfi'l-Arabî"* kitabı v.b leri aracılığıyla Arap dilinin yapısı ve manası arası sıkı ilişkinin nasıl gerçekleştiği bilgileri verilmiştir.

Kelime ve delâleti, delâletin mana değişim şekilleri, udûl konularında ise Tuni Fergal Mukrim'in *" el-Udûlu Âni'l Asli fi'l-Ef'âl ve'l-Müştekkât "* Bâbu Geyyâs'ın*"Dilâletu'l-Udl fî Sıygai'l-Ef'âl "* Kadir Kınar'ın *"Kuran Bağlamında Sıyga Tercihlerindeki Anlam"* kitabı, Temmâm Hassân'ın *"el-Luğatu-l-Arabiyyetu Ma'nâhâ ve Mebnâh ",* Haticetu's-Ser Muhammed Ali'nin *" İsmâ el-Fâil vel Mef'ûl fi'l-Kur'âni-l-Kerim"* Fâdıl es-Sâmarrâî'nin *"Es'iletu'l-Beyâniyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm"* ve *"Belâgatu'l-Kelime fi't-Ta'bîri'l-Kur'ânî "* gibi kitablardan yararlanılarak işlenmiştir.

Ziyâde ve hazf kavramı el-Halîl b. Ahmed'in *"Kitabu-l-Ayn"*, İbn Manzûr'un *" Lisânu'l-Arab",* ez-Zemahşerî'nin *"Esasul Belağa"* kitapları esas alınarak incelenmiş, Fâdıl Hasan Abbâs'ın*" Letâifu'l-Mennân Ve Revâiu'l-Beyan fî Da'va'z-Ziyâdeti fi'l-Kur'ân"*adlı eseri v.b. kitaplardan, ayrıca Kur'ân'daziyâde ve hazfin olup olmadığı tartışmalarının ilmi boyutunu nahiv, sarf, tefsîr, hadîs v.b ilimlerde söz sahibi âlimlerin görüşleri çerçevesinde Suyûtî'nin *"el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv"* el-Ferrâ Ebû Zekeriyya'nın *"Meâni'l-Kur'ân"*, İbn Kuteybe'nin *" Te'lîlu Müşkîlu'l- Kur'ân"* kitabı, Ebû Abdullah er-Râzî'nin *"Mefâtihu'l-Ğayb"* gibi kitablarından yararlanılmıştır.

5. Tezin Yöntemi

Tezimizin veri toplama sürecinin başlamasıyla verilerin nerelerden toplanacağı konusu öncelikli soru olarak karşımıza çıkmış, bu sorunun cevabı olarak sarf kitaplarının ilk ve ana kaynak olarak alınması gerektiği anlaşılmıştır. Sarf konuları içinde yer alan her bir parçanın kelimeyi oluşturduğu gerçeğinden Arap dil yapısının kelime boyutuyla incelenmiştir. Kelimenin manayla olan ilişkisinin belirlenmesi konusunda ise öncelikle kelimenin parçalarının tarihsel süreç içinde geçirdiği gelişim ve değişim hallerinin incelenmesi, farklı görüş ve ekollerin bu süreçteki izledikleri yolların neler olduğunun araştırılması yapılmıştır. Konumuzun sınırlarını belirleme, konumuzdan bağımsız olan kavramların konumuz dışında bırakılması en uygun bir metod olarak görülmüş, konu sınırlaması sonucu hem zamandan tasarruf edilerek hem de gereksiz bilgilerle tezin hacminin çoğaltılmasının önüne geçilmiş oldu. Buna göre kelime parçaları olan ses, vezin, binâ v.b. kavramlar alınarak bunların dışında kalan cümle, kelâm gibi ana konular ve alt birimleri tez konusu dışında bırakılarak incelenmemiştir.

6. Dil Bilimi

6.1. Dil Biliminin Tanımı ve Mahiyeti

Dil Bilimi: İki kelimeden oluşur. Her bir kelimenin ne anlama geldiğini, birleşik halinin neler ifade ettiğini açıklamamız usûl olarak doğru, fayda yönüyle daha verimli olacaktır. علم اللغة mürekkeb bir kavramdır. Birinci kelime dilden ve ikinci kelime bilimden bahseder.

Dil nedir diye sorarsak karşımıza insanın doğumundan ölümüne kadar geçirmiş olduğu hayat mücadelesinde karşılaştığı her şey olarak tarif edebiliriz. Yani dil nedir sorusu yerine hayat nedir sorusu sorulabilir.[1]

Dil, insanoğlunun fikirlerini, heyecanlarını, isteklerini icat ettiği rumûzlar vasıtasıyla aktarması olayıdır. "Bu tarifte insanoğlunun istek ve arzularını anlatma vasıtası olan birçok araç dışarıda bırakılmış tanım eksik kalmıştır. Örneğin beden dili de bir anlatma aracı olduğu halde bu tanımla dışarıda tutulmuş ve dil olarak sayılmamıştır. Toplumsal düzeni olup konuşmaya vasıta olan rumuzlarla toplulukların birbirlerini anlaması olayına denir." diye tarif ederek yukarıdaki tarifin bir benzerini yaparak aynı hataya düşmüştür.[2]

İkinci kelimemiz olan bilim nedir diye sorduğumuzda bilimi şöyle tarif edebiliriz: Yöntemleri olup bunların vasıtasıyla elde edilmek istenen sonuçları uygulama ve doğrulama araçları kullanarak geçerli ve kesin bilgilere ulaşma faaliyetine denir. Bunu yaparken bilim gözlemleyebildiğimiz ve içinde yaşadığımız çevreye karşı sorumluluk bilinciyle ortaya çıkarılan her türlü bilgi ve teorilerin bütününe de bilim denir. Evrenin veya olayların bir bölümünü konu olarak seçen, deneye dayanan yöntemler ve gerçeklikten yararlanarak sonuç çıkarmaya çalışan düzenli bilgiye bilim denir. Belli bir konuyu bilme isteğinden yola çıkan, bir amaca yönelen süreci de bilim olarak tanımlayabiliriz.[3]

---

[1] Mahmûd Sa'rân, *İl'mu'l-Luga Mukaddimetu'n li'l-Kârii'l-Arabî,* Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire, 1997, 2. baskı, I/1-5.
[2] Mehmet Rıfat, *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s.52.
[3] Bertrand Russel, *Bilim ve Din (Yüzyıllar Süren Savaş),* Varlık Yayınları, 1972, (basılmış makale), 1698. nolu kitap, s.1.

Dil biliminin birleşik olarak tanımını yaptığımızda Fransızca'da dil biliminin" *Lingaistigu ou Science Du Langagu"* kelimesiyle ifade edildiğini, Arapça karşılığının *" İlmu'l-Luga"* olduğunu görürüz. Dil felsefesinin Fransızca'da" *Philologie "*kelimesiyle ifade edildiği, Arapça karşılığının ise *" Fıkhu'l-Luga"* olduğu anlaşılır. *" Philologie "*kelimesi iki isimden oluşmaktadır. Birinci kelime olan *" philos "* yani; arkadaş, ikinci kelime ise *" logos "* konuşmak, seçmek, kavramak manasındadır ve konuşma arkadaşı anlamına gelir.[4]

Dil biliminin tanımını daha geniş bir şekilde yaparsak şöyle bir tarifle karşılaşırız: İnsanoğlunu diğer varlıklardan ayıran dil olgusunu ve dile bağlı düşünce ve davranış şekillerini, dillerin doğuşu, gelişimi ve coğrafi dağılımları, dillerin kendilerine has dil kurallarını dilbilgisi çalışmalarından ayrı bir yöntemle inceleyen, bunu insanın sahip olduğu dil ortamı olan birey, toplum, kültür ve çevreden ayırmadan ele alan bilim dalına denir.[5]

Asırlar boyu filozoflar, fikir adamları, âlimler ve sıradan insanlar dil vasıtasıyla kendi hayat serüvenini keşfetmek istemiş, kendi hakikatinin sırlarını çözmeye gayret göstermişlerdir.[6] İnsanoğlu hislerinin tercümanı, isteklerinin aracı olarak dili geliştirmeye devam ederek bilinen kurallı, düzenli ve yaygın dil aracına sahip olmuştur.[7]

Konuşma duyu organlarının algıladığı şeyleri inceleyerek anlamlandırma faaliyetinin bir sonucudur. İnsanlar birbirleri arasında belirli manalara delâlet eden işâretleri kullanırlar. Bu işâretler rumuzlar vasıtasıyla oluşturulur ve çok çeşitlidirler. Dillerin farklı farklı olması da bundan kaynaklanmaktadır. Duyu organlarının her biri kelimeler ve diller icat etmede büyük bir rol oynamaktadırlar. Koku alma duyu organı olan burun ile kavrananlar seslere bürünmekte ve yeni kelimeler oluşturulmaktadır. Aynı şekilde dokunma duyusu, görme duyusu, işitme duyusu gibi çeşitli duyu organları dilin asıl kaynağını oluşturmaktadırlar. İki kişi veya bir topluluk bir manada ittifak

[4] Ramadân Abdüttevvâb, *el-Medhe'l İlâ İlmu'l-Lugati ve Menâhicu'l-Bahsi'l-Lugavî,* Mektebetu'l- Hancı, Kâhire, 1997, s.7.
[5] Ramadân, *a.g.e.* s.12.
[6] Sa'rân, *a.g.e.* s.5.
[7] Vendryes Joseph, *el-Luga,* çev. Abdulhamîd ed-Devâhilî ve Muhammed el-Kasas, Mektebetu'l- Ancelo el-Mısriyye, 1950, s.24.

ederek ses yolu ile onu kelimeleştirirler ve yeni bir mana mefhumunu icat etmiş olurlar.[8]

Dillerin birbirlerine üstünlük kurması da bu anlatım gereçlerinin çeşitliliğine bağlıdır. Eski dil bilim görüşünde göz ve kulak duyusunun seviyesi aynı kabul edilmiş, kavrama etkileri de eşit sayılmıştır. Dil bilim gözlemcileri göz, kulak ve dilin yanında bir manayı kavramamıza yarayan başka hareket vasıtalarının olduğunu söylemektedirler.[9]

Dilbiliminin tanımı ve mahiyeti hakkında verdiğimiz bilgilerden sonra dilbilimi tarihi hakkında bazı kısa bilgiler vererek bu bilimin müstakil bilim dalı halini alma aşamalarını görmüş olacağız.

6.1.2. Dil Bilimi Tarihi

Dil insanoğlunun en yaygın ve en eski kullandığı iletişim aracı olmasına karşılık dil üzerine yapılan ciddi çalışmaların ancak çok geç dönemlerde başladığı, süreci ferdi sınırlı çalışmalarla başlatan en önemli öğenin ise yazının icadı olduğu anlaşılmaktadır. Somut bir düzlemde ortaya çıkmış olan yazılar, belgeler, edebiyat ürünleri dil olgusuna olan ihtiyacı arttırmış ve ona bilimsel bir yön verme çabaları da hızlanmıştır. Ferdinand de Saussure ile başlayan günümüz bilimsel dilbilim çalışmaları önemli bir düzeye ulaşmıştır.[10]

İlk dönemlerde dilbilim çalışmaları dil eğitimi ve öğretimi yazı yazma ve dilleri kavrama yöntemleri ile sınırlı kalmıştır. Dilbilgisine yoğunlaşılmış, dilin genel özellikleri ve dil ıstılâhlarının tanımları yapılmamıştır. M.Ö.2000'li yıllarda Bâbilliler kendi dilleri olan ve kutsal saydıkları Akadça yanında dillerinin aslı olan Sâmî dil ailesinden dilleri de öğrenme çabası içinde olmuşlardır. Kendi dil gurubundan olmayan Sümerce dilini öğrenmek Bâbil döneminde zorunlu hale gelmiştir. Bu durum giderek Sümercenin Akadça ve Sâmî dillerine üstünlük kurma tehlikesi karşısında Akadça ve Sümerce dillerinin karşılaştırılması çabalarına dönüşmüştür.[11]

Doğuda dil ihtiyacı ruhi gereksinimi olan din ihtiyacı ile parelellik göstermiştir. İnsanoğlu kendinden daha üstün, güçlü, büyük ve yüce bir varlığa ihtiyaç duyması, ona

---

[8] Vendryes, *a.g.e.* s.31.
[9] Vendryes, *a.g.e.* s.32.
[10] Bilginer Onan, *Dil Eğitiminin Dil Bilimsel Temelleri,* Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitisü Dergisi, Yıl, 2012, Cilt, 9, Sayı, 17, Sayfa, 220-222.
[11] Fatma Erkman Akerson, *Anlam Çeviri ve Karşılaştırma,* ABC Yayınları, İstanbul, ts, s.16-17.

yönelip duada bulunmasına sebep olmuştur. İlahiler, şiirler, dua metinleri dil ürünlerini aktarma vesilesi olmuş, dil ve din ürünlerini ortaya çıkarmıştır. Bu alandaki çalışmaları ile Hintliler göze çarpmaktadır. Hint rahiplerinin konuştukları dil ile duaların farklı olması M.Ö.X. yüzyıl'a ait Vedaların kutsal kitap sayılması buna delil olarak gösterilebilir. Dilbilgisi, ses bilgisi, vezin gibi çoklu disiplinler halinde Vedalar ilk dilbilgisi kitabı sayılmıştır.[12]

Hintlilerden sonra Yunanlılar da dile çok önem vermişlerdir. Ancak onlardaki dil gelişiminde dinin etkisini kaybettiğini buna karşılık hitabet yetisini geliştirme amaçlandığı gözlemlenmektedir. Siyasetçilerin ve sofistlerin çokça başvurduğu bu olay ilk kez Platon'un (M.Ö-427-347) *" Kratylos "* adlı eseriyle gündeme gelmiştir. M.Ö.344 yılında Stoistler Latin dilini incelemiş ve sınıflamışlardır. Gramer ve işlevleri bu dönemde yapılmıştır. M.Ö. 384-322 de Aristo dil ve dil bileşenlerini araştırmıştır. Kurallı ve kuralsız dil ekolleri denilen Analojisler ve Anomalistler bu dönemde ortaya çıkmıştır. İskenderiye kütüphanesini de Yunanlılar kurmuştur. İskenderiyeli Apollonios Dyskolos ilk söz dizimi yani batı tabiriyle sentaks ile uğraşmış ve bunun hakkında bir kitap yazmıştır.[13]

Araplar ve İranlılar'da dilbilim çalışmalarıyla öne çıkmaktadır. Araplar dile olan ilgi ve yetenekleriyle öne çıkmışlar, edebîyat ürünlerinin çokluğu, dile olan yaklaşım tarzlarının değişkenliği dil ekollerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Seçici bir yaklaşım izleyerek fâsih Arapça'nın yaygınlaşmasını amaç edinen Basra Dil Ekolü yanında bütün dil ürünlerini olduğu kabul eden Kufe Dil Ekolü ortaya çıkmıştır. Bunun yanında iki ekolün bazı yanlarını alarak kıyâs metodunu geliştiren Bağdat dil ekolü ve son olarak kendine has dil öncelikleri bulunan Endülüs ve Mısır dil ekolleri gelişmiştir.[14]

el-Halîl b. Ahmed bu alanda dilbiliminin Araplar'da ilk temsilcisi olarak karşımıza 8. yüzyılda çıkmış *" Kitâbu'l-Ayn "* eserini ilk sözlük olarak yazmış, kelimelerin belirli bir kural ve sınıflamaya tabi tutarak kendisinin takipçisi olan öğrencisi Sibeveyh'e hocalık yapmıştır. Sibeveyh'te hocasının yolunu takip ederek *" el-Kitâb "* eserini yazmış, cümle bilgisini sağlam kurallar üzerine oturtmuştur. XI. yüzyılda

---

[12] Zeynel Kıran, *Dilbilim Akımları,* Onur Yayınları, Ankara, 1996, s.175-177; Süheyla Bayrav, *Filolojinin Oluşumu,* Multilingual Yayınları, 1998, s.29.
[13] Kıran, *a.g.e.* s.178-180.
[14] Ahmet Şevkî Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye,* Dâru'l-Meârif, 2005, yy, I/18-25; Saîd el-Afğânî, *mi'n Târîhi'n-Nahvi'l Arabî*, Mektebetu'l Felâh, 1996, yy, I/34-95.

Karahanlı Türklerinin yanında yetişen Kaşgarlı Mahmut büyük bir Türk dilbilimi adamı ve sözcük bilimciydi. *" Divân-u Lügati't-Türk "*yazarak Karahanlı lehçesi ve diğer Türk lehçelerinin kurallı bir hale gelmesini sağlamış, örneklerle açıklayıp Türkçe'nin diğer diller ve özellikle Arapça karşısında gücünü göstermek istemiştir.[15]

XVII. yüzyıl İngiliz Francis Bacon, Alman Leıbnız, Herder, Wilhelm ve Hum boldt gibi düşünürler dilbiliminin Avrupa'da canlanmasını sağlamışlardır. XIX. yüzyılda Franz Bopp'un karşılaştırmalı dilbilim çalışmaları Avrupa'da dilbilimin daha hızlı bir şekilde gelişmesini sağlamıştır. Hint-Avrupa dil ailesinin benzerliklerini araştırıp Hindistan'da Sanskitçe'yi inceleyen Jones Rask, Bopp, Grımm, Schleıcher gibi dilbilimcilerin çabaları bu dillerarası bağların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yine Türkçenin bağlı bulunduğu Ural-Altay dil ailesinine ait diller incelenmeye başlanmıştır. XX. yüzyıl ise dilbilimi yönünden çok önemli gelişmelerin olduğu bir yüzyıl olmuş ve İsviçreli Ferdinand da Saussure bir sürü ilkelere sahip görüşlerini yerleştirerek bu yüzyıla damgasını vurmuştur. Dil biliminde Saussure Kuramı denen bir kuram geliştirmiş, 1907-1911 yılları arasında Cenevre Üniversitesinde verdiği dersleri öğrencisine derleyerek *" Cours de Linguistigue Generale "* adıyla Paris'te meşhûr kitabını yayımlamıştır.[16]

XX. yüzyılın Saussure'den sonra en önemli dilbilgini şüphesiz Noam Chomsky'dir. Yahudi kökenli Rus bir göçmen ailenin çoçuğu olarak Amerika'da doğup büyüyen Chomsky dilin soyut bir olgu ve doğuştan gelen bir yetenek olduğunu bütün dilleri öğrenmeye yatkınlığı bulunduğunu söylemiştir. Çocuk çevresinin, anne ve babasının etkisiyle konuştuğu dili kazanır demiştir. Dili matematik ile ilişkilendirmiş *" Syntactic Structures "* yeni sözdizimsel yapılar adlı eserinde matematiksel dil öğretimini ilk kez ortaya atmıştır. Sözdizim teorisinin boyutları, geliştirilmiş standart kuram teorilerini de geliştiren odur. Usçuluk kuramını geliştirerek bilginin duyulara değil akla dayandığını, dilin kalıtım yoluyla insandan insana aktarıldığını söylemiştir.[17]

6.1.3. Dil Biliminin Konusu

Dilleri bilimsel olarak incelemek, dil becerisini araştırmak dil biliminin konusudur. İşitsel ve görsel hareketleri, çizimler, yazılar, göstergebilim araçları,

---

[15] Mehmet Şirin Çıkar, *İlk Dönem Arap Dilbilimi, Kuran ve Dil, Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu,* Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Van, 2001, s.3-12.
[16] Özcan Başkan, *Bildirişim İnsan-Dili ve Ötesi,* Multilingual Yayınları, 2003, s.51.
[17] Ömer Yıldırım, *Atatürk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Çağdaş Felsefe Tarihi Ders Notları,* 2014.

anatomi, fizyoloji ve bunların sistemleri dilbilim konuları içindedir. Patalojik araştırmalar, fililoji, dilbilgisi ve metodları, gramer, metin bilimi, dil evrimi bütün bunlar dilbiliminin konuları içindedir.[18]

Dilbilimi toplumların kültürleri, tarihleri, örfleri, edebî çalışmalarını, yaşayan dilleri araştırır. Yaşayan diller denildiğinde sadece konuşulan dilleriaraştırmaz. İşaretleri, imaları, yüz ifadelerini, rumuzları, trafik işâretlerini ve hatta resimleri bile konu edinir. Afrika ormanlarındaki yerliler basit aletlerle çıkarmış oldukları sesler, duman işâretleri bütün bunları bir insanın diğer bir insana veya topluma aktarmak istediği bir şeyin anlatılması çabası dilbiliminin konuları içinde yer almaktadır.[19]

7. Vaz' İlmi (Lafzın Manaya Delâlet Meselesi)

7.1. Vaz' Kelimesinin Tanımı ve Mahiyeti

Bütün dillerde muhte'lîf yönlerden araştırma konusu yapılan ve İslâm felsefesi düşüncesinde lafzın manaya delâleti diye tanımlanan vaz' ilminin lugat, dilbilgisi, belâğat, mantık, fıkıh usulü gibi ilimler ile sıkı bir ilişkisi olduğu bilinmektedir. Tezimizin konusu olan Arap dilinde yapı ve anlam ilişkilerini kelime boyutuyla incelerken lafzın manaya delâletlerinin, müfred ve mürekkeb olarak kısımlarının, lafızları oluşturan isim, fiil ve harflerin birleşmesiyle oluşan kelime şekillerinin anlama delâletlerini açıklamamız gerekir. Konumuza vaz' kelimesinin lugat ve terim manalarını açıklamakla başlayâlim.

Vaz' (وَضَعَ) kelimesi mastar olup bir şeyi bir yere koymak, bırakmak manalarına gelir. Kaldırmak fiilinin zıd anlamlısıdır. Istılâhi manası ise; bir kavramı açıklamak üzere bir şeyin bizzat başka bir şey aracılığıyla delâletini belirleme faaliyetine, tayin edilme olayına vaz' ilmi denir. Bir manayı belirtmek, açıklamak üzere lafzın manayı kapsaması amaçlı belirlenmesi işine denir. Lafız ile mana / yapı ile anlam ilişkileri vaz' ilminin amacı içinde en önemli konudur. Buna göre yapı aracılığıyla manaya ulaşma ve delâleti gösterme vaz' ilminin temel mes'elesidir. [20]

---

[18] Jean Perrot, *Dilbilim,* İletişim Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 1998, s.1-6.

[19] Süleymân b. İbrâhîm Âyıd, *Ususu İlmu'l-Lugati'l-Âm ve Tatbikâtihi a'lel-Lugati'l-Arabiyye,* Câmiatu Ummu'l-Kurâ, Mekke, 2002, s.10-15, (konferans bildirgesi)

[20] Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luga,* thk. Muhammed İvaz' Mur'ib, nşr. Darû İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Lübnân, 2001, III/48; Zeyneddîn Ebû Abdullah er-Râzî, *Muhtasaru's Sihâh,* thk. Muhammed Yûsûf eş-Şeyh, nşr. el-Mektebetu'l-Asriyye, Lübnân, 1999, I/341; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* Dâru Sadr, yy, 1993, VIII/396.

Delâleti lafzî olan veya olmayan şeklinde ayırarak, tabii, akli ve vaz'i delâlet biçiminde bölümlendirmek lugat, dilbilgisi, belâgat, fıkıh, mantık gibi birçok ilim dallarına etkilerinin olduğunu göstermek vaz' ilminin konuları içinde yer almaktadır. Varlık aleminde sanal (ontolojik) olarak bulunup hariçte, zihinde veya dil alanında kendisini gösteren bir şeyin delâleti, bu alanların birbirleriyle olan ilişkileri sonucu ortaya çıkar. Delâleti lafız dışında resim, sembol, işâret vb. anlamlı başka şeylerde gösterebilir. Ancak biz burada dil kavramı çerçevesinde özel olarak vaz'dan kastettiğimiz lafızların manalara tayinidir. [21]

Lafız ve mana arasında varolduğu kabul edilip ve bunlar arasında ilişkiyi kurmamızı sağlayan nisbete vaz' denir. Varlığı ve derecesi ortamlara göre değişkenlik gösteren nisbetin dış alemde her zaman bulunması zorunlu değildir. Ancak nisbetin bulunması halinde öncelikli olarak bu nisbeti belirleyen bir öznenin bulunması zorunlu hale gelir. Nisbetin etkileri değişkenlik gösterdiği oranda lafzın manaya delâleti de değişkenlik gösterir. Lafız ile delâlet arasında doğrudan bir ilişki, vaz' ve delâlet arasında da sebep-sonuç ilişkisi vardır. Sebep-sonuç ilişkinin hariçte, zihinde veya dil alanında birbirleri arası uyumluluğu veya uyumsuzluğu delâleti etkilemektedir. Arapça da müfred lafızların sarf ilmiyle, mürekkep lafızların ise nahiv ilmiyle olan ilişkisi vaz' ilmi içinde incelenir. Lafızlar genel kategorileri olan isim, fiil ve harf düzeyinde delâlet ettikleri anlamların mahiyeti doğrultusunda incelenir. [22]

7.1.2. Vaz' İlminin Tarihi ve Mes'eleleri

Lafızların manayla olan kuvvetli bağını ilk olarak 14.yüzyıl ortalarında Adudiddin el-İ'ci (ö.756/1355) *" er-Risâletu'l-Vaz'iyye "*kitabında geniş bir şekilde izah etmiş, vaz' ilminin müstakil bir ilim dalı halini almasına öncülük etmiştir. el-Îcî'nin kitabında ele aldığı konu başlıkları ve mes'eleleri Sadeddîn et-Taftazânî (ö.792/1390) ve es-Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö.816/1413) tarafından tahlil edilmeye ve tartışılmaya başlanmıştır. Daha sonraları Osmanlı dönemi dil âlimleri vaz' ilmini müstakil bir ilim dalı olarak kabul etmişlerdir.[23]

---

[21] Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât,* thk. Komisyon, nşr. Dâru'l-Kutûbi'l- İlmiyye, Lübnân, 1983, I/252.

[22] Muhammed Âbid Câbîrî, *Arap İslâm Kültürünün Akıl Yapısı,* trc. Burhan Köroğlu, Hasan Hacak ve Ekrem Demirli, Kitabevi Yayınları, 2001, s,53.

[23] İsmâîl Güler*, İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler,* İSAM Yayınları, İstanbul, 2015, s.426.

Dil; lafız ile mana unsurlarının bir araya gelmesiyle oluşur. Manasız bir lafız ya da lafzı olmayan bir mana dilin parçası olamaz. Yani lafız mutlaka bir vaz' içindir ve bir kavramı ifade eder. Lafzî delâletin ilkesi nedir diye bir soru sorarsak delâlet lafzın kendisinden mi? sıfâtlarından mı veya delâletin vaz' ile tayin işleminden mi kaynaklanıyor sorusu aklımıza gelebilir.[24]

Toplum içinde yaşayan insanın haberleşme ihtiyacı diğer cinsleriyle yardımlaşarak giderilir. İnsanoğlunun isteklerini muhataplarına iletebilmesi için bazı şeylere ihtiyacı vardır. İşaret, yazı, beden dili, yazı dili gibi sözsüz iletişim imkanları olmakla birlikte büyük ölçüde bunu dil vasıtasıyla gerçekleştirir. Anlam aktarımı ve muhatablar arası uyum gerçeğine bakarak lafzın manaya delâlet ettiği görülür. Dilin diğer iletişim araçlarına üstünlüğü, duyularla algılanmayan, yakın ve uzak kişilerle iletişimi sağlayan, var olmayan varlıkları bile ifade etme özelliğinden diğer yazı, işâret, beden dili gibi bunları gerçekleştiremeyen iletişim araçlarından daha kapsamlıdır. Ayrıca; başka vasıtalara gerek duymadan aracısız direkt iletişim aracıdır. Sesin farklı tonlamasıyla farklı manalar elde edilmiş, delâlet zenginliği de sağlanmış olur.[25]

Delâlet kavramı İslâm kültüründe objenin özelliklerine bağlı olarak sözlü (lafzî), sözsüz (gayri lafzî) diye ikiye ayrılır. Biz burada sözlü delâletin tesbitine girmeden telaffuz edilen sesin (lafzın) belirli bir manayı nasıl gösterdiğini ve başkaları tarafından nasıl anlaşılır düzeye geldiği ilkesine bakmamız gerekir. Lafzın manaya delâleti kendi özünde bulunan bir nitelikten dolayı doğrudan lafzın kendisinden kaynaklanır ve delâleti gösterir veya lafız ve mana arasında ilişkinin olmadığı, lafız dışında bir güç tarafından kurgulanmış (vaz' edilmiş) olduğu söylenir.[26]

Lafzın başka herhangi bir sebeble değil sadece lafız olduğu için delâlet ettiği, zorunlu ve sürekli bir ilişkinin olduğu anlamına veya ikinci görüşe göre ise hiçbir lafız lafız olduğu için bir manayı göstermez. Bunun için vaz' denilen bir sebebe ihtiyaç duyar. Bu durumda lafzın manaya delâleti zorunlu değil, kendi içinde mümkün olan şey'dir denilir. Bu görüşlerin İslâm geleneğindeki hakim görüşü ise lafzî delâletin vaz'a bağlı olduğudur. Lafız ile mana arasında ontolojik bağ yoktur. Lafız telaffuz edilen seslerden ibarettir. İşitme duyusuyla algılanan sesin yüksek-kısık, kalın ince, kulağa hoş

[24] Ali Kuşçu, *Unkudu'z-Zevahir fi's-Sarf,* thk. Ahmed Afifi, nşr. Matbaatu Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, Kâhire, 2001, s.223-224.
[25] Güler, *a.g.e.* s.428; Kuşçu, *a.g.e.* s.223-224,
[26] Abdurrahmân b. Ebû Bekr es-Suyûtî, *el-Muzhir fi Ulûmi'l-Luga ve Envâihâ,* Komisyon, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, ts, yy, I/47-48.

gelme ya da çirkin gelmesi fiziksel ve estetik özelliğinden dolayıdır ve tek başına manaya delâlet özelliği yoktur. İşte bundan dolayı harici varlıklar ile zihni suretler/manalar evrensel oldukları halde dil ve yazı toplumlar arasında farklılık gösterir.[27]

Lafzın manaya göre tesbit edildiği görüşü ki; buna vaz' ilmi denilir. O zaman vaz' edilmenin aşamaları veya anlamı nedir diye bir soru İslâm felsefecileri arasında sorulagelmiştir. Birinci aşama (hakikat) kelimelerin sonradan oluşturulmuş olması. Yani; ezeli ve ebedi olmayıp, insan, toplum veya ilahi güç tarafından oluşturulduğudur. Bu ise lafız için belirli bir sesi gerektirir. Mana lafzın önüne geçip zihinde belirginleşir, daha sonra da onu ses yoluyla lafızlara döker. O zaman lafzın vaz' ile icadı eş anlamlı olarak tahakkuk eder. Bu şekilde anlam başka birine taşınmış olur. İkinci aşama ise; lafızların manaları göstermesi için bu manaların onlara yüklenmesi işidir. Bir lafzın herhangi bir manayı göstermesi mümkündür. Ancak bu mana zaman içinde belirli bir kesim tarafından kullanılmak suretiyle toplumda yerleşir ve sonraki kuşaklara muayyen bir manayı gösterir halde aktarılır.[28]

Lafzın manaya delâlet ilişkisinin tabi ve zorunlu olmayıp dışarıdan bir güç ile kurulduğu gerçeğini kabul edersek bir mananın belirli bir lafza tercihi konusu ortaya çıkar. Bu tercih belirli bir irade sayesinde gerçekleştiğine göre o zaman delâleti zorunlu olmayıp mümkün görülür. Yani mananın lafızlarla pek çok farklı şekilleri ortaya çıkar. Ancak sonraki nesiller bunları tevarüs yoluyla birbirlerine aktarırlar. Bundan dolayı ferdi gayretlerle toplumun kültürü olan dil lafızlarının değiştirilmesi çok zor görülür veya imkansız gibidir. Mesela masa deyip kaşık anlaşılmaz. Çünkü her dönemde bir ve bilinen manaya delâlet eder. Netice olarak mananın delâletinin lafzın zatından olmadığı, düşünen, bilinçli bir öznenin veya öznelerin tayini/tayinleri sonucu oluştuğu görüşü İslâm geleneğinde hakim görüştür. Bu görüşe ters olan ve şaz kabul edilen başka bir dil görüşü de kronolojik bakımdan dilin tabiatına yönelik sistematik bir açıklama getiren Mutezilî kelâmcı Abbâd b. Süleymân es-Saymerî'nin (ö.250/864) ortaya attığı görüştür.[29]

---

[27] Ebû Alî el-Hüseyn b. Alî b. Sînâ, *Kitâbu'ş-Şifâ, II. Analitikler,* trc. Ömer Türker, Litera Yayınları, İstanbul, 2006, s.3-5; Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el- Gazali, *el-Maksâdü'l-Esnâ fî Şerhî Esmâi'llâhi'l-Hüsnâ,* Matbaatu't-Takyuddîn, Kâhire, 1904, s.5-6; Güler, *a.g.e.* s.432.
[28] Güler, *a.g.e.* s.433.
[29] Abdullah Yıldırım, *Vaz' İlmi ve Unkûdu'z Zevâhir İnceleme-Değerlendirme,* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s.151.

Fahruddîn er-Râzî (ö.606/1210), Ebû Sehl es-Saymeri'nin (ö.250/864) görüşünü *" el-Mahsûl "* kitabında şöyle açıklar: Lafız/yapı ve mana/anlam (isim ve müsemma) arasında bir ilişki bulunur. İlişkinin olmadığını söylemek belirli bir manaya delâlet etmek bakımından lafızlar arası hiçbir farkın olmadığını kabul etmek demektir. Bu da her bir lafzın kendi zatında bir mana taşıdığı, delâletinin kendisinde olduğu, bir vaz'a gerek duymadığı gibi bir durumu ortaya çıkarır.[30]

es-Saymerî'nin görüşü lafzın delâletinin vaz'iliği ilkesinin iptali manasına gelir. Ancak bu gibi rivâyetlerin es-Saymeri'ye nisbeti konusu kuşkuludur ve gerçeğinin ne olduğu araştırmaya açıktır. Bu görüşü yorumlayarak tekrar gündeme getiren meşhûr dilbilimci es-Sekkâkî (ö.626/1229) *" Miftahu'l-Ulum "* kitabında isim vermeden " harflerin nitelikleri " bahsinde yeniden yorum katarak dış varlıkta bulunan nesnelerin özelliklerine göre harflerde de sertlik-yumuşaklık kalınlık-incelik vb. niteliklerin bulunduğunu, buna uygun olarak ta lafızların vaz' esnasında söz konusu niteliklere göre konulduğu gerçeğini dile getirir. es-Sekkâkî, es-Saymerî'nin görüşünü sarf ve iştikâk âlimlerinin kelime vaz'larında daha dikkatli olmalarını sağlamak için bir tenbih mayitinde aktarmıştır.[31]

İbn Cinnî (ö.392/1002) *" el-Hasâis "* kitabında el-Halîl b. Ahmed ve es-Sibeveyh'ten (ö.180/796) örnekler getirerek bu mes'eleyi benimsediğini belirtir.[32] Netice olarak es-Saymerî'nin lafızların tayininin zatından kaynaklandığı gibi bir iddiası yoktur. Lafızlar mananın karşılığı olarak getirilir ve keyfi davranılmaz. Belirli bir manaya niçin şu lafız değil de bu lafız tayin edilmiştir sorusunun cevabı olabilecek bir nedenin araştırılması gerektiğini savunur. Yani; lafız ile mana arası bir ilişki arar. Sarf ve iştikâk âlimleri tam bu noktada yapının manaya delâletini, nesnelerin nitelikleri arası ilişkiye ve iştikâk yapma zorunluluğuna dayandırırlar. Bu son açıklamalardan çıkan sonuç es-Saymerî'nin görüşü vaz'ın iptali değil, bilâkis lafızları mana için tercihte bir yol gösterici, bir veri olarak kabul ettiğidir. [33]

Vaz' sorununun doğru kurgulanabilmesi için vaz'ın dil-anlam tartışmalarındaki rolüne bakmamız gerekir. Dış mekan ile lafız anlam ilişkisi vaz'ın niteliğine, delâletin

---

[30] Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Hüseyn er-Râzî, *el-Mahsûl fî İlmi Usuli'l-Fıkh,* thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî, nşr. Müessesetu'r- Risâle, Lübnân, 1996, I/87.
[31] Ebû Yakûb Sirâcüddin Yûsuf es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulum,* thk. Abdulhamîd Hindâvî, nşr. Dâru'l-Kutubi'l- İlmiyye, Lübnân, 2000, s.466; Güler, *a.g.e.* s.437.
[32] Ebü'l Feth Osmân b. Cinnî, *el-Hasâîs,* thk. M.Ali Neccâr, nşr. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Lübnân, ts, II/152.
[33] İbn Cinnî, *el-Hasâis,* I/46-47.

lafzın zatından kaynaklanıp kaynaklanmadığı ise lafız-mana ilişkisinin ilkesine yönelik bir sorudur. Bu iki sorunun her iki durumda da lafzın öncelikle icat edilmesi ve akabinde de anlamın karşılığı olarak tayini yani vaz' edilmesi zorunludur.[34]

Vaz' kavramının bir tartışma ortamına girmesini sağlayan Adudüddîn el-Îcî'nin (ö.756/1355) *" er-Risâletü'l-Vaz'iyye "* kitabıdır. Lafız-mana ilişkisini kitabının taksim bölümünde müfred lafızları tasnife tabi tutmuş, lafızların medlûllerini (gösterdiği manaları) küllî ve cüz'î diye ikiye ayırmıştır. Lafzın gösterdiği mana küllî ise üç kısma ayırarak incelemiş ve bunu zat, eylem (hades) veya ikisi arası nisbet olarak isimlendirmiştir. Zatın medlûl lafzı cins isim, eylemin medlûl lafzı mastardır. Bu ikisinin arasındaki nisbet medlûlü ise iki şekilde düşünülebilir. Nisbet durumu zat tarafından ise türemiş isim (müştâk), eylem tarafından ise fiil olmuş olur. Göstergesi (medlûlü) cüz'î olan lafızlar ise vaz'ı ya cüz'î'dir ya da küllî'dir. Hem medlûlü, hem de vaz'ı cüz'î olan lafızlar özel isim (alem) olur. Medlûlü cüz'î olduğu halde vaz'i külli olanlar ise iki kısma ayrılarak incelemiştir. Eğer lafzın medlûlü başkasında gerçekleşen bir mana ise ve başka bir unsurun katılmasıyla belirginleşiyorsa buna harf denir. Lafzın medlûlü başkasında gerçekleşen bir şey değilse o zaman bir karîne onu belirgin hale getirir. Bu karîne ise kişinin sözünün içinde var ise buna zamîr, söz dışında ise o zaman fiziksel (hissî) ya da aklî olur. Fiziksel olan karîneye işâret ismi, aklî olan karîneye ise ilgi zamîri yani ism-î mevsûl denir.[35]

Îcî bu dört taksimin içinde alt taksimlere de gitmiştir. Bu taksimde harf diğer üç kısımdan ayrı tutulmuş, hangi manaya delâlet ettiğini ancak cümle içinde başka bir lafzın ona eklenmesi sonucu belirginleştiğini söylemiştir. Fiiller ve isimler ise manaları kendisinde gerçekleşmektedir. Ancak bazı durumlarda mana açık olmaz ve karîne bunu açıklığa kavuşturur. Karînelerin manaya tahakkukları da farklı olmaktadır. Zamîr karînesi harf dışında kalan üç lafız türünden karînenin hitabı gerçekleştirmesiyle diğer ikisinden farklılaşır. İşaret ismi ile ilgi zamîri arasındaki fark ise karînenin fiziksel ya da akli niteliğine bağlıdır.[36]

---

[34] Hasan Aslan, *Kratylos-Gerçekliği Araştırmanın Aracı Olarak Dil Kaygı,* Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, 2005, Sayı: 5, s.40-48.

[35] Adududdîn Abdurrahmân b. Ahmed Îcî, *er-Risâletu'l-Vaz''iyye,* Safâ ve Enver Matbaası, İstanbul, 1893, s.79; Güler, *a.g.e.* s.451.

[36] Abdulvahhâb Ali Cumûa, *el-Mustalahu'l-Usulî va Müşkiletu'l-Mefâhîm,* el-Ma'hadu'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, Kâhire, 1996, I/16.

Adudüddîn el-İci işâret isimleri, zamîrler, harfler, ilgi zamîrlerinin vaz'larının küllî, mevzû lehleri (delâletler)'nin ise cüz'î olduğunu iddia ederek yukarıda belirtilen görüşün küllî vaz'ların küllî mevzu lehleri olur icmasına muhalefet etmiştir. Yani Îcî vaz'ı küllî olan lafızların cüz'î mevzu lehleri olabileceğini savunur. Müphem lafızların medlûlünün cüz'î olduğunu iddia ederek şâz bir görüş bildiren, ancak vaz'larının diğer dil âlimleri gibi küllî olduğunu kabul eden Îcî, lafızlara yeni bir bakış şekliyle yaklaşmış, mevzû lehleri cüz'î kılan şeyin ise karîne-i muayyine olduğunu söylemiştir.[37]

Konumuzu vaz' ilminin mes'elleleri içinde de yer alan lafız ve anlam ilişkisinin geçmişten günümüze kadar devam eden tartışmaların bir özetini yaparak bitirelim. Farklı düşünce gruplarının tartıştıkları bir konu olarak karşımıza çıkan lafız ve anlam kavramına farklı bakış açılarından doğan sonuçları özetleyerek bu bölümü bitirelim.

Birinci grup lafzı öne çıkarıp, anlamı ikinci seviyede tutan gruptur. Ancak bu grup sadece lafzın önemli olduğunu da iddia etmemiştir. Anlamların sınırsız düşüncelerden doğduğunu, onları değerli kılan vasıtanın ise lafız olduğu belirtilmiştir. Anlamların birleşebileceği, lafızların ise değişebileceği gerçeğinden lafızlar daha değerli sayılmıştır. Bu grubun en büyük temsilcisi el-Câhiz (ö.255/869) görülmektedir.[38]

İkinci grup lafız ile anlam arasında tam bir bağın olduğunu, ikisi arası değer kıyasına girmemiş grup. Bu grubun en önemli temsilcileri ise Ebû Bekr el-Bakıllânî (ö.403/1013) ve Kudâme b. Ca'fer (ö.337/948)'dir. Üçüncü grup ise lafzın önemini vurgulamakla beraber anlamın daha önemli olduğunu iddia eden ve Abdulkâhir el-Cürcânî (ö.471/1078), el-Merzûkî (ö.637/1240) gibi âlimlerin öncülük ettiği grup. Dördüncü grup ise anlam ve lafzın ayrı tutulduğu ve bunlar arası tercih yapmayan grup. Bu grubun önemli temsilcisi ise İbn Kuteybe (ö.276/889) 'dir. Son grup olan beşinci grup ise Ebû Hilâl el-Askerî'nin (ö.400/1009) öncülük ettiği görüşlerinde çelişkili olan gruptur. Buna göre Ebû Hilâl el-Askerî'nin lafız ve anlama bakışının temeli el-Câhiz'den farklı olmadığı görülmektedir. el-Câhiz konuya sistemsiz yaklaşmış ve hangi gruptan olduğu da anlaşılmamıştır.[39]

8. Ses Kavramı

---

[37] İcî, *a.g.e.* s.79

[38] Hâlim Öznurhan, *Ebû Hilâl el-Askeri'ye Göre Lafız ve Anlam,* Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı. 14, 2006, s.142-143.

[39] Öznurhan Hâlim, *a.g.m* s.142-145.

8.1. Sesin Etimolojisi ve Anlamı

Sesin etimolojisi: Sesin kökenini araştıran, kök bilgisi anlamlarını içeren bu terim Grekçe etimo (n)+ logos'a dayanır. Bir dilin dil hazinesinde bulunan seslerin ve kelimelerin kökenlerini, bu dile girmiş yabancı yeni ses ve kelimelerin geldiği dillerdeki asıl seslerini, kelimelerini, niteliklerini açıklama çalışmalarına denir. İsimden, fiilden, mastar vb.dil kavramlarından türetilen kelimelerin araştırılması konusu ses etimolojisinin konularını oluşturur.[40]

8.2. Sesin Tanımı

Ses (الصوت) mastar olup صاَتَ الشَّيْءُ يَصُوتُ صَوْتاً fiilinden türemiştir ve müzekkerdir. Müennes olduğunu söyleyenlerin görüşü şazdır. Bu kelime umum bildirir, özel değildir. Câhiz: " Ses, belli bir sıralamayı gözeterek harflerin anlamlı bir bütün oluşturduğu bir telaffuz/ söyleyiş aracıdır. Dilin hareketleri, ancak sesin ortaya çıkışıyla, bir sözü veya vezinli ya da nesir bir cümleyi oluşturabilir. Harfler de ancak bir ölçü ve dizime göre cümleleri oluştururlar."demiştir.[41]

Allah-u Teala şöyle buyuruyor: " إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ " ..Çünkü seslerin en çirkini, şüphesiz eşeklerin sesidir! " [42] Bir şair de şöyle söylemiştir:

" كَأَنَّمَا أَصْوَاتُهَا فِي الوَادِي أَصْوَاتُ حَجٍّ مِنْهُ عَمَّانُ غَادِي"[43]

“ Hacıların hac farîzasını edâ ederken vadiler arasında getirdikleri telbiyeleri, tan vaktinde mahlukâtın çıkardıkları sesler ve yankılar gibi yankılanır.”

Burada harflerin seslerle olan yakın ilişkisi ve ahengi, hac farizasını eda eden hacıların vadiler ve tepecikler arasındaki ağızlarından dökülen telbiyelerin seslere dönüşüp anlaşılır bir yankılanmasına benzetilmiştir. [44] Bazıları şöyle söylemiştir: لِفُلاَنٍ صِيتٌ O meşhûr oldu. Birisi halk arasında çokça konuşulur ve tanınır ise bu tabir

---

[40] Osman Fikri Sertkaya, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi, 2012, cilt 9, s. 43-72.
[41] Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Teyyîn,* Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, Lübnân, 2002, I/79.
[42] Lokmân, 31/19.
[43] Câhiz, *a.g.e.* II/153; Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Saîd el-Hafâcî, *Sırru'l-Fesâha,* Dâru'l- Kutubi'l-İlmiyyeti, 1. Baskı, 1982, yy, I/15.
[44] İbn Cinnî, *Sırru Sinâati'l-İ'râb,* Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyyeti, Lübnân, 2000, I/23.

kullanılır.[45] Yani onu diğerlerinden ayıran ve öne çıkaran şey, kişiliğinin sese bürünerek bir vasıf kazanması ve onu meşhûr yapmasıdır. Nasıl ki; her canlının kendine has bir kişiliği var ise, ses tonu da onu başkalarından ayırt eden bir faktörüdür.

Sesin lugat anlamı: Kulağın duyabildiği, akciğerden gelen havanın ses yolunda oluşturduğu titreşime denir. Mecâzî manası ise: Herhangi bir davranış, tutum karşısında uyanan ruhsal tepkiye ses denir.

8.3. Ses Bilimi

Ses bilim (phonetics/ilmu'l-esvat) insanoğlunun çıkardığı sesler veya etrafını kuşatan varlıkların çıkardığı seslere verdiği tepkimeler ile oluşmuş seslerin meydana gelme evrelerini, belirli bir yönteme tabi tutularak sınıflandırılması, muhatabına aktarılması yönünü inceleyen bir bilim dalıdır.[46]

Fonetik ilmi (sesbilim) dilbilimin yan kollarından biri olma özelliğini İsviçreli dilbilim adamı Ferdinand De Saussure tarafından 20. yüzyıl başlarında kazanmıştır. Ancak dilin ortak kültür olarak bütün insanlık tarihinin en büyük mirası olması yönüyle ses ilmi de ona bağlı olarak eski dönemlerden beri ilgi odağı olagelmiştir. Yani kelime oluşumunun daha sonraki aşaması olan cümleyi ve ona bağlı olarak giydirilmiş manalar topluluğunu oluşturan asıl öğenin ses olduğu görülmektedir.[47]

8.3.1. Doğuda Ses Bilimi

8.3.1.1. Araplar'da Ses Bilimi

Arap seslerinin araştırılması ve asıllarının kayıt altına alınması sonucu delâlet ilmi gelişmiştir. Arap seslerinin ve harflerinin tesbiti sayesinde kitabet ilmi ortaya çıkmış, Arap diline has vezinler ve sıygalar dil kitaplarında geniş yer bulmuştur. Ses ve harf ilmiyle başlayıp delâlet ilmiyle gelişen ve sonuçta özgün felsefesi bulunan bir ilim dalı halini alan sürecin bütün merhalelerini konu alan en kapsamlı kitabın es-Suyûtî'nin *" el-Muzhir "* adlı eserinin olduğunu görürüz. Günümüzde ise buna benzer çalışmalarla öne çıkanlardan Abdulvâhid el-Vâfî'yi ve İbrâhim Enis'i zikredebiliriz.[48]

Ebû Temmâm Hassân'ın *" Menâhicu'l-Bahsi fi'l-Lugati "* ve *" el-Lugatu Beyne'l Mi'yâriyyeti ve'l-Vasfiyyeti"* kitapları ise titiz bir çalışmanın ürünleri olarak günümüz dil

[45] İbn Cinnî, *Sırru Sinâati*, I/25.
[46] Aksan Doğan, *a.g.e.* I-III, Ankara 2000, II,9.
[47] Bessâm Burke, *İlmu'l-Esvati'l-Âmm,* Merkezu'l-İnmâ el-Kavmî, Lübnân, 1988, s.10.
[48] Subhî Sâlih, *Dirasatu'n fi Fıkhi'l-Luga,* Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, Lübnân, 1983, 10. Baskı, s.8-9.

ekollerinin görüşlerini de içine almış, incelemiş, dildeki şaz ve uydurma görüşlere reddiyelerde bulunmuştur. Arap dili ile diğer dilleri mukayese yoluyla ele alıp çağımız dil âlimlerine ses, delâlet ve fıkhu'l-luga'da yeni ufuklar açmıştır. Ancak Ebû Temmâm'ın kitaplarındaki Arap diliyle diğer dilleri kıyâs metodu günümüz dil âlimlerinin düşmüş olduğu yanlışa o da düşmüş, batılı yöntemlerle Arap dilinin özelliklerini açıklayıp eski dil âlimlerinin Arap sesleri, harfleri ve delâletleri için buldukları yöntem, sembol ve işâretleri zikretmemesi eleştiri konusu olmuştur.[49]

Bu dalda zikri geçen kitapların işlevsel ve geçmişin dar ufuklarını aşıp ses ilminin ve ona bağlı ilimlerin kurallarını ve hakikatlerini nakledip ileriye taşıyan ve günümüze hitap eden en belirgin âlimlerden birisi şüphesiz Saîd el-Afgânî'dir. O *" fi Usuli'n-Nahv "* adlı kitabında kıyâs metodunu, dil mes'elelerinin inceliklerini ele almış, iştikâk ilmiyle özelden genele, cüz'iyyattan külliyyata varış metodunu kullanarak günümüz araştırmacılarına model olmuştur. Ancak bu çalışmalarını tamamlama imkanı bulamamıştır. Bu meyanda Abdulkâdîr el-Mağribî, Abdullâh Emin, Mustafâ Cevâd gibi dil âlimlerini de zikredebiliriz.[50]

8.3.1.2. Arap Sesleri

8.3.1.2.1. el-Halîl b. Ahmed, Arap Sesleri, Harfleri ve Mahreçleri

Basit imkanlarla Arap dilinin ses ve harf ölçülerini doğru bir şekilde tesbit etmek gayreti içinde bulunmuş olan mütekaddim dil âlimlerinin başında hiç şüphesiz el-Halîl b. Ahmed gelir. Arap ses ilminin öncüsü sayılan el-Halîl b. Ahmed kendi gözlemleri ve ses alıştırmaları neticesinde önemli ilmi gerçeklere ulaşmıştır. el-Halîl b. Ahmed dil çalışmalarına ses ilmiyle başlanması gerektiğini savunmuştur.[51]

el-Halîl b. Ahmed ses ıstılâhını kullanmamıştır. Harfileri; harflerin sesleri ve harflerin isimleri olarak aralarını ayırmıştır. لَكَ kelimesindeki *kaf* harfi ile مَالِكٌ kelimesindeki kaf harfi ve ضَرَبَ fiilindeki *ba* harfinin nasıl telaffuz edileceğine dair arkadaşlarına yönelttiği bir soruya arkadaşlarının: "بَاءٌ و كَافٌ" deriz cevabını aldığında Halîl b. Ahmed ise onlara şöyle bir karşılık vermiştir: "Siz harfin ismini söylediniz.

---

[49] Sâlih, *a.g.e.* s.11.
[50] Sâlih, *a.g.e.* s.13-15.
[51] Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn,* thk. Mehdî el-Mahzûmî ve İbrâhîm es-Sâmerrâî, nşr. Dâru ve Mektebetu'l-Hilal, yy, ts, I/47-50.

Sorduğum harfleri telaffuz etmediniz."[52] Demiştir. Bu cevaptan anlaşılan el-Halîl b. Ahmed harfin sesini kasdetmiştir. Harf ıstılâhi el-Halîl b. Ahmed'in yanında zamanımızda anlaşıldığı gibi sesi ifade etmektedir. *" Hurufu'l-Kelimeti"* ibaresi kelimenin sesleri manasına gelmektedir.[53]

el-Halîl b. Ahmed'in öğrencisi olan es-Sibeveyh'de harf ıstılâhını kullanmış bununla ses kasdetmiştir. İbn Cinnî ise harf ıstılâhı yerine ses ıstılâhı kullanarak yerleşik ilmi bir ıstılah halini almıştır.[54]Çağımız dil âlimleri ise harf ve ses ayırımını yaparak, ayrı ayrı ıstılâhlar kullanmışlardır. el-Halîl b. Ahmed Arap harflerine amelî veya nazarî yönden bakmadığı için *" Kitâbu'l-Ayn "* eserine de *elif* harfiyle başlamayı hoş görmemiştir. Çünkü *elif* harfi illet harfidir. Ve yine ebced tertibiyle de başlangıç yapmamıştır. Sebeb olarak ise *elif* harfinin kendi haline bırakıldığında *ya, vav* veya *elif* harflerine dönüşmesini göstermiştir. Arap harflerinin seslerini mahreçlerine göre tertib etmiş ve insan sesini ortaya çıkaran ses cihazına göre ilmi bir tertib yapmıştır. Sonuç olarak bütün kelimelerin kısa boğaz boşluğundan başladığı için *ayn* harfiyle başlamıştır.[55]

el-Halîl b. Ahmed ilk olarak حَيِّز, مُدَرَّج, مَخْرَج ıstılâhlarını ses ilminde kullanan kişidir. Şöyle söylemiştir: Arapçada 29 harf bulunur. Bu harflerden 25 tanesi sahîh harftir ve onların biri küllî diğeri cüz'îsıfâtları ve mertebeleri vardır. Bu harflerden 4 tanesi boğaz ile ağız arasında bulunan ağız boşluğu harfleridir, cevf harfleri ve med harfleri diye isimlendirilir. Bu harfler: *Elif'ul-leyyine, vav, ya* ve *hemze*'dir. Bu mahrecin dil ve boğaz ile bir bağı yoktur. Sadece ağız boşluğundan çıkar. [56]

el-Halîl b. Ahmed *" mudrecu'l-harf "* tabirini harflerin çıkış yerlerinin başlangıç noktası için kullanmıştır. Mahreçten maksat ise iki ciğerden çıkıp havayla buluştuğu yer manasında kullanmıştır. Bu harflerden üçü ise iki dudak arasından çıkan م,ب,ف harfleridir. es-Sibeveyh, el-Halîl b. Ahmed'in mahreç kelimesi yerine مَوْضِعٌ kelimesini

[52] el-Halîl b. Ahmed, *a.g.e.* I/11.
[53] Temmâm Hassân, *el-Lugatu Beyne'l-Mi'yâriyye va'l-Vasfiyye,* Dâru's-Sakâfe, Mağrîb, ts, s.168; Ebû Bişr Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber, *el-Kitab*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, nşr. Mektebetu'l-Hancî, Kâhire, 1988, IV/434-435; Ahmed Muhammed Sâlim ez-Zevi, *el-Halîl b. Ahmed Râidu İlmu'l-Esvât,* Mecelletu Kulliyetu'l-Âdâb, Sayı:9, yy, ts, s.1-21, (makale).
[54] İbn Cinnî, *Sırru Sinâati*, I/19-20.
[55] el-Halîl b. Ahmed, *a.g.e.* I/47-50.
[56] el-Halîl b. Ahmed, *a.g.e.* I/57.

kullanmıştır.[57] el-Halîl b. Ahmed harflerin mahreçlerini belirlemek için şöyle bir yol izlemiştir: Ağzını elif harfi için açtıktan sonra telaffuz edilmek istenen harfi çıkarmaya çalışır. Misal: أَبْ,أَتْ,أَث gibi.[58] Bu yöntemle harf sakin kılındığı zaman harfin mahrecinin en doğru bir şekilde anlaşılabileceğini, harfler harekelendirildiğinde ise yanlış telafuzlara sebeb olunabileceğini öne sürmüştür. Çünkü hareke harfin bulunduğu mahreç yerini değiştirebilir. İbn Cinnî bu yöntemi şöyle açıklar: Bir harfin yankısını bilmenin yolu harfin sakin kılınarak okunmasıdır. Harf harekeli olduğunda sabitliliğini kaybeder ve kendisinden sonraki harfin mahrecine meyleder. Ancak ondan önce eğer elif harfi gelirse harfi sabit hale getirerek doğru bir telaffuz sağlanır. Çünkü sakin bir harfle başlamak imkansızdır ve şöyle söylenir: أَكْ, أَقْ,أَحْ gibi.[59]

Harflerin sıralanmasına boğaz harfleri de denilen (ع) (حَا) (ها) (خ) (غ) harfleriyle devam etmiştir. Bu harflerin çıkış yerleri boğazın başlangıcıdır.[60] es-Suyûtî, İbn Keysân'dan (ö.320/932) rivâyetle el-Halîl b. Ahmed'in elifbaya *hemze* harfiyle başlamadığını, *hemze* harfine noksanlık, değişim, hazf gibi şeylerin ulaşabileceği için başlamadığını aktarır. *Elif* ile başlamak imkansızdır. Çünkü bir kelimenin başında gelemez. İsim, fiil veya zâid olarak bile gelemez. İbdâl edilemez veya *ha* harfiyle değiştirilemez. Çünkü mehmûstur, hafiftir, bu durumda sesi bile yoktur. O zaman ikinci bağı sağlayan ع ve حا harfiyle başlamak istedim der. *Ayn* harfinin ise en münasip harf olduğunu iddia etmiştir. *Elif* harfinin çıkış yeri ağzın tümüdür ve halk (boğaz) harflerinden değildir. Boğaz harflerinden sonra ك ve ق harfleri gelir. ق harfi dil bölgesinden dil kökü ile onun karşısında bulunan üst damaktan çıkarılır. ك harfi ise ق harfinin biraz altından çıkarılır. Bu iki harfe küçük dil ile olan ilgilerinden dolayı *lehvi* harfler (küçük dil harfleri) denilmiştir ve ağız bölgesine en yakın harfler sayılır. Bundan sonra ج,ش,ض harfleri gelir ve bu harflere *şeceri* harfler denir. Çünkü dilin ortası ile üst damağın ortasındaki aralıktan çıkar. Çağımız dil âlimlerinin mütekaddim dil âlimlerinin tesbit ettiği mahreçlerin yerlerinde bazı değişiklikler yapmışlardır. Örneğin ض harfinin

[57] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/344-36, 64,86.
[58] el-Halîl b. Ahmed, *a.g.e.* I/47.
[59] İbn Cinnî, *Sırru Sinaati*, I/20.
[60] el-Halîl b. Ahmed, *a.g.e.* I/52.

yerini ağız içinin üst damak tarafından çıktığını savunmuşlardır. Buna göre el-Halîl b. Ahmed'in tesbit ettiği ض mahrecinin yanlış olduğunu söylemek doğru olmaz. Çünkü o zamandan günümüze kadar Arap harflerinin telaffuzunda bazı değişiklikler, bozulmalar olduğu bir gerçektir. Bundan sonraki harflerص,س,ز harfleridir. Dil ucu ile üst ön dişlerin iç yüzeylerinden çıkar. el-Halîl b. Ahmed bunları *esile* harfleri diye isimlendirmiştir. Çünkü dil ucundan çıkmaktadır. Bu harflere *zelakâ* harfleri de demiştir. Günümüz dil âlimlerinden bazıları *esile* harflerine (zelaka) ط, د, ت ve ض harflerini de eklemişlerdir. Bu harfleri نَطِيعَة harfleri diye isimlendirilen ve ağız boşluğunun üstünden çıkan د,ت,ط harfleri izler. Daha sonraki mahreci ise لَثَوِيَّة olarak tabir ettiği dil ucu ve ön dişlerin uçlarından çıkarılan ظ,ذ,ث harfleridir.[61]

Bu harflerin bazıları bazılarından daha yüksek çıkar ve dişeti harfleri diye bilinir.[62]ر,ل,ن Bu harfler dil bölgesinde bulunan ve dil ucu ile iki üst ön dişlerin üstündeki damaktan çıkarılır. Son olarak dudak harfleridir, şefevî veya şefehî harfler olarakta bilinen م,ب,ق harfleridir.[63]

8.3.1.2.1.1. el-Halîl b. Ahmed ve Arap Dili Seslerinin Sıfâtları

el-Halîl b. Ahmed Arap seslerinin yedi sıfâtından bahseder. Bunlar:

1-Sahîh ve Havai olması: el-Halîl b. Ahmed Arap harflerinin 29 tane asıl harften oluştuğunu, bunlardan 25 tanesinin sahîh, *elif, vav, ya* ve *hemze*'den oluşan dört tanesinin ise illetli harfler olduğunu söylemiştir.

2- Arap harfleri sıfâtlarına göre yine iki kısma ayrılır: Zelakâ ve musammam harfleri. Zelakâ harflerinin sıfâtları değişken olup diğer harflerle etkileşerek değişir ve manalara etki eder. Hemen hemen her kelime sıygasına uygun bir yapıya sahiptirler ve konuşmada çokça kullanılırlar. Telaffuzları kolay ve rahattır. Zorlanılmadan seri konuşmaya müsaittirler. Sahîh harflerde bu taksime göre zelakâ ve musammam diye ikiye ayrılmıştır. Musammam harfler 19 tane olup değişken bir yapı da olmadıkları ve

[61] el-Halîl b. Ahmed, *a.g.e.* I/58.
[62] İbn Yaiş, *Şerhu'l Mufassal,* Mektebetu'l-Mutenebbi, Kâhire, ts, X/25.
[63] el-Halîl b. Ahmed, *a.g.e.* I/59.

telaffuzları zor, seri konuşmaya müsait değillerdir. Binâsıygaları her kelimeye uygun değildir.[64] İbni Cinnî, el-Halîl b. Ahmed'in sözünü şöyle özetler: Birinci kısım: Zelakâ harfleri altı tanedir. Bunlar: ل,ر,ن,ف,ب,م İkinci kısım: Musammam harflerdir ve geriye kalan harflerdir.[65]

3-Mechûr ve Mehmûs (cehr ve hems) : Nefesin akışına göre nefesi zorlayan, engelleyen bir şey mani değil ise bu harfler mechûr (cehr) harfler, mani bulunup, engel olan ve konuşmayı zorlayan harflere de mehmûs (hems) harfler denir. el-Halîl b. Ahmed bu ıstılâhları kitabında belirtmemiştir. Ancak İbn Keysân, el-Halîl b. Ahmed'ten rivâyetle mechûr ve mehmûs ıstılahlarını el-Halîl b. Ahmed'in kullandığını aktaran bir kişiden duydum. el-Halîl b. Ahmed şöyle söylemiştir:" Ben neden *elif* ile başlamadım. Çünkü bu harfte noksanlık, değişkenlik ve hazf olur. Ha (هَا) harfi ile de başlamadım. Çünkü gizli bir mehmûstur ve sesi yoktur.[66]

4-İsti'lâ ve İstifâl: İsti'lâ harfleri 7 tane olup dilin üst damağa yükselmesine denir. Bu harfler: خ,ص,ض,ط,ظ,ف,غ harfleridir. İstifâl ise aşağı manasında, tecvidde ise dilin aşağıya doğru meyletmesine denir. Geri kalan harfler istifâl harfleridir.

5-Lin harfleri. Bunlar *ya* ve *vav* harfleridir. 6-Hafa (الخَفَاء) harfleri.

7-Mehtût ve madğûd harfi olan *hemze*'dir.[67]

8.3.1.2.2. es-Sibeveyh, Arap Sesleri, Harfleri ve Mahreçleri

es-Sibeveyh idğâm yöntemini kullanarak seslerin çıkış yerlerini (mehâric), harflerin itbâk, infitâh, şiddet, rihve gibi sıfâtlarını, sahîh ve illetli sesleri (sevâmit ve sevâit) *" el-Kitâb "* eserinde açıklamıştır. es-Sibeveyh seslerin kendilerine has özelliklerinin müşâfehe antremanlarıyla (ağız idmanlarıyla) kavranabileceğini belirtmiştir. Bu yöntemin her dil için geçerli olduğunu, şiirlerin, nesirlerin yazıya dökülmeden önce de okunduğu, bu yolla başkalarına aktarıldığı, ortaya çıkabilecek dil hatalarının dinleyiciler tarafından hemen tesbit edilip düzeltildiğini söylemiştir.[68]

---

[64] el-Halîl b. Ahmed, *a.g.e.* I/59-60.
[65] İbn Cinni, *Sırru Sinaati*, 1-I/65-70.
[66] el-Halîl b.Ahmed, *a.g.e.* I/60.
[67] el-Halîl b. Ahmed, *a.g.e.* I/ 17, 70.
[68] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/431.

es-Sibeveyh Arap seslerinin 29 tanesinin asıl olduğunu savunur. Bunlar: " الهمزة، والألف والهاء، والعين، والحاء، والغين، والخاء، والكاف، والقاف، والضاد، والجيم، والشين، والياء، واللام، والراء، والنون، والطاء والدال، والتاء، والصاد، والزاي، والسين، والطاء، والذال، والثاء، والفاء، والباء، والميم، والواو." dur. Bu asıl harflere mulhak olan ve fer'i harfler olarak adlandırdıklarıyla harf sayısını 35'şe çıkarmıştır. Bunları Kur'ân ve şiirlere kıyâs yoluyla istihsân yapılabilenler kategorisinde saymıştır. Bu fer'î harfler şunlardır: *en-nunu'l-hafife* diye isimlendirdiği harf, iki arada bulunan *hemze*, şiddetli bir şekilde imale yapılan *elif*, cim harfi gibi olan *şin* harfi, الزاي harfi gibi olan صاد harfi, tefhîm elif'i ki; bu Hicâz ehlinin kullandığı elif'tir. Örnek: الصلاة والزكاة والحياة gibi kelimeler.[69]

es-Sibeveyh bunlar dışında istihsân yapılması mümkün olmayan harfleri de katarak Arap harflerini 42'ye kadar çıkarmıştır. Bu harfler şunlardır: *Cim* harfi ile *kaf* (ك) harfi arası olan *kaf* (ك) harfi, *kaf* harfi gibi olan *cim* harfi, *sin* harfi gibi olan kaf (ك) harfi, zayıf ضاد harfi, *sin* harfi gibi olan صاد harfi, *ta* harfi gibi olan طاء harfi, *fa* harfi gibi olan *ba* harfidir. es-Sibeveyh bu 42 harfi asıl, iyi ve kötü diye vasıflandırmış ve bunları müşâfehe yoluyla belirlemiştir. Ancak bunlar içinde ضاد harfinin sağ dil ucuyla çıkarılmasının zor olduğunu, sol dil ucuyla çıkarılmasının daha kolay olduğunu bir not olarak düşmüştür.[70] İbn Cinnî, es-Sibeveyh'in belirlediği son yedi harfin ancak zayıf lehçelerde bulunduğunu ve kabul edilemeyeceğini savunur.[71]

8.3.1.2.2.1. es-Sibeveyh ve Arap Dili Seslerinin Sıfâtları

es-Sibeveyh Arap harflerinin mahreçlerinin 16 tane olduğunu söyler. Harflerin mahreçlerini belirleme de hocası el-Halîl b. Ahmed'in yolunu takip ettiği anlaşılmaktadır. el-Halîl b. Ahmed bütün Arap harflerini bütün olarak ele alıp herbirinin telaffuzunu tecrübe ve tekrar yoluyla mahreçlerini bulmaya çalışmış ve bu yönde titiz

[69] es-Sibeveyh, *a.g.e*. IV/432.
[70] es-Sibeveyh, a.g.e, IV/432.
[71] İbn Cinnî, *Sırru Sinaati*, I/59.

bir çalışma ortaya çıkarmıştır. es-Sibeveyh'te hocasının yolunu takip ederek mahreçleri tesbitte çok ince detaylara girerek doğru sonuçlara ulaşmıştır.[72]

es-Sibeveyh'in bulduğu mahreçleri sırasıyla ele alâlim. es-Sibeveyh mahreçleri boğazdan başlatmıştır. Bazı günümüz dil âlimleri ve İbn Cezerî'nin tecvid kitabını şerh eden Zekeriyyâ el-Ensârî (ö.962/1554) ise Arap mahreçlerinin dudaktan başlatıp daha sonra dil, boğaz ve göğüs kafesi olarak sıralamıştır.[73] İbn Cezeri (ö.833/1429) ise meşhur manzum eseri olan *" Mukaddimetu'l-Cezeriyye "* kitabında es-Sibeveyh'in ince bir yol takip ederek harflerin mahreçlerini ve sıfâtlarını tesbit ettiği bilgileri teyit etmiştir.[74]

es-Sibeveyh mahreçlere boğaz harflerinden başlayarak bunları üç bölüme ayırmıştır. Bunlar boğazdan çıkış yerlerine göre değişir. Bunlar:

a-Boğaz dibinden çıkan ve göğse bitişik olarak'ta bilinen yerden (ا) ve (هَا) harfi çıkar.

b-Boğazın ortasından çıkan harfler (ع) ve (ح) harfleridir.

c-Boğaz başlangıcından önce (غ) harfi, daha sonra (خ) çıkar.

Bundan sonrakiler sırasıyla: Büyük dil dibinin üstüyle onun karşısındaki üst damaktan çıkan (ق) harfi, ق harfinin biraz aşağısından (ك), büyük dilin ortasıyla beraber üst damaktan (ج) (ش) (ي) harfleri, ya mahrecinin hemen bitiminde sağdan veya soldan dil yanıyla onun karşısı olan üst dişlerle (ض) harfi, dil ucuyla iki ön dişlerin altlarından çıkan (ن) harfi, dilin en uç kısmıyla bir miktar arkasının karşısı olan iki üst ön dişlerin yarısının yukarısından (ر) harfi, dil ucuyla iki üst ön dişlerin yarılarından (ط) (د) (ت) harfleri, dilin ince ucuyla, iki alt ön dişlerin üstünden (ز) (س) (ص) harfleri, dil ucunun

---

[72] el-Halîl b. Ahmed, *a.g.e.* I/47-50; Ahmed Muhammed Kuddûr, *el-Esvâtu'l-Lugati inde Sibeveyh Mürâcaatun ve Tefsîr,* Mecelletu Mecmeu'l-Lugatil-Arabiyyeti, Dimeşk, sayı. 86, s.363-388, (makale).

[73] Zekeriyyâ el-Ensârî, *ed-Dekâiku'l-Muhkemetu fî Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye,* thk. Nesib Neşâvî, nşr. Dâru'l-Mektebi, Dimeşk, 1995, s.42.

[74] Şemseddin Ebu'l-Hayr İbn Cezerî, *el-Mukaddimetu'l-Cezeriyye,* Dâru'l-Muğni li'n-Neşr ve't-Tevzi, yy, 2001, s.8-11.

yukarı yüzüyle üst dişlerin yanlarından (ظ) (ذ) (ث) harfleriş, iki üst ön dişlerin başlarıyla alt dudağın içinden (ف) harfi, iki dudak arasından (و) (م) (ب) harfleri ve son olarak hayşumdan, yani geniz kovuğundan nunu muhaffefe gunneli çıkar.[75]

es-Sibeveyh harflerin sıfâtlarını şöyle açıklamıştır:

1-Cehr (mechûr) olanlar: Bir harfi harekeli olarak okurken mahreçte aralık bırakılmadan nefesin tamamını veya çoğunu tutarak sesin açıkça çıkarılması haline denir.[76]Mechûr harfler ise şunlardır: " الألف، العين، والغين، والقاف، والجيم، والياء، والضاد، واللام، والنون، والراء، والطاء، والدال، والزاي، والظاء، والذال، والباء، والميم، والواو " harfleridir.

2-Mehmûs harfler: Bunlar harekeli okunurken mahreçte aralık bırakıp nefesin akarak çıkmasına denir. Harfleri ise şunlardır: " لهاء، والحاء، والخاء، والكاف، والشين، والسين، والتاء، والصاد، والثاء، والفاء"[77]

3-Şiddet harfleri: Şiddet harfleri okurken harfi sakin okuyup sesin kesinlikle akmadan çıkmasına denir. Bu harfler ise şunlardır: " الهمزة، والقاف، والكاف، والجيم، والطاء، والتاء، والدال، والباء"

4-Rıhvet (rahavet) harfleri: Rıhvet harfleri sakin okunurken sesin tam manasıyla akmasına denir. Bu harfler şunlardır: " الهاء، والحاء، والغين، والخاء، والشينوالصاد، والضاد، والزاي، والسين، والظاء، والثاء، والذال، والفاء"

5-*Ayn* harfinin rıhve ve şiddet arası bir harf olduğu (ح)harfiyle olan sıkı bağından dolayı ikisi arası bir sıfât olan beyyine sıfâtına sahip olduğunu belirtmiştir.

6-İnhiraf harfleri de şiddet bildiren harfin ses ile birlikte dilin kaymasıyla oluşan bir özelliktir. Böylece şiddet harfi *lam* harfi olmadan ve med yapılıp uzatıldığı halde sesin rıhve düzeyine çıkamaması halini ifade eder. Çünkü dilin ucu yerinde kuru

---

[75] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/433-434.
[76] İbn Cezerî, *et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd,* thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Mektebetu'l-Meârif, Riyâd, 1985, 1/87.
[77] es-Sibeveyh, a.g.e, IV/434; İbn Cezerî, *et-Temhîd,* I/86.

kalmaz. Ancak *lam* harfinin yerini de alamaz. Buna benzer şiddet bildiren harf ses ile birlikte oluşur. Bu ses burundan çıkan bir harftir. Burundan çıkıp dilin harfin bulunduğu yerde kalmasıyla oluşur. Kişi burnunu tutarsa ondan ses çıkmaz. Bu harf ise *nunu hafife* ve *mim* harfidir.

7-Mükerrer harf olan ve şiddet bildirip sesin tekrarlanması ve *lam* harfine kayması durumudur. Ses rihve gibi olup tekrar edilmezse sesin çıkmadığı anlaşılır. Bu harf ise *ra* harfidir.

8-Leyyine harfleri: Bunlar *vav* harfi ile *ya* harfleridir.

9-Havi sıfâtı olan *elif* harfi: Bu harfin telaffuzunda hava yolu azami şekilde açıktır ve *vav* ve *ya* harfinden daha geniş ve rahat telaffuz edilir.

10-İtbâk (Mutbaka) harfleri: İtbâk harfleri okunurken dilin üst damağa kapanmasıyla oluşur. Harfleri ise (ص) (ض) (ط) (ظ)

11-İnfitâh (Munfetiha) harfleri: İnfitâh harfleri okunurken dil ile yukarı damağı birbirinden ayrılarak aralarından ses çıkarmak demektir. Harfleri ise: İtbâk harfleri dışında kalan harflerdir.[78]

es-Sibeveyh bundan sonra idğâm bahsine başlayarak iki harf idğâmı hakkında bilgi vermeden önce idğâmın en iyi olan şeklinin iki harekeli harfin munfâsıl gelmesiyle beş tane müteharrik harfin peş peşe gelmesi durumunda idğâmın yapılmasının güzel olduğunu savunur. Harekeli harflerin ard arda gelmesi istiskâl denilen ve telaffuzu zorlaştıran bir durumun ortadan kaldırılmasının en kolay yolunun harflerin bazılarının sakin harf kılınıp birbirlerine katmaktan geçtiğini belirtmiştir. Şâyet harekeli harfler öncesinde ve sonrasında onun benzeri bir harekeli harf gelirse sonrasında mutlaka sakin harf gelmesi gerekir ve idğâm devreye girer. Eğer iki aynı harf karşılaşır ve bunların ikisi de harekeli ve baştan önceki harf sakin ise idğâm yapmak güzel olur. Çünkü med harfleri müteharrik konumunda kabul edilir.[79]

es-Sibeveyh Arapça kelimelerin ses ve harflerin mana ile insicâmını sağlayan ve telaffuzunu kolaylaştıran idğâm bahsine geniş yer vermiş, iki harfte yapılan idğâm, mütekârib harflerde yapılan ve mahreçleri bir olan kelimelerde idğâm, dil ucu harflerinde, müzârî harflerinin kelimede yaptığı değişiklikler, *sin* harfinin *sâd* harfine

[78] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/435-436; İbn Cezerî *et-Temhîd*, I/87-90.
[79] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/437.

dönüşmesi (ibdâl) gibi harflerin birbirleri yerine kullanılması bölümü gibi konuları ses bölümünde işlemiştir.[80]

es-Sibeveyh'in Arap sesleri hakkında vermiş olduğu bilgilerin kaynağına baktığımızda Hocası el-Halîl b. Ahmed'in *Kitabu'l-Ayn* eserinden çokça faydalandığı gözlenmektedir. Birebir alıntı yaptığı yerler olduğu gibi, açıklamayı yeteri kadar yapmayıp muğlak bıraktığı yerlerde olmuştur. Arap seslerine, bu seslerin kendilerine has özelliklerine örnekler vermeden kısa geçmesi, bazı durumlarda ise şâz rivâyetlere kitabında yer vermesi diğer dil âlimlerinden eleştiri almasına sebep olmuştur. Ancak kendisinden önce ses konusuna hocası el-Halîl b. Ahmed'ten başka kimsenin değinmediği bu önemli konuda ulaştığı sonuçların ve bulduğu yöntemin kendisinden sonra gelen dil âlimlerine de ışık tuttuğu bir gerçektir.[81]

8.3.1.2.3. İbn Cinnî, Arap Sesleri, Harfleri ve Mahreçleri

İbn Cinnî Arap seslerinin sayısını, mahreçlerini ve sıfâtlarını şöyle açıklar:

İbn Cinnî asıl Arap seslerinin 29 tane olduğunu söyler. Bunlar: " الهمزة، والألف والهاء، والعين، والحاء، والغين، والخاء، والقاف، والكاف، والجيم، والشين، والياء، والضاد، واللام، والراء، والنون، والطاء، والدال، والتاء، والصاد، والزاي، والسين، والظاء، والذال، والثاء، والفاء، والباء، والميم، والواو " sesleridir. Bu seslere 6 tane ses daha eklenir. Bunlar harekelerdir.[82]

Arap seslerinin 16 tane mahreci vardır. Bunlar şunlardır:

1-Boğazın sonundan, yani göğse bitişen yerden hemze, *elif* ve *ha* (الهاء)

2-Boğaz ortasının hafifçe sıkılmasıyla (عح)

3-Boğazın ağza yakın olan kısmından dil kökünün kabartılmasıyla(خغ)

4-Dil kökü ile onun karşısında bulunan üst damaktan (ق)

5-ق sesinin çıkarıldığı mahrecin biraz altından (ك)

---

[80] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/440-487.

[81] İbrâhîm Enîs, *el-Esvâtu'l-Luğaviyyetu,* el-Mektebetu Ancelo, Kâhire, 1971, s. 121-122.

[82] İbn Cinnî*, Sırru Sinâa*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, Lübnân, 2000, I/45.

6-Dilin ortası ile üst damağın ortasından (جش)

7-Dil kenarı ile üst azı dişlerden (ض)

8-Dilin iki kenarı ve üst damağın ucundan (ل)

9-Dil ucu ve iki üst ön diş etlerinden (ن)

10-Dil ucu ve iki üst ön dişlerin üstündeki damaktan *lam* harfinin biraz kaymasıyla (ر)

11-Dil ucuyla dişlerin uçlarından (ت د ط)

12-Dil ucu ile dişlerden (س ز ص)

13-Dil ucuyla ve dişlerin ucunda (ثذظ)

14-Alt dudağın içiyle üst diş uçlarından (ف)

15-İki dudak arasından (ومب)

16-Hayşumdan ise *nunu hafife* yani sakin *nun* sesi çıkar.

8.3.1.2.3.1. İbn Cinnî ve Arap Dili Seslerinin Sıfâtları

İbn Cinnî Arap seslerinin sıfâtlarını geniş olarak çokça yerde açıklamıştır. Burada bir fikir edinme amaçlı şunları söyleyebiliriz: Seslerin sıfâtlarını İbn Cinnî cehr, hems, şiddet, rihve, şiddet ile rihve arası, itbâk, infitâh, inhirâf ve tekrîr başlıkları ile sıralamıştır. Şimdi bunların ne manalara geldiğini, seslerinin (harflerinin) neler olduğunu görelim:

1-Cehr (الجَهْرُ): Cehr harfleri: (ء ا ع غ ق ج ي ض ل ن ر ط د ز ظ ذ ب م و) Cehr: Harfin bulunduğu yerde kararlı, doymuş ve sabit kalması, nefesin (havanın) kesilmesine kadar sesin çıkması diye tarif etmiştir.[83] Buradan anlaşılan mechûr sesler mütemekkin

[83] İbn Cinnî, *Sırru Sinaati*, I/60.

seslerdir. Doymuştur ve açıktır, kuvvetli olup dinleyenin rahat anladığı seslerdir. Yani mehmûs sesleri gibi değillerdir.[84]

2-Hems (الهَمْسُ): Hems harfleri: (ها ح خ ك ش س ت ث ص) Hems (mehmûs): Bulunduğu yerde nefesle birlikte sabit kalamayan harflere denir. Yani, sesin hava ile birlikte sabit kalamaması ve açık, net çıkmaması.

3-Şedîd (الشِّدَّةُ) (şiddet): Harfleri: (ء ق ك ج ط د ت) Şiddet: Sesin kendisinde akmasını engelleme olayına denir. Buna göre iki mahrecin tam manasıyla bir araya gelmesinden dolayı sesin asli mahrecinin çok az bir süre hapsedilip çıkarılmasına denir.[85]

4-Rihvet (الرِّخْوَةُ): Harfleri: (ها ح غ خ ش ص ض ز س ث ذ ف) Rihvet: Sesin aktığı şey manasına gelir. Burada iki mahreç karşılaşıp aralarından havanın geçmesine olanak sağlanır.

5-Beyniyye (البَيْنِيَّةُ) (şiddet ve rihvet arası): Harfleri: (ا ع ي ل ن ر م و)

6-İtbâk (الاطْبَاقُ): Harfleri: (ض ط ص ظ) İtbâk: Dilin içinin üst damağa kaldırıp yerleştirmek.[86]

7-İnfitah (الانْفِتَاح): Harfleri: İtbak harfleri dışında kalan harfler. Manası: Dilin içinin üst damağa yerleştirilmeden kaldırılması.

8-İnhiraf (الانْحِرَاف): *Lam* harfidir. Manası: Sesle birlikte dilin kaymasına denir. Dilin iki yanı kaymadan dolayı kuru kalarak sese etki etmesine sebep olur.

9-Mükerrer: (المكَرَّر) *Ra* harfidir. Manası şöyle açıklanır: Telaffuz edilen ses durulduğunda dilin ucunun tekrar tekrar mahrece çarpması hissi oluşur ve dil ucuyla diş eti arasında *ra* harfinin tekrarlandığı işitilir.

---

[84] Abdullah Attâs, *el-Esvatul Arabiyye inde İbn Cinnî ve Kemal Muhammed Ali Bişr,* Câmiâtu'ş- Şerîf Hidâyetullâh el-İslâmiyye, Cakarta, Endonezya, 2007, s. 41, (tez tamamlama bölümü).
[85] Attâs, *a.g.e.* s.42.
[86] İbn Cinnî, *Sırru Sinaati*, I/61.

10-Ğunne/Enfiyye (الغُنَّةُ/ الانْفِيَةُ): Harfleri: (ن م) Manası: Konuşma esnasında burun yoluyla sesin çıkmasına denir.[87]

Arap sesleri, harfleri ve sıfâtları hakkında vermiş olduğumuz bu kısa bilgiler ışığında tümevarım yöntemiyle şöyle bir sonuca ulaşırız: Seslerin çıkış kaynakları, varlık türü, sıfâtları, seslerin giysisi mesabesinde olan harflerin kelimeye ve kelimelerinde cümlelerde ve dinleyicilerde bıraktığı izler, sebep olduğu olayların hepsi yapı ve anlam arası sıkı ilişkiyi göstermektedir.

8.4. Sesin Sınıflanma Çalışmaları

8.4.1. Mu'cem ve Kelime

8.4.1.1. Mu'cemin Tanımı

Mu'cem kelimesinin Arap sözlüklerinde iki farklı zıt manadelâleti vardır. Bunlardan birincisi olan ve mübhemlik, gizlilik ve manası anlaşılmayan şeylere kullanılır. Bu mana türünü İbn Cinnî *"Sirru Sinâati'l-İrab"* kitabının mukaddimesinde şöyle tarif eder: "ع ج م" maddesi Arap dilinde mübhem olmak, gizlemek, beyan etmek (açıklama) işinin zıddı anlamına gelir.[88]Acem kelimesi burada açık olmayan, kelâmında kapalılık ve mübhemlik bulunan kişiler anlaşılır. العجمية (acemiyye): Konuşmasında tutukluluk bulunan kişi. Bundan dolayı أَعْجَم رَجُلٌ/ اِمْرَأَةٌ عُجْمَاء denir ve konuşmaları fâsih olmayanlar anlaşılır. الاعْجَمْ: Çok yalan söyleyen, العَجْمَاء: İnsan dışındaki bütün hayvanlar. العَجْمَاء Denmesinin bir sebebi ise söz söylemeyi bilmeyen herkes için kullanılır ve acem veya musta'cem denilir.[89] Hadîs-i şerifte: "جَرْحُ الْعَجْمَاءِ جُبَارٌ Hayvanları yaralamanın diyeti yoktur, bedeli tazmin edilir."[90] buyurulmuş, الْعَجْمَاءِ kelimesinin insan dışındaki hayvanlara kullanıldığı belirtilmiştir."اسْتَعْجَمَ الرَّجُلُ"Konuşamayan ve

[87] İbn Cinnî, *Sırru Sinaa,* I/63.
[88] İbn Cinnî, *Sirru Sinaa,* I/49.
[89] el-Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn,* I/49, I/237; İbn Dureyd Ebû Bekr Muhammed, *Cemheretu'l- Luga,* thk.Remzî Munîr Ba'lebeki, Dâru'l-İlim Li'l Melâyîn, Lübnân, 1987, I/484; İbn Manzûr, *a.g.e.*, XII/385.
[90] Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Amr (ö.179/795), *Muvatta,* thk. Muhammed Fûad Abdulbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Lübnân, Lübnân, 1985, II/868, 12 nolu hadîs.

okuyamayan bir kişinin susma halini ifade eden bir deyim olarak Araplar arasında kullanılmaktadır."[91]

Mu'cem kelimesinin ikinci ve zıt manası ise: Belirsizliği, mübhem olanı kaldırmak, olumsuzluğu düzeltmek, beyan edip açıklık getirmek manalarına gelir. Ancak bu manayı kazandırması için mu'cem kelimesinin sıygasında değişiklikler yapılması gerekmektedir. عَجَمَ fiilinin önüne bir hemze ekleyerek أَعْجَمَ haline dönüştürülerek menfi mana yerine müsbet mana kazanmış olur. Yine aynı şekilde kelimesinin aynel fiilini muzaaf yaparak yani فَعَّل sıygasında عَجَّم ye dönüştürerek مُعْجَم olumlu manaya gelmesini sağlamış oluruz. Halîl b. Ahmed تعجيم الكتاب ibaresiyle kelimede bulunan kapalılığı gidermek amacıyla kelimeye ilave edilen noktalama ve harekeleme faaliyeti anlaşılır denilmiştir.[92]

el-Mu'cem (مُعْجَم) Dilin müfredatlarını mu'cem harfleri tertibiyle toplayan divanlara denir. Çoğulu: Meâcim (مَعَاجِم), mu'cemât (مُعْجَمَات). "العَجَمُ" Arap olmayana denir. Tekili: عَجَمِي dir ve Arapça konuşsun veya konuşmasın Arap olmayan herkes için kullanılır.[93]

el-Mu'cemû'l-Kâmil ibaresi bir dilde bulunan bütün kelimeleri içine alan, bu kelimelerin manalarını, türetilme yollarını, telaffuzunu örnekler aracılığıyla açıklayan ve kullanım yerlerini gösteren sözlüklere denir.[94]

8.4.1.2. Mu'cemin Tarihi

Dil araştırmacıları mu'cem kelimesini ilk olarak kullanan kişinin bir dil âlimi olmayıp büyük hadîsâlimi olan İmam Buharinin olduğunu aktarmışlardır. İmâm Buhârî" *el-Câmiu's-Sahîh* "eserinde konu başlıklarını tertib ederken şöyle bir ibare kullanmıştır:

---

[91] İbn Manzûr, *a.g.e.* XII/56, 361,369.
[92] İbn Manzûr, *a.g.e.* XII/248; Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn,* V/129.
[93] İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luga,* I/484; Râzî Zeyneddîn Ebû Abdullah b. Mahmûd (ö.666/1267), *Muhtâru's-Sihâh,* thk. Yûsufu'ş-Şeyh Mahmûd, el-Mektebetu'l-Asriyye, Lübnân, Sayda, 1999, I/201; İbn Manzûr, *a.g.e.* XII/389.
[94] Ahmed b. Abdullah el-Bâtilî, *el-Meâcimu'l-Luğaviyyeti va Turûku Tertîbihâ,* Dâru'r-Râye, Riyâd, Suûdî Arabistân, 1992, s.13.

"...Ebû Abdullah " *Câmi* " kitabını "...فِي الجَامِعِ الَّذِي وَضَعَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَى حُرُوفِ المعْجَمِ... " mu'cem harfleri üzerine tertiblemiştir... "[95]

Arap mu'cemlerinin (sözlüklerin) yazımının ilk çekirdeğini Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan ğarib kelimelerin tefsîrini yapan, manalarını verdiği şiir delilleriyle açıklayan kişinin büyük sahabi, tefsîrâlimi Abdullah b. Abbâs (r.a) olduğu kabul edilir. Daha sonra Ebû Said Ebân el-Bekrî'nin yazmış olduğu *Ğarîbu'l-Kur'an* eseri ve diğer dil âlimlerinin *ğaribul kuran*, *ğaribul ehadîs*, *ğaribul elfaz* vb eserler mu'cemlerin yazılmasına ve tedvîn ilminin başlamasına sebep olmuştur. Bu konuyla ilgili nevâdir diye isimlendirilen kitaplar te'lîf edilmeye başlanmış, sonraki aşamalarda dilbilimcilerinin Arap lafızlarını topladıkları ve birleştirdikleri müstakil kitap yazım dönemi başlamıştır. Bunlar çeşitli türlerdeki canlı ve cansız varlıkları tanıtan onlara has özellikleri için kullanılan isimler, fiiller, mastarlar vb kelimelerin bulunduğu kitapçıklar veya kitaplardır. Örneğin: كِتاب خَلْقِ الانْسان / كِتابُ الابل /كِتابُ الطَّيْرِ/ كِتابُ الجَرَاد / كتاب الخيل vb. kitaplar. Yine mu'cem kelimesini ilk olarak kitabına isim olarak seçen kişinin bir hadîsâlimi Ebî Ya'lâ Ahmed b. el-Müsennâ olduğu bilinmektedir. Ebû'l-Kâsım el-Beğavîte'lîf kitaplarından birine *"el-Mu'cemu'l-Kebîr ve'l-Mu'cemu's-Sağir fî Esmâi's-Sahâbeti"* ismini vermiştir. Bu örnekleri çoğaltabiliriz. Ancak mütekaddim dil âlimlerinin mu'cem lafzını ne zaman kullandıkları tam olarak bilinmemektedir. Başka isimlerle kitaplarını isimlendirmişlerdir. Örneğin Halîl b. Ahmed Arap tarihinde bilinen ilk sözlük kabul edilen eserine mu'cem kelimesini kullanmayıp *"el-Ayn"* ibaresini tercih etmiştir. Aynı şekilde eş-Şeybânîte'lîf ettiği mu'cemkitabına *"el-Cim"* ismini uygun görmüş, İbn Manzûr ise meşhûrmu'cem eserine *"Lisânu'l-Arab"*ismini bırakmıştır.[96]

Mu'cemıstılâhı yerine kâmus ıstılâhını kullanan kişilerin başında yazdığı sözlüğe " القاموس المحيط " ismini veren Fîrûzâbâdî gelmektedir.[97]

Daha sonra Halîl b. Ahmed *"Kitâbu'l-Ayn"* eserini yazarak ilk bilinen dil sözlüğünü te'lîf etmiş, Arap dil literatürünü *hurufu'l halkıyye* (boğaz harfleri) denilen ve bunların çıkış yeri olarak en uzak noktada bulunan *ayn* harfiyle başlayıp tertiplemiştir.[98]

---

[95] Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî,* thk. Muhammed Zuheyr b. Nasıru'n-Nasır, Dâru Tavkûn Necât, Dimeşk, 1422, V/87.
[96] Muhammed Abdulkâhir er-Rudeynî, *el-Mu'cemâtu'l-Arabiyyeti,* Dâru'l-Hudâ, Cezâir, 2006, s.16-17.
[97] Dizire Silâl, *Neş'etu'l-Meâcim va Tatavvuruhâ Meâcimu'l-Meânî Meâcimu'l-Elfaz,* Dâru's-Sadâka el-Arabî, Lübnân, 1995, s.12.

8.4.1.3. Mu'cem Kaynakları

Mu'cemlerin ilk ve en önemli birincil kaynağı hiç şüphesiz Kur'ân-ı Kerîmdir. İkincil kaynakları ise sırasıyla hadîs-i şerifler, cahiliyye dönemi ve İslâmın başlangıç dönemi, çöllerde yaşayan Arap bedevilerinin fasih dilleri, mütekaddim dil âlimlerinin sözleri, rivâyetleri, eserleri gibi kaynaklardır.

Bu kaynaklardan en önemlisi olan Kur'an-ı Kerim'in Arap diline olan tesirine ve yeni mu'cemi ıstılahlara olan etkilerine Kur'an'dan önceki ve sonraki durumu özetleyerek bu başlığı bitirelim. Kur'an'dan önce Arap kabilelerinin herbirinin bir lehçesi olduğu Kur'an'dan sonra bu lehçelerin ortadan kaldırıldığı görülmektedir. İlim ve şiirde standart bir Arap dili lehçesi halini alan Kureyş lehçesi İslâm dininin tesiri ile Arap dili halini alarak Suriye, Mısır, Libya, Fas, Tunus gibi yerlerde tek dil halini almasına sebep olmuştur. Kur'an'ın nüzulü ile dile yeni manalar ve lafızlar katılmış, İslâmî ıstılahlar günlük dilde yaygınlaşarak yeni mu'cemler kaynaklık etmiştir.[99]

8.4.1.4. Mu'cem Yazım Sebepleri

1-Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin müfredatlarını tefsîr etmek, manalarını açıklamak arzu ve çabasıdır.

2- Hadîs-i Şeriflerde geçen garib kelimeleri tefsîr etmek, sahabelerden, tabii'nden ve onları izleyenlerden gelen rivâyetlerin müşkillerini ortadan kaldırmak.

3-Manzûm ve nesîr türünde varid olan ğarib kelimelerin anlaşılmasını sağlamak.

4-Arap dilinin tedvîn edilip müfredâtlarından her hangi bir kısmınınyok olmasını önlemek, fesâhatlerini muhafaza etmek, yabancı kelimelerin girişini engellemek.

5- Sahîh kelimelerin telaffuzunu, şekillerini kayıt altına almak.

6- Bazı coğrafi mekanlar, şehirler, tarihi yerlerin isimlerinin doğru bir şekilde belirlemek.

7- Önemli şiir örneklerinin korunmasını sağlamak ve onların kayıt altına almak.

---

[98] Habit Fevzî Yûsuf, *el-Meâcimu'l-Arabiyyetu Mevzûatun ve Elfâzun,* el-Velâ Li't-Tâbii ve't Tevzî Kâhire, Mısır, 1992, s.6-7.

[99] Muzaffer Özli, *Kur'anın Arap Diline Olan Tesiri,* Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı. 2. Elazığ, 1997, s.228-229.

8- Dil kültürünü kazandırmak, delâlet çeşitliğinde oluşabilecek ihtilafları, siyak manasının sağlanması.[100]

Bu ve buna benzer sebeplerden dolayı dil ilmi ile uğraşan kişilerin mu'cem kullanması zorunlu bir haldir. Sınırlı kelime hazinesini geliştirmek, bilmediği kelimelerin manalarını doğru aktarmak ve dil kültürünü diğer kuşaklara ulaştırmak gibi önemli bir yer tutan mu'cem bilgisi, daima ihtiyaç duyulan, her zaman başucu kitabı olma özelliğini koruyan birincil dil bilimi dalıdır.

8.4.I.5. Mu'cem Ekolleri

Mu'cemlerin çokluğu ve türlerinin fazlalığından dolayı bazı mu'cem ekolleri ortaya çıkmıştır. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz:

1-Ses Çevrim Ekolü (مدرسة التقليبات الصوتية):Bu ekolün mensupları kelimeyi oluşturan harflerin birbirleri arasında dönüşüm ve değişimlerini, mahreçleri vasıtasıyla tecrübe edip değiştirerek açıklamaya çalıştıkları için bu isimle isimlendirilmişlerdir. Örneğin: كَبُرَ kelimesini ele alâlim. Bu kelime كَرُبَ / رَكِبَ / بَكِرَ / رَبِكَ gibi hallere, son ulaşılabilecek kelimeye kadar çevrilip dönüştürülerek kelime türetme yolu olarak kullanılmıştır. Bu metodla mahreci en uzak olan harf esas alınır. كَبُرَ kelimesinde *kaf* harfi mahreci en uzak harf olduğu için esas harftir. Bu ekol en eski mu'cem ekolü olarak bilinir ve Halîl b. Ahmed'in ve onun takipçileri tarafından kullanılmıştır. Halîl b. Ahmed'in izinden giden en meşhûr dil âlimi ise Ebû Ali el-Kâlî'dir. Kâli'nin yazdığı البارع eseri ve el-Ezherî'nin yazdığı التهذيب kitabı, yine İbn Side'nin المحكم ve Sâhib b. Abbâd'ın المحيط kitabı da bu ekolün en önemli eserlerindendir.[101]

2-Hece Harfleri Çevrim Ekolü (مدرسة التقليبات الهجائية) : Bu ekol İbn Durey'de nisbet edilir ve kurucusu sayılır. İlk olarak Halîl b. Ahmed'in yolunu takip etmiş olan İbn Dureyd daha sonra ses düzeni metodu yerine kelimenin harf cetvelinde hangi harf daha önde ise yani elifba cetvelinde önde olan harfle başlamış, sesin mahreçlerini gözönüne

[100] Abdulhamîd Ahmed Sikkîn, *el-Mecâmiu'l-Arabiyyetu Medârisuhâ, Menâhicuhâ*, el-Faruku'ş-Şergiyeti li't-Tibâeti ve'n-Neşr, Mısır, 1982, s.8-9.
[101] Bâtilî, *a.g.e.* s.14.

almamıştır. Mesela: كَبُرَ kelimesinin bütün çevrimlerini (kombinâsyonu) *ba* harfi merkezli işlenir.[102]

3-Kafiye Okulu (مدرسة القافية): Bu isimle isimlendirilmesinin sebebi, kelimenin son harfine bakarak bölümlendirilmesi ve ondan sonraki kısımların buna göre takip edilmesi yolu izlenmiştir. Örneğin: كَبُرَ kelimesi bâb olarak *ra* harfi seçilir. Fasıla olarak *kaf* harfi olmuş olur. *"Sâhibu's-Sihâh"* kitabının müellifi olan el-Cevherî bu ekolün öncüsü sayılır. Ancak, *"Sâhibu's-Sihâh"* 'ta daha önceki kelimelerin sözlükte bulunması işi çok zordur ve bundan dolayı kullanımı karmaşıktır. Bu ekolün yolunu takip eden en önemli kişinin İbn Manzûr olduğu ve meşhûrmu'cem kitabı olan *"Lisânu'l-Arab"* ve Firuzâbâdî'nin *"Kâmus'"* eseri, ez-Zebidî'nin *"Tâcu'l-Arûz"* ve Ahmed Fâris es-Sidyâğ'ın *"Fi'l Câsûs Ale'l-Kâmûs"* eseri bu ekolün en önemli eserlerdir.

4-Hicâ Ekolü (المدرسة الهجائية) : Bu ekol en basit yolu takip ederek elifba (ebcedi) yöntemini kullanmıştır. Şimdiki asırda kullanılan en pratik mu'cemler bu ekolü izlemişlerdir. Bu ekol yeni olmayıp eski bir ekol olarak Ebû Amr eş-Şeybânî tarafından meşhûr kitabı *"el-Cim"* ile tanınmıştır. Bu ekolün eleştiri alan en önemli tarafı elifba harflerini kelimenin ilk harfinde uygulamış olmaları, kelimenin sonra gelen harflerinde bu yolun takip edilmemesidir. Bu ekolün takipçileri arasında ve aynı zamanda kurucusu da iddia edilen el-Bermekî ile Zemahşerî gibi tanınmış dil âlimleri bulunmaktadır. Zemahşerî, *"Esâsu'l-Belâğa"* kitabında kelimenin bütün harflerinde hece harflerini takip ederek kitabını yazmıştır. Yine el-Feyyûmî'nin *"Misbahu'l-Munîr"*, "*el-Muncîd fi'l-Edeb", "el-Mu'cemu'l-Vasît"* vb. kitaplar bu ekolün yöntemi üzerine te'lîf edilmiştir.[103]

5-Manalar ve Konular Ekolü (مدرسة المعاني والموضوعات) : Bu ekol luğat ve edeb imamlarından kabul edilen Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'a nisbet edilir. Ekolün en meşhûrmu'cemlerinden olan ve İbn Side'nin te'lîf ettiği *"el-Muhassas"* geniş hacimli bir eserdir. Ancak bu türde yazılan mu'cemlere rağbet az olmuştur. Çünkü mu'cemde bulunan lafızların çoğu birçok manaları içermekte, araştırmacı kişi hangi mananın asıl mana olduğunu kestirememektedir. Bazı durumlarda bir kelimenin manası canlı bir varlığa, insan, bitki, hayvan veya bunlar arası müşterek bir şeye verilmesi karmaşaya

[102] Sikkîn, *a.g.e.* s.5-6.
[103] Sikkîn, *a.g.e.* s.27

sebeb olmakta, hatta canlı ve cansızları ortak bir manada buluşturarak mana bulanıklığına yol açmaktadır.[104] Bu mu'cemde kelimelerin sıralanışı, kelimelerin lugat manaları ve konularına göre tasnif edilmesinden sonra yapılır. Bu yöntemin yararlı yönü ise, lafızlar arası mana farflılıklarının ortaya çıkarılmasına yardımcı olmasıdır. Müterâdif (eş anlamlı) kelimeler ile mütenâkid (zıt anlamlı) kelimelerin beyanı ve karşılaştırılmasını açık bir şekilde yapılmasını sağlamaktadır.[105]

8.5. Giriş Bölümünün Değerlendirilmesi

Giriş bölümünde dilin tanımını, dilbiliminin tarihi serüvenini, genel anlamda günümüzde bilinen halini almasında etki eden kişi veya kişiler, toplulukların kimler olduğuna kısaca değinmiş olduk. Ferdinand de Saussure ile müstakil bilim dalı halini alan dilbiliminin ilk dönemlerinde dil eğitimi ve öğretimi aşamasıyla başladığı, Fenikelilerin alfabeyi bulmasıyla yazıya dökülen dilbilim kavramları, Babillilerin, Akadlıların çalışmalar Sümer, Sami dillerinde yazılan eserler dilbiliminin ilk temellerini atmış olduğunu görmüş olduk.

Filistin bölgesinde yaşayan Kenanililer ilk olarak alfabeyi kullandıkları, daha sonra Grek, Etrüsk, Latin alfabeleri yanında Göktürk, Ermeni, Uygur alfabeleri onları izleyerek dil çalışmaları çoğalmıştır. Dil ürünleri arasında ilahiler, şiirler, dua metinleri doğu dünyasında ihtiyaçtan dolayı çoğalmış, Hintliler bu alanda öne çıkmışlardır.

Batıda dinin etkisinin önemini kaybettiği, buna karşın hitabet yetisinin öne çıktığı siyasetçilerin, sofistlerin başvurduğu bir alan olarak gelişerek dilbilimine büyük katkılarda bulunmuştur. Araplar, İranlılar dilbiliminin doğuda en büyük temsilcilerinden biridirler. el-Halil b. Ahmed, es-Sibeveyh, İbn Cinnî v.b. dil âlimleri dilbiliminin ilk ve en önemli kaynağı olan seslerden başlamışlar ve sesleri tarif ederek, mahreçlerini, sıfatlarını ve anlama olan etkilerini detaylı, kurallı ve deneme-yanılma metoduyla inceleyerek dilbilimine katkıda bulunmuşlardır.

Basra, Kûfe, Bağdat, Endelüs, Mısır gibi dil ekolleri sayesinde dil kuralları, metodları geliştirilerek dilin zenginleşmesine, aynı zamanda korunmasına katkıda bulunmuşlardır. Halil b. Ahmed'in *kitâbu'l-ayn*, Sibeveyh'in *el-kitab*, İbn Cinnî'nin *el-*

---

[104] Sikkin, *a.g.e.* s.29.
[105] Sâfiyye Bavkine, *Meâcimu'l-Meânî fi'l-Lugati'l-Arabiyye,* Câmiatu'ş-Şehîd Hamah Lahder, Cezâyir, 2015, s.30-35.

hasâis 'i ve *sirru sinâati'l-i'râb* eserleri bu alanda yazılımış olan en büyük eserlerdendir. Dilin kayıt altına alınması, kaybolmadan diğer kuşaklara aktarılması amaçlı mu'cemler oluşturulmuş ve dilin korunmasını sağlayan etkenlerden olmuştur.

Bu bölümde ayrıca vaz' ilminin tanımı, mahiyeti, bu ilim dalında çalışma yapmış olan âlimlerin görüşlerini ve lafzın manaya delâlet mes'elelerine değinilmiştir. Bu bağlamda lafzın manayı nasıl kapsadığı, bu ilmin diğer bilimler ile fıkıh, mantık, belâgat, lugat ilimleri ile olan ilişkilerini ele aldık. Adudiddîn el-Îcî'nin *er-risâletu'l-vaziyye* eseri, Sadeddîn et-Teftâzânî, Seyyîd Şerîf el-Cürcânî, Fahreddîn er-Râzî v.b. âlimler ve kaleme aldıkları eserler bu alanda Arap dünyasında büyük çabaların olduğu görülmüştür. Bu eserlerde lafzın delâletinin farklı geliş şekilleri, dilin ilk vaz' edilme mes'elesi, lafzın delâletinin kendisinden yani lafzından mı yoksa vaz' eden kişi veya kişiler aracılığıyla delâletinin belirlendiği mes'elesi tarih boyunca tartışılmış bir konu olarak karşımıza çıktığını gördük. Ve sonuç olarak herbir lafzın konulmadan önce delâletinin düşünülerek konulduğu, gelişigüzel, baştan savma bir metod izlenmediği, çevre, kültür, maddî ve manevî etkenlerin bu delâleti belirlediği gerçeğine ulaşmış olduk.

1.BÖLÜM

SARF TERİMLERİ VE KELİMEYE ETKİLERİ

1. Sarf Terimleri Mâhiyeti ve Nahiv İle İlişkisi

1.1. Sarf Kelimesinin Lugat ve Terim Manaları

Kelimenin yapısı ve türetilmesi aşamalarını i'râbi konularına girmeden inceleyen ilim dalına sarf ilmi veya tasrîf ilmi denir. Genel bir tarifini verdiğimiz sarf-tasrîf ilminin lugat manalarına ve geniş bir şekilde tarihi seyrine bakarak şimdiki zamanda almış olduğu terim manasını daha iyi anlamış oluruz. Çünkü ıstılâhi farklı tariflerin yapılmış olması sebebiyle sarf ilmi ekolleri ortaya çıkmıştır. Şimdi sarf ve tasrîf kelimelerinin lugat ve terim manalarını açıklayâlim.

İlmu't-Tasrîf (عِلْمُ التَّصْرِيف) veya diğer genel adıyla ilmu's-sarf (عِلْمُ الصَّرْف) iki kelimeden oluşmuş mürekkeb bir kelimedir. Bu mürekkeb kelimenin ilki olan ilim (عِلْمٌ) sözlükte bilmek anlamına gelen عَلِمَ يَعْلَمُ عِلْماً sülâsî mücerred bir kelime olup, dördüncü bâb'dan alınmış ve bilgi, bilim manasında masdar-ı gayr-i mimi olarak türetilmiştir.[106] İkinci kelimemiz olan et-Tasrîf التَّصْرِيفُ ise; sözlükte çevirmek, döndürmek, nakletmek, değiştirmek, dönüştürmek, et-tahvîl ve et-tağyîr anlamlarındaki صَرَّفَ يُصَرِّفُ تَصْرِيفاً sülâsî mezîd rubâî fiil olup tef'îl bâb'ından masdar-ı gayri mimi kalıbında kullanılmıştır.[107] Kur'ân-ı-Kerim'de وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ " Rüzgarları evirip çevirmesi " [108] (nakledip ulaştırması, değiştirmesi) bu kelimeye misal olarak alabiliriz.[109]

---

[106] Ebû'l-Kâsım Hüseyîn Râğıb İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân,* thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî, nşr. Dâru'l-Kalem ve Dâru'ş-Şâmiyyeti, Dimaşk, Lübnân, 1991, I/580.
[107] İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisu'l-Luga,* thk. İbrâhîm Şemseddîn, nşr. Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 1999, s.37-38; İsfahânî, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân,* thk. Safvân Adnân Dâvûdî, nşr. ed-Dâru'ş-Şemsiyye, Lübnân, 1992, s.482.
[108] Bakara, 164.
[109] İbn Manzûr, *a.g.e.* IX/189; İsfahânî, *a.g.e.* I/482.

İbn Cinnî ilmu't-tasrîfi şöyle tarif etmiştir: " Kelimenin asıl bileşenlerini kök harflerini bulup onların üzerine başka harfler ilave ederek yapılan müdahaleye veya değiştirme (çevirme) yollarını kullanarak başka bir hale dönüştürme olayıdır." [110]

Tasrîf ilmi kelimenin yapısının incelendiği dil tablosuna (tarlasına) denir. Çağımız dil âlimleri birbirlerine benzer tariflerde buldukları, bu tariflerin birleştiği nokta kelime yapısı bu ilmin ana konusunu oluşturur.

Bütün bu tariflerden çıkaracağımız sonuç ise sarf ilmi müfred kelimenin yapısında meydana gelen değişiklik olduğunu, ancak tasrîfin ise bu değişikliğin kâidelerinin bilinmesine yardımcı ilim olarak ortaya çıktığını, kelimenin özünde bir değişim gerçekleştirdiğinin, nahvi ahkamlara girilmeden daha çok manevî gayeye hizmet ettiğini görüyoruz. Bu değişikliklerin belirli bir kâideler çerçevesinde gerçekleşmesi ve bunların bilinmesi zorunludur ve lafzî-manevî amaçlar doğrultusunda sonuçlar elde edilmesi beklenir. Örneğin: İbdâl, imâle, vakıf, idğâm gibi. İşte bu noktada mütekaddimûn ve müteahhirûn dil âlimleri birbirlerinden farklı metodlar ve gayeler izlemişlerdir.

Müteahhirrûn tasrîf ilmini sıyga'da sınırlı değişikliklere yol açan belirli konular olarak tanımlayarak sınırını daraltmışlardır.[111] Maryo Bayo şöyle demiştir: "Esas konunun veya sarf ilminin öğrenme amacının kelimenin başının ve sonunun oynadığı görev ve kelimenin özünde oluşan değişikliklerin kelimenin manasında da değişikliklere sebep oluşturmasıdır."[112]

İbn Usfûr (ö.669/1270) ise tasrîf ilmini:" Kelimenin terkib edilmeden önceki aslını (zatını) bilme sanatıdır." [113] diye tarif eder. İbn Hâcib (ö.646/1248) ise " İ'râba girmeden kelimenin yalın halinin belirli kâideler sayesinde ortaya çıkaran, bir başka ifadeyle, usulleri bulunan ve kelime yapısının değişim kurallarını inceleyen ilim dalıdır."[114]

---

[110] İbn Cinnî Ebû'l-Feth Osmân, *et-Tasrîfu'l-Mulûkî*, thk. Dayzire Sikâl, nşr. Dâru'l-Fikru'l- Arabî, 1998, s.12.
[111] Hasan Hindâvî, *Menâhicu's-Sarfiyyîn ve Mezâhibuhum fi'l-Karneyni's-Sâlisi ve'r-Râbii Mine'l-Hicreti*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1988, 1.Baskı, s.36.
[112] Maryo Bay, *Ususu İlmu'l-Luga*, trc. Ahmed Muhtâr Ömer, Âlemu'l-Kutub, 2. Baskı, Kâhire, 1983, s.43.
[113] Ali b. Mü'min b. Muhammed İbn Usfûr *el-Mumtî fi't-Tasrîf,* thk. Fahreddîn Kabâve, nşr. Dâru'l-Ma'rife, Lübnân, 1986, 1.Baskı, I/30.
[114] Osmân b. Ömer b. Ebû Bekr b. Yûnus İbn Hâcib *eş-Şâfiyetu fî İlmu't-Tasrîf,* thk. Ahmed Osmân, nşr. el-Mektebetu'l-Mekkiyye, 1.Baskı, 1994, s.6.

Terim manalarını ilk olarak müstakil bir ilim dalı olana kadar geçirmiş olduğu tarihi seyrine bakarak yani kelime türetme aşamalarına, ikinci olarak bu işlemlerin sonucunda ortaya çıkan ilim dalı olarak manasını açıklamak yerinde olacaktır. Kelime türetmenin tarihi seyri şu şekilde özetlenebilinir:

1.Tasrîf ilminin veya sarf ilminin müstakil bir ilim dalı olarak bilinmediği dönemlerde sarf ilmi genel nahiv ilmi konuları içinde işlenmiş, kelimelerin bilhassa illetli görülen kelimelerin başka kelime guruplarındaki kalıplarına kıyâs edilerek kelimeler türetme faaliyeti olarak önümüze çıkmıştır. Bu türde çalışmaların yapıldığı ve bu işleme tasrîf ve fa'l adının verildiği es-Sibeveyh aktarmaktadır.[115]

Tasrîf kelimesinin istilâhi (terim) anlamını değişik yönleriyle açıklayan dil âlimleri bu konuda farklı bakış açılarından dolayı birbirleriyle ihtilafa düşmüşlerdir [116]. Mütekaddim âlimlerden es-Sibeveyh " Arabların telaffuz etmedikleri şeyleri telaffuz edilenlere kıyâsıdır." diye tarif eder.[117] Bu tarifi yapan es-Sîbeveyh'in dönemine bakıldığında sarf ilminin nahiv kitapları içinde bir bölüm olarak konu edildiği dönemi kasdediyoruz. Burada nahiv içinde sahîh veya illetli bir kelimenin kökünü araştırıp, başka kelimelerde ve kalıplarda bulunup bulunmadığını, manasına bakılmaksızın temrin (alıştırma) amaçlı kıyâs metoduyla işlendiğini görmekteyiz. es-Sîbeveyh yapılan bu faaliyete o dönemdeki nahivcilerin tasrîf ve fa'l adını verdiklerini aktarır. [118]

2-Bağımsız ilim dalı olarak kabul edildiği dönemlerde ise manası bir kelimenin farklı farklı kalıplara dönüştürülmesidir.[119]

İlk zamanlarda tasrîf ilmi olarak isimlendirilmesinin sebebi, isim ve fiil olan kelimelerin farklı şekillere evrilip dönüşüme marûz kalması gösterilmiştir. Daha sonraları bu ilim dalına sarf ilmi adı verilmiş ve daha çok kullanılır olmuştur. Bunun sebebini ise sarf kelimesinin kulağa daha hoş gelmesi, telaffuzunun kolay yapılması ve aynı zamanda nahiv ilmi ile aynı vezinde gelmesi gösterilmiştir.[120]

---

[115] es-Sibeveyh, *a.g.e.* thk. Emîl Bediî Yakûb, nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 1999, IV/364.
[116] Ferid Abdulazîz ez-Zâmil es-Suleym, *el-Hilâfu't-Tasrîfî ve Eseruhu'd-Dilâlî fi'l-Kur'ânil-Kerîmî,* Câmiatu Kasîm Darû İbn Cevzî, 2006, s.20-22.
[117] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/242.
[118] Güler, *a.g.e.* s.113.
[119] Güler, *a.g.e.* s.114.
[120] Kemalpaşazade, *el-Felâh fî Şerhi'l-Merâh,* Esad Efendi Matbaası, İstanbul, 1879, s.4-5.

Sarf ilminin müstakil ilim halini almadan önceki tarihi serüvenini, konularını, diğer ilimlerle olan ilişkilerinin etkilerini, onu besleyen ve bu ilimden beslenen ilimleri bilmemiz bu konuyu daha iyi anlamamızı yardımcı olacaktır.

1.2. Sarf İlminin Konuları ve Düzenleri

1.2.1. Sarf İlminin Konuları

Harfler, anlamları, kelime türleri, kelimedeki değişiklikler, lafızların manalarıdır. Şimdi bunları tek tek açıklayâlim.

1.2.1.1. Harfin Lugat ve Terim Anlamları

Alfabenin her bir parçasına, alfabe içinde bulunan her bir kelimeye harf denir. Sözden arınmış, yalın halde bulunan, manaları farklılaştırmaya ve ismi diğer isimlere, fiili diğer fiillere bağlamaya yarayan edat kelimelere harf denir. Sesin yazıya bürünmüş haline harf diyoruz. Her bir dilin farklı seslerinin belirli bir sıra ile meydana getirdiği harfler topluluğuna ise alfabe denir.[121]

Arapçadaki harflerin tümü sessizdir. Bunların seslendirilmesi harekeler denen işâretler vasıtasıyla olur. Bu harekelerden başka tenvinler, cezm, şeddeler vardır. Harfler konusuna giren ve ona şekil veren diğer faktörler med harfleri, nekre ve ma'rife isimler, kameri ve şemsi harfler de alfabe bilgisi içinde bilinmesi gereken hususlardandır.[122]

Aynı şekilde Kur'ân-ı Kerim'in çeşitli vecihlerle okunma şekillerine de harf ismi verilmiştir. Bir hadiste " نَزَلَ القُرآنُ على سبعةِ أحْرُفٍ " Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir.[123] Buyrulur.

Harf kelimesi tahrif manasında da kullanılmış, değiştirmek, bozmak için dışarıdan yapılan müdahaleye denmiştir. Kur'ân-ı Kerîm, Tevrât'ın manalarını değiştirip bozan Yahudileri örnek verirken حرف kelimesini kullanmıştır. " يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَواضِعِهِ " Kelimeleri yerlerinden ve anlamlarından uzaklaştırır (tahrife uğratır) lar." [124] âyeti buna delildir. Yine kişi başkasının aklını çeldiğinde تَحَرَّفَ فلانٌ عن فلان وانحَرَف denir. Kişi sevdiği

---

[121] Râzî, *a.g.e.* I/70.
[122] Mehmet Talu, *Sarf Nahiv İlmi,* Fatih Enes Kitabevi, Kayseri, 1986, s.5-13.
[123] Ebû Bekr Ahmed el-Beyhakî, *es-Sunenu's-Sağîr li'l Beyhakî,* thk. Abdulmu't'î Emîn Kal'acî, nşr. Câmiatu't-Dirâsatu'l-İslâmiyye, Pakistan, 1989, 1/355.
[124] Mâide, 5/13.

bir şeyin olmasını beklediği zaman على حرف من أمره denir. Katı ve inatçı deveye الحَرْف çok katı, sert olan kişiye تُشَبَّهُ بحَرْف الجَبَل denir.[125]

1.2.1.2. Harflerin Manaları ve Görevleri

1.2.1.2.1. Tek Başına Gelen Elif (أ)

İki çeşittir:

a-Yakın münada için kullanılan elif: Yakın yer için kullanıldığı için *elif* harfi med yapılmaz.

أفاطمَ مهْلًا بعضَ هذا التدلُّلِ ... وإن كنتِ قد أزْمَعْتِ صَرْمِي فأجْمِلي

" Ey Fatıma! Bu itirazlarında ve kibrinde acele etme. Bırak bu işi. Benden ayrılsan da bana iyi ol. Büyüklenme".[126]

Elif harfi ile başlayan kelimeler çok değişkenlik gösterirler. Burada kastettiğimiz elif harfi (ء) hemzedir. Elif olarak isimlendirilmesinin sebebi ise elif şeklinde resmedilmiş olmasıdır.

b-İstifham için gelir. Anlama, bilme isteğini bildirmek için gelir. Zümer suresinde 9. âyette geçen ve Harameyn kıraatine göre: "أَمَنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ الْلَّيْلِ " yoksa gece vakitlerinde, secde hâlinde ve ayakta,.." okunan hemzenin Ferrâ nida için geldiğini belirtmiş olsa da Kur'ân-ı Kerim'de (يا) harfi dışında nida harfi kullanılmadığı gerçeğinden Ferrâ'nın görüşünün zayıf olduğu görülmektedir. Ve aynı şekilde buradaki istifhâm hakikat üzere olmayıp mecâzî bir amaç güdülmüştür ve hazf gayesi öne çıkmıştır. Çünkü âyetin takdiri istifhâm için olduğunda " أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ خَيْرٌ أَمْ هَذَا الكَافِرُ

---

[125] Ebû'l Kâsım ez- Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâga,* thk. Muhammed Bâsıl Ayyûnus Suûd, nşr. Dâru'l-Kutubi'l- İlmiyye, Lübnân, 1998, 1.Baskı, II/138; Ebû'l Hasan Ali el-Mursî, *el-Muhkem ve'l-Muhiti'l-A'zam,* thk. Abdulhamîd Hindâvî, nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 2000, III/330.

[126] Ebû Muhammed Bedreddîn b. Kâsım b. Abdullah el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî fî Hurûfi'l Meânî,* thk. Faruddîn Kabâve ve Muhammed Nedîm Fâdi, nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 1.Baskı, 1992, V/35; Bkz. Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbu Lisânu'l-Arab,* thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, nşr. Mektebetu'l-Hancî, Kâhire, 4.Baskı. 1997, XI/222; Abdurrahmân b. Ebû Bekr Celâleddîn es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî fî Şerhi Cem'ul-Cevâmî,* thk. Abdulhamid Hindâvî, nşr. el-Mektebetu't-Tevfikiyye, Mısır, ts, I/72.

"Secde halinde ayakta kulluk eden mi yoksa bu kafir mi" anlamına gelir. Asıl mana ise:" قُلْ تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ قَلِيلا " Sen küfründe biraz oyalan" şeklindedir.[127]

Elif harfi istifham edatlarının asıl olanlarındandır ve ona has bazı hükümleri vardır. Bunlardan hazfinin câiz olması bazen tasavvur talebinde veya ispat durumunu güçlendirmek için gelir. Bazen hakiki istifhâm görevinden çıkarak sekiz manadan birisini içerir.[128] Bu manalar şunlardır:

1-Tesviye (eşitleme التَّسْوِيَةٌ):

Hemze elif (سَوَاءٌ) kelimesinden sonra geldiği gibi (مَا أُبَالِي) (مَا أَدْرِي) ve (لَيْتَ شَعْرِي) v.b.'lerinden sonra gelir ve buradaki kural gereği cümleye dahil olan hemze'nin yerine masterın gelebilme imkanına sahip olmasıdır. " سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ " Onlara bağışlama dilesen de, dilemesen de onlar için birdir.. "[129] Bu âyette şöyle söylemek sahîh olur: " سَوَاءٌ عَلَيْهِم الاسْتِغْفَارُ وَعَدَمُهُ " Onlara istiğfar edilsin, edilmesin aynıdır. " 130

2-İnkâru'l-İbtâli (الانْكارُ الابْطَالِي):

Hemze'den sonraki şeyin vaki olmaması ve iddia edenin yalancı olduğunun ortaya çıkarılmasıdır. Örnek: " أَفَأَصْفَاكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَنِينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا " Rabbiniz erkek çocukları size seçip-ayırdı da kendisine meleklerdenkız çocukları mı edindi? Gerçekten çok büyük birsöz söylüyorsunuz."[131] Bu âyette iki topluluğun durumunun inkârı görülmektedir. Yani, Allah'a oğullar verme kendilerine kızlar edinme

---

[127] el-Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi 'n-Nahv,* thk. Fahreddîn Kabâve, yy, 1995, I/253; İbn Hişâm, Abdullah b. Yûsuf, *Muğni'l-Lebîb An Kutubi'l-Eârîb,* thk. Mâzin el-Mübârek, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 6.Bakı, 1985, I/18; Mustafâ Muhammed Arfeh ed-Dusûkî, *Hâşiyetu'd-Dusûkî alâ Muğni'l-Lebîb an Kutubi'l- Eârîb,* thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 2. Baskı, 2007, I/34;

[128] el-Halîl b. Ahmed, *el-Cumel,* I/265; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/24; Muhammed b. Yezîd b. Abdulekber Ebu'l Abbâs İbn Muberred, *el-Muktedab,* thk. Muhammed Abdulhâlık Azîme, nşr. Âlemu'l-Kutup, Beyrut, ts, I/84; Dusûkî, *a.g.e.* I/45.

[129] Münâfikûn, 63/6.

[130] el-Halîl b. Ahmed, *el-Cümel,* I/265; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/24; İbn Muberred, *el-Muktedab,* I/84; Dusûkî, *a.g.e.* I/45.

[131] İsrâ, 17/40.

durumu inkâr edilmiştir ve ne de iptal edilmiştir. Hiçbir şekilde olamayacak olan bu durum kınanmıştır.[132]

3-İnkâru't Tevbihî (Yerme şeklinde red etmeالانْكارُ التَوْبِخِي):

Bir şeyi yerme, onun yokluğuna sebep olur. Yokluk, cahillikten dolayı oluşur. Cahillik ise istifhâma neden olup, müsebbip olan sebebiyye alakasından dolayı kullanılmıştır. Hemze elif'ten sonraki şeyin gerçekleşmesi kaçınılmaz olur ve fâili ise yerilmiş olur. " قَالَ أَتَعْبُدُونَ مَا تَنْحِتُونَ " İbrahim, şöyle dedi: "Yonttuğunuz putlara mı tapıyorsunuz? " "[133] ve " أَغَيْرَ اللَّهِ تَدْعُونَ ".. siz Allah'tan başkasını mı çağırırsınız?.. " [134] âyetlerinde olduğu gibi. Yine şu şiirde de bunu görebiliriz:

أَطَرَباً وأَنْتَ قِنَّسْرِيٌّ ... والدَّهْرُ بالإنْسَانِ دَوَّارِيٌّ

" Sana bu oynamalar ve hareketler yakışıyor mu? Sen yaşlı birisin. Senin bu halinin devam etmeyeceği belli ve sen bunun farkındasın. Bırak bunları. " [135]

4-et-Takrîr (Onaylama التَّقْرِير):

Muhataba ikrarda bulunup yaptığı işin onaylanması halidir. Bunun için mutlaka bir şeyin ortada bulunması, onun onaylanması gerekir ve yine sorulanın bunu onaylaması da gerekir. Örnekler: (أَأَنْتَ ضَرَبْتَ sen mi? vurdun?) veya " قَالُوا أَأَنْتَ فَعَلْتَ هَذَا بِآلِهَتِنَا يَا إِبْرَاهِيمُ " (İbrahim gelince) "Sen mi yaptın bunu ilâhlarımıza ey İbrahim"dediler." [136]gibi.

5-et-Tehekkum (alaya almaالتَّهَكُّم):

---

[132] İbn Hişâm, *Muğnî,* I/24; Abdurrahmân b. Ebi Bekr Celâleddîn es-Suyûtî, *Hemeu'l-Hevâmi fî Şerhi Cem'u-l-Cevâmi,* thk. Abdulhamit Hindâvî, nşr. El-Mektebetu't-Tevfikiyye, Mısır, ts, II/583; Dusûkî, *a.g.e.* I/46.
[133] Saffât, 37/95.
[134] En'âm, 6/40.
[135] el-Bağdâdî, *a.g.e.* XI/274-275; es-Sibeveyh, *a.g.e.* I/338; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luga,* thk. Remzî Munîr Ba'lebekî, nşr. Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Lübnân, 1987, 1. Baskı, s.151.
[136] Enbiyâ, 21/62.

Yüce Allah (c.c) şöyle buyuruyor: " أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا " Babalarımızın taptığını, yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor."[137] Bu âyette Şuayb (a.s) 'dan soru sorularak alay edilmek istenmiştir.

6-Emir (الامْرُ):

" أَأَسْلَمْتُمْ فَإِنْ أَسْلَمُوا " "..Siz de İslâm'ı kabul ettinizmi?" Eğer İslâm'a girerlerse.. "[138] Buradaki (أَأَسْلَمْتُمْ) kelimesinin manası: (أَسْلِمُوا) 'dur.

7-Taaccub (Hayrete düşmek, şaşırmak التَّعَجُّب):

" أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ " Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmez misin?.. "[139]

8-İstibtâ (yavaşlamak-الاسْتِبْطَاء):

" أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ " İman edenlerin Allah'ızikretmekten ve inen haktan dolayıkalplerinin saygı ile ürpermesinin zamanı gelmedi mi?.. "[140]

Bazen hemze elif fiil olarak gelebilir. Örneğin: (وَأَيَ) Lafzının manası (وَعَدَ) 'dir. Müzârisi ise (يَئِيُ) 'dur. Burada (و) harfi meftûh (ي) harfiyle ile kesre arasında kaldığı için mahzûf edilmiştir. Şu şekildeki gibi: (وَفَى يَفِي) ve (وَقَى يَقِي) olur. Bu fiilin emri ise: اِهْ gelir. Burada lâmu'l fiil hazfedilmiştir. Hemze elif med yapılarak (آ) olarak uzak nida için gelebilir. Semâî'dir. es-Sibeveyh bu kısmı zikretmemiştir. Diğer nahivciler bu çeşidi zikretmişlerdir.[141]

---

[137] Hûd, 11/87.
[138] Âl-i İmrân, 3/20.
[139] Furkân, 25/45.
[140] Hadîd, 57/16.
[141] Abdurrahmân b. İshâk el-Bağdâdî, el-Lâmât, thk. Mâzin el-Mübârek, nşr. Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1985, I/56; Dusûkî, *a.g.e.* I/52-53; Abdulganî b. Alî ed-Dikr, II/253.

1.2.1.2.2. Bitişik Gelen Elif (ا) Harfi

(أَيَا): Bu harf yakın ve uzak münada harfi olarak gelebilir. Örnek:

أيا جبلي نعْمَان بِاللَّه خليا ... نسيم الصِّبَا يخلص إِلَيّ نسيمها

" Ey Nu'mân Dağı! Doğudan gelen rüzgar bırak bize gelsin. O rüzgar benim sevdiğimin kokusunu taşıyor. Onu tastamam koklayayım." [142]

(أَجَلْ): Cevap harfi olup (نَعَمْ) gibidir ve haberi doğrulama görevi görür. (قَامَ زَيْدٌ) (أَقَامَ زَيْدٌ) gibi.(إِذَن): Cumhur harf olarak kabul etmiştir. Bazıları ise isim olarak kabul etmişlerdir. Manasını es-Sibeveyh cevap ve ceza olarak zikretmiştir.[143]

(إِنْ): Şart, nafiye, zâid ve (إِنَّ) 'den muhaffef olarak gelir. (أَنْ): İsim ve harf olarak görülür. Mastar harfi olarak müzârîyi mastara çevirir. Nasb harfi olarak görev yapıyor ise onun etki ettiği bölgede nasb olur. Bazen (أَنَّ) 'den muhaffef gelir ve yakin (يَقِين) fiilinden sonra vaki olur veya onun konumuna inmiş olanın yerine gelir. Müfesser gelebilir. Örnek: " فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنِ اصْنَعِ الْفُلْكَ " Bunun üzerine Nûh'a, "Bizim gözetimimiz altında ve vahyimize göre o gemiyi yap" diye vahyettik."[144] Yani: Ona yapması için bir emir vahyettik. Kavl (قَوْل) manasında geçmiş cümlede gelir. Örnek: " وَانْطَلَقَ الْمَلَأُ مِنْهُمْ أَنِ امْشُوا " İçlerinden ileri gelenler, " Gidin, ..".[145]

(أَنْ) Harfinin dört ayrı manası daha vardır:

---

[142] İbn Hişâm, Abdullah b. Yûsuf, *Muğni'l-Lebîb An Kutubi'l-Eârîb,* thk. Mâzin el-Mübârek, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 6.Bakı, 1985, I/29; Dusûkî, *a.g.e.* I/53; Saîd b. Muhammed b. Ahmed el-Afgânî, *el-Mucez fî Kavâidu'l-Lugati'l-Arabiyye,* Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2003, I/392.

[143] es-Sibeveyh, *a.g.e.* III/151; Ebû Bekr Abdulkâhir el-Cürcânî, *el-Miftâh fi's-Sarf,* thk. Alî el-Hamed, nşr. Müesssesetu'r-Risâle, Beyrut, 1987, I/99; Muhammed b. Hasan b. Sibâa Şemseddîn İbn Sânî', *el-Lemhatu fî Şerhi'l-Melhâ,* thk. İbrâhîm b. Sâlim es-Sâidî, nşr. İmâdetu'l-Bahsu'l-İlmî bi'l-Câmiatu'l-İslâmiyye, Medine, 2004, II/897; Mustafâ b. Muhammed Selîm el-Gelâyînî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabiyye,* el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1993, III/255.

[144] Mu'minûn, 23/27.

[145] Sâd, 38/6.

a-Şart manasında (إِنْ) gibi gelir. Kufeliler şart olarak gelmesini bazı sebeblere bağlamışlardır:

Birinci sebep: Bir mekanda fetha ve meksûr olanların toplanması. Asıl olan bunların tevafuk sonucu birbirleriyle bir arada bulunmuş olmasıdır. Örnek: " وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ " Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydular diye birtakımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin."[146]

İkinci sebep: (ف) harfinin (أَنْ) harfinden sonra gelmesi. Örnek:

أَبا خُراشَةَ أَمَّا أنتَ ذا نَفَرٍ ... فإنّ قومِيَ لم تَأْكُلْهُمُ الضَّبُعُ

Ey Eba Hurâşe! Sen adamlarının çokluğuyla bana hava atma. Kavmimi açlık ve yoksulluk azaltmadı. Zorluk seneleri onlara tesir etmedi. Onlar cihad ve savaşlar sebebiyle izzeti ve yüceliği kazandılar.[147]

Üçüncü sebep: (إِنْ) harfine atıf edildiğinde şart görevi görür.

اِمَّا أَقَمْتَ وَأَمَّا أَنْتَ مُرْتَحِلا فَاللَّهُ يَكْلأُ مَا تَأْتِي وَمَا تَذَرُ

"Allah verdiğini de ve terk ettiğini de korur. Misafir veya mukim olsa da iki halde de insanları muhafaza eder.".[148] Bu beyitte (اِمَّا)'nın aslı: (اِنْ) ve (مَا) 'dan ve (أَمَّا)'nın aslının ise (أَنْ) ve (مَا)'dan geldiği rivâyet edilir. Bu beytin söyleyeni bilinmemektedir.

b-(أَنْ) nefiy manasında gelebilir ve (اِنْ) harfinden mübdel olur ve onun görevini görür. Âyet:" أَنْ يُؤْتَى أَحَدٌ مِثْلَ مَا أُوتِيتُمْ "..Birine, size verileninbenzerinin verilmesinden.."[149]

---

[146] Mâide, 5/2.
[147] es-Sibeveyh, *a.g.e.* I/293; el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edep,* IV/13-17; İbn Cinnî, *el-Hasâis,* II/381.
[148] Muhammed Abdullâh İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyyetu'ş-Şâfiyye,* thk. Abdulmun'im Ahmed Herîdî, nşr. Câmiatu Ummu'l-Kurâ Merkezu'l-Bahsu'l-İlmî, Mekke, ts, I/418, V/87; İbn Hişâm, Muğni, I/54; Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edep,* IV/19; İbn Manzûr, *a.g.e.* XIV/47.
[149] Âl-i İmrân, 3/73.

c-(إِذْ) manasında gelir. " بَلْ عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ " aralarından bir uyarıcının gelmesine şaştılar.."[150] Burada (أَنْ) harfi (إِذْ) manasında gelmiştir.[151]

d-(لِئَلاَّ) manasında gelir. " يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا "..Sapmayasınız diye Allah size (hükmünü) açıklıyor…"[152] Âyette geçen (أَنْ) harfi (لِئَلاَّ) manasında gelmiştir.[153]

Bunun gibi hemze elifin dahil olduğu birçok kelime ve onlara kattığı manalar vasıtasıyla kelime ve cümleler farklı manalar kazanmaktadır. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir:

(إِنَّ) Tevkid manasını hemze elif ile kazanır. (إِنَّ) cevap harfi olan (نَعَمْ) manasında gelir.

Örnek: وَيَقُلْنَ شَيْبٌ قَدْ عَلاَ. ... كَ وَقَدْ كَبِرْتَ فَقُلْتُ: إِنَّهْ

"Kadınlar bana yaşlandığımı ve saçlarımın beyazladığını söylediler. Onlara şöyle derim: Evet gerçekten doğrusunuz."[154] Burada (إِنَّ) Harfi (نَعَمْ) manasında gelmiştir. Aynı şekilde (أَنَّ) harfi de tevkid manasını hemze elif'ten almıştır. Aslında (أَنَّ) harfi (إِنَّ) harfinin bir birimi olarak görev yapar. Zemahşeri (أَنَّمَا) hasr (daraltmakالحَصْر) manasını (إِنَّمَا) harfinden almıştır iddaasında bulunmuştur. Yine hemze elif (م) harfine bitiştiğinde tesviye manasına çevirir. İstifhâm harfi olarak veya olmayarak gelebilmektedir. Zâid olarak gelip manaya çeşitlilik katmak gibi görevlere sebep olmaktadır.[155]

1.2.1.2.3. Tek Başına Gelen Ba (ب) Harfi

Bu harf cer harfi olarak gelir ve 14 farklı manada kullanılır:

1-İlsâk (Birleşen, ayrılmayan, lâzimîlik- الإلصَاق): Bu iki çeşittir:

---

[150] Kâf, 50/2.
[151] İbn Hişâm, *Muğnî,* I/55; es-Suyûtî, *Hemeu'l-Hevâmi,* II/40; Dusûkî, *a.g.e.* I/101.
[152] Nisâ, 4/176.
[153] İbn Hişâm, *Muğnî,* I/55; es-Suyûtî, *Hemeu'l-Hevâmi,* II/40; Alî ed-Dikr, *a.g.e.* I/110.
[154] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/162; Murâdî, *a.g.e.* I/399; Dusûkî, a.g.e. I/110; Alî ed-Dikr, *a.g.e.* I/121; el-Galâyînî, a.g.e. III/256.
[155] Ebû Bekr Muhammed b. es-Sirîn İbn Sirâc, *el-Usûl fi'n-Nahv,* thk. Abdulmuhsîn el-Fetlî, nşr. Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, ts, II/383; Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr ez-Zemahşerî, *el-Mufassal fi Sun'ati'l-İ'râb,* thk. Alî Bu Mulhîm, nşr. Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, 1993, I/416; Dusûkî, *a.g.e.* I/110.

a-Hakiki İlsâk: (أَمْسَكْتُ بِزَيْدٍ) Cümlesinde Zeyd'in cisminden tuttuğumda bu gerçek bir ilsâk olur. Ancak; (أَمْسَكْتُهُ) dediğimde ise bu fiilde ihtimaller çoğalır ve Zeyd'in tasarrufta bulunmasına mani olmak gibi bir mana içermiş olur.

b-Mecâzî İlsâk: (مَرَرْتُ بِزَيْدٍ) Cümlesinde ben yürüyüşümü Zeyd'in mekanına yakın bir yerde yaptım manasına gelir.[156]

2-Ta'diye (Nakil التَّعْدِيَةُ): Buna nakil (ب) harfi denir. Hemze'nin akabinde gelir ve fâil'i değiştirme gibi bir etkisi vardır ve mef'ûl'e dönüştürür. Örnek: ذَهَبَ زَيْدٌ بِزَيْدٍ/ذَهَبْتُ /أَذْهَبْتُهُ Buna benzer şu âyeti örnek verebiliriz: " ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ "..Allah ışıklarını yok eder.."[157] Bu âyet şöyle okunmuştur: أَذْهَبَ اللَّهُ نُورَهُمْ [158]

3-İstiâne (yardım talebi الاسْتِعَانَةُ): Fiil'in aleti içindedir. كَتَبْتُ بِالقَلَمِ Yine besmelede bulunan (بَ) harfi de bundan sayılmış ve amelin kemale ermesine sebep olarak alet görevini görmüştür.

4-Sebebiyye (sebeb bildirme السَّبَبِيَّةُ): Âyet:"إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ" "Ey kavmim! Sizler, buzağıyı ilâhedinmekle kendinize yazık ettiniz."[159]

5-Musâhabe (arkadaşlık المصَاحَبَةُ):Âyet:" قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ " Ona denildi ki: "Ey Nûh! Sana ve seninle birlikte bulunanlardan birçok ümmete bizden esenlik ve bereketlerle (gemiden)in."[160]

6-Zarfiyye (zaman ve mekan bildirim الظَّرْفِيَّةُ): Âyet:"وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ" Andolsun, siz son derece güçsüz iken Allah size Bedir'deyardım etmişti."[161]

---

[156] el-Müberred, *a.g.e.* I/39; İbn Sirâc, *a.g.e.* I/210; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/137; es-Suyûtî, *Hemeu'l-Hevâmi,* II/418; Dusûkî, *a.g.e.* I/273; el-Galayînî, *a.g.e.* III/168.
[157] Bakara, 2/17.
[158] İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyye,* II/806; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/138; es-Suyûtî, *Hemeu'l-Hevâmi,* II/417; Dusûkî, *a.g.e.* I/276; el-Galeyînî, a.g.e. III/169; Alî ed-Dikr; a.g.e. I/161.
[159] Bakara, 2/54.
[160] Hûd, 11/48.

7-Bedel (البَدَل):

فَلَيْتَ لِي بِهِمُ قَوْماً إِذَا رَكِبُوا شَنُّوا الإِغَارَةَ فُرْسَاناً ورُكْبَانَا

" Keşke kavmim savaşa hazır ve hücuma geçmiş, düşmanı galebe çalan atlı ve yaya savaşan bir orduya dönüşse."[162] Bu beyitte الإِغَارَةَ lafzının mansûb olmasının sebebi mef'ûlü'n li eclihi olmasındandır.

8-Mücâvere (yandaşlık, komşuluk المجَاوَرَةُ): عَنْ harfi gibi bir mana taşır. Âyet " فَاسْأَلْ بِهِ خَبِيرًا "..Sen bunu haberdar olana sor! "[163]Âyet'te geçen (بَ) harfi (عَنْ) manasındadır.[164] Bunun gibi (بَ) harfinin isti'lâ (الاسْتِعْلاء), teb'îd (التَّبْعِيض), kasem (القَسَمُ), ğaye (الغَايَةُ), tevkîd (te'kîd التَّوْكِيد) gibi durumlarda kullanılır.

1.2.1.2.3.1. Bitişik Gelen Ba (ب) Harfi

(ب) harfinin bitişmesiyle farklı manalara gelen kelime ve harflerde vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

(بَجَلْ): Harf olup (نَعَمْ) manasında kullanılır veya isim olup iki yönden manaya katkı yapar. Birincisi: İsm-i fiil olarak (يَكْفِي) manasındadır. İkincisi: (حَسِب) manasındadır.

(بَلْ): İdrâb (اِضْرَاب) harfidir. Bir şeyin hükmünü iptal etme veya bir durumdan başka bir duruma intikalini bildirir. Âyet :" وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ عِبَادٌ مُكْرَمُونَ " (Böyle iken) “Rahmân, çocuk edindi” dediler. O, böyle şeylerden uzaktır, yücedir. Hayır, (evlat diye niteledikleri o melekler) kendilerine ikramda bulunulmuş kullardır."[165] Yani; (بَلْ هُمْ

---

[161] Âl-i İmrân, 3/123.
[162] el-Bağdâdî, *Hizânetu'l Edeb,* VI/253; İbn Manzûr, a.g.e, I/429; İbn Hişâm, *Muğni,* I/141.
[163]Furkân, 25/59.
[164] İbn Hişâm, Muğnî, I/141-142; Dusûkî, *a.g.e.* I/283; el-Galâyînî, *a.g.e.* III/171.
[165] Enbiyâ, 21/26.

عِبَادٌ) şeklindedir. İntikale örnek ise: " أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ بَلْ جَاءَهُمْ بِالْحَقِّ وَأَكْثَرُهُمْ لِلْحَقِّ كَارِهُونَ " Yoksa "O cinnet getirmiş" mi diyorlar? Hayır o, onlara hakkı getirdi. Hâlbuki onların pek çoğu haktan hoşlanmamaktadırlar."[166]Âyette bir amaçtan başka bir amaca intikal durumu bildirilmiştir.

(بَلى): Cevab harfi olarak gelir ve tasdik manasındadır. (بَيْدَ): Manası (غَيْر) ve (مِنْأَجْلِ) gibidir. (بَلْه): (دَعْ) fiilinin ismi fiili olarak (أُتْرُك) veya (كَيْفَ) kelimesinin eş anlamlısı olarak gelebilir.[167]

1.2.1.2.4. Tek Başına Gelen Ta (ت) Harfi

İsimlerde gelmesi yönüyle harfi cer'dir, kasem manasındadır ve taaccüb bildirir. Örnek: (تَرَبِّ الكَعْبَةِ) ve (تَالرَّحْمَانِ) gibi. Zemahşerî şu âyeti " وَتَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ " Allah'a yemin ederim ki, siz arkanızı dönüp gittikten sonraben putlarınıza muhakkak bir tuzak kuracağım."[168] açıklarken şöyle demiştir: (بَ) harfi kasem harflerinin asıllarındandır. (و) harfi (بَ) harfinden bedel olarak gelir. (تَ) harfi de (و) harfinden bedel olarak gelmiştir. Burada taaccub olayının fazlalığına delâlet vardır.[169](تَ) Harfi hitab harfi olarak sonda gelir. Örnek: أَنْتَ ve أَنْتِ gibi.

1.2.1.2.5. Bitişik Gelen Sa (ثَ) Harfi

(ثُمَّ) Atıf harfi olarak kullanılır ve üç görev üstlenen bir harftir. Bunlar: Hükümde müşareke, bir iş veya olayda tertib ve bu olay veya iş yapıldığı esnada mühlet verme gibi görevleri üstlenmiştir. Bütün bu görevlerde dilciler arasında ihtilaflar vardır. Müşareke görevini bazen yapamadığını iddia eden Ahfeş ve Kufeliler (ثُمَّ) harfini zâid

---

[166] Mü'minûn, 23/70.
[167] el-Halîl b. Ahmed, *el-Usûl,* I/85, II/217, III/178; es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/234; Müberred, *a.g.e.* II/332; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/153; es-Suyûtî, *Hemeu'-l-Hevâmi,* II/591; Dusûkî, *a.g.e.* I/290-312; el-Galâyînî, *a.g.e.* III/255.
[168] Enbiyâ, 21/57.
[169] ez-Zemahşerî, Ebû'l Kâsım Mahmûd, *el-Keşşâf An Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl,* Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Lübnân, 1986, III/122; Dusûkî, *a.g.e.* I/313.

görmüşlerdir. Atıf harfi olarak kabul etmezler. Bundan dolayı " حَتَّى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ"..Yeryüzü bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanlarıda kendilerini sıktıkça sıkmış, böylece Allah'(ın azabın) dan yine O'na sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı. Sonra (eski hâllerine) dönsünler diye, onların tövbelerinide kabul etti…"[170] Bu âyette (ثُمَّ) lafzı zâid kabul edilmiştir.[171]

(ثَمَّ) Lafzı isim olarak kullanılıp uzak yeri gösterme görevi görür."وَأَزْلَفْنَا ثَمَّ الْآخَرِينَ " Ötekileri de oraya yaklaştırdık."[172] Zarf olarak kullanılır ve ğayri munsarif gelir.[173]

1.2.1.2.6. Bitişik Gelen Cim (ج)Harfi

(جَيْرَ): Cevab harfi olarak kullanılır ve (نَعَمْ) manasında gelir.

إِذَاً تَقُولُ لاَ ابْنَةُ العُجَيْر ... تَصْدُقُ لاَ إِذَا تَقُولُ جَيْرِ

" Karnı büyük ve kaba kişi kızı kabul etmeyip hayır dediğinde doğru söyledi. Ancak, ceyri dediğinde ise yalan söyledi".[174]

(جَلَلْ): (نَعَمْ) Manasında gelir.

بِقَتْلِ بَنِي أَسَدٍ رَبَّهُمْ أَلا كُلُّ شَيْءٍ سِوَاهُ جَلَلْ

" Beni Esed'in lideri ve büyüğünün ölüm haberi bana ulaştı. Her iş kolay ve basittir. Evet liderin öldürülmesi hariç."[175]

---

[170] Tevbe, 9/118.
[171] İbn Hişâm, *Muğnî,* I/158; Dusûkî, *a.g.e.* I/317.
[172] Şuarâ, 26/64.
[173] Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ es-Sûlî, *Edebu'l-Kâtib,* tsh. Muhammed Buhahta el-Eserî, nşr. Matbaatu's-Selefiyye, Mısır, 1341, I/124; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/162; Dusûkî, *a.g.e.* I/324.
[174] el-Murâdî, *a.g.e.* I/434; Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmi,* II/496.
[175] el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb,* X/23; İbn Manzûr, *a.g.e.* XI/117; Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî,* II/72.

1.2.1.2.7. Bitişik Gelen (حَ) Harfi

(حَاشا) Lafzı fiil olarak müteaddi gelir ve mutasarriftir. Veya tenzîh harfi olarak istisna belirtir. Yine (حَتَّى) lafzı son nokta, ulaşılabilen son merhale manasında kullanılır. Cer harfi görevi de görür ve (إلى) manasında kullanılır ve amel olarak aynı görevi üstlenir. (حَيْثُ) Lafzı mekan için gelir. Bazen zaman içinde geldiği olur. Misal:

فشدَّ وَلم ينظر بيوتًاً كَثِيرَة ... لدي حَيْثُ ألقَتْ رَحْلها أم قَشْعَمِ

" Düşmanlarına saldırdı. Onların evlerinin çoğunu yıktı. Ölüm etrafında kol gezerken düşmanlarını nerede görürse hücum etti".[176]

1.2.1.2.8. Bitişik Gelen (خ) Harfi:

(خَلا): Harfi cer olarak gelir, istisna bildirir veya müteaddi fiil olarak gelip nasb görevi görür. Örnek:

أَلاَ كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلاَ اللهَ بَاطِلُ" ... وَكُلُّ نَعِيمٍ لاَ مَحَالَةَ زَائِلُ

"Allah'tan başka her boştur. Bütün nimetler yok olmaya mahkumdur."[177] Bu beyitte (خَلا) istisna harfi olarak gelmiştir.

1.2.1.2.9. Bitişik Gelen Ra (ر) Harfi

(رُبَّ): Harfi cer'dir. Kufeliler isim olarak kabul ederler. Azlık için gelir. Ancak çoğunlukla çokluk için kullanılır.[178] Örnek: " رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ " İnkâr edenler, "Keşke müslüman olsaydık" diye çok arzu edeceklerdir."[179]

---

[176] İbn Manzûr, *a.g.e.* XII/485; el-Bağdâdî, *Hizâne,* III/151;
[177] İbn Hişâm, *Muğnî,* I/279; Suyûtî, *Hem'ul Hevâmî,* IV/1; Sibeveyh, *a.g.e.* II/348.
[178] İbn Hişâm, *Muğnî,* I/180; es-Suyûtî, *Hem'ul Hevâmî,* II/432; el-Galayînî, *a.g.e.* III/188.
[179] Hicr, 15/2.

1.2.1.2.10. Tek Başına Gelen Sin (س) Harfi:

Müzârî fiiline has ve istikbal bildiren bu harf, müzârî fiilin bir cüz'ü olarak gelir. Sin harfi (سَوْفَ) harfinden ayrılmış bir harf değildir. Ancak, Kufeliler (سَوْفَ)'nin bir parçası olarak görürler. Ancak (سَوْفَ) gibi de geniş bir zaman bildirmez. Basralılar ise; (سَوْفَ) gibi geniş bir zamanı bildirdiğini savunurlar. Bu harfi (حَرْفُ تَنْفِيس) olarak isimlendirirler. Yani, genişlik ve rekabet bildirir. Müzârî fiili dar zamandan (hal zamanından) daha geniş zamana, istikbale taşır. Zemahşeri bu harfe (حَرْفُ اِسْتِقْبَال) diye isimlendirmiştir. Bazıları ise bunun istimrâr (devamlılık, süreklilik) için gelip, istikbâl bildirmediğini iddia etmişler ve şu âyeti delil getirmişlerdir: "سَتَجِدُونَ آخَرِينَ" Diğer birtakım kimselerin.."[180]Aynı şekilde " سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ " Birtakım kendini bilmez insanlar, "Onları (müslümanları) yönelmekte oldukları kıbleden çeviren nedir?" diyecekler…"[181] Bu âyet "مَا وَلَّاهُمْ" sözünden sonra indiği, bundan dolayı (س) harfinin istikbal bildirmediği iddia edilmiştir. Ancak nahivciler arası bu görüşü bilen veya bunu onaylayan birilerinin olmadığı görülmektedir. Buna göre (س) harfi istikbâl ve istimrâr bildirmektedir.[182]

1.2.1.2.10.1. Bitişik Gelen Sin (س) Harfi

(سَوْفَ):Harfi (س) harfinin eş anlamlısı olarak gelir. Ondan daha geniş bir zaman bildirir. Ancak bunda ihtilaf olduğunu da (س) harfi bahsinde bildirmiştik. Sevfe'de bulunan harf fazlalığı mana fazlalığına da delâlet eder kuralı işletilebilir. Ancak bu kesin bir kural değildir. Sevfe harfinden (و) harfi hazfedilerek (سَف) veya (ف) harfi hazfedilerek (سَوْ) veya (سي) olarak orta harf olan (و) harfi (ي) harfine kalb edilerek

[180] Nisâ, 4/91.
[181] Bakara, 2/142.
[182] Yûsuf Ebi Bekr Muhammed b. Alî es-Sekâkî, *Miftâhu'l-Ulûm,* thk. Naîm Zerzûr, nşr. Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987, I/208; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/184, I/870; es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî,* II/594; Dusûkî, *a.g.e.* I/377.

yapısı değiştirilebilir. Burada (سي) lafzında mübâlağa gayesi güdülebilir. Sevfe harfi *sin* harfinden (ل) harfinin kendisine bitişmesiyle ayrılır. "وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى" Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın."[183]

(سِيّ): Lafzı (لا سِيَّمَا) 'dan gelmiş olup (مِثْل)'nin vezin ve manasındadır. Aynel fiilinin aslı (و)'dır. Tesniyesi (سِيَّانِ) gelir. Örnek:

فَيَا رَبِّ إنْ لَمْ تَقْسِمِ الحُبَّ بينَنَا ... سَواءَينَ فاجْعَلْنِي على حبِّها جَلْدا

" Allah'ım bana sevgilinin sıkıntılarına katlanma gücü ver. Eğer buna gücüm yetmezse beni biraz olsun sevmesini lütfet ve ona da güç ver."[184] Burada (سِيّ) lafzı (لا سِيَّمَا)' dan dönüşmüştür. (مِثْل) manasını da içerir.

(سَوَاء): Manası: (مُسْتَوٍ) 'dir. İki mekan arası yarı mesafeyi vasfetmek için gelir. Daha fasih kullanımı (س) harfinin kesreli gelmesidir.[185] Örnek: "مَكَانًا سِوًى" [186]

1.2.1.2.11. Bitişik Gelen Ayn (ع) Harfi:

(عَدَا) Lafzı (خَلا) lafzı gibidir. Harfi cer veya müteaddi fiil olarak gelir. Sibeveyh ise sadece fiil olarak geldiğini iddia eder.[187]

(عَلَى): Harf olarak gelir. Dokuz manası vardır:

1-İsti'lâ (yücelik, yükseklik, üzerine çıkmak (الِاسْتِعْلَاءُ): Genel olarak mecrûr üzerine isti'lâ görevini görür. "وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ" Onların üzerinde ve gemilerde

[183] Duhâ, 93/5.
[184] el-Bağdâdî, *Hizâne,* X/331; İbn Manzûr, *a.g.e.* XIV/410; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/186.
[185] İbn Hişâm, *Muğnî,* I/187.
[186] Tâhâ, 20/58.
[187] es-Sibeveyh, *a.g.e.* II/348-350.

taşınırsınız."[188] âyetinde olduğu gibi. Veya bir şeye yakınlaşmak manasında gelir." أَوْ أَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدًى "..yâhut ateşin başında, yol gösterecekbirini bulurum" demişti."[189]

2-Musâhabe (dostluk, bir olma, yol arkadaşlığı المصَاحَبَةُ): (مَعَ) Manasındadır. " وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّه "mala olan sevgilerinerağmen verirler.."[190] âyetini ve " وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ "..Şüphesiz Rabbin, insanların zulümlerine rağmenbağışlama sahibidir…"[191] âyetini örnek verebiliriz.[192]

3-Mücâveze (bırakmak, terk etmek, görmezden gelmek المجَاوَزَةُ): (عَنْ) Manasında gelir.

إذا رَضِيَتْ عليَّ بنو قشيرٍ ... لَعَمْرُ اللهِ أعجبني رِضَاهَا

" Beni Kuşeyr'in benden razı olması beni mutlu kıldı. Ben de oluşturduğu yüce etkisiyle zihnim rahatladı ".[193]

4-Ta'lîl (açıklamak-التَّعْلِيل): (ل) Harfi manasındadır. " وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ "..hidâyete ulaştırmasınakarşılık Allah'ı yüceltmeniz.."[194] âyetini ve şu beyiti örnek verebiliriz:

عَلامَ تَقولُ الرُّمْحُ يُثْقِلُ عاتِقي ... إِذا أَنا لَمْ أَطعنْ، إذا الخَيْلُ كَرَّتِ

"Mızrağı neden kuşanmadım ve omuzlarımda ağırlaştı. Atlar savaş meydanında koşarken ben neden düşmana saldırmadım. Mızrağa ne söyleyeceğim".[195]

5-Zarf (الظَّرْفِيَّةُ):(فِي) Manası gibi. " وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلَى حِينِ غَفْلَةٍ " Mûsâ, halkın habersiz olduğu bir sırada şehre girdi…"[196] âyetini delil getirebiliriz. Ve " وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ عَلَى

[188] Mü'minûn, 23/22.
[189] Tâhâ, 20/10.
[190] Bakara, 2/177.
[191] Ra'd, 13/6.
[192] İbn Hişâm, Muğnî, I/190; es-Suyûtî, Hem'ul-Hevâmî, II/439; Dusûkî, *a.g.e.* I/392; el-Galayînî, a.g.e. III/178.
[193] İbn Manzûr, *a.g.e.* XIV/323; el-Bağdâdî, *a.g.e.* X/132.
[194] Bakara, 2/185.
[195] el-Bağdâdi, *a.g.e.* II/436; İbn Manzûr, *a.g.e.* XI/575; Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî,* I/567.

مُلْكِ سُلَيْمَانَ " "Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytantıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler…"[197] âyetini de delil olarak verebiliriz. Âyette geçen (عَلَى) harfi (فِي) manasındadır ve takdiri ise: فِي زَمَنِ مُلْكِهِ.[198]

6-(مِنْ) Manasında gelir. " الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ " Onlar insanlardan (bir şey) ölçüp aldıkları zaman, tam ölçerler".[199]

7-(ب) Manasında gelir. "حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ " Bana, Allah'a karşı sadece gerçeği söylemem yaraşır." [200] Ubey b. Ka'b âyeti (ب) harfiyle okumuştur.

8-Zâid olarak gelir. Ş u beyit buna delildir:

إنّ الكريم وأبيك يَعْتَمِلْ … إنْ لم يَجِدْ يوماً على مَنْ يَتَّكِل

" Babana yemin olsun ki; Cömert, şerefli kişi isteyerek işten uzak durmaz ancak itimat edeceği bir kişi bulamaz ise bu müstesna ".[201] Bu beyitte (عَلَيْهِ) kelimesi hazfedilmiştir. Onun yerine geçsin diye (عَلَى) getirilmiştir. Takdiri: مَنْ يَتَّكِل عَلَيْهِ

9-İstidrâk ve İdrâb (düzeltme, ihtilaf الاسْتِدْرَاك والإِضْرَاب): Örnek:

بكلِّ تداوَيْنا فلم يُشْفَ ما بنا على أنّ قُرْبَ الدارِ خَيْرٌ من البُعْدِ

" Bilinen hiçbir ilacı terk etmeden şifa olsun diye bu hastalık için kullandık. Fakat maalesef olmadı. Ancak onun evine yakınlığımız uzaklığımızdan daha iyidir. Bizim şifa kaynağımızdır. "[202]

---

[196] Kasas, 28/15.
[197] Bakara, 2/102.
[198] Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe, *Edebu'l-Kâtib,* thk. Muhammed ed-Dâlî, nşr. Müessesetu'r-Risâle, by, ts, I/514; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/191; es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî,* II/439; el-Bağdâdî, *a.g.e.* III/146; Dusûkî, *a.g.e.* I/393.
[199] Mutaffifîn, 83/2.
[200] A'râf, 7/105.
[201] el-Murâdî, *a.g.e.* I/292; el-Bağdâdî, *a.g.e.* X/146; İbn Cinnî, *el-Hasâis,* II/305; İbn Manzûr, *a.g.e.* XI/475; es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî,* II/22.

(عَنْ): Harf-i cer olarak kullanılır. On ayrı manada gelir. Bunlar:

1-Mücâvere : سَافَرْتَ عَنِ البَلَدِ

2-Bedel (البَدَل):" وَاتَّقُوا يَوْماً لا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئاً " Öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse bir başkası adınabir şey ödeyemez…"[203]

3-İsti'lâ (الاسْتِعْلاء):" فَإِنَّمَا يَبْخَلُ عَنْ نَفْسِهِ " Kim cimrilik yaparsa ancakkendi zararına cimrilik yapmış olur."[204]

4-Ta'lîl: (التَّعْلِيل): " وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ " İbrahim'in, babası için af dilemesi, sadece ona verdiği bir söz yüzündendi…".[205]

5-(بَعْد) Harfinin eş anlamlısı olarak gelir." قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لَيُصْبِحُنَّ نَادِمِينَ "Allah, "Yakın zamanda mutlaka pişman olacaklardır!" dedi."[206]

6-Zarf (الظَّرْفِيَّةُ):

وآس سرَاةَ الحَيِّ حَيْثُ لَقِيتَهُمْ ... وَلَا تَكُ عَنْ حَمْلِ الرِّباعة وانيا

"Liderlik ve başkanlık yükünü taşımada tembellik ve zayıflık gösterme. Her karşılaştığında halkına adaletli davran ve yardımcı ol."[207]

7- (مِنْ) Harfinin eş anlamlısı olarak gelir. " وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُو عَنِ السَّيِّئَاتِ وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ " O, kullarından tövbeyi kabul eden, kötülükleri bağışlayan veyaptıklarınızı bilendir."[208]Bu âyetle birlikte daha açık bir delil ise şu âyeti delil getirebiliriz:" أُولَئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا " İşte, yaptıklarının iyisini kabul

---

[202] İbn Manzûr, *a.g.e.* XI/383; İbn Kuteybe, *Edebû'l-Kâtib,* s.504; el-Bağdâdî, *a.g.e.* X/147-150; el-Murâdî, *a.g.e.* s.470.
[203] Bakara, 2/48.
[204] Muhammed, 47/38.
[205] Tevbe, 9/114.
[206] Mü'minûn, 23/40.
[207] es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmi,* II/30; el-Murâdî, *a.g.e.* s.237; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/197.
[208] Şûrâ, 42/25.

edeceğimiz..".[209] Ve yine Mâide suresi 27. âyet ile Bakara suresi 127. âyetleri örnek verebiliriz.

8-(ب) Harfinin eş anlamlısı olarak gelir. " وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى " O, nefis arzusu ile konuşmaz."[210]

9-İstiâne (yardım الاسْتِعَانَةُ): (رَمَيْتُ بِالنُّفُوسِ) ve (رَمَيْتُ عَنِ القَوْسِ) gibi.

10-Zâid olarak gelir. Mahzûf olanın yerine geçebilir.

أَتَجْزَعُ إِنْ نَفْسٌ أَتَاهَا حِمَامُها ... فهلاَّ الَّتِي عَن بَين جنبَيْك تَدْفع

" Seni endişeli, korku içinde gördüm. Birilerini ölüm ziyaret ettiğinde sen ölümü engelleyebilir misin. Ruhunu almasına engel olabilir misin. Senin saatin tamam olduğunda buna gücün yeter mi?.[211]

(عَنْ) Harfi mastar görevinde de gelir. Bu lugat Benî Temimi'ye göredir. Misal: (أَعْجَبَنِي أَنْ تَفْعَلَ)'nin yerine (أَعْجَبَنِي عَنْ تَفْعَلَ) denmiştir. Şu beyit örnek olarak verilebilir:

أعَنْ تَرَسَّمْتَ مِنْ خَرْقَاءَ مَنْزِلَةً مَاءُ الصَّبَابَةِ مِنْ عَيْنَيْكَ مَسْجُومُ

" Onun senin yanında olağanüstü yerini düşündüğünü görüyorum. Mutluluktan ağlayıp özleminle yaşlar akıtmaktasın ".[212] Yine Benî Temim (أَنَّ) yerine de kullanmaktadır. Şöyle ki; (أَشْهَدُ عَنَّ مُحَمَّدا رَسُولُ اللَّه)'ta derler. Bu durumu (عَنْعَنَةُ تَمِيمٍ) olarak isimlendirenler olmuştur.[213]

(عَنْ) Harfi isim olarak gelip (جَانِب) manasında kullanıldığı da olmuştur. Bu durumda üç ayrı konumda gelir:

---

[209] Ahkâf, 46/15.
[210] Necm, 53/3.
[211] el-Murâdî, *a.g.e.* s.248; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/198.
[212] İbn Manzûr, *a.g.e.* XII/241; el-Murâdî, *a.g.e.* s.250; el-Bağdâdî, *a.g.e.* II/34; İbn Cinnî, *el-Hasâis,* II/11; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/199.
[213] Ebû Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn,* thk. Mehdî el-Mahzûmî ve İbrâhîm es-Semârrâî, nşr, Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, ts, I/91; Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn,* Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, 1423, III/145; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/191; Dusûkî, *a.g.e.* I/408; el-Bağdâdî, *a.g.e.* XI/236.

a-(عَنْ) Harfine (مِنْ) harfi dahil olur. Veya (عَلى) harfiyle gelebilir. Ancak, bu nadirdir. Veya mecrûr gelip, failinin mütealik olanı zamîr olup tek bir isimle isimlendirilir. Örnek:

فدع عَنْك نهبا صِيحَ فِي حجراته ... وَلَكِن حَدِيثا مَا حَدِيث الرَّوَاحِل

" Benden çalınan hakkında konuşmayı bırak. Onu mülkünde uykusuz bırakıp korkutmak istediler. Ve onu sonunda çıkardılar. Bana gel. Deve kervanının neler yaptığını anlat ".[214]

1.2.1.2.12. Bitişik Gelen Gayn (غ) Harfi:

(غَيْر) Lafzına izafe edilerek mana yönüyle mülazim bir isimdir. Ancak, manası anlaşılıyorsa lafzen izafeden kopabilir ve (لَيْسَ) kelimesi üzerine takdîm edilir. (لا غَيْر) denilmez. Lahn sayılır. Ancak, (قَبَضْتُ عَشْرَةً لَيْسَ غَيْرُهَا) Bu cümlede (غَيْرُ) zammeli gelmiş ve haberi mahzûf'tur. Takdiri: مَقْبُوضاً olur. (غَيْر) Lafzı izafe ile ma'rife olmaz. Sebebi ise mübhemliliğinin çok kuvvetli olmasıdır. Ve (غَيْر) istisna olarak kullanılır ve (إلاَّ) gibi i'râb edilir.[215]

1.2.1.1.2.12. Tek Başına Gelen Fe (ف) Harfi:

Fe (فَ) harfi muhmel bir harf olarak kullanılır. Ancak bazı Kufeliler nasb harfi olarak kabul etmişlerdir. Örnek: (مَا تأْتِينَا فَتُحَدِّثَنَا) gibi. Muberred cer harfi olduğunu savunur.[216]

Fe harfi üç şekilde gelir ve üç şeyden birini ifade eder:

---

[214] İbn Manzûr, *a.g.e.* II/522; el-Bağdâdî, *a.g.e.* X/159; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/200.
[215] İbn Hişâm, *Muğnî,* I/453; Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmusu'l-Muhît,* thk. Mektebu Tahkîku't-Turâs fî Müesseseti'r-Risâle, nşr. Müessesetu'r-Risâle li't-Tibâati ve'n-Neşr ve't-Tevzî, Beyrut, 2005, I/453; Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l Arûs mi'n-Cevâhiri'l-Kâmûs,* thk. Komisyon, nşr. Dâru'l-Hidâye, by, ts, XIII/285; Dusûkî, *a.g.e.* I/430; el-Galâyînî, *a.g.e.* III/217.
[216] İbn Manzûr, *a.g.e.* IX/189, İbn Hişâm, Muğnî, I/213; el-Fîrûzâbâdî, *a.g.e.* I/1351; es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî,* II/396; ez-Zebîdî, *a.g.e.* 40/436; Dusûkî, *a.g.e.* I/439.

a-Tertib (التَّرْتِيب): Bu ise iki çeşittir:

1-Ma'nevî: Örnek: قَامَ زَيْدٌ فَعَمْرٌو

2-Zikri: Mufassal olan bir şeyin mucmel olana atıf edilmesi ile olur. Misal: " فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا " Derken, şeytan ayaklarını oradan kaydırdı. Onları içindebulundukları konumdan çıkardı…"[217]

b-Ta'gîb (akabinde, sonrasında التَّعْقِيب): Bu ise her şeyin kendi ölçüsü doğrultusunda gerçekleşir. Örnek: تَزَوَّجَ فُلَانٌ فَوُلِدَ لَهُ Yani: Evlendikten sonra hamilelik dönemi hariç hemen çocuğu oldu. Yine: دَخَلْتُ البَصْرَةَ فَبَغْدَادَ Yani: Kısa bir dönem içinde Basra'dan hemen sonra Bağdad'a girdim. Şu âyeti de örnek verebiliriz: " أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً " Allah'ın gökten yağmur yağdırdığı, böylece yeryüzünün yemyeşil olduğunu görmedin mi?.."[218]Âyette geçen (ف) harfi muhmel kabul edilir ve sebebiyye olarak isimlendirilir. Bazıları ise (ف) harfini (ثُمَّ) manasında geldiğini ve bu âyetinde delil olarak gösterildiğini savunmuşlardır. Aynı şekilde " ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً " Sonra bu az suyu "alaka"hâline getirdik. Alakayı da"mudga" yaptık…"[219] Bu âyetteki (ف) harfi (فَخَلَقْنَا العَلَقَةَ) ve (فَخَلَقْنَا المضْغَةَ) ve (فَكَسَوْنَا) hepsinin (ثُمَّ) manasında terâhî (aşamalı التَّرَاخِي) için matuflarıyla birlikte gelmiştir denilmiş. Bazen (و) harfi manasında da gelir.[220]

c-Sebebiyye: (السَّبَبِيَّةُ): Çoğunlukla cümlede atıf olarak ve sıfat geldiğinde gelir. Cümleye örnek olarak: " لَآكِلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍ فَمَالِئُونَ مِنْهَا الْبُطُونَ فَشَارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ "

---

[217] Bakara, 2/36.
[218] Hac, 22/63.
[219] Mü'minûn, 23/14.
[220] İbn Hişâm, *Muğnî,* I/214; el-Fîrûzâbâdî, *a.g.e.* I/1351; es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî,* III/196; ez-Zebîdî, *a.g.e.* 40/437; Dusûkî, *a.g.e.* I/442.

zakkumdan yiyeceksiniz. Karınlarınızı ondan dolduracaksınız. Üstüne de o kaynar sudan içeceksiniz."[221] Bazen sadece tertip için gelir. " فَرَاغَ إِلَى أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ " Bunlar tanınmamış (yabancı) kimseler" (diye düşünmüştü). Hissettirmeden ailesinin yanına gidip, (pişirilmiş) semiz bir buzağı getirdi. Onu önlerine koydu. "Yemez misiniz?" dedi."[222]

d-Zâid olarak gelir. Sibeveyh bunu kabul etmez. Ahfeş ise sadece haber cümlesinde olabilir demiştir. Bazıları haberin emir veya nehiy olması fark etmez. Haber iki halde de gelir demişlerdir. Emir cümlesine örnek: " هَذَا فَلْيَذُوقُوهُ حَمِيمٌ وَغَسَّاقٌ " İşte (azap), onu tatsınlar: Bir kaynar su ve bir irin."[223] âyetini örnek verebiliriz. Nehiy cümlesine ise: (زَيْدٌ فَلاَ تَضْرِبْهُ) örneğini verebiliriz.[224]

Tek başına gelen (فَ) harfi harf-i cer olarak 10 manada gelir:

1-Zarf: Mekan ve zaman olarak gelir." غُلِبَتِ الرُّومُ فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ فِي بِضْعِ سِنِينَ " Rumlar, yakın bir yerde yenilgiye uğratıldılar. Onlar yenilgilerindensonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir…"[225] âyetini hakiki zarf için örnek verebiliriz. Mecâzî zarf örneğini ise " وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ " Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır…"[226] âyetini verebiliriz.[227]

---

[221] Vâkı'a, 56/52-54.
[222] Zâriyât, 51/26.
[223] Sâd, 38/57.
[224] el-Murâdî, *a.g.e.* I/70; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/220; el-Bağdâdî, *a.g.e.* VII/59; Dusûkî, *a.g.e.* I/452; el-Galayînî, *a.g.e.* III/218.
[225] Rûm, 30/1-3.
[226] Bakara, 2/179.
[227] İbn Hişâm, *Muğnî,* I/223; es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî,* II/445; el-Galâyînî, *a.g.e.* III/180; Alî ed-Dikr, *a.g.e.* I/480.

b-Musâhabe: " قَالَ ادْخُلُوا فِي أُمَمٍ " Allah, şöyle der: “Sizden önce gelip geçmiş cin ve insan topluluklarıile birlikte ateşe girin.”.."[228] Âyette geçen (فِي) harfi (مَعَ) manasında kullanılmıştır.[229]

c-Ta'lîl (التَّعْلِيلُ):" قَالَتْ فَذَلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَّنِي فِيهِ " Bunun üzerine kadın onlara dedi ki: “İşte bu, beni hakkındakınadığınız kimsedir…"[230] Âyetini örnek verebiliriz. Hadîs-i şerifte ise " دَخَلَتِ امْرَأَةٌ النَّارَ فِي هِرَّةٍ " Bir kadın bir kediden dolayı ateşe girdi…"[231] buyurulmuştur.[232]

4-İsti'lâ (الِاسْتِعْلاء): Örnek: "وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ"..Şimdi andolsun, sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve mutlaka sizi hurma dallarına asacağım…"[233] âyeti örnek verilir.[234] Ve yine şu beyit misal olarak getirilebilir:

هُمُ صَلَبوا العَبْديَّ فِي جِذْعِ نَخْلَةٍ ... فَلَا عَطَسَتْ شَيبانُ إلاّ بِأجدَعا

" Onlar Abdiyyeyi hurma ağacının gövdesine çarmıha gerdiler. Ya Rabbi! Sen onlardan intikam al. Onların burunlarını kopar ki; Şeybân kabilesinin hepsi kesilmiş burunlarıyla ancak hapşırabilsinler."[235] Bu beyitte (فِي جِذْعِ) kelimesindeki (ف) harfi (عَلَيْهَا) manasındadır.

5-(ب) Harfinin eş anlamlısı olarak gelir. Örnek:

ويَرْكَبُ يَوْمَ الرَّوْعِ مِنَّا فَوارِسٌ ... بَصيرُونَ في طَعْنِ الأَباهِرِ والْكُلى

---

[228] Â'râf, 7/38.
[229] Şemseddîn Muhammed b. Abdulmun’im b. Muhammed el-Cevcerî, *Şerhu Şuzûru’z-Zeheb fî Ma’rifeti Kelâmi’l-Arab,* thk. Nevvâf b. Cezâi’l-Hârisî, nşr. İmâdetu’l-Bahsu’l İlmî bi’l-Câmiatu’l-İslâmiyye, Medine, 2004, II/552; el-Galâyînî, *a.g.e.* III/180; Alî ed-Dikr, *a.g.e.* I/480.
[230] Yûsuf, 12/32.
[231] Muhammed b. İsmâîl Ebû Abdillâh el-Buhârî, *Sahîhi Buhârî,* thk. Muhammed Zâhir b. Nâsr en-Nâsr, nşr. Dâru Tavku’n-Necât, by, 1422, III/112; Muslim b. Haccâc Ebu’l-Hasan el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, *Sahîhi Muslim*, thk. Muhammed Fûad Abdulbâkî, nşr. Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, ts, IV/120.
[232] es-Suyûtî, *Hem’ul-Hevâmî,* II/133; el-Bağdâdî, *a.g.e.* I/250; el-Galâyînî, *a.g.e.* III/45.
[233] Tâhâ, 20/71.
[234] el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-Ayn*, VIII/221; İbn Cinnî, *el-Hasâis,* II/309; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/151; es-Suyûtî, *Hem’ul-Hevâmî,* II/445; İbn Manzûr, *a.g.e.* I/529; ez-Zebîdî, *a.g.e.* 39/262.
[235] İbn Manzûr, *a.g.e.* III/277; İbn Cinnî, *el-Hasâis,* I/12, II/315; Muhammed b. Yezid İbn Muberred, *el-Muktedab,* thk. Muhammed Abdulhâlık Azime, nşr. Âlemu'l-Kutub, Lübnân, ts, II/319.

" Bizim tecrübeli savaşçılarımız savaş kızıştığında atlarına binerler. Savaş meydanına göz alıcı kuşlar şeklinde mahirce savaşırlar ".[236]

6-(اِلَى) harfinin eş anlamlısı olarak gelir. Örnek: " فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ "....öfkeden parmaklarını ısırmak için) ellerini ağızlarına götürüp,.."[237] âyeti gibi.[238]

7- (مِنْ) Harfinin eş anlamlısı olarak gelir. Şu beyit örnek olarak verilebilir:

أَلا عَم صباحا أَيهَا الطلل الْبَالِي ... وَهل يعمن من كَانَ فِي الْعَصْر الخَالِي

وهلْ يعمن من كَانَ آخرُ عهدِه ... ثلاثينَ شهرا أَو ثلاثةَ أحوالِ

" Ey eski kalıntılar! . Sakinlerinin yok olduğu yerde yaşamak güzel midir? İnsanların en yakın zamanda burada yaşayanı üç yıl veya üç sene önce hatırası bulunan kişidir."[239]

8-Mukâyese: Bu geçmişte iyi olanın şimdiki zamanda daha iyi olanla kıyâs edilmesi üzerine gelir. Örnek: " فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ "...Oysa ahirete göre dünya hayatınınyararı, pek az bir şeydir."[240] Ayetini örnek verebiliriz.[241]

9-Ta'vîd (yerine geçirme التَّعْوِيض): Başka bir (فِي) harfinden zâid olarak mahzûf bir (فِي) harfi getirilir. Örnek: (ضَرَبْتُ فِيمَنْ رَغِبْتَ) Bu cümlenin aslı: (ضَرَبْتُ مَنْ رَغِبْتَ فِيهِ).[242]

10- Tevkîd (التَّوْكِيد): Bu ise zâid gelir ta'vîdi (التَّعْوِيض) olmaz. Fârisi şiir gerekliliğinde zaruri olduğunu söyler. Örnek:

---

[236] Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe, *Edebû'l Kâtib,* thk. Muhammed ed-Dâlî, nşr. Müessesetu'r-Risâle, by, ts, I/510; el-Bağdâdî, *a.g.e.* IX7493; İbn Manzûr, *a.g.e.* XXV/167.
[237] İbrâhîm, 14/9.
[238] İbn Hişâm, *Muğnî,* I/255; es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî,* II/446; el-Bağdâdî, *a.g.e.* I/252; el-Galâyînî, *a.g.e.* III/181.
[239] İbn Kuteybe, *Edebû'l-Kâtib,* s.518; el-Bağdâdî, *a.g.e.* I/62; el-Murâdî, *a.g.e.* I/252; İbn Manzûr, *a.g.e.* XV/168.
[240] Tevbe, 9/38.
[241] İbn Hişâm, *Muğnî,* I/255; el-Cevcerî, *a.g.e.* II/552; es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî,* II/446; el-Bağdâdî, a.*g.e.* I/51.
[242] İbn Hişâm, *Muğnî,* I/225; Firûzâbâdî, *a.g.e.* I/1322; ez-Zebîdî, *a.g.e.* 39/265; Dusûkî, *a.g.e.* I/464.

أَنا أَبُو سَعْدٍ إِذَا الليلُ دَجَا ... يُخَالُ فِي سَوَادِه يَرَنْدَجَا

" Karanlık şiddetlendiğinde ve o siyah örtü insanları evlerine hapsettiğinde, ben Ebû Sa'd bu karanlıkta metdandayım. Bu benim cesur olduğumun delilidir ".[243]

1.2.1.1.2.13. Bitişik Gelen (القَاف) Harfi

(قَدْ) Harfi. Beş manada gelir:

a-Tavak'kû (tahmin etmek التَّوَقُّعُ): Müzârî ile birlikte gelir. (قَدْ يَقْدُمُ الغَائِبُ اليَوْم) gibi. Mâzî fiil ile birlikte sabitlik delâleti içerir. (قَدْ قَامَتِ الصَّلاَةُ) gibi ve " قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ "Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyettebulunan kadının sözünü işitmiştir ".[244] âyetini örnek verebiliriz.[245]

b-Mâzi fiilin manasının şimdiki zamana yakınlaştırma görevi görür. (قَامَ زَيْدٌ). Burada yakın veya uzak geçmiş ihtimali vardır. قَدْ قَامَ denilirse yakın geçmişe hal olmuş olur.[246]

c-Taklîl (azaltmak-eksiltmek التَّقْلِيلُ): Fiilin vukû' bulma ihtimalini azaltmak için gelir. Örnek: قَدْ يَصْدُقُ / قَدْ يَجُودُ البَخِيلُ (قَدْ) Harfi ilgili olduğu şeyin değerini ve miktarını azaltmak için gelir. " قَدْ يَعْلَمُ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ " O, içinde bulunduğunuz durumu gerçekten bilir." [247] Bu âyette Allah katında onların bilgilerinin azlığına işâret vardır.[248]

4-Teksîr (çoğaltma التَّكْثِير): Sibeveyh şu beyti aktarır:

---

[243] İbn Hişâm, *Muğni,* I/226; el-Bağdâdî, *a.g.e.* VI/125; Ebu'l-İrfân Muhammed b. Alî es-Sabbân, Hâşiyetu's-Sabbân ala Şerhu'l-Eşmûnî lî Elfiyeti İbn Mâlik, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, II/328; Abbâs Hasan, en-Nahvu'l-Vâfî, Dâru'l-Meârif, by, ts, II/508.
[244] Mücâdele, 58/1.
[245] İbn Hişâm, *Muğnî,* I/228; İbn Manzûr, *a.g.e.* II/266; el-Bağdâdî, *a.g.e.* I/255; Alî ed-Dikr, *a.g.e.* I/47.
[246] İbn Sirâc, *el-Usûl,* II/81; Dusûkî, *a.g.e.* I/470; el-Galâyînî, *a.g.e.* I/12.
[247] Nûr, 24/64.
[248] İbn Hişâm, *Muğnî,* I/231; es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî,* II/596; ez-Zebîdî, a.*g.e.* IX/20; el-Murâdî, *a.g.e.* I/255; Alî ed-Dikr, *a.g.e.* I/489.

قَدْ أَتْرُكُ القِرْنَ مُصْفَرًّا أَنَامِلُه ... كَأَنَّ أَثْوَابَهُ مُجَّتْ بِفِرْصَادِ

"Çokça kişiyi savaş alanında cesaretimle savaşarak ölü olarak bıraktım. Ölünün elbiseleri kanla sulanmış sanki kırmızı elbiseye dönüşmüştür".[249]

5-Tahkîk (التَّحْقِيق): " قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا "nefsini arındıran kurtuluşa ermiştir".[250]

1.2.1.1.2.14. Tek Başına Gelen Kaf (ك) Harfi

Harfi cer olarak gelir ve beş mana içerir:

1-Teşbih (benzetmek التَّشْبِيهُ): زَيْدٌ كا الاسَدِ

2-Ta'lîl (neden bildirme, açıklama التَّعْلِيل): Bazı kavimler bunun olduğunu savunmuş, ancak, çoğunluk bu görevde gelmediğini söylemişlerdir. Bazıları ise caizliğini (ك) harfine (مَا) harfi bitişerek gelmesine bağlamışlardır. es-Sibeveyh şöyle örnek verir: (كَمَا أَنَّهُ لاَيَعْلَمُ فَتَجَاوَزَ اللَّهُ عَنْهُ).[251] Asıl olan (مَا) harfine bitişmeden caiz olması.

3-İsti'lâ (yücelik, ululuk الاسْتِعْلاَء) : Bazıları Ahfeş'e: كَيْفَ أَصْبَحْتَ diye sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: (كَخَيْر) Yani, (عَلَى خَيْرٍ) Bazıları ise manasının (بِخَيْرٍ) olduğunu iddia etmişlerdir.(ك) harfinin (ب) harfi manasında geldiği rivâyeti yoktur.[252]

4-Mubâdere: (girişim, öne atılmak المُبَادَرَةُ): (مَا) Harfinin bitişmesiyle elde edilir. Örnek: سَلِّمْ كَمَا تَدْخُلُ Girdiğin gibi selam ve صَلِّ كَمَا يَدْخُلُ الوَقْتُ Vakit girdiği gibi namaz kıl.

5-Tevkîd (التَّوْكِيدُ): Bu şekilde zâid olarak kabul edilir. " لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ " O'nun benzeri hiçbir şey yoktur ".[253] ayetini örnek verebiliriz.[254]

---

[249] İbn Hişâm, *Muğnî,* I/231; İbn Manzûr, *a.g.e.* III/347; Suyûtî, *Hem'ul Hevâmi,* II/73; el-Murâdî, *a.g.e.* I/259; el-Bağdâdî, *a.g.e.* IX/253-257.
[250] Şems, 91/9.
[251] Sibeveyh, *a.g.e.* IV/224.
[252] Dusûkî, *a.g.e.* I/484; el-Bağdâdî, *a.g.e.* III/8; Alî ed-Dikr, *a.g.e.* II/10.

1.2.1.1.2.15. Tek Başına Gelen Lam (ل) Harfi

Lam (ل) harfi üç çeşit gelir: a-Cer harfi olarak. b-Cezm olarak amel eder. c-Muhmel olan.

Cer olarak yirmi'ye yakın manası bulunan (ل) harfinin bazı manalarını zikredelim.

1-İstihkâk (hak etmek, doğrulama الاسْتِحْقَاق): (الحَمْدُ لِلهِ), (المُلْكُ لِلَّهِ), (العِزَّةُ لِلَّهِ) gibi cümleleri örnek verebiliriz.

2-İhtisâs (yetkinlik, ayrıcalıkالاخْتِصَاص): (الجَنَّةُ لِلْمُؤْمِنِينَ) cümleyi ve " فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ " Eğer kardeşleri varsa, anasının hissesi altıda birdir…".[255]âyetini örnek verebiliriz.

3-Mülk (المُلْكُ): Mülkiyet bildirir. "لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ"..Göklerdeki her şey, yerdeki her şey O'nundur…"[256]

4-Temlîk (sahiplik التَّمْلِيكُ): (وَهَبْتُ لِزَيْدٍ دِينَارا) Zeyd'e inar verdim.

5-Şibhu Temlîk (sahipliğe benzer bir mülkiyet شِبْهُ تَمْلِيك): " وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا " Allah, size kendi cinsinizden eşler var etti…"[257]

6-Ta'lîl (bağlantı, ilişki kurma, yorumlama التَّعْلِيلُ): " لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ " Kureyş'i ısındırıp alıştırdığı;"[258] âyetinin mütealliki (فَلْيَعْبُدُوا)'dur. Bazıları bu müteallik'ten öncedir demişlerdir. Takdiri ise: (فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مأَكُولٍ لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ) getirmişlerdir.[259]

---

[253]Şûrâ, 42/11.
[254] el-Muberred, *el-Muktedab*, IV/418; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/237; İbn Manzûr, *a.g.e.* IX/247; ez-Zebîdî, *a.g.e.* XXIV/344; el-Murâdî, *a.g.e.* I/80.
[255] Nisâ, 4/11.
[256] Bakara, 2/255.
[257] Nahl, 16/72.
[258] Kureyş, 106/1.
[259] İbn Manzûr, *a.g.e.* IX/10; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/276; es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî,* II/453; ez-Zebîdî, *a.g.e.* XXXIII/451; Dusûkî, *a.g.e.* II/7.

7-Tevkîdu'n Nefiy (Nefiy Te'k'idi تَوْكِيدُ النَّفْي): " وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ "..Allah, size gaybı bildirecek de değildir…"[260] âyetini ve " لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ "..Allah, onları bağışlayacakda değildir,.."[261] âyetini örnek verebiliriz.[262]

8-(اِلى) Manasında gelir. " بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَى لَهَا " Çünkü Rabbin ona (öyle) vahyetmiştir."[263]

9-(عَلى) Harfine hakiki isti'lâ (اِسْتِعْلاَء) manasında uyar. Bu tür isti'lâ'ya " وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ " Onlar ağlayarak yüzüstü yere kapanırlar…"[264]âyetini örnek verebiliriz. Ve yine " وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنْبِهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا " İnsana bir sıkıntı dokundu mu, gerek yan üstü yatarken, gerekotururken, gerekse ayakta iken (her hâlinde bu sıkıntıdankurtulmak için) bize dua eder…"[265]âyetini de örnek getirebiliriz. Mecâzî isti'lâ'ya örnek ise " فَلَهَا وَإِنْ أَسَأْتُمْ "..kötülük yaparsanızyine kendinize yapmış olursunuz…"[266]verebiliriz.

10-(فِي): Manasında gelir. " وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ " Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız…"[267]âyetini verebiliriz. Yine "يَقُولُ يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي " "Keşke bu hayatım için önceden bir şey yapsaydım" der."[268] Bu âyeti de örnek verebiliriz.

11-(عِنْدَ) Manasında gelir. Misal: (كَتَبْتُهُ لِخَمْسٍ خَلَوْنَ). İbn Cinnî, Cuhderî kıraatine göre " بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لِمَا جَاءَهُمْ" Hatta gerçek kendilerine gelince onu yalanladılar. Artık

---

[260] Âl-i İmrân, 3/179.
[261] Nisâ, 4/137.
[262] İbn Hişâm, *Muğnî,* I/278; Muhammed İyd, *en-Nahvu'l-Musaffâ,* Mektebetu'ş-Şebâb, by, ts, I/363.
[263] Zilzâl, 99/5; İbn Manzûr, *a.g.e.* XII/564; el-Murâdî, *a.g.e.* I/99; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/280; es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî,* II/453; ez-Zebîdî, *a.g.e.* XXXIII/449.
[264] İsrâ, 17/109.
[265] Yûnus, 10/12.
[266] İsrâ, 17/7.
[267] Enbiyâ, 21/47.
[268] Fecr, 89/24.

onlar kararsız bir hâldedirler." [269] Mushafta (لَمَّا) olan kelimenin (ل) harfi esre ile (م) harfi ise şeddesiz okunmuştur.[270]

12-(بَعْدَ) Manasında kullanılır.[271] " أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ " Güneşin zevalinden (öğle vaktinde Batı'ya kaymasından) gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl…"[272]

l3-(مَعَ): Manasında gelir.

فَلمَّا تَفَرَّقْنَا كَأَنِّي وَمَالِكًا ... لِطُولِ اجْتِمَاعٍ لَمْ نَبِتْ لَيْلَةً مَعَا

" Kardeşim Mâlik öldürüldü ve ayrıldık. O uzun birlikteliklerimiz sanki bir gece kadar bile olmamış gibi yok oldu, gitti. "[273]

14-(مِنْ): Manasında gelir. (سَمِعْتُ لَهُ صُرَاخًا) gibi. Cerîr'in sözü:

لنا الْفَضْلُ فِي الدُّنيا وأَنْفُكَ رَاغِمٌ ... ونَحنُ لكم يَوْمَ القِيامَةِ أَفْضَلُ

" Biz dünyada en faziletli ve en yüksek makamdayız. Ve yine ahirette de biz sizden daha yüksekteyiz."[274]

15-(عَنْ): Manasında gelir. "وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا إِلَيْهِ " İnkâr edenler, inananlar için, "Eğer o Kur'ân iyi bir şey olsaydı, onlar onu kabulde, bizi

[269] Kâf, 50/5.
[270] el-Murâdî, *a.g.e.* I/101; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/281; es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî,* II/453; es-Sabbân, *a.g.e.* II/324.
[271] el-Murâdî, *a.g.e.* I/101; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/281; el-Cevcerî, *a.g.e.* II/551; es-Suyûtî, *Hem'ul Hevâmî,* II/454; es-Sabbân, *a.g.e.* II/182; el-Galâyînî, *a.g.e.* III/186.
[272] İsrâ, 17/78.
[273] İbn Manzûr, *a.g.e.* XII/564; Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmi,* II/32; el-Bağdâdî, *a.g.e.* VIII/272; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/281.
[274] el-Murâdî, *a.g.e.* I/102; el-Bağdâdî, *a.g.e.* IX/480; İbn Manzûr, *a.g.e.* II/24; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/281.

geçemezlerdi" dediler…"[275]Âyetini örnek verebiliriz. Bazıları âyetteki (ل) harfini (التَّعْلِيل) lam'ı olarak kabul etmişlerdir. Bunlardan biri de İbn Mâlik'tir.[276]

16-Seyrure (dönüşüm, değişim الصَّيْرُورَةُ): Bu harfe (لاَمُ العاقِبَةِ) denir." فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا " Nihâyet Firavun ailesi kendilerine düşman ve üzüntü kaynağıolacak olan o çocuğu bulup aldı." [277]ayetini örnek verebiliriz.[278]

Lam harfinin bunun gibi birçok manada ve görevde kullanıldığı görülmektedir. Bunları şöyle sıralayabiliriz: Kasem ve taaccüb için gelen lam harfi. Cümleyi geçişli yapmak gibi bir görev üstlenmiştir. Tevkîd için gelen lam harfi. Bu durumda (ل) harfi zâid olarak isimlendirilir. Bu (ل) harfinin birçok çeşidi vardır. Bunlardan bazıları: Müteaddî fiil ile mef'ûlü arasındaki mu'teride (çelişkili, sabit olmayan المعْتَرِضَةُ) gelen (ل) harfi. Mukhame (girişimci المقْحَمَةُ) için gelen *lam* harfi. Takviye (destekleme, kuvvetlendirme التَّقْوِيَةُ) için gelen *lam* harfi. Musteğâs (yardımcı لاَمُ المسْتَغَاس). Aynı şekilde tebyîn (açıklama) için gelen *lam* harfi. Bunların yanında amel etmeyen *lam* ise 7 tanedir: İbtidâ, zâid, taaccüb gibi lam v.b'lerini sayabiliriz.[279]

1.2.1.1.2.16. Bitişik Gelen Mim (م) Harfi

Min (مِنْ) harfinin 15 çeşit mana ve görevi vardır:

1-İbtidau'l Ğâye (ulaşılmak istenen şeyin başlangıcı noktası اِبْتِدَاء الغَايَةِ): Min harfinin genel manası budur. Hatta bazı nahivciler diğer manalarını bu birinci manaya hamletmişlerdir. Bu manayı zaman kaydı olmaksızın içerir. " مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ "..Mescid-i

[275] Ahkâf, 46/11.
[276] el-Murâdî, a.g.e. I/99; İbn Hişâm, Muğnî, I/282; es-Sabbân, a.g.e. II/325; Dusûkî, *a.g.e.* II/17; Ahmed Muhammed Abdullâh, Zâhiretu't-Tekârut fî Nahvi'l-Arabî, Mecelletu Câmiatu'l-İslâmiyye, Medine, ts, LIX/277.
[277] Kasas, 28/8.
[278] el-Halîl b. Ahmed, *el-Cümel,* I/275; İshâk b. Zeccâcî, *el-Lâmât,* I/119; el-Murâdî, *a.g.e.* I/21; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/282; el-Cevcerî, *a.g.e.* II/530; es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî,* II/453; es-Sabbân, *a.g.e.* II/323; el-Galâyînî, *a.g.e.* II/174.
[279] el-Murâdî, *a.g.e.* I/95-121; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/274-282; es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî,* II/451-453; Dusûkî, *a.g.e.* II/37; es-Sabbân, *a.g.e.* II/302-323.

Haram'dan.."[280] âyeti ile " إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ " "Mektup, Süleyman'dan gelmiştir…"[281] âyetini örnek verebiliriz.[282] Kufeliler, Ahfeş (ö.215/830), Müberred (ö.286/900) ve İbn Dürüsteveyh (ö.357/958) ise zaman bildirerek geldiğini savunmuşlardır. Delilleri ise: " مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ "..İlk günden.."[283] âyeti ile " فَمُطِرْنَا مِنَ الجُمُعَةِ إِلَى الجُمُعَةِ "..Bir Cuma'dan diğer Cuma'ya kadar yağmur yağdı.."[284] hadîsidir.[285]

2-Teb'îd (bölümleme, parçalalara ayırma التَّبْعِيض): " مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ "..İçlerinden, Allah'ın konuştukları vardır…"[286] ayeti örnek verilebilir.[287]

3-Cinsinin Beyanı (بَيَان الجِنْسِ): Bu çoğunlukla (مَا) ve (مَهْمَا) harflerinden sonra gelir. " مَا يَفْتَحِ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا "Allah, insanlar için ne rahmet açarsa, artık onu tutacak (engelleyecek)yoktur…"[288] âyetini ve " مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا " Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veyaonu unutturur (ya da ertelersek),.."[289] ayetini örnek verebiliriz.[290]

4-Ta'lîl (التَّعلِيل): " مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ أُغْرِقُوا " Hataları (küfür ve isyanları) yüzünden suda boğuldular.."[291]

---

[280] İsrâ, 17/1.
[281] Neml,27/30.
[282] İbn Mâlik, *Şerhu'ş-Şâfiyye,* II/796; el-Murâdî, *a.g.e.* I/308; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/104; el-Cevcerî, II/545; es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî,* II/414; es-Sabbân, *a.g.e.* II/413.
[283] Tevbe, 9/108.
[284] İmam Buhârî, *Sâhihi Buhârî,* II/29, 1016.
[285] el-Murâdî, *a.g.e.* I/308; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/420; el-Cevcerî, *a.g.e.* II/545; es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî,* II/460; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyye,* II/796; Dusûkî, *a.g.e.* II/255; es-Sabbân, *a.g.e.* II/313.
[286] Bakara, 2/253.
[287] el-Halîl b. Ahmed, *el-Cümel,* I/66; el-Murâdî, *a.g.e.* I/309; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/420; es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî,* II/461; el-Galâyînî, *a.g.e.* III/172.
[288] Fâtır, 35/2.
[289] Bakara, 2/106.
[290] el-Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn,* I/326; *el-Cümel,* VIII/434; Müberred, *Muktedab,* II/47; İbn Manzûr, a.g.e. XV/473; el-Murâdî, a.g.e. I/336; İbn Hişâm, Muğnî, I/420; es-Suyûtî, Hem'ul-Hevâmî, I/79; ez-Zebîdî, *a.g.e.* XXXVI/209; el-Galâyînî, *a.g.e.* III/172.
[291] Nûh, 71/25; İbn Cinnî, *el-Hasâis,* II/284; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyye,* II/816; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/421; el-Cevcerî, *a.g.e.* II/546; es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî,* II/474; es-Sabbân, *a.g.e.* II/316, II/345; el-Galâyînî, *a.g.e.* III/269.

5-Bedel (البَدَلُ): " وَلَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَا مِنْكُمْ مَلَائِكَةً فِي الْأَرْضِ يَخْلُفُونَ " Eğer dileseydik, içinizden yeryüzünde sizin yerinize geçecekmelekler yaratırdık."[292] Bu âyette meleklerin insanlardan olamayacağı bilgisi vardır.[293]

6-(عَنْ) Harfinin eş anlamlısı olarak gelebilir. " فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ " Allah'ın zikrine karşı kalpleri katı olanların vay hâline!"[294] âyetini örnek olarak verebiliriz.[295]

7-(ب) Harfinin eş anlamlısı olarak gelebilir. " يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ "..göz ucuyla gizli gizli baktıklarını.."[296] âyeti örnek verilebilir. Bazıları ise ibtidâ-başlangıç için geldiğini söylemişlerdir.[297]

8-(فِي) Harfinin eş anlamlısı olarak gelir. "أَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ"..Gösterin bana, onlar yerden ne yaratmışlardır?..""[298] âyetini " إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ " Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman,.."[299] ve bu âyeti örnek verebiliriz. Fâtır suresindeki zahir mana cinsini beyan için geldiği söylenir.[300]

9-(عِنْدَ) Lafzının eş anlamlısı olarak gelebilir. " لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا "..ne malları, ne de evlatları Allah'akarşı hiçbir fayda sağlar…"[301] Ebû Ubeyde ise bedel olarak geldiğini savunur.[302]

---

[292] Zuhrûf, 43/60.
[293] İbn Manzûr, *a.g.e.* VII/168; ez-Zebîdî, *a.g.e.* XVIII/384; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyye,* II/800.
[294] Zümer, 39/22.
[295] el-Murâdî, *a.g.e.* I/311; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/423; es-Suyutî, *Hem'ul-Hevâmî,* II/462; el-Galâyînî, *a.g.e.* III/173; Abbâs Hasan, *a.g.e.* II/464.
[296] Şûrâ, 42/45.
[297] el-Murâdî, *a.g.e.* I/314; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/423; es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî,* II/462; Dusûkî, *a.g.e.* II/262; es-Sabbân, *a.g.e.* II/316.
[298] Fâtır, 35/40.
[299] Cum'â, 62/9.
[300] İbn Manzûr, *a.g.e.* VIII/58; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/424; Firûzâbâdî, *a.g.e.* I/1236; ez-Zebîdî, *a.g.e.* XXXVI/214; es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî,* II/463; es-Sabbân, *a.g.e.* II/316; el-Galâyînî, *a.g.e.* III/173.
[301] Âl-i İmrân, 3/10.
[302] Firûzâbâdî, *a.g.e.* I/1236; ez-Zebîdî, *a.g.e.* XXXVI/212; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/422; es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî,* II/463; Dusûkî, *a.g.e.* II/263; el-Galâyînî, *a.g.e.* III/173.

10-(رُبَّمَا): Lafzının eş anlamlısı olarak gelebilir ve (مَا) harfiyle bitişik gelir. Şu beyit örnek olarak verilebilir:

وإِنَّا لَمِمَّا نَضْرِبُ الكَبْشَ ضَرْبَةً ... على رأسِهِ تُلْقى اللسانَ مِنَ الفَمِ

" Belki koç'un başına bir vuruş vurduğumda dili ağzından fırlayıp çıkar."[303]

11-(عَلى): Lafzının eş anlamlısı olarak gelir. " وَنَصَرْنَاهُ مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا " Âyetlerimizi yalanlayanlara karşı ona yardım etmiştik…."[304] Âyetini örnek verebiliriz. Bazıları tadmîn (التَّضْمِين sorumluluk, garanti vermek) manasında geldiğini savunmuştur. " Onların zafer kazanmasına engel olduk." manasına gelir demişlerdir.[305]

12-Fasl (ayırmak, bölmek, kesmek فَصْل): " وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ "..Allah, bozguncuyu yapıcı olandan ayırır…"[306] âyeti ile " حَتَّى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ "..Allah, pisi temizden ayırıncaya kadar.."[307]âyetini örnek verebiliriz.

13-Ğâye (son nokta, sonuç الغَايَةُ): Sibeveyh şöyle demiştir: رَأَيْتُهُ مِنْ ذَلِكَ المَوْضِعِ وَ تَقُولُ Burada onu görmek senin son varmak istediğin amacın, gayendir.[308]

14- et-Tansîsu Ale'l Umûm (umum için alıntı yapmak التّنْصِيص عَلى العُمُومِ) içindir. Zâid olarak kabul edilir. (مَاجَاءَ نِي مِنْ رَجُلٍ) [309]

15-Tev'kîdu'l Umum: Zâid gelir. Örnek: [310]مَا جَاءنِي مِنْ أَحَدٍ

---

[303] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/174; es-Suyûtî, *Hem'ul Hevâmi,* II/462; el-Murâdî, *a.g.e.* I/315; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/409.
[304] Enbiyâ, 21/77.
[305] Abdurrahmân b. İshâk el-Bağdâdî en-Nehâvendî ez-Zeccâcî, *Hurûfu'l-Meânî va's-Sıfât,* thk. Alî Tevfîk el-Hamad, nşr. Müessesetu'r-Risâle, by, 1984, I/50; Dusûkî, *a.g.e.* II/263; es-Sabbân, *a.g.e.* II/316; Abbâs Hasan, *a.g.e.* II/464.
[306] Bakara, 2/220.
[307] Âl-i İmrân, 3/179.
[308] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/225.
[309] Firûzâbâdî, *a.g.e.* I/1236; ez-Zebîdî, *a.g.e.* XXXVI//212; el-Murâdî, *a.g.e.* I/291; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/425; Alî ed-Dikr, *a.g.e.* II/213.
[310] Fîrûzâbâdî, *a.g.e.* I/1236; ez-Zebîdî, *a.g.e.* XXXVI/212; el-Murâdî, *a.g.e.* I/316; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/425; el-Galâyînî, *a.g.e.* III/132.

(مَا) Lafzıharf olarak gelebilir. İkisinin de üç kısmı bulunur. Harf olarak gelme halleri:

a-Nafiye (النَّافِيَةُ) olarak gelir. Olumsuzluk bildirir. İsim cümlesine gelirse Hicâziler, Tehamiler ve Necdliler amel yaptığını ve (لَيْسَ) gibi olup bazı şartlar ileri sürmüşlerdir. Örnek: " مَا هَذَا بَشَرًا "..bu bir insan değil,.."[311]âyetini örnek verebiliriz. Şu beyitte örnek olarak verilebilir:

وإِنَّا لَمِمَّا نَضْرِبُ الكَبْشَ ضَرْبَةً ... على رأسِهِ تُلْقى اللسانَ مِنَ الفَمِ

" Selamımızı alması bizim için sıkıntı değildir. Ve almasında da bir utanç yoktur."[312]

b-Mastar olarak gelir. Zaman bildirir. Zaman bildirme dışında da mastar olarak gelebilir. Zaman dışında mastar gelmesine örnek olarak " عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ "..sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir…"[313] âyeti ile " وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ "..Hep sıkıntıya düşmenizi isterler…"[314] âyetini örnek verebiliriz. Zaman mastarına örnek olarak şu âyeti verebiliriz:" مَا دُمْتُ حَيًّا "..bana yaşadığım sürece."[315] Bu âyetin takdiri: مُدَّةَ دَوَامِي حَيًّا olur. Burada zarf hazfedilmiş onun yerine (ما) harfi ve sılası getirilmiştir.[316]

c-Zâid olarak gelir. Bunun ise iki çeşidi vardır.

1-(كَافَّة) gelmesi. 2-(غَيْرُ كَافَّة) gelmesi. Bunlarında kendilerine özgü birçok çeşidi vardır.[317]

---

[311] Yûsuf, 12/31.
[312] es-Sibeveyh, *a.g.e.* III/156; el-Murâdî, *a.g.e.* I/315; ; II/463; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/424; es-Suyûtî, *Hem'ul Hevâmi,* I/124, el-Bağdâdî, *a.g.e.* X/214; Abbâs Hasan, *a.g.e.* I/552.
[313] Tevbe, 9/128.
[314] Âl-i İmrân, 3/118.
[315] Meryem, 19/26.
[316] Fîrûzâbâdî, *a.g.e.* I/1353; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/399; ez-Zebîdî, *a.g.e.* XL/499; Dusûkî, *a.g.e.* II/221.
[317] Fîrûzâbâdî, *a.g.e.* I/1353.

1.2.1.1.2.17. Tek Başına Gelen Nûn (ن) Harfi

Müfred (ن) harfi üç çeşit gelir:

1-Te'kid olarak gelir. Bu ise iki tür'dür:

a-Şeddeli Nun Harfi (sakîle الثَّقِيلَةُ) b-Şeddesiz Nun Harfi (الخَفِيفَةُ). Bu iki türe örnek olarak şu âyeti getirebiliriz: " لَيُسْجَنَنَّ وَلَيَكُونًا مِنَ الصَّاغِرِينَ "..mutlaka zindana atılacak ve zillete uğrayanlardan olacak.”"[318] Bu âyette geçen iki *nun* harfi türünü de asıl kabul eden Basralıların yanında, Kufeliler ise şeddeli olanı asıl kabul ederler. İki durumda da manaları te'kid içindir. Halîl b. Ahmed: " *Nun* harfinin şeddeli gelmesi asıldır ve daha beliğdir." demiştir.[319]

2-Tenvin: Zâid olan ve sakin gelir, te'kîd içindir ve kelimenin sonunda *nun* harfi olarak görülür. (حَسَنٌ) kelimesindeki nun harfi farklı bir nun'dur. Çünkü *nun* harfi burada asıldır. Tenvinli *nun* harfinin ise beş çeşidi vardır. Bunlar: Temkin, tenkîr, mukabele, terennüm ve ivâz.[320]

1.2.1.1.2.18. Tek Başına Gelen Ha (ه) Harfi:

Ha harfi müfred olarak gelir ve 5 çeşidi vardır.

a-Ğâib için zamîr olur. Cer ve nasb konumunda kullanılır. " قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ "Arkadaşı, ona cevap vererek dedi ki:.."[321] âyeti örnek verilebilir.[322]

b-Bulunmama, gizlilik (غَيْبَة) için harf olarak gelir. Bu ise (اِيّاهُ) lafzındaki (ه) zamîridir. Ancak burada (ه)zamîri müstakil bir harf olarak (غَيْبَة) için gelmesidir. اِيَّا zamîri ise kendi özel görevini yapmasıdır.[323]

---

[318] Yûsuf, 12/32.
[319] el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, VIII/31; İbn Manzûr, *a.g.e.* XII/561; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyye,* II/835, III/1400; el-Galâyînî, *a.g.e.* III/265; Abbâs Hasan, *a.g.e.* IV/167; Muhammed İyd, *a.g.e.* I/113.
[320] es-Sibeveyh, *a.g.e.* III/521, IV/166-170.
[321] Kehf, 18/37.
[322] Fîrûzâbâdî, *a.g.e.* I/1355; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/454; ez-Zebîdî, *a.g.e.* XL/528.

c-Sakin (هـ) harfi: Bu işâret bir kelimenin harekesini veya harfini ortaya çıkarmak için gelir. " وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَهْ " Bilir misin nedir Hâviye?"[324] âyetini örnek verebiliriz.[325]

d-İstifham hemzesinden mübdel (değiştirilmiş) olan (هـ) harfi: Şu beyiti örnek verebiliriz:

وأَتَى صَواحِبُها فقُلنَ: هَذا الَّذِي ... مَنَحَ المَوَدَّة غيرَنا, وجَفانا؟

" Arkadaşları ona gelip şöyle söylediler: Bu kişi mi ondan daima sorulur olan?. Bizden başkasını sevmene sevgimizi terk etmene, dönüp gitmene ve sözünde durmamana sebep olan kişi gerçekten bu mu?." [326]

e-Te'nislik için gelen (هـ) harfi: Örnek: رَحْمَهْ vakıf yapıldığında gelir. Bu Kufelilerin görüşüdür. Vasıl yapıldığında (ت) harfi (هـ) harfinden bedel olduğunu savunmuşlardır. Basralılar ise bunun aksini iddia etmişlerdir. Ancak burada Kufelilerin görüşünü kabul etsek bile aslında kelimenin bir parçası konumunda olup tek başına kelime olmadığı için görüş farklılığının bir sonuca ulaştırmadığı görülmektedir.[327]

1.2.1.1.2.18.1. Bitişik Gelen (هَا) Harfi

Üç çeşidi vardır:

a-İsmi fiil خُذْ için gelir. Burada (هَا) harfinin elif harfiyle med yapılması caizdir. Muhatab için gelen (ك) harfiyle veya onsuz kullanılabilir. *Ha* harfi elif harfiyle med olarak gelirse muhatab *kaf* harfine gerek duyulmayabilir. Ve *kaf* harfinin i'râbı gibi olur. Örnek: (هَاءَ): Müzekker için gelmiş ve fethalıdır. (هَاءِ) Müennes için gelmiş ve

---

[323] Dusûkî, *a.g.e.* II/316.
[324] Kâri'â, 101/10.
[325] Alî ed-Dikr, *a.g.e.* I/282.
[326] ez-Zemahşerî, *el-Mufassal,* I/514; İbn Manzûr, *a.g.e.* XV/450; el-Murâdî, *a.g.e.* s.153; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/455.
[327] es-Sibeveyh, a.g.e. III/577; Dusûkî, II/317.

kesrelidir. (هَاؤُمَا) (هَاؤُنَّ) (هَاؤُمْ). Örnek: " هَاؤُمُ اقْرَءُوا كِتَابِيَهْ "“..Gelin, kitabımı okuyun!”"[328] âyetini örnek verebiliriz.[329]

b-Müenneslik zamîri olarak mecrur veya mansup gelir. " فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا " kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun ki,"[330] âyeti örnek verilebilir.[331]

c-Tenbîh için gelir. Bu ise dört şekilde olur:

1-Uzak ve yakın bildiren işâret olarak kullanılır. Örnek: (هَذا) lafzını verebiliriz ve (ثَمَّ) (هَنَّا) (هُنَالِك) lafızlarından da farklıdır.[332]

2-İsmi işâretten haber veren ref zamîri olarak gelir. " هَا أَنْتُمْ أُولَاءِ " İşte siz öyle kimselersiniz ki,.."[333] âyeti örnektir.[334]

3-Nida için gelen (أَيَّ) lafzına sıfat olarak gelir. Örnek: (يَا أَيُّهَا الرَّجُلُ) cümlesi. Bu cümlede *hâ* harfinin tenbih için gelmesi vacibtir. Bazıları ise (أَيّ) lafzına muzaf-u ileyh olandan ivâz olarak gelmiştir. Bu ise Beni Esed kavminin lugatıdır.[335]

4-Lafzu-l Celal'in kasemde harf hazfedildiği zaman gelir. Örnek: (هَااللَّهِ) cümlesi. Burada hemze-i kat' veya hemze-i vasıl olarak gelebilir. İki durumda da (هَا) harfindeki elif harfi sabit veya mahzûf gelmesi caizdir.[336]

---

[328] Hakkâ, 69/19.
[329] İbn Akîl Abdullâh b. Abdurrahmân el-Ukeylî el-Hemedânî, *Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyeti İbn Mâlik,* thk. Muhammed Muhyeddîn Abdulhamîd, nşr. Dâru't-Turâs, Kahire, 1980, II/158; es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmi,* III/121; es-Sabbân, *a.g.e.* II/145-146, II/302.
[330] Şems, 91/8.
[331] İbn Hişâm, *a.g.e.* I/456.
[332] İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyye,* I/318; İbn Âbidîn Muhammed Emîn b. Ömer, *el-Fevâidu'l-Acîbeti fî İ'râbi'l-Kelimeti'l-Garîbeti,* thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, nşr, Dâru'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut, 1990, I/26; Dusûkî, *a.g.e.* II/318; Muhammed İyd, *a.g.e.* I/60; Abbâs Hasan, *a.g.e.* I/328.
[333] Âl-i İmrân, 3/119.
[334] İbn Hişâm, *Muğnî,* I/456; es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî,* II/587; el-Galâyînî, *a.g.e.* I/128, III/261; Alî ed-Dikr, *a.g.e.* II/248-251.
[335] İbn Müberred, *a.g.e.* IV/216-226; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/109; Dusûkî, *a.g.e.* II/319; el-Galâyînî, *a.g.e.* III/230.
[336] es-Sibeveyh, *a.g.e.* III/499.

(هَلْ):

Bu harf icâbi bir talebin tasdiki için gelir ve 10 farklı manası vardır. İstifham için gelen hemzeden farklı hükümleri vardır. Manalarını şöyle sıralayabiliriz:

1-Tasdik için gelmesi bu harfin özel manasıdır. 2-Cevab için gelir. 3-Müzârî fiili istikbal için tahsisleştirir. 4-Şart cümlesine bitişmez. 5-İnne harfine bitişmez. 6-Kensinden sonra gelen isme dahil olmaz. 7-Atıf'tan sonra gelir. 8-(أَمْ) Harfinden önce veya sonra gelmez. 9- İstifhamdan nefiy kastedildiğinde gelir. 10-(قَدْ) Manasında gelir. Örnek: " هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا " İnsan (henüz) anılır bir şey değilken (yaratılmamışken) üzerinden uzunca bir zaman geçti."[337]örnek verilebilir.[338]

1.2.1.1.2.19. Tek Başına Gelen Vav (و) Harfi

Bu harfin 11 çeşidi vardır:

1-Atıf olanlara gelen. Örnek: " وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا وَإِبْرَاهِيمَ " Andolsun, biz Nûh'u ve İbrahim'i peygamber olarak gönderdik…"[339] âyeti ile " فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَصْحَابَ السَّفِينَةِ " " Biz de onu (Nûh'u) ve gemide bulunanları kurtardık.."[340] âyetini örnek verebiliriz. Kendisine mülhak olanlara atıf için gelebilir. Örnek: " كَذَلِكَ يُوحِي إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ " sana ve senden öncekilere işte böyle vahyeder.."[341] ayetlerini örnek verebiliriz.[342]

Vav harfi diğer atıf harflerinden birçok hükümle ayrılır. Bunlardan sadece ibâha hükmünü açıklamakla yetinelim:

İbâha (الاِبَاحَةِ) bahsinde (أَوْ) manasında gelir. Zemahşerî: Bazılarının iddiâ ederek (جَالَسِ الحَسَنَ وَابْنَ سِيرِينَ) cümlesini örnek verdiklerini bildirir. Yani:" أَحَدَهُمَا " olduğunu ve

---

[337] İnsân, 76/1.
[338] İbn Müberred, *el-Muktedab,* III/289.
[339] Nûh, 57/26.
[340] Ankebût, 29/15.
[341] Şûrâ, 42/3.
[342] Fîrûzâbâdî, *a.g.e.* I/1354; ez-Zebîdî, *a.g.e.* XL/518; İbn Hişâm*, Muğnî,* I/463; es-Sabbân, *a.g.e.* III/134; Abbâs Hasan, *a.g.e.* III/559; Muhammed İyd, *a.g.e.* I/610; Alî ed-Dikr, *a.g.e.* II/270.

bundan dolayı " تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ "..tam on gün.."[343] âyetinde geçen on sayısının üç ile yedi sayılarında sonra geldiği ve bundan dolayı daha önceki sayıların mübah olduğu hükmünün anlaşılmasının önüne geçilmesi içindir. Nahivcilerin bilinen görüşüne eğer biri şöyle söylerse: (جَالِسِ الحَسَنَ وَابْنَ سِيرِينَ). O zaman her bir kişiyle teker teker oturma yapıldığı anlaşılır. Bundan dolayı atıf harfi olan (و) ile (أَوْ) harfini ayırmak içindir.[344]

1.2.1.1.2.20. Tek Başına Gelen Hemzesiz Elif (ا) Harfi

Buradaki elif harfinden kastedilen kendisiyle hareke kabul etmediği için kelimeye başlangıç yapılamayan harf anlaşılmalıdır. İbn Cinni bu harfin isminin (لا) olduğunu savunur. Harflerin sayımında (ي) harfinden önce geldiğini söyler. İsimlerin evvelinde telaffuz edilemediği için (صَادٌ) (جِيمٌ) harflerinde olduğu gibi (الام) harfi önlerine eklenir.[345]

Elif harfi hakkında dokuz görüş vardır:

1-İnkar (الإِنْكَار) için gelir. Örnek: (أَعَمْرَاه) cevabı (رَأَيْتَ عَمْرًا) diye soru soran kişiye karşılık olarak verilir.[346]

2-Tezekkür (hatırlama التَّذَكُّر): Örnek: (رَأَيتُ الرَّجُلاَ)[347]

3-Müsenna zamîridir. (ikili الإِثْنَيْنِ): Örnek: (الزَّيْدَانِ قَامَا).[348]

4-Müsenna alametidir. Şu beyit örnek olarak verilebilir:

ألفيتا عَيْنَاك عِنْد الْقَفَا ... أولى فَأولى لَك ذَا واقية

---

[343] Bakara, 2/196.
[344] İbn Hişâm, *Muğnî,* I/90, I/468; Dusûkî, *a.g.e.* II/340; ez-Zebîdî, *a.g.e.* XL/519; es-Sabbân, *a.g.e.* III/160.
[345] Dusûkî, *a.g.e.* II/368.
[346] İbn Sirâc, *a.g.e.* II/398; İbn Cinnî, *el-Hasâis,* II/466; el-Murâdî, *a.g.e.* I/175; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/484; es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî,* II/585.
[347] el-Murâdî, *a.g.e.* I/175; es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî,* II/585.
[348] el-Halîl b. Ahmed, *el-Cümel,* I/254; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/485; es-Sabbân, *a.g.e.* I/309.

" Korkak bir adamı yermek için şöyle söylenmiştir: Arkana çokça dönüp bakmandan olacak ki; gözün kafanın arkasında görülmüş. Dikkatli ol. Korunmak ve tedbir en lezzetli ve en hayırlı kurtuluş vasıtalarıdır."[349]

5-İki hemzeyi ayırmak için fasıla olarak gelir. " وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ " Onları uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar."[350]

6-İki nun harfini ayırmak için gelir. Bunlar *nunu nisve* ile *nunu tevkîd* ' tir. Örnek: (اِضْرِبْنَانِّ) cümlesinde elif harfinin gelmesi vaciptir.[351]

7-Yardım çağrısındaki sesin uzatılması için veya şaşkınlık belirtmek için veya nudbe (ağıt نُدْبَة) için gelir.[352]

8-Nunu sakine (sakin nun) 'den bedel olarak geldiğinde kullanılır. Bu ise tevkîd nun harfiyle ve mansub tenvin aracılığıyla olur. " لَنَسْفَعًا "..muhakkak onu.."[353]âyetini örnek verebiliriz.[354]

9-Kâffe elifi olarak gelir. Burada bazıları elif harfini (مَا) lafzının bir cüzü olarak görmektedirler.[355]

1.2.1.1.2.21. Tek Başına Gelen Ya (ي) Harfi

Üç çeşit gelir:

1-Müennes için zamîr şeklinde gelir. Örnek: (قُومِي) ve (تَقُومِينَ)[356]

---

[349] el-Bağdâdî, *a.g.e.* IX/21; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/485.
[350] Yâsin, 36/10; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/775; Saîd b. Muhammed b. Ahmed el-Afgânî, *el-Mûcez fî Kavâidi'l-Lugâti'l-Arabiyye,* Dâru2l-Fikr, Beyrut, 2003, I/388.
[351] es-Sibeveyh, *a.g.e.* III/527; İbn Müberred, *el-Muktedab,* I/163; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/486; Ebû Nasr İsmâîl b. Himâd el-Cevherî el-Farâbî, *es-Sihâh Tâcu'l-Lugâti va Sihâhu'l Arabiyye,* thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr, nşr. Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1981, VI/2211: İbn Manzûr, *a.g.e.* XIII/429; Dusûkî, *a.g.e.* II/371.
[352] İbn Cinnî, *el-Hasâis,* III/159; Abdurrahmân b. Muhammed b. Übeydullâh el-Ensârî Ebu'l-Berekât Kemâluddîn el-Enbârî, *el-İnsâf fî Mesâilu'l-Hilâf Beyne'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn va'l-Kûfiyyîn,* el-Mektebetu'l-Asriyye, by, 2003, I/268; Muhammed b. el-Hasan er-Râdiyi'l-İsterebâzî, *Şerhu'ş-Şâfiyyetu İbnu'l-Hâcib,* Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1975, IV/34.
[353] Alâk, 96/15.
[354] es-Sibeveyh, *a.g.e.* II/9; el-Müberred, *el-Muktedab,* I/27, I/61; el-Murâdî, *a.g.e.* I/177.
[355] İbn Hişâm, *Muğnî,* I/485; Dusûkî, *a.g.e.* II/371.

2-İnkar harfi olarak gelir: Örnek: أَ زَيْدَ نِيهِ O Zeyd midir.? Burada Zeyd olduğu bilindiği halde o değilmiş gibi soru ve ya harfiyle durum inkâr edilmiştir.[357]

3-Hatırtlatma harfi olarak gelir. Örnek: قَدِي gibi.[358]

1.2.1.1.2.2.3. Bitişik Gelen Yâ (يَ) Harfi

Hakiki veya hükmen uzak nida için gelir. Bazen yakın mesafeyi te'kîd için gelir. Bazıları ise uzak ve yakın mesafe için müşterek olduğunu söyleyenler olmuştur. Bazıları ise uzak ile yakın arası orta bir mesafe için kullanıldığını iddia edenler de vardır. En çok nida için kullanılan harftir. Bundan dolayı hazfedilmesi halinde onun yerine bir başka nida harfi takdir edilmez. Örnek: " يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا Ey Yûsuf! Sen bundan sakın.. "[359] Lafzu'l Celâle münâda yapılmaz. Medet aranan merci nida edilmez. (أَيُّهَا) (أَيَّتُهَا) nidaları ancak (يَا) harfiyle olur.[360]

Harfin tanımını yaptıktan ve genel olarak harflerin manalarına değindikten sonra şimdi de harflerin ses karekterlerinin manaya etkilerini inceleyeceğiz. İki veya daha fazla harfin birbirleri arası mana bağlarını, özelliklerini, Arapların kelimeleri oluşturan harfleri manaya göre nasıl seçtiklerine bakacağız. Ayrıca başka dillerle karşılaştırmalı olarak harfler ve kelime manalarının etkilerini örneklerle açıklayacağız.

1.2.1.1.3. Harflerin Ses ve Mana Özelliklerinin Kelimelerdeki Yeri ve Etkileri

İlk olarak dilin elemanlardan birisi olan kelimelerin ve harflerin kendi aralarında sıkı bir ilişki içinde olduğu bilinmelidir. Kelimeler arası bağı, yapı ve anlam açısından uyumlu hale getirme çabaları insanoğlu tarihi kadar eskidir. Kelimeler Arap dilinde bazı

---

[356] Muhammed b. Abdullâh b. el-Abbâs Ebu'l-Hasan İbnu'l-Verrâk, *İlelu'n-Nahv,* thk. Mahmûd Câsim Muhammed ed-Dervîş, nşr. Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd, 1999, I/185; İbn Hişâm, *Muğnî,* II/487.
[357] es-Sibeveyh, *a.g.e.* II/419-420; İbn Sirâc, *a.g.e.* II/374, II/398; İbn Cinnî, *el-Hasâis,* III/158; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyye,* IV/1726; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/487; es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî,* II/585.
[358] es-Sibeveyh, *a.g.e.* III/525, IV/216; İbn Sirâc, *a.g.e.* II/122, II/393; İbn Cinnî, *el-Hasâis,* III/132; İbn Müberred, *el-Muktedab,* II/94; el-Murâdî, *a.g.e.* I/181; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/487.
[359] Yûsuf, 12/29.
[360] İbnu'l-Verrâk, *a.g.e.* I/348; el-Murâdî, *a.g.e.* I/355; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/28, I/488; Dusûkî, *a.g.e.* II/377; el-Galâyînî, *a.g.e.* III/156; Muhammed İyd, *a.g.e.* I/498.Dusûkî, *a.g.e.* II/377.

topluluklar biçiminde görülür. Her bir topluluğun parçaları genel olarak üç kök harf özelliği ile ortak manalarda birleşirler ve asıl manayı da içinde barındırırlar. Örneğin: (حَدَقَ) kelimesinin manası sarmak, kuşatmak, yuvarlamak, gözde bulunan keskin siyahlık, dikkatli bakmak, delmek ve inci gibi manalara gelmektedir.[361] Bu fiilden türeyen (أَحْدَقَ) (حَدِيقَةٌ) (حَدَقَةُ الْعَيْنِ) gibi kelimelerde bu ortak manalar bulunmaktadır. (جَنَنَ) maddesinin örtmek, gizlemek manasına geldiği ve (الْمَجَنُّ) (الْجَنَّةُ) (الجُنُونُ) (الجِنُّ) kelimelerinde de aynı kök mananın olduğu görülmektedir. (ش ر ك) maddesinden türeyen (الشِّرْكُ) (الشَّرِيكَةُ) (الاشْتِرَاكُ) kelimelerinin hepsinde paylaşmak, ortaklık manalarını içerdiği görülmektedir.[362]

Arap lafızları birbirlerinden türetilirler ve bu canlı ve devamlı yöntem ile günlük hayatın hissî ve manevî izleri gelecek kuşaklara aktarılmış olur. Kelime yapılarının (binalarının) birbirleri arası ilişkileri ve her bir yapının genel ve özel manaları kavrandığı ölçüde Arap kelâmı da o ölçüde kavranmış olur. Çünkü kelimeler asıllarına döndürüldüğünde belirgin ortak sesler ve manalar topluluğunda birleşmektedirler. Örneğin: (الْمَلَائِكَةِ) kelimesinin aslının (أُ لُ كَ) mi veya (مَ لَ كَ) mi olduğu tereddüdü olmaz. Çünkü Arapça da böyle bir durum nadir görülür.[363]

İştikâk; kelimenin asıl maddesini ve manasını araştırır. Bina ve sarf ise kelimenin şeklini, tahsîs ve tahdîd yönünü araştırır. Mütekaddim Arap dilcilerinden Halîl b. Ahmed, Sibeveyh, İbn Cinnî v.b. leri iki harfi müşterek olan lafızlar arası bağı ve hatta tek harfinin başka bir harfle benzerlik taşıyan lafızlar arası ilişkileri araştırmışlardır. İbn Cinnî " *Hasâis* " kitabında bunlara örneklerle açıklamalar getirmiştir. Örneğin: (أز هز) (فرم قلم) (جرف جلف جنف) (سر صر) (قسم قصم) (خصم قضم) نضخ)

[361] el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, III/41; Ezherî Muhammed b. Ahmed el-Herevî Ebû Mansûr, *Tehzîbu'l-Luga*, thk. Muhammed İvaz' Mur'ib, nşr. Dâru İhyâi't- Turâsi'l-Arabî, Lübnân, 2001, IV/22; Râzî Zeyneddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr, *Muhtâru's -Sihâh*, thk. Yusûfu'ş Şeyh Muhammed, el-Mektebetu'l Mısriyyeti, Lübnân 1999, I/68; İbn Manzûr, *a.g.e.* X/38.

[362] el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, V/293; Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâga,* thk. Muhammed Bâsıl Uyunu's-Sûd, nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1998, I/505; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.* I/944; er-Râzî, *a.g.e.* I/62; İbn Manzûr, *a.g.e.* XIII/92; ez-Zebîdî, a.g.e. XXVII/223.

[363] Muhammed Mübârek, *Fıkhu'l-Luga ve Hasâisu'l-Arabiyyeti*, Dâru'l-Fikr, 3. Baskı, Lübnân, 1968, I/73.

(قد قط) (نضح) kelimeleri arası mana benzerliklerinin bulunduğunu savunmuştur.[364] Biz burada önce iki harfin ortak manasına değineceğiz sonra lafzın asıl binası üzerine inşa edilen yeni kelimeleri ele alıp birbirleri arası bağın derecesini açıklamaya çalışacağız. Bunu yaparken kelimeleri (lafızları) oluşturan harfleri, birbirleri arası ilişkiler açısından yapı ve mana yönüyle müşterek olan ve farklı olan harfler diye sınıflara ayıracağız.

İlk olarak (ن) harfi ile (ف) harflerinin bir kelimede müşterek gelmeleri ve onlara bitişen üçüncü harflerin anlama etkileri:

1.2.1.1.3.1. Nun ve Fe (ن ve ف) Harfleri Arası İlişkiler

(نف) : (نفث) (نفج) (نفح) (نفخ) (نفد) (نفذ) (نفر) (نفز) (نفس) (نفش) (نفض) (نفع) (نفق) (نفل) (نفى) gibi kelimeler çıkış, intikal ve çıkarma manalarını içerir.

1.2.1.1.3.2. Nun ve Ba (ن ve ب) Harfleri Arası İlişkiler

(نب) : (نبأ) (نب) (نبت) (نبث) (نبح) (نبذ) (نبر) (نبز) (نبس) (نبش) (نبض) (نبع) (نبغ) (نبك) (نبه) (نبا) Bu kelimelerin hepsi genel olarak daha önceki (ن) ve (ف) gurubuyla genel manada benzerlik taşır ve çıkış çıkarmak manalarını içerir. (ف) ve (ب) harfleri de şefevî harflerdir.

1.2.1.1.3.3. Gayn ve Mim (غ ve م) Harfleri Arası İlişkiler

(غم) : (غمر) (غمس) (غمص) (غمض) (غمط) (غمّ) Bu kelimeler gizlemek manasını içerir ve (م) harfi yerine (ب) harfi getirilirse iki harfte şefevi olur. O zaman yeni kelimeler türetilir. Bunlardan bazıları (غبر) (غبش) (غبط) (غبق) (غبس) kelimeleri de aynı genel manada

[364] İbn Cinnî Ebû'l Feth Osmân, *el-Hasâis,* el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-Ammetu li'l-Kitâb, 4.Baskı, yy, ts, I/66, II/154.

birleşir ve gizlemek manasını da içerir.(غا) : (غام) (غاص) (غار) (غاب) Bu kelimelerde de genel olarak gizlemek manasını vardır.[365]

1.2.1.1.3.4. Fa ve Lâm (ف ve ل) Harfleri Arası İlişkiler

(فل) : (فلّ) (فلق) (فلع) (فلح) (فلج) Bu kelimeler yarmak manasında olup (ل) harfinin yerine (ر) harfi getirerek türettiğimiz yeni kelimelerde parçalamak, ayırmak genel manasında birleşirler. Örneğin: (فرق) (فرغ) (فرع) (فرط) (فرض) (فرص) (فرش) (فرز) (فرّ) (فرد) (فرج) (فرث) (فره) (فرر) (فرك) gibi.

1.2.1.1.3.5. (ق ve ط) Harfleri Arası İlişkiler

(قط) : (قطع) (قطف) (قطل) Bu kelimelerin genel manasında parçalamak, ayırmak manaları vardır. (ط) harfini (د) veya (ت) harfine çevirirsek yine genel manasında ayırmak, parçalamak olduğu görülür. Örnek: (قتل) (قر)

1.2.1.1.3.6. (ح ve ج) Harfleri Arası İlişkiler

(حج) : (حجل) (حجم) (حجز) (حجر) (حجب) Bu kelimelerin genel manası menetmek anlamına gelir.

1.2.1.1.3.7. (خ ve ر) Harfleri Arası İlişkiler

(خر) : (خرم) (خرف) (خرط) (خرس) (خرز) (خرَّ) (خرب)Bu kelimeler noksanlık manası içerir.

---

[365] Corcî Zeydân, *el-Felsefetu'l-Lugaviyye va'l-Elfâzu'l-Arabiyye*, Dâru'l-Hadâse li't-Tibâati ve'n-Neşr ve't-Tevzî, Beyrût, 1987, 56-60; *Abdullâh el-Alâyîlî, Mukaddimetu li'd-Dersi Lugati'l-Arab, el-Mektebetu'l-Asriyye, Mısır, 2003, I/199-200;* Mübârek, *a.g.e.* s.79.

1.2.1.1.3.8. (ق **ve**ص) Harfleri Arası İlişkiler

(قص) : (قصر) (قصف) (قصم) (قص) (أقصى) Bu kelimeler de noksanlık manası içermekle beraber ayırmak manasını da içerir.[366]

1.2.1.1.3.9. (خ ve س) Harfleri Arası İlişkiler

(خس) : (خسىء) (خسر) (خسف) Bu kelimelerdeki ve buna benzerlerinde (س) harfinin yerine (ص) harfi getirilmiş olsa ve aslı (خص) olan (خصم) (خصى) kelimerini türetiriz. Bu kelimelere yakın (كسف) (كسر) (كسح) kelimelerin hepsinde noksanlık ve bölünmek, parçalanma manası bulunur ve bu kelimelerin birbirleri arası bağının ne kadar yapı ve anlam olarak sıkı olduğu görülmüş olur. (ماج) (ماد) (مار) (ماس) (مال) Bu kelimeler hareket, bozukluk, endişe manalarına gelir.[367]

1.2.1.1.4. Kelimerde Bir Harfin Değimi ve Manaya Etkileri

Yukarıdaki kelimelerde iki harf arası ilişkilerin ne kadar sıkı olduğu görülmektedir. Aşağıda gelen ve bu saydığımız harflerle sadece birisiyle birlikte gelen tek bir harfin değiştirilmesinin kelime manasına etkilerine birkaç örnek vermeye çalışâlim. Örneğin (ج) harfiyle (ح) harfleri arası sıkı bağa işaret etmiştik. Bu iki harften birisi olan (ج) harfinin mim harfiyle de aynı manalara gelen kelimeler oluşturduğu görülmüştür. Örneğin: (جم) (جمع) (جمل) (جمد) (جمر)Daha sonra her kelimede bir harfin değişimiyle oluşan yeni kelimelerin daha önceki kelimelerden bir harfle benzeştiği ve birbirleri arası mana bağlarının genel mana da birleştikleri gözlemlenmektedir. Yukarıdaki kelimelere şekil olarak benzer olan (ضم) (ضمن) (ضمر) kelimeleri bir mekanda hareket etme manasını içerir. (مت) (مد) (مط) (مطل) ve (سم) (شم) (صم) ve (جن) (كن) ve (غفر) (كفر) ve (غبس) (خبس) ve (آب) (تاب) (ثاب) ve (نقض) (نقص) ve (طمر) (طمس) (طم) (طما) ve (سار)

---

[366] Hâzim Zenûn İsmâîl, *İhtilâfu'l-Ma'nâ lî İhtilâfi'l-Hurûf ve'l-Harekât fi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* Mecelletu't-Terbiyye ve'l-İlm, Câmiatu'l-Mûsul, by, Cilt 15, Sayı 4, 2008, s. 212. (makale)

[367] Mübârek, *a.g.e.* s.90; Buzeyd Sâsî Hâdif, *ed-Dilâletu's-Savtiyye inde İbn Cinnî mi'n-Hilâlî Kitâbihi'l-Hasâis,* Câmiatu Kaleme, by, 2009, s. 111.

(سال) (ساح) (سام) ve (حفظ) (حفل) (حف) bütün bu kelimeler toplamak, kuşatmak manalarını da içerir. Aynı şekilde (بدأ) (بدر) (بدع) (بده) (بدا) bu kelimeler belirme, görünme manalarını içerir. (نكر) (نكس) (نكص) (نكل) Bu kelimelerde dönüş, dönme manalarını içerir.[368]

Bu şekilde ikili harfleri aynı gelip üçüncü harfleri farklı geldiği halde manalarında benzerlik bulunan lafızların bu şekilde gelmesine sebeplerin neler olduğu hakkında yapılan açıklamalardan aşağıdaki şu ihtimallere ulaşırız:

1- Arap dili aslen üç harfli lafızlardan oluşmaktadır. Bazen bu üç asıl harflerin birisinin sesi zaman içinde değişerek veya kabile, çevre etkilerinde kalarak değişime uğrar ve bu sayede ikili asıl harfli lafızlar üçüncü harflerle ortak etkileşime giren ve girmeyen yeni lafızlar oluşmuş olur. Ancak, bu genel bir kural olarak kabul edilemez. Çünkü verdiğimiz örnekler dışında birçok örneklerde ise aynı manalar gelmemiştir. Örneğin: (ف) ve (ع) harflerinden tebadül (karşılıklı değişim) görülmeyebilir. (قطف) (قطع) ve yine (ض) (ر) harfleri arası (غاض) (غار) gibi.

Arap dil âlimlerinin bazıları eskiden olduğu gibi ve şimdiki zamanda Arap lafızlarının tarih boyunca türeyişinin ikili lafızlar üzerinden gerçekleştiğini, kelimelerin asıl köklerinin ikili olduğunu savunmuşlardır. Üçüncü harf merhaleler geçirerek eklemeler ile gelişerek kabul gören yeni kelimelerin türemesine zemin hazırlamıştır. Örnek: (قطل) (قطف) (قطع) (قط) (قطم) gibi bu lafızların aslı ikili olup (قط) lafzına (م ، ل ، ف ع ،) gibi harflerin eklenmesiyle, mana çeşitlenmiş ve tahsisleşmiştir. Aynı şekilde (غمر)(غمس) (غمط) (غمق) (غَمَّ) (غما) (غمى) lafızlarının aslı (غَمَّ) ikili olup örtmek, kaplamak, gizlemek olduğu, üçüncü harflerin eklenmesiyle tahsîs kılındıkları ve kelimelere yeni ve has manalarıyla birlikte asıl mana olan örtmek, kaplamak, gizlemek manalarını da içerdiği görülmektedir. (نبّ) (قصّ) (فرّ) gibi lafızlara eklenen üçüncü harfler tabiattaki sesleri taklit ederek fiil (hades)'i bildirmiş olur ve o ikili harflere yakın harfler bitişerek

[368]es-Suyûtî, *el-Muzhîr fî Ulûmi'l-Lugati va Envâihâ,* Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, ts, I/360; Mübârek, *a.g.e.* s.91.

lafızlar üçlü kılınmış ve tahsislik gerçekleşmiş olur. Örneğin: (قص) (قصم) (قصر) ve (قصي) (خص) (خصم) ve(خسف) (كسر) (كسف)Bu kelimelerde manaların yakınlaşması seslerininde mahreç ve sıfat yönüyle yakınlaşmasının sebebi gösterilmiştir. Örnek,أَز manası (أَزْعَجُ و القَلَقُ) Yani: Gürültü ve sıkıntı anlamlarına gelir demiştir.[369]

İbn Cinnî el-Hasâis kitabında أَشباه الالفاظ في اِمساس المعاني bölümünü açmıştır. Burada kelimelerde bulunan harflerin ses delâletleri hakkında bilgiler sunmuş, Arap lafızlarının asıl olarak ikili kökten geldiğini, üçüncü ve daha fazla harften oluşan lafızların ilave edilme yöntemiyle oluşturulduklarını savunur. İlave harflerin manayı çeşitlendirmek için geldiğini savunanlar bu harflerin lafızların başında mı, ortasında mı, sonunda mı gelmesi gerektiği konusunda görüşler öne sürmüşlerdir. Çoğunluk dil âlimleri üçüncü harfin sonda geldiğini kabul ederler. Ancak onların buna muhalefet olarak ortada ve başta kullandıkları kelimeleri bulunmaktadır. Örneğin: (شلق) (شرق) kelimesi (شق) kelimesinden, (فرق) kelimesinin (فق) kelimesinden (قرط) kelimesi (قط) kelimesinden (قرص) kelimesi (قص) kelimesinden gelmiştir.[370]

(لحس) (لسع) (لهس) kelimeleri (لس)'den türetilmiş üçüncü harfler ortada ve sonda gelmiştir. Bazen kelimenin başında gelir. Örneğin: (رفت) kelimesi (فت)'den, (لهب) kelimesi (هب)'den, (رفض) kelimesi (فض)'den (لمس) kelimesi (مس)'den (فطح) ve (بطح) kelimeleri (طح)'den (نذل) kelimesi (ذل)'den, (غلف) kelimesi de (لف)'den türetilmiştir.[371]

Kelimelerin başlangıçta harekeli tek bir heceden meydana geldiğini iddia eden el-Kermîlî (ö.1947),[372] tabiat sesleriyle olan etkileşimleri sonucu kelimelere bir veya daha fazla sesin ilave edildiğini belirtir. Kalb ile kelimenin başına ortasına veya sonuna

---

[369] İbn Cinnî, *a.g.e.* II/147-148.
[370] Mübârek, *a.g.e.* s.95.
[371] İbn Cinnî, *a.g.e.* II/164.
[372] Kermilî Ensetas Batris Cebrâîl Yûsuf Avvad 1846'da Bağdad'ta doğdu. Aslen Lübnân'lıdır. 1947 yılında vefat etmiştir. Arab edebiyatı ve dil ıstılahlarında âlim birisidir. *Lugatu'l-Arab* dergisini birinci dünya savaşından önce üç sene boyunca çıkarmıştır. Bkz. ez-Ziriklî, II/25.

eklenen sesler daha sonra tasrîf edilerek, kabilelerin, beldelerin ve çevrelerin etkisiyle değişikliklere uğradığını savunmuştur.[373]

İbn Cinnî *"Hasâis"* kitabında seslerin harflerle olan alakası hakkında şöyle der:" Bu iki kavram arası ince bir alaka vardır ve açık hikmetler içerir der. Bazen harflerin seslere benzemesi için ilaveler yapılır ve olayları daha iyi tabir etme amaçlanır. Buna takdîm, te'hîr, ortada, sonda harfler ve sesler değiştirilerek yapılır ve maksût manaya, matlûb amaca ulaşılmış olur. İbn Cinnî (بحث) kelimesini örnek verir ve şöyle devam eder:" (ب) harfinin kabalığı ve sertliği yere avuç içini sert vuran kişinin çıkardığı sese benzetilmiş (ها) harfi ise aslan pençesine benzetilmiş (ث) harfi ise havaya ve kuyudan çekilen suya benzetilerek manası araştırmak, çıkarmak olan ve gizli olan bir şeyin zorluklara girerek ortaya çıkarmak manasına uygun bir açıklama getirmiştir. Buna benzer (شد) (جر) gibi kelimelerin harf ve ses manalarını vermiştir. Harflerden sonra lafızların oluşturduğu ses şekillerine ve bunların olaylarla uyumuna değinmiştir. Örneğin: (قضم) (خضم) gibi kelimeleri şöyle yorumlamıştır. (خضم) Sulu ve nemli şeylerin yenilmesi olayına denir. Karpuz, acur, salatalık gibi şeyler. (قضم) ise kuru ve sert olan şeyler için gelmiştir. (خ) harfi yumuşak olmasıyla sulu şeylere, (ق) harfi ise sert olmasıyla kuru ve sert olan şeylere delâlet eder. Bu duyulan sesin hissedilen olaya benzerliğini göstermektedir. (نضح) (نضخ) (قر) (قط) (سر) (صر) (قصم) (قسم) gibi kelimeler. Buna göre harflerin manayla uyumu hakkında bölümler açarak birkaç harfin manalarına işâret etmiştir. [374]

Bunlardan bazıları şunlardır:

(غ) Harfinin bulunduğu kelimeler gizlemek, gaiblik, örtmek manalarına geldiğini ve buna eklenen harflerin oluşturduğu lafızlarda da bu manaya yakından veya uzaktan

[373] Kermilî Ensetas Batris Cebrâîl Yûsuf Avvad, *Mecelletu Lugatu'l-Arab,* Bağdad, 2011, Sayı. 9, s.6596.
[374] İbn Cinnî, *a.g.e.* I/66.

bir bağın bulunduğunu görmekteyiz. Örneğin: (غار) (غاب) (غاض) (غال) (غام) (غمد) (غمر) (غمز) (غمض) (غمص) (غمط) v.b lafızlar.[375]

(ن) Harfinin bulunduğu kelimeler belirmek, üstün olmak, görünmek manalarına delâlet eder. Bu manayı içinde barındıran kelimelere örnek olarak şunları verebiliriz: (نفخ) (نفث) gibi ve (ن) (ف) harfleriyle başlayıp üçüncü harfin bitiştiği kelimelerde de belirmek, görünmek gibi manalar içerir. (نبت) (نبث) (نبذ) v.b. Aynı şekilde (نز) (نزف) (نزع) gibi ve (نجم) (نشأ) (نما) (نطق) (نهض) lafızları da genel manada birleşirler.[376]

(ق) Harfinin bulunduğu kelimelerin genel manalarında çarpışmak, vuruşmak, ayrılmak gibi manalar vardır. Örneğin: (قطع) (قرع) (قرف) (دق) (شق) (طق) (عق) (طرق) (فرق) (عقر) (رقم) v.b. kelimeler.[377]

(س) Harfinin bulunduğu kelimelerin genel manalarında yumuşaklık ve kolaylık manaları vardır. Örneğin: (سهل) (سلم) (سل) (سلس) (سال) (سار) (ساب) (ساح) (مس) (ماس) (ملس) (سحب) (سما) (سكن) (بسم) (نسم) (سلف) (سعى) v.b. lafızlar bize Arapça terkîplerde her bir harfin ne kadar önemli olduğunu göstermiştir.[378]

(غرق) kelimesindeki (غ) harfi gizlemek, görünmemek, cismin suda kaybolmasına delâlet eder. (ر) harfi tekrarlamak ve devamlılığa, düşmeye, (ق) harfi ise çarpışmak, vuruşmak manalarına delâlet edip suya dalmak, çarpmak manalarını içerir. Bütün bunların toplu manası ise, cüz'i manaların toplamı olarak (غرق) lafzının manasını bize verir. Tabi Arapçanın hayrete düşüren yönlerinden birisi olan seslerin mana ile olan bağı ve kelime oluşumundaki rolüne rağmen bu özelliğini genellememize yeterli

[375] İbn Cinni, *a.g.e.* II/157.
[376] İbn Cinnî, *a.g.e.* I/67.
[377] İbn Cinnî, *a.g.e.* I/67.
[378] Abdullâh el-Alâyîlî, *a.g.e.* I/210; Mübârek, *a.g.e.* s.104.

görülmemektedir. Ancak Arapça'nın tarihini incelememizde, terkip olayının nasıl gerçekleştiğine dair bizlere önemli ipuçları vermesi bakımından önemlidir.[379]

Kelimeleri oluşturmada üç unsura ihtiyaç duyulur:

Birinci Unsur: Kelimenin Asıl Maddesi: Kelimenin asıl harflerinin (kök harflerin) döndüğü ve şekil kazandığı yerdir. Bundan kelimelerin iştikâkının aslı ve binalarının parçaları anlaşılır.

İkinci Unsur: el-Hey'etu (Şekil): Kelimenin asıl harflerinin veya ziyade olanlarının oluşturduğu ve binasının toplandığı yere denir. Harfler buralarda kalıplara dökülür ve şekil alarak bina, vezin, sıyga olarak tanımlanırlar.

Üçüncü Unsur: Kelime Manası: Asıl maddenin yardımıyla ulaşılan ve ameli kullanım durumları, çevre zaman boyu geçirdiği evreler anlaşılır. Şimdi biz bu unsurlardan ikincisi olan vezin, bina ve sıyganın oluşturduğu kelime hey'etine göz atalım.

1.2.1.1.4.1.Arap Vezinlerinin Lafızları ve Manalarında Yapılan Değişiklikler ve Etkileri

Bu bölüm iki kısma ayırarak incelenecektir. Kelime vezinlerinde yapılan ve lafızların harfleri arası oluşan değişiklikler ile mana farklılıkları oluşmaktadır. Fiil ve isimlerde oluşan bu değişiklikler emsile-i muhte'lîfe ve emsile-i muttaride diye iki kısıma ayrılır ve herbiri farklı bablarda incelenir. 24 fiil ve isim kalıbına dönüştürülen ve çekimleri belirli kurallara göre yapılan yapının ismine emsile-i muhte'lîfe denilmiştir. Bu emsileler mâzî fiil, müzârî fiil, ism-î fâil, ism-i mevsûl vb. farklı çekim kalıplarıyla yapılır. İkinci kısım olan emsile-i muttaride de belirli bir fiilin veya ismin kendi içinde müfret, tesniye, cemii, müzekker, müennes, gaib, muhatab, mütekellim gibi farklı dönüştürmeleriyle yapılır. Tabi bunlar fiillerde, müştâk isimlerde ve camid isimlerde yapılır.[380]

1.2.1.1.4.2. Lafız İle İlgili Değişiklikler

Yeni kelimeleri yani mevzûn olanları vezinlere uygulama esnasında mevzûn olanların vezinlere eşit olmasına dikkat edilir. Misal: خَرَجَ فَعَلَ gibi. Aynı şekilde mevzûn

[379]Mübârek, *a.g.e.* s.105.
[380] Güler, *a.g.e.* s.118.

ve vezindeki asli ve zâid harflerin hareke ve sükunları birebir eşleşmesi gerekir. Misal: شَرِبَ فَعِلَ gibi. Mevzûn kelimede nerede zâid harf var ise vezinde de aynı yerde zâid harf bulunması gerekir. Misal: اِرْتَفَعَ اِفْتَعَلَ gibi. Mevzûn kelimede asli harflerden birisi mükerrer ise vezinde de aynı şekilde asli harf de mükerrer olmalıdır. Misal فَعَّلَكَسَّرَ gibi.[381]

1.2.1.1.4.2.1.Fiiller

Mâzî (geçmiş), hal(şimdiki) ve müstakbel(gelecek) üç zamandan birinin içinde vuku bulan ve bir iş, olay ve değişikliğe delâlet eden kelimeler gurubuna fiil denir. Fiiller sıyga olarak üç kısma ayrıldığı gibi, onları oluşturan harflerin asli olup olmaması göre sülâsî mücerred, sülâsîmezîd, rubâî mücerred, rubâîmezîd ve rubâî mulhak mezîd olmak üzere beş bölüme (bâblara) ayrılır.

1.2.1.1.4.2.1.1. Sülâsî Mücerred Fiiller

Sülâsî mücerred fiiller mâzî ve müzârîlerin aynel fiillerinin (orta harflerinin) harekesi yönüyle altı çeşittir. Bunların her birine ıstılahı terim olan bâb kelimesi kullanılmaktadır. Şimdi bu babları kısaca açıklayâlim:

Birinci Bâb

فَعَلَ يَفْعُلُ 'dur. Fiillerin çoğunluğu müteaddi/geçişlidir. Yani düz nesne alarak kimi, kime, neyi, neye sorularına cevap veren fiile müteaddi denir. Bazıları da lâzimî /geçişsiz olurlar. Düz nesne almayan ve yukarıdaki sorulara cevap vermeyen fiile de lâzimî denir.

Misal: " وَقَتَلَ دَاوُودُ جَالُوتَ " Davud, Câlût'u öldürdü."[382] ayeti ile " مَنْ كَانَ حَالِفا فَلْيَحْلِف بِاللَّهِ أَوْ لِيَصْمُتْ" Kim yemin edecekse Allah'a yemin etsin veya sussun."[383] hadîs-i şerifini bu bâba örnek verebiliriz.

---

[381] es-Suyutî Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Hem'ul-Hevâmî fî Şerhi Cem'u'l-Cevâmî*, thk. Abdulhamîd Hindâvî, el- Mektebetu't-Tevfikiyye, Mısır, ts, I/291; Mustafâ b. Muhammed Ğeylânî, *Câmiu'd-Durusi'l-Arabiyye*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Lübnân, 1993, 1/213; Mehmet Talu, *Sarf ve Nahiv İlmi,* Fatih Enes Kitabevi, Kayseri, 1986, II/15-16.

[382] Bakara, 2/252

[383] el-Buhârî Muhammed b. İsmâîl, *Sahîhi Buhârî,* thk. Muhammed Zahir b.Nasır en-Nasr, nşr. Dâru Tugun Neccar, 2001, Dimeşk, III/180, 2679.cu hadîs.

İkinci Bâb

فَعَلَ يَفْعِلُ 'dur. Çoğunlukla müteaddi, bazen lâzimî gelir.

Misal: نَحَتَ النَّجَّارُ الشَّجَرَةَ / يَنْزِلُ المطَرُ ve " وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ " sizin kazandıklarınız sizindir. " [384] âyeti ile " إِنَّ الرُّحَ إِذَا قُبِضَ تَبِعَهُ البَصَرُ " Şübhesiz ruh kabzedildiği vakit, göz onu takip eder."[385] hadîsini örnek verebiliriz.

Üçüncü Bâb

فَعَلَ يَفْعَلُ 'dur. Çoğunlukla müteaddi, bazen lâzimî gelir. " زَأَرَ أَسَدٌ/ فَتَحَ طَارِقٌ أَنْدَلُسَ وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا " Kıyamet günü her ümmetten bir şahit göndereceğiz;. " [386]âyeti ile "اللَّهُمَّ افْتَحْ لِي أَبْوابَ رَحْمَتِكَ"Allah'ım! Bana rahmet kapılarını aç."[387] hadîsini örnek verebiliriz.

Dördüncü Bâb

فَعِلَ يَفْعَلُ Çoğunlukla müteaddi, bazen lâzimî gelir. Misal :فَرِحَ عُمَرُ / عَلِمَ عُمَرُ المسْأَلَةَ ve " وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا "..Dinledik ve karşı geldik derler.." [388] âyeti ile " فَاظْفَرْ بِذَاتِ الدِّينِ تَرِبَتْ يَدَاكَ " Sen dindar olanı elde et, ellerin bereketle dolsun!" [389] hadîsini örnek verebiliriz.

Beşinci Bâb

فَعُلَ يَفْعُلُ'dur. Bu bâbtan gelen fiiller sadece lâzimîdir. Misal: شَرُفَ العَامِلُ ve " ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ "..İsteyen de istenilen de (ne kadar) güçsüz!"[390] âyeti ile " أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِمَنْ يَحْرُمُ

[384] Bakara, 2/134.
[385] İbn Mace Ebû Abdullah Muhammed, *Sunenu İbn-i Mace,* thk. Muhammed Fuat Abdulbaki, Dâru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, ts, I/467, 1454.cü hadîs.
[386] Nahl, 16/84.
[387] en-Nesâî Ebû Abdurrahmân Ahmed, *es-Sunenu's-Sagir li'n-Nesâî,* thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebetu Matbuatu'l-İslâmiyye, Haleb, 1986, II/53, 729.cu hadîs.
[388] Nisâ, 4/46.
[389] Ebû Dâvûd Süleymân b. Eş'ab, *Sunenu Ebû Dâvûd,* el-Mektebûtu'l-Asriyye, Sayda, Lübnân, ts, II/219, 2047. hadîs.
[390] Hac, 22/73.

عَلَى النَّارِ أَوْ بِمَنْ تَحْرُمُ عَلَيْهِ النَّارُ " Kimin cehenneme veya cehennemin kime haram olduğunu size haber vereyim mi?"[391] hadîsini örnek verebiliriz.

Altıncı Bâb

فَعِلَ يَفْعِلُ'dur. Bu bâbta çoğunlukla müteaddi, bazen lâzimî gelir. وَرِثَ أَحْمَدُ مُحَمَّدَ / أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ " "“Sizi boşuna yarattığımızı ve bize tekrar döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?”" [392]âyeti ile " وَثِقَ سُلَيْمَانُ لَمْ يُحْسَبْ فِي ثُلُثِ مَالِ الْمَيِّتِ "Ölünün malının üçte birinin içinde sayılmaz."[393] hadîsini örnek verebiliriz.[394]

1.2.1.1.4.2.1.1.3. Sülâsî Mücerred Üzerine Ziyâde Yapılarak Oluşturulan Sülâsî Mezîd Fiiller

Üç kısma ayrılır:

Birinci kısım

Sülâsî mücerred üzerine bir harf ziyâde edilerek yapılan ve dörtlü kılınan fiillerdir. Bunlara; Sülâsîmezîdun fih rubâî (dörtlü ziyâdeli fiil) denir.

Üç bâba ayrılır:

Birinci Bâb

أَفْعَلَ يُفْعِلُ اِفْعَالٌ'dır. Sülâsî mücerred fiilin başına bir hemze ziyâde edilerek yapılan bu bâb müteaddi ve lâzimî için kullanılır. Misal: أَسْقَمَ خَالِدٌ بَكْراً/ أَصْبَحَ الرَّجُلُ ve " إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ " İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz,...." [395] âyeti ile " وَأَكْرِمْ

[391] el-Beğevî Ebû Muhammed el-Hüseyin, *Şerhu's-Sunne,* thk. el-Mektebu'l-İslâmiyye, Dimeşk, Lübnân, 1983, XIII/85, 3505. hadîsi.
[392] Mü'minûn, 23/15.
[393] İbn Mâlik Mâlik b. Enes, *el-Muvatta,* thk. Muhammed Mustafa el-A'zami, Müessesetu'z Zâid b. Sultân, Ebû Dabi, İmârât, 2004, V/1179, 2990. hadîs.
[394] Ali b. Mu'min b. Muhammed İbn Usfûr, *el-Mumtîu'l-Kebîr fi't-Tasrîf*, Mektebetu Lübnân, 1996, I/284; Esterâbâdî *Şerhu'ş-Şâfiyye,* I/135; Sadi Çöğenli, *Âyet ve Hadîs Örnekli Arapça Dilbilgisi Sarf,* Cantaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 50-56; Talu, *a.g.e.* II/18-20.
[395] İsrâ, 17/7.

نُزُلَهُ، وَوَسِّعْ مُدْخَلَهُ " Vardığı yerde ikramda bulun ve yerini genişlet!"[396] hadîsini örnek verebiliriz.

İkinci Bâb

فَعَّلَ يُفَعِّلُ تَفْعِيلٌ'dur. Fâul fiil ile aynel fiil arasına aynel fiilin cinsinden bir harf ziyâde edilerek yapılır ve binâsı teksire (çokluk) delâlet eder. Bu çokluk olayı fiilde, failde veya mef'ulü bih'te de olabilir. Fiil için: طَوَّفَ مُصْطَفَى الكَعْبَةَ Mustafa Kabe'yi çokça tavaf etti. Fail için: " مَوَّتَ الإِبِلُ " Pek çok deve öldü." Mef'ûlü bih için: غَلَّقَ رَمَضَانُ البَابَRamazan pekçok kapıyı kilitledi. Âyet ve hadîsten misaller ise:" يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ "Allah, sizden (yükümlülükleri) hafifletmek istiyor." [397] âyeti ile " اللَّهُمَّ طَهِّرْ قَلْبِي مِنَ الخَطَايَا"Allah'ım! Kalbimi hatalardan temizle"[398] hadîsi şerifini öenek verebiliriz.

Üçüncü Bâb

فَاعَلَ يُفَاعِلُ مُفَاعَلَة 'dir. Burada faul fiil ile aynel fiil arasına bir elif ziyâde edilir. Binâsı iki kişi arası müşarekeye (ortaklık, işdeşlik) delâlet eder. Misal: جَادَلَ مُحَمَّدُ أَحْمَدَ ve " فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا " Hesabı çok kolay bir şekilde görülecek," [399] âyeti ile " خَالِفُ المُشْرِكِينَ" Müşrüklere muhalefet ediniz."[400] hadîsini örnek verebiliriz.[401]

---

[396] Ebû Bekr Muhammed Bezzâr, *Musnedu'l-Bezzâr,* thk. Komisyon, nşr. Mektebetu'l-Ulum ve'l-Hukm, 2009, VII/172.
[397] Nisâ, 4/28.
[398] İbn Şeybe Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Kitâb el-Musennef fi'l-Ahâdîs ve'l-Âsâr,* thk. Kemâl Yûsuf el-Hut, Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd, 1988, VI/66, 29521. hadîs.
[399] İnşikâk, 84/8.
[400] Ahmed b. Hanbel Ebû Abdullah, *Musnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel,* thk. Komisyon, nşr. Müessesetu'r-Risâle, 2001, Lübnân, VIII/229, 4654. hadîs.
[401] İbn Sirâc Ebû Bekr Muhammed, *el-Usûlu'n-Nahv,* thk. Abdu'l-Hüseyîn Fitli, nşr. Müessesetu'r-Risâle, Lübnân, ts, III/226; İbn Sîde Ebû'l-Hasan b. İsmâîl, thk. Halîl İbrâhîm Ceffâl, nşr. Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Lübnân, 1996, IV/422; Çöğenli, *Âyet ve Hadîs Örnekli Arapça Dilbilgisi,* s.186-213.

İkinci Kısım

Sülâsî mücerred üzerine iki harf ziyâdesiyle beş harfli olan fiillerdir. Bunlara sülâsîmezîdun fih humâsî (beşli ziyâdeli fiil) denir.

Beş bâba ayrılır:

Birinci Bâb

اِنْفِعَالٌ يَنْفَعِلُ اِنْفَعَلَ 'dir. Sülâsî mücerred bir fiili bu bâba dönüştürmek için sülâsî mücerred kelimenin başına *hemze* ve *nun*ziyâde edilir. Bu bâbın binâsı mutavaat için gelir, dönüşümlülük gözlemlenir. Misal: اِنْكَسَرَ الزُّجَاجُ / كَسَرَ عَلِيٌّ زُجَاجًا ve " وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ " Şâyet başına bir kötülük gelirse, gerisingeri (küfre) dönüverir."[402] âyeti ile " كُلَّمَا تَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ اِنْبَسَطَتْ عَنْهُ "(Cömert) her sadaka verdikçe (zırhı) genişler."[403] hadîsini örnek verebiliriz.

İkinci Bâb

اِفْتَعَلَ يَفْتَعِلُ اِفْتِعَالٌ' dur. Sülâsî mücerredin başına hemze eklenir, fâul fiil ile aynel fiil arasına ta (ت) harfi ziyâde edilir. Binâsı ise mutâvaat için gelir.

Misal: نَشَرَ أَحْمَدُ الاخْبَارَ/ اِنْتَشَرَ الاخْبَارُ ve " وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا "Saçım sakâlim ağardı." [404] âyeti ile لا تَفْتَخِرُوا بِآبَائِكُمِ الَّذِينَ مَاتُوا "Ölmüş olan bâbalarınızla övünmeyiniz!"[405]hadîsini örnek verebiliriz.

Üçüncü Bâb

اِفْعَلَّ يَفْعَلُّ اِفْعِلاَلٌ 'dur. Sülâsî mücerredin başına hemze, sonuna da lamel fiilin cinsinden bir harf ziyâde edilerek yapılır. Bu ise lamel fiilin şeddeli yapılmasıyla olur. Binâsı ise lâzimî fiilin mübâlağasını ifade eder. Misal: اِحْمَرَّ الازْهَارُ çiçekler kırmızı oldu.

---

[402] Hac, 22/11.
[403] el-Buhârî, *Sahîhi Buhârî,* thk. VII/143, 5797. hadîs.
[404] Meryem, 19/4.
[405] Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsât*, thk. Târık b. İvaz'ullah b. Muhammed ve Abdulmuhsîn b. İbrâhîm el-Hüseynî, nşr. Dâru'l-Harameyn, Kâhire, ts, III/87, 2578.hadîs.

Ve " فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ " ..Yüzleri kararanlara,.." [406] âyeti ile " مَنْ اِغْبَرَتْ قَدَمَاهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ حَرَّمَهُ اللّهُ عَلَى النَّارِ " Kimin ayakları Allah yolunda tozlanırsa Allah onun ateşe girmesini haram kılar."[407] hadîsini örnek verebiliriz.[408]

Dördüncü Bâb

تَفَعَّلَ يَتَفَعَّلُ تَفَعُّلٌ 'dur. Sülâsî mücerredin başına ta (ت) harfi ve faul fiil ile aynel fiil arasına da aynel fiil cinsinden bir harf ziyâde edilir. Yani aynel fiil şeddelenir. Binâsı ise tekellüf (bir şeyi istemeyerek zoraki yapmak ve itinalı yapmak) için getirilir. Misal: تَرَقَّبَ جندِيٌّ ve " إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ "Hani ikisi de birer kurban sunmuşlardı da, birinden kabul edilmiş, ötekinden kabul edilmemişti." [409] âyeti ile " قَدْ غَفَرَ اللَّهُ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وِمَا تَأَخَّرَ " Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamış."[410]hadîsini örnek verebiliriz.

Beşinci Bâb

تَفَاعَلَ يَتَفَاعَلُ تَفَاعُل 'dur. Sülâsî mücered fiilin başına ta (ت) harfi getirilir, faul fiil ile aynel fiil arasına elif ziyâde edilir. Binâsı iki veya daha fazla kişiler arası müşareke içindir. Misal: تَصَافَحَ مُحَمَّدٌ عَلِيًّا ve "وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى " ..İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın..."[411] âyeti ile "لاَ تَتَبَايَعُوْا التَّمَرَ حَتَّى يَبْدُو صَلاَحُهَا "Meyveyi, olgunlaşıncaya kadar alıp satmayınız."[412]hadîsini örnek verebiliriz.

Üçüncü Kısım

Sülâsî mücerred üzerine üç harf ziyâde edilerek altı harfli kılınan fiillerdir. Bunlara sülâsîmezîdsüdâsî (altılı ziyâdeli fiil) denir.

---

[406] Â'l-î İmrân, 3/106.
[407] İbn Şu'be Ebû Osmân Said, *Sunenu Said b. Mansûr*, thk. Habiburrahmân el'A'zamî, nşr. Dâru's-Selefiyye, Hindistân, 1982, II/189.
[408] Ebû'l-İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm el-Fârâbî, *Mu'cemu Divânu'l-Edeb*, thk. Ahmed Muhtâr Ömer, nşr. Müessetu Dâru'ş-Şa'b li's-Sahâfeti ve't-Tibâeti, Kâhire, 2003, III/416; Talu, *a.g.e.* II/20-21.
[409] Mâide, 5/27.
[410] Ebû Bekr Abdullah el-Humeydî, *Musnedu'l-Humeydî*, thk. Hasan Suleym Esedu'd-Daranî, nşr. Dâru's-Sekâ, Dimeşk, Suriye, 1996, II/23, 777.hadîs.
[411] Mâide, 5/2.
[412] Buhârî, *Sahîhi Buhârî,* III/73, 2199. hadîs.

Bunlar da dört bâbtır:

Birinci Bâb

اِسْتَفْعَلَ يَسْتَفْعِلُ اِسْتِفْعَال 'dir. Sülâsî mücerredin başına hemze, sin ve ta (ت) harfleri ziyâde edilerek yapılır. Binâsı müteaddi ve lazım için gelir. اِسْتَحْجَرَ / اِسْتَنْكَرَ الرَّجُلُ المسْأَلَةَ الطِّينُ [413] ve " وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ "..şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği;.."[414] âyeti ile " اِنَّهَا سَتَكُونُ فِتْنَةٌ تَسْتَنْظِفُ العَرَبَ " Şüphesiz Arab'ı silip süpüren bir fitne olacak."[415] hadîsini örnek verebiliriz.[416]

İkinci Bâb

اِفْعِيعَالٌ يَفْعَوْعِلُ اِفْعَوْعَلَ 'dur. Sülâsî mücerredin başına hemze aynel fiil ile lamel fiil arasına vav ve aynel fiil cinsinden bir harf ziyâde edilir. Binâsı lazım fiilin mübâlağasını temin eder. Misal: اِعْشَوْشَبَتِ الارْضُ ve "فَلَمَّا رَآهُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، اغْرَوْرَقَتْ عَيْنَاهُ وَتَغَيَّرَ لَوْنُهُ "..Nebi /s.a.s) onları görünce gözleri doldu ve rengi değişti."[417]

Üçüncü Bâb

اِفْعِوَّال يَفْعَوِّلُ اِفْعَوَّلَ 'dur. Sülâsî mücerredin başına hemze, aynel fiil ile lamel fiil arasına iki vav harfi ziyâde edilerek bu vezin oluşturulur. Lâzimî fiilin mübâlağası için gelir. Misal: اِجْلَوَّزَ المطَرُ Yağmurun yağması gecikti. اِخْرَوَّطَ السَّفَرُ Yolculuk uzadı.

Dördüncü Bâb

اِفْعَالَّ يَفْعَالُّ اِفْعِيلاَل 'dur. Sülâsî mücerredin başına hemze, aynel fiil ile lamel fiil arasına elif, sonuna da lamel fiil cinsinden bir harf ziyâde edilerek oluşturulur. Binâsı

---

[413] es-Suyûtî, *el-Muzhîr fî Ulûmi'l Luga ve Envâihâi,* thk. Fuâd Alî Mansûr, nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 1998, I/278; Talu, *a.g.e.* II/22.
[414] Bakara, 2/282.
[415] Cerîr Ebû'l-Feth el-Muâfî, *el-Celîsu's-Sâlih el-Kâfî ve'l-Enîsu'n-Nâsıb,* thk. Abdulkerîm Sânî el-Cundî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 2005, I/583; Ahmed b. Abdullah en-Nuveyrî, *Nihâyetu'l-Ereb fî Fununi'l-Edeb,* Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâig el-Kavmiyyeti, Kâhire, 2002, XX/48; Ebû Dâvûd, *Sunenu Ebû Davud*, IV/102, 4265. hadîs.
[416] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/283-84, IV/42; Çöğenli, *a.g.e.* s.308.
[417] İbn Mâce, *Sunenu İbn-i Mâce,* II/1366, 4082. hadîs.

ise lâzimî fiilin mübâlağası içindir. Misal: " مُدْهَامَّتَانِ . فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ " O iki cennet koyu yeşil renktedir. O hâlde, Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?"[418] âyeti ile " فَلَمَّا ارْتَفَعَتِ الشَّمْسُ وَبْيَاضَّتْ قَامَ فَصَلَّى " Güneş yükselip beyaz olunca, kalktı ve namaz kıldı."[419] hadîsini örnek verebiliriz.[420]

1.2.1.1.4.2.1.1.4. Rubâî Mücerred Fiiller

Bir bâbtır.

فَعْلَلَة يُفَعْلِلُ فَعْلَلَ 'dur. Binâsı müteaddi ve lâzimî için gelir. Misal: "الْآنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ " "Şimdi gerçek ortaya çıktı." [421] âyetini verebiliriz.

Rubâî mücerred üzerine ziyâde edilerek yapılan vezinler

İki kısma ayrılır:

1. Kısım

Rubâî mücerredin üzerine bir harf ziyâdesiyle humâsî (beşli) kılınan ve Rubâîmezîdun fihi humâsî denilen vezindir.

Bu fiiller bir bâbtır

تَفَعْلُل يَتَفَعْلَلُ تَفَعْلَلَ 'dur. Rubâî mücerredin başına ta(ت)harfinin ziyâde edilmesiyle yapılan bu veznin binâsı mutâvaat içindir. Misal: تَدَحْرَجَ الحَجَرُTaş yuvarlandı. " وَيَتَنَحْنَحُ، وَيُؤْذِنُ أَهْلَ الْبَيْتِ "İh, ih der ve (geldiğini) ev halkına bildir."[422]

2. Kısım

Rubâî mücerred üzerine iki harf ziyâde edilerek altılı kılınan ve rubâîmezîdun fihi südâsî (altılı ziyâdeli harf) denir.

Bu fiillerde iki bâbtır

Birinci Bâb

---

[418] Rahmân, 55/64-65.
[419] Ebû Cafer Ahmed et-Tahâvî, *Şerhu Meani'l-Âsâr,* thk. Komisyon, nşr. Âlemu'l-Kutup, 1994, I/401, 2334.hadîs.
[420] Ahmed b. Fâris er-Râzî, *es-Sâhibî fî Fıkhu'l-Lugati'l-Arabiyyeti ve Mesâiluhâ ve Sunanu'l-Arabi fî Kelâmihâ,* Muhammed Alî Beydun, yy, ts, I/171; Çöğenli, *a.g.e.* s.320.
[421] Yûsuf, 12/51.
[422] İbn Mâce, *Sunenu İbn-i Mâce,* II/1221, 3707. hadîs.

اِفْعِنْلاَل يَفْعَنْلِلُ اِفْعَنْلَلَ 'dur.Rubâî mücerredin başına nun harfinin ziyâdesiyle yapılır ve binâsı mutâvaat içindir. Misal: اِحْرَنْجَمَ الابِلُ Develer toplandı. Ve " فَيَقُولُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: مَا لِي أَرَاهُمْ مُحْبَنْطِئِينَ، ادْخُلُوا الْجَنَّةَ " Allah (c.c) buyurur ki: "Ne oluyor da onları çekingen görüyorum! Cennete giriniz."[423] hadîsini örnek verebiliriz.

İkinci Bâb

اِفْعَلَلَّ يَفْعَلِلُّ اِفْعِلاَّلٌ 'dur. Rubâî mücerredin başına hemze, sonuna da lames sani (ikinci lam) cinsinden bir harf ziyâde edilmesiyle yani şeddelenmesiyle yapılır. Binâsı lazım fiilin mübâlağası içindir. Misal: اِقْشَعَرَّ جِلْدُ الرَّجُلِ Adamın cildi titredi.[424] Ve " **أَلَا بِذِكْرِ** اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ " Biliniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur."[425]âyeti ile " ثُمَّ اجْلِسْ فَاطْمَئِنَّ جَالِسًا" Sonra otur ve oturmanı mutmain yap!"[426] hadîsini örnek verebiliriz.

Vezin ve mevzûn konusuna başladığımızdan beri edindiğimiz bilgiler ışığında sülâsî mücerred ve sülâsîmezîd, rubâî mücerred ve rubâîmezîdlerin toplam 22 bâbtan oluştuğunu, bunların sayesinde kelime yapılarının anlam delâletleriyle ne kadar kuvvetli bir ilişkinin bulunduğunu görmüş olduk. Bu yapılar sayesinde bunlara benzer yapılarda gelen kelimelerin manalarını daha rahat ve doğru verebilme, tercüme işinde anahtar rol oynadıklarının önemine varma, kelimeleri harekesiz okuma becerisinin zihinde yer etmesine katkıda bulunduğunu gördük.

1.2.1.1.5. Binaların Delâletleri ve Sıygaların Manaları

Kelimelerin sıygası veya vezinleri manaları belirlemenin temel öğelerinden birisidir. Bu şekilde vezinlerin manaları belirlenemez ise müştâk olup maddeleri aynı olan lafızların manalarında iltibâs denilen birbirine karışmış benzer manalar oluşur. Sıyga bu benzer lafızlar arası farklılıkları ortaya çıkarmaya çalışır. Örneğin: (كاتب) (مكتوب) (كتابة) veya (شريك) (شريكة) (اشتراك) gibi. Bu sıygalar manaları tahsis edip

[423] Ahmed b. Hanbel, *Musnedu İmâm Ahmed b. Hanbel,* XXVIII/174, 6971. hadîs.
[424] es-Suyûtî, *el-Muzhîr fî Ulûmi'l Luga ve Envâihâi,* thk. Fuâd Alî Mansûr, nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 1998, II/47; Talu Mehmet, *a.g.e.* II/25.
[425] Ra'd, 13/28.
[426] Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sunenu't-Tirmizî,* thk. Komisyon, nşr. Şerîketu Mektebetun ve'l-Matbuatu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1975, II/100, 302.hadîs.

belirlemek görevini üstlenmektedir. Bu kelimelerin birisinin ism-i fail rolünü üstlenip (فاعل) vezninde gelmesine veya (مُفْعِل) kelimesinin (أَفْعَل) veya (مُفْتَعِل) kelimesinin (اِفْتَعَلَ) vezninde geldiğini göstermesi açısından önemlidir.[427]

Vezinler:

1-(فاعِل): Bu bina müteaddi fiile delâlet edip rekabet, çekişme manası içerir. (قاتل) (ضارب)(زاحم) (نافس) (طاول) (صارع) (صالح) gibi kelimeleri örnek verebiliriz.

2-(تفاعل): Müşareke ve faillerin fazlalığına delâlet eder. (تشارك) (تقاتل) (تضارب) (تزاحم) (تصالح) (تعارف) gibi kelimeler. Bazen bir şeyin görünmesine veya doğal olmayan bir zorlama yoluyla görünmek istenmesine, aldatmacaya delâlet eder. (تحامق) (تجاهل) (تمارض) (تغافل) gibi. Ve yine dönüşlü fiil manalarını içerir. Örnek: (تضاعف) veya aşamalı oluşuma delâleti vardır. Örnek: (تناقص) (تزايل) gibi.[428]

3-(تفعَّل): Dönüşlü fiil manasındadır. (فعَّل)'den gelir. قَطَعْتُهُ فَتَقَطَّعَ كَسَّرْتُهُ فَتَكَسَّر. Yine bir şeyin başka bir şeyden yavaşça alındığına delâlet eder.(تَبَصَّرَ)(تَفَهَّمَ)(تَجَرَّعَ)(تَحَسَّنَ)(تَفَلَّسّ) (تَزَنْدَقّ) (تَفَقَّهَ) (تَبَصَّرَ) veya bir şeyin zor bir şekilde yapıldığına delâlet eder. (تَأَمَّلَ) (تَدَيَّنَ) gibi.[429]

4-(فُعَال): Seslere delâleti vardır. (دُعاءٌ) (رُغاءٌ) (عُواءٌ) (مُكاءٌ) (صُراخٌ) gibi.

5-(فُعالَةٌ): Kalıntılara ve atıklara veya fiilin yapılışından dolayı hasıl olan sonuca delâlet eder.(الشِّمَالَةُ) (الجِراشَةُ) (السَّلافَةُ) (العُصَارَةُ) (الخُلاصَةُ) (النَّفَايَةُ) (القُمَامَةُ) (النَّفَاضَةُ) (النُّحَاتَةُ) (الحُثَالَةُ) (السُّلالَةُ) (الجَرَادَةُ) gibi.

6-(فِعَالَةٌ): Mesleğe delâlet eder. (الصِّنَاعَةُ) (الزِّرَاعَةُ) (التِّجَارَةُ) (الحِيَاكَةُ) gibi.

---

[427] Mübârek, *a.g.e.* s.116.
[428] İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati,* I/170; Mübârek, *a.g.e.* s.116.
[429] el-Kazvînî, a.g.e. I/170; Mübârek, *a.g.e.* s.117.

7-(فَعَّال): İsmi failin mübalağası içindir. (شَرَّاب) (قَتَّال) veya mesleğe, sanata delâlet eder. (الحَدَّاد) (النَّجَّار) veya bir şeyin başka bir şeye nispet edilerek ona bağlanmasına delâlet eder. (عَطَّار) (لَبَّان) (فَنَّان) gibi.

8-(مَفْعَلَةُ): Bir şeyin çokça bulunduğu yere delâlet eder. (مَكْلَأَةٌ) (مَقْثَأَةٌ) (مَأْسَدَةٌ) gibi. Veya bir mekanın sebebini de belirtebilir. (مَجْبَنَةٌ) (مَجْهَدَةٌ) (مَنْجَأَةٌ) (مَهْلَكَةٌ) (مَحْرَقَةٌ) gibi.[430]

9-(فِعَال): Araçlara ve ona bağlı şeylere delâlet eder. (لِبَاس) (بِسَاط) (زِمَام) (نِطَاق) (حِزَام) (سِقَاءٌ) (وِعَاءٌ) (إِنَاءٌ)(فِرَاش) (لِجَام) gibi.[431]

Mefhûmlar (anlamlar) tabir yönünden sıygalar ve vezinler fabrika kalıpları gibi lafızların dökülüp çıkarıldığı ve genel manalarının tayin edildiği yerler gibidirler. Örneğin: (ق ط ع) maddesini bina kalıplarında birisine bıraktığımızda mesela: (مِفْعَل) kalıbında (مِقْطَع) olur ve bu kalıba giren lafız kesme aletine delâlet etmiş olur. (مَفْعَل) kalıbında (مَقْطَع) olur ve kesim yeri ismi mekan olur. (مُفَاعَلَةٌ) kalıbında (مُقَاطَعَةٌ) olur ve iki şey veya daha fazla şeyler arası bağın koptuğu manasına gelir. Bu kalıpların Arapça'da genel olarak konuşmacıya, öğreticisine çabasında verimli olmasını sağlamakta, dinleyicisine genel fikir kazandırmaktadır. Fâil, mef'ûl, ism-i mekân, ism-i zaman, sebeb, olay, fiil, alet gibi şeyleri bildirmede ve cümle manalarını veya geniş izahâta kolaylık sağlamaktadır. Mesela; Mekan bildiren (مَفْعَل) kalıbını kullanarak (مَكْتَب) (مَقْطَع) (مَلْمَس) (مَنْظَر) (مَجْمَع) gibi bütün bu kelimelerin fiilin, olayın, bir şeyin bulunduğu mekanı bildirdiği dinleyici tarafından anlaşılması kolaylaşmaktadır. Bu sıygaların ana görevi Arap aklının mantıksal olarak eşyayı tahlil yönünü göstermesi açısından önemli ip uçları vermektedir. Arapçada kelimeler sanki eritilmiş kalıba konulmuş ve parçaları

[430] es-Suyûtî, *el-Muzhir,* II/100.
[431] el-Enbârî, *Esrâru'l-Arabiyye,* Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, yy, 1999, I/247; Mübârek, *a.g.e.* s.119-120.

sonradan dağıtılmış bir halde başı, ortası ve sonu aslı korunarak doldurulmuş ve yeni kalıbıyla ortaya çıkmıştır.[432]

1.2.1.1.6. Binaların Gelişimi ve Değişimi

Arap kelime binaları çok çeşitli olup aralarında kullanım sıklığı bakımından farklılıklar göstermektedir. Bu farklı kullanım sıklığına göre binalar üç kısımda incelenebilir:

1-Çokça kullanılan binalar: Bunlar bilinen fiil binaları, onların tasrîfleri, sâlim olan veya olmayan kıyâsî cemi'leri sayabiliriz ve bunlara yaşayan binalar ismini verebiliriz.

2- Az kullanılan binalar: Bu vezinlerde az sayıda lafızlar türetilmiştir. Bunlardan (فَعَالِيَّةُ) (رَفَاهِيَّةُ) (عَلاَنِيَّةُ) (سَوَاسِيَّةُ) gibi. Ve yine (فِعِّيل) vezninde gelen (سِكِّير) (صِدِّيق) (غِرِّيد) (شِرِّير) ve (أَفْعُولَةٌ) vezniyle gelen (أَعْجُوبَةٌ) (أُسْطُورَةٌ) gibi. Bu durumda olan binaların iki halde olduğu anlaşılabilir. Çünkü daha önce yaşayan ve çokça kullanıldığı anlaşılan bu binalar sonra kullanımları durmuş veya azalmış, günlük hayatta az kullanılmaya başlamıştır. İkinci ihtimal ise; sıyga olarak kabul edilip türetilen kategorisine almamız. Ancak bu ikinci ihtimali güçlendirecek bir delil Arap dilcileri tarafından getirilmemiştir. Bu tür binaların kıyâsî mi? veya semaî mi? olduğunda ihtilaflar bulunmaktadır. Kuvvetli görüşe göre kıyâsî olduğu ve kullanılan kelimelerin sayısı dikkate alındığında vezinlerin sınırlı olduğu görülmüştür. Örneğin: (فَعَّال) vezninin mesleğe delâleti olduğunu söyleyenlerin karşısında Muberred[433]kıyâsî olduğunu ve az olmasına karşın çokça kullanılmasını delil olarak getirmiştir.[434]

3- Nadir kullanılan bina ve sıygalar: Mütekaddim Arap dilcileri bu kısmı nevâdir olarak isimlendirmişlerdir. İbn Kuteybe[435] ve Suyutî[436] bu kısım için özel bir bölüm

---

[432] Mübârek, *a.g.e.* s.121.

[433] Muhammed b. Yezid b. Abdulekber el-Müberred, Zamanının Bağdat'ta Arap dilinin imamı sayılmıştır. Edep ve ahbâr imamıdır. *el-Kâmil, el-Müzekker ve'l Müennes, el-Muktedab* gibi kitapların müellifidir. Bkz. ez-Ziriklî, *a.g.e.* VII/144.

[434] Mübârek, *a.g.e.* s.131; Muhammed b. Yezid el-Müberred *el-Muktedab,* thk. Muhammed Abdulhâlık Azîme, Alemu'l-Kutup, Lübnân, ts, I/128.

[435] Abdullah b. Müslim Kuteybe ed-Dineveriyyu, Arap edebiyatı imamlarındandır. Çokça eserler yazmıştır. *Edebû'l Kâtib, Uyûnu'l Ahbâr* bunlardandır. Bkz. ez-Ziriklî, *a.g.e.* IV/137.

[436] es-Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed Celâleddîn. Altı yüz kadar eseri vardır. *el-Eşbâh ve'n Nezâir, Tuhfetu'l Mecâlis ve Nuzhetu'l Mecâlis, Tedrîbu'r Râvî, Tefsîru'l Celâleyn* v.b. eserler kaleme almıştır. Bkz. ez-Ziriklî, *a.g.e.* III/301.

açmışlardır. Örneğin: (فَعَلُوت) kalıbında (مَلَكُوت) (جَبَرُوت) (رَحَمُوت) (رَهَبُوت) gibi ve (فُعُّول) kalıbında (سُبُّوح) (قُدُّوس) ve (فَاعِيل) kalıbında (قَابِيل) (هَابِيل) (آمِين) ve (فِعْيَل) kalıbında (عِثْيَر) (غِرْيَن) ve (فِعِل) kalıbında sadece (إِبِل) (إِطِل) kelimeleri zikredilmiştir.[437] Bu binaların nadirliği Sâmî soyundan gelen dillerden olan Arapça'nın bu kelimelerin kullanımlarının yok olması veya azalmasına bağlayabiliriz. Bu sıygaların bazılarının asıllarının garip olduğu sonradan eski dönemlerde Arap diline girdiği ve sıygasıyla birlikte Arapça dilinde korunduğu anlaşılmaktadır. Bu sıygalar ve lafızlar bazı değişikliklere uğrayarak Arapça'ya girmişlerdir.[438]

Bir bina birçok manaya gelebilir. Örneğin; (فَعِيل) vezni sabit sıfatlara delâleti (كَرِيم) (شَرِيف) (خَبِير) kelimelerinde olduğu gibi aynı zamanda eşyaların ve canlıların seslerine de delâletleri olabilir. Örneğin: (صَهِيل) (عَوِيل) gibi.[439]

Tek bir manaya delâlet eden birçok vezinler vardır. Mesela, ism-i failin mübalağasına delâlet eden (فَعَّال) (مِفْعَال) (فَعْل) (فِعِّيل) gibi ve seslere delâlet eden (فُعَال) (فَعِيل) ve yine alet, araç ve gereçlere delâlet eden çok çeşitli vezinler bulunmaktadır. Örneğin: (فَاعُول) vezninde (خَاطُوف) (سَاطُور) (قَارُور) (مَاعُون) (نَاقُوس) gibi. Yeni sıygalar İslam'ın doğuşuyla çoğalmış, Arap dilcileri bu sıygaları tedvîn etmeye gayret göstermişlerdir. Kelimenin sonuna eklenen (ا) ve (ن) harflerinin neseb için gelen (ي) harfi ile bitişerek yeni oluşumlara vasıta olmaktadırlar. Örneğin: (رُحَانِي) (جِسْمَانِي) gibi. Yine neseb bildiren (ي) harfine bitişen (ة) harfinin izafesiyle oluşan ve mezheb bildiren kelimeler türetilmiştir. Örneğin: (الصُّوفِيَّةُ) (سَلَفِيَّةُ) (مَادِّيَّةُ) gibi. Yeni dönem Arap lehçelerine baktığımızda bazı oluşumlara tanıklık etmekteyiz. Bu lehçelerin eski bazı sıygalara yakın yeni sıygalar oluşturmaya dönük çabaların olduğu görülmektedir. Örneğin: (تَفْعَلَنْ)

---

[437] es-Suyûtî, *el-Muzhir,* II/70.
[438] Mübârek, *a.g.e.* s.134.
[439] Mahmûd Fehmî Hicâzî, *İlmu'l-Lugati'l-Arabiyye,* Dâru Garîb li't-Tibâati va'n-Neşr va'-t-Tevzî, yy, ts, I/14; Mübârek, *a.g.e.* s.137.

Şam lehçesinde (تَكْسِلَنْ) (تَحْمَرَنْ) ve (اِتْفَعَلَ)sıygası Mısır lehçesine göre mutâvaa fiilleri için getirilmiş ve vezni ise (فَعَّال) olarak (ة) te'nisli veya (ة) te'nissiz getirilmiştir. Bu ise alet ve araç gereç için kullanılmaktadır. Örneğin; (سَخُّانَةٌ) (بَرَّاد) (غَسّالَةٌ) (مَسَّاحَةٌ) gibi. Yine Şam lehçesinde kullanılan (فَعِيل) vezninde gelip ism-i fâilin mübalağası için gelen (فَعَّال) yerine yeni bir sıyga türetilmiştir. Bu gibi işlemler fâsih dile girerek kullanılmaya başlanmış ve karşı da çıkılmamıştır. Örnek; (دَرَّاجَةٌ). [440]

Sıygaların delâletleri değiştiği ve geliştiği açık bir şekilde örneklerden anlaşılmaktadır. İlk zamanlardan günümüze kadar çokça karşılaşılan bir durum olarak görülmektedir.

Buna göre nakil sonucu bir sıyga eski sıyganın yerine geçmiş olmakta ve delâletlerinde değişimler olmuştur. Ancak eski ve yeni sıygaların asıl manaları korunmakta, sadece gelişime göre değişime uğramıştır. Sıygaların mana değişimleri aşamalı olarak gerçekleşmektedir. Örneğin; Fiil mübalağası için gelen (فَعَّال)sıygasında olan bir lafız fiil ile fail arasındaki kuvvetli bağı göstermekte, bundan dolayı da neseb'e ve mesleğe delâleti de bulunmaktadır. (عَطَّار) kelimesi (عَطَرَ) fiilinden, (سَمَّان) kelimesi (سَمِنَ) fiilinden, (زَيَّات) kelimesi de (زَيَتَ) fiilinden geldiği görülmektedir.[441]

Yukarıdan beri yapmış olduğumuz açıklamalar göstermektedir ki; müştâk konusu üçlü (sülâsî) kelimelerden yapıldığı, dörtlü (rubâî), beşli (humâsî) mücerred yapı kalıplarından nadiren yapıldığı görülmektedir. Sınırlı olarak dört harften oluşmuş fiillerden de bulunmaktadır. (دَحْرَجَ) gibi veya beşli bir lafız yapılmış ise mutlaka ziyade harflerin bitişmesiyle oluştuğu bilinmelidir. Bunlar ise; rubâî ve humâsî mücerrettirler. İbn Fâris (ö. 941/1004) [442]rubâî ve humâsî mücerred lafızlara yer vererek her bir kelimenin sonunda müstakil bir bölüm açarak bu lafızların asıllarının sülâsi mücerred olduğunu savunmuştur. İbn Fâris bunu nakil dediğimiz bitiştirip oluşturma yoluyla yapmıştır. İbn Fâris rubâî gelip asıl olarak sülâsî olan, ancak bir harfinin istenilen

[440] Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfî,* Dâru'l-Meârif, yy, ts, III/334; Mübârek, *a.g.e.* s. 139.
[441] Mübârek, *a.g.e.* s. 141.
[442] Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ el- Kazvînî er-Râzî. Lugat ve edep imamlarındandır. *Mekâyîsi'l Luga, el-Mucmel* gibi kitapların müellifidir. Bkz. ez-Ziriklî, *a.g.e.* I/193.

manayı versin diye ekleme yapılıp mesela mübalağa manası sonradan oluşturulan üçlü binaların olduğuna dikkatlerimizi çeker. Örneğin (زُرْقُم) ve (حَلْبَن) gibi. İbn Fâris'e göre rubâî ve humâsî iki kelimeden müteşekkil bir kelime (بَحْثَرَ) bir şeyi yontmak manasında (بَحَثَ)'den gelmiştir. İbn Fâris topraktan bir şeyin araştırılması, çıkarılması istendiğinde (ر) harfi eklenir ve (بَثَر) denir veya bedende bir şeyin ortaya çıkması olayını da tarif için de (تَخْطَرِفُ) denir.[443]

İki kelimenin birleşmesiyle oluşmuş kelimeler Arapça'da çok az bulunur. Ancak diğer dillerde Urduca, Hintçe, Türkçe'de çokça bulunur. Örneğin Arapça'da (الحَمْدَلَةُ) (بَسْمَلَةُ) (عَبْشَمِي) gibi. Ancak (عَبْدُ الشَّمْس) gibi kelimeler ise İslam'dan sonra Arapça'ya girmiştir. Bu tür kelimeler ilk zamanlarda bir kelime türetme yolu olarak kullanılmıştır. Daha sonra iştikâk yolu rağbet görmüştür.[444]

Kelime türetme yollarından birisi de müştâk olandan bir daha kelime türetmek yolu. Örneğin; (تَمَسْكَنَ) (تَمَذْهَبَ) (تَمَنْطَقَ) gibi kelimeleri(مِسْكِين) (مَذْهَب) (منطق) kelimelerinden müştâk olup, bu kelimelerde (سكن) (ذهب) (نطق) lafızlarından türetilmiştir. Bu durumu mürekkeb iştikâk diye adlandırabiliriz. Bu yolla yapılan iştikâkın asıl harflerine veya kelimelerine ulaşmak ya açık bir şekilde olur veya gizli şekilde olur. Açık olana örnek (تَمَذْهَبَ) lafzını verebiliriz. Aslı (ذَهَبَ)'dir. Gizli olan ise (تَمَسْكَنَ) (مِسْكِين) kelimelerini örnek verebiliriz. Bu kelimeler (مَكَّان) lafzından türetilmiştir. Ve (مَكَّان) ise (كَان)'den türemiştir veya (كَوَنَ)'den türetilmiştir. Çokça kullanımından dolayı (مَكَّان) lafzındaki *mim* harfi asıl harf olarak zannedilmiş ve aslı (مَكَن)'ye bağlamışlardır. Ancak asıl olan

---

[443] Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ el-Kazvînî, *Mu'cemu Mekâyîsu'l-Luga,* thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, 1979, yy, I/332.

[444] el-Kazvînî, *Sâhibi fî Fıkhu'l-Luga,* I/210; İbn Manzûr, *a.g.e.* II/403; es-Suyûtî, *el-Muzhir,* I/377; Mübârek, *a.g.e.* s.149.

(كَوَن) lafzı unutulmuştur. Bu duruma İbn Manzûr *" Lisânu'l-Arab "* eserinde değinmiş ve (مَكَنَ)'nin aslının (كَوَن) geldiğini söylemiştir.[445]

(مَهَن) lafzı (مِهْنَةٌ) lafzından türetilmiş ve meslek manası içermektedir. Aslı ise (هَوَن)'dir. Bu kelime (هَانَ) (يَهُونُ)'dan gelmiştir. Basit ve küçük, hakir şeyler için kullanılmıştır. Meslek ise Araplar'da yerilen, hakir görülen bir şeymiş gibi algılandığı için bu kelimeyi onun için kullanmışlardır. Ancak (مَهَنَ) maddesi sonradan müstakil olmuş (هَان) lafzından ayrı yeni bir madde olarak sözlüklere girmiştir.[446]

Lafızların delâletlerinin araştırılması ve dillerin kanunlarını öğrenme, lafızların manayla olan yakınlığını öğrenme dilin derin ve ince yönlerini bilmemizi sağlamıştır. Ve yine dil ile dili konuşan çevre arası ilişkiler ortaya çıkarılmış olur, belirli bir dönemde lafzın ne mana taşıdığı da anlaşılmış olur. Bu vasıtayla dili konuşan halk kendisinden önceki neslin düşüncelerini, durumlarını öğrenme fırsatı bulmuş olur. Diğer milletlerin düşünce yapısı da kavranmış olur.[447]

(صَدِيق) lafzı Arapçada (صَدَقَ) lafzından, (عَدَو) lafzı ise (عُدْوَان) lafzından alınmıştır. (عدُو düşman) kelimesi Arapça'da mürekkep bir kelime olup muhabbetin zıt anlamlısı olarak muhabbetin ortadan kaldırılması, önlenmesi manasında (بُغْض) kelimesinin karşılığıdır. Yani, Arap anlayışına göre (صَدِيق) kelimesi (صِدْق doğruluk) fikrinden doğmuş ve muamelede doğruluk anlaşılmıştır. (عَدُو düşman) kelimesi ise (عُدْوَان düşmanlık) kelimesine isnad edilmiş olup o ise (ظُلْم) olarak tarif edilmiştir.[448]

(عِقَال) kelimesi Arapça'da (عقل) kelimesinden alınmış olup bağ, kayıtlamak, sınırlamak manalarındadır. Bu ise (عقل) lafzının manası yaratılış anlayışı gereği ve

---

[445] İbn Manzûr, *a.g.e.* V/ 148.
[446] el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn,* IV/61; İbn Manzûr, *a.g.e.* XIII/424; ez-Zebîdî, *a.g.e.* XVI/218; Mübârek, *a.g.e.* s.150.
[447] Mübârek, *a.g.e.* s.152.
[448] Mübârek, *a.g.e.* s.153.

fikirsel unsurlarla bağı ile (عقل) kelimesi delâleti verilmiş bu ise kötü ve iyiyi anlayan manasında kullanılmıştır. Yine mesela (الانسان) kelimesi ve (النَّاس) kelimesi çoğunluk dilcilerin görüşüne göre (الأُنْس)'den müştâk olup cana yakınlık, aşinalık manasında ıssızlık, yalnızlık, vahşiliğin (الوَحْشَةُ) zıddıdır. Bununla Araplar insan ile diğer canlıları ayıran en belirgin özelliğin ülfet, aşinalık olduğu ve cemaat içinde yaşayan varlık olduğunu anlatmak istemişlerdir. Yine (الجَار) lafzı (المجَاوَرَةُ)'den alınmış ve kendisinden zülüm kaldırılmış, emin olan kişi manasını vermiştir. (دَخَل فِي جِوَارِهِ) cümlesinin manası (فِي حِمَايَتِهِ koruması altına girdi) denilir. (مَسْكَن) kelimesinin aslı birbirlerine yakın olan kişilerin oturduğu yerler anlamında değildir. Ancak ilk akla gelen de odur. Çünkü bu ilişki maddesel bir ilişkidir. Manevî alaka ise ahlaki bir durum olup koruma ve zülmü menetmek yönü öne çıkmaktadır. Yani sükunet bulunan yer manasında kullanılmıştır.[449]

Genel delâlet ilmi dil kurallarını bilme yollarından birisidir. Lafızların mana gelişim serüveni, değişim sebepleri, lafızlar ile delâletleri arası ilişkiler o toplumun düşünce tarzını bilme, adetlerini, kültürlerini, çevresini bize tanıtmaktadır.

Lafızların harflerinin kuvvetli, şiddetli, zayıf veya yumuşak olma miktarlarındaki değişiklikler manalarının miktarlarındaki değişikliklere etki etmekte delâletlerini değiştirmektedir. Daha önceden belirttiğimiz gibi (ن) harfi ortaya çıkma ve zahir hale gelme, (ق) harfi koparmak, kesmek, vurmak, çarpmak manasında, (س) harfi yumuşaklık, noksanlık bildirdiğini, (ر) harfi tekrarlamak ve devamlılığa, (غ) harfinin kaybolmak, örtmek manalarını içeren kelimelere geldiği, kelimelerdeki harflerin şiddetli, kuvvetli veya zayıf, yumuşak manalarını kazandığı görülmekte, lafızlar ile manalar arası ilişkinin kuvvetli bağını ortaya koymaktadır.[450]

Arapça lafızların nağme, musiki ve manaları arası ilişkiler kuvvetli ve bariz bir şekilde görülmekte ve bunun en zirve yaptığı örneklerin hiç süphesiz Kur'ân-ı-Kerim'de olduğu kabul edilmektedir. Mesela; harflerin terkibi meselesi ile musikisi arası bağın

[449] Mübârek, *a.g.e.* s.161.
[450] Mübârek, *a.g.e.* s. 176-177.

zevkine uygunluktan dolayı bunu bozabilecek terkipler bulunmamaktadır. Örneğin; bir kelimede (ج) harfi ile (ق) harfi veya (ج) harfi ile (ص) harfi veya (ص) harfi ile (ط) harfi veya (د) harfinden sonra (ز) harfi veya (ل) harfinden sonra (ش) harfi veya (ر) harfinden önce (ن) harfi getirilmediği gözlenmektedir.[451]

Med (uzatma) harfleri Arapça'da manayı çeşitlendirmek, harekelerinise kelimelerin manalarında değişiklik yapmadan manayı kavramada kolaylık sağlamıştır. Örnek; (سَفَرَ) (سَافِر) (كُتِبَ) (كَتَبَ) (كِتَاب) (حَذِر) (حَاذِر) (عَلِيمٌ) (عَلِم) (عَالِم) (عُلُوم) gibi kelimeler. Bu lafızların genel manalarında ihtilaf yoktur ve her birinin maddesi tektir. Çeşitliliğine ve farklı şekillerde gelmesine rağmen genel anlamın bulunması zor bir iş değildir. [452]

Harekeler ise kısa med harfleri ve yazılış şekilleri aslında manada cüz'i bir farklılık oluşturmakta, manaya çeşitlilik katmaktadır. Asıl manayı değiştirmektedir. Fetha (ا) harfi, zamme (و) harfi, kesre ise (ي) harfi gibi görev yapmaktadır. İbn Cinnî en güzel şekilde bu konuyu şöyle açıklar:" Arapça dili en yüksek seviyesine harflerini en güzel şekilde kullanmasına ve taksim etmesine borçludur. Arapça'da harfler ikiye ayrılır: Birinci kısım harflere (الحُرُوف الصَّائِتَةِ sesli harfler) denir ve asıl manaya farklı manalar katmak için kullanılır. İkinci kısım ise bir manayı çeşitli şekillerde ifade etmek için hallerine ve durumlarına göre cüz'i değişiklikler yapıp asıl mananın korunmasını sağlayan harflerdir. Bunlar uzun veya kısa med harfleridir. Bunlara harekeler de denir.[453]

Harekeler kelimelerin sarf hallerinin ve görevlerinin değişimine sebep olmakta, nahiv ilmininde ilgilendiği kelime ve cümle çeşitliliğine, i'râbî değişikliklere sebep olmaktadır. Fetha, zamme ve kesre ism-i fâil veya ism-i mef'ûl veya bina-i meçhûl yapmak için olabilir. (مُكْرِم) (مُكْرَم) (اِسْتَفْعَل) (تَفَعَّل) (تَفَاعَلَ) (فَاعَل) gibi. Arapça çokça kelimeler sıyga ve harflerde müttefik olsalar bile harekelerinin değişikliğinden manasıda değişmiştir. Örneğin: (عِلاَقَةٌ) kesre ile maddî ilişkiye, (عَلاَقَةٌ) manevî ilişkiye

[451]Mübârek, *a.g.e.* s.178.
[452] İbrâhîm Mustafâ v.d, *el-Mu'cemu'l-Vasît,* II/624; Mübârek, *a.g.e.* s.179.
[453] Muhammed Mandûr, *fî Mîzâni'l-Cedîd,* Nahdatu Mısır, li't-Tibâati va'n-Neşr va't-Tevzî, yy, 2004, I/189-192; Mübârek, *a.g.e.* s.180-181.

delâlet eder. (سُحُور) zamme ile fiile, (سَحُور) fetha ile isim gelip yemeğe delâlet eder. Yine; (الجَهْدُ) fetha ile güç ve enerji manasına, (الجُهْدُ) ise meşakkât ve zorluk manasında kullanılır.[454]

Kelimelerin türetilme yolunun eşyalara delâlet edecek lafızlara isim bulmadan geçtiği bilinmektedir. Yeni şeyler icat eden insanoğlu eşyalara veya manevî mefhumlara isimler bırakma zorunluluğu hissetmekte, elindeki asıl kaynakları da kullanarak kıyâs yolu ile isimler bulmaktadır. Araplar (السَّماء semâ-gök) lafzını (سُمو) kelimesinden türeterek onun yüksekliğine, yüceliğine delâlet etsin diye seçmişlerdir. Yine (السَّهل) lafzı ise yürümeye elverişli, kolay olduğu için (سَهَل sahil) demişlerdir. Yine (البَادِيَةُ çöl veya köy) lafzı ise açık, belirgin olduğu için bu isim verilmiştir. (السَّفَر yolculuk) lafzı keşfetmek insanoğlunun sıfatı olduğu için konulmuştur. İslam'dan sonra yeni lafızlar türetilmiş veya eski lafızlara yeni anlamlar yüklenmiştir. Mesela: (الزَّكاة zekat) çoğâlim, yeşermek manalarında kullanılmakta, temizlik manası da bunlara eklenmiştir. (التَّقْوَى korunma) lafzı (الوِقَايَة)'den gelmiş olup salih amel işlemek manası da eklenmiştir. Buna benzer (المِكْتَب) (مَطْبَعَةٌ) (عَاطِفَةٌ) (جَامِعَةٌ) (قِطَار) (دَرَّاجَةٌ) gibi kelimeler türetilmiştir.[455]

Lafızların ta'lîl yapılması sonucu manasıyla yapısı arası ilişkilerin kurulabileceğine dair Suyûtî *" el-Muzhir "* kitabında Zeccâc (ö.855/923)'ın [456] şöyle dediğini rivâyet eder:" (شَجَرْتُ فُلَانا بِالرُّمْحِ) Filan ile mızrakla kavga ettim. (شَجَرَ) kelime te'vîl yapılarak ağaç dallarına benzetilmiş, yapılan tartışmanın dallanıp budaklanarak fazlalaşmasını ve kavgaya dönüşmesine, yani, ağaç dallarıyla, tartışma olayı birbirlerine

---

[454] Ebû Nasr İsmâîl b. Ahmed el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye,* thk. Ahmet Abdulgafûr Attâr, nşr. Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1987, II/678; Ebu'l-Hasan Alî b. İsmâîl b. Sîde el-Mursî, *el-Muhkem va'l-Muhitu'l-A'zam,* thk. Abdulhamît Hindâvî, nşr. Dâru'l-Kutub li'l-Melâyîn, Beyrût, 2000, III/185; Mübârek, *a.g.e.* s.182.

[455] İsmâîl b. Abbâd b. Abbâs Sâhib b. İbâd, *el-Muhît fi'l-Luga,* yy, ts, II/98; Mübârek, *a.g.e.* s.192.

[456] İbrâhîm b. Siriy b. Sehl Ebû İshâk ez-Zeccâc. Nahiv ve dil âlimidir. Bağdat'ta doğmuş ve orada vefat etmiştir. *Meâni'l Kur'ân, el-İştikâk, Halku'l İnsân* v.b kitapların müellifidir. Bkz. ez-Ziriklî, *a.g.e.* I/40.

benzetilerek ve (شَجَرَةٌ) ismi ile (شَجَرَ) fiilinin ortak bir yönü bulunmaya çalışılmıştır. Boğaz lafzı ağacın kollarının bitiştiği dallara benzetilerek (حُلْقُوم) ismi verilmiştir [457]

Lafız bir şeyin tarifi değildir veya bir şeyi belirleyen, sınırlayan veya özelliklerini her yönüyle anlatan şey değildir. Lafzın aslında daha geniş bir manası vardır ve lafzından daha fazla manayı içerebilir. Ancak daha sonra lafız tahsisleştirilerek istilahî ve lugavî manası verilir. Örneğin: (الجَنِين cenin) lafzı (ج ن ن)'den gelir. Bu ise gizlemek, örtmek manasını içerir. (الجَنِين) lafzının isimlendirilme sebebi annenin karnında gizlendiği için kullanılmıştır. (السِّتْرُ örtmek) lafzı genel mana itibariyle (جَنِين) lafzı yerine kullanılır. Ancak sadece bir sıfatından dolayı yani gizleyen, örten manası itibariyle bir alaka oluşturulur. Yine buna benzer lafızlarda bu manayı çağrıştırır. (الحَدِيقَةُ) (الحَمْل) (السَّيَّارَةُ) (الزَّكَاة) (الرَّبَاء) gibi lafızlar. Bu lafızların ve benzerlerinin tam bir şekilde *cenin* kelimesinin manasını içermez. Burada mantıksal ve kıyâs yoluyla tam bir uyuşma olacağı iddia edilemez. Genel manayı çağrıştırdığı için lafzın manaya delâlet izleri bulunmuş olur. Örneğin: (الدَّلِيل delil) lafzı yolu gösteren şeye denir. Buna göre turistleri gezdirip bilinmeyen yerlere yönlendiren kişiye (دَلِيل) denir. Turistlere garip, bilinmeyen yerleri tanıtan broşür ve kitaplar da (دَلِيل) olarak isimlendirilir. Kişinin hüküm vermede yardımcısı olan delillere ve hüccetlere de (الادِلَّة) denir. (الجَارِيَةُ) lafzı Cahiliyye döneminde genç yaşta olan kız çocuğu için kullanılırdı. Daha sonra (السَّفِينَة gemi) içinde kullanılmaya başlanmıştır. Buna benzer (المشْروع) lafzı şer'i ve kanûnî olarak caiz olan şeyleri ifade eder. Günümüzde büyük işlere kalkışmaya delâlet eder. Örneğin: Köprü, baraj, gökdelen gibi büyük çaplı işleri yapmaya kalkışma olarak manası değişmiştir. [458]

Arapçada ve diğer dillerde de bulunan eş anlamlı (التَّرَادف) ve zıt anlamlı (الاضْدَاد) kelime yapılarının farklı olmasına karşı, manalarının eş veya zıt olması cümleye mana

[457] es-Suyûtî, *el-Muzhir*, I/278.
[458] İsmâîl b. Abbâd, *a.g.e.* I/479; Mübârek, *a.g.e.* s.199.

vermede önemli bir rol oynamaktadır. Örneğin: (الدَّار) kelimesi ev manasındadır. Bu kelimenin eş anlamlı (مِنْزل) (مَسْكَن) (بَيْت) kelimeleri yerine çoğunlukla kullanılmakta ve (يَدُورُ) (دَارَ) fiilinden gelmektedir. (مَنْزِل) lafzı inmek (نُزُول) mastarının ism-i mekanı olarak şehir dışında yaşayan veya şehir dışına çıkan yolcuların indiği, konakladığı yer manasında kullanılmıştır. (مَسْكَن) lafzı sükunet ve itmi'nân bulunan yer manasında kullanılırken son olarak (بيت) lafzı ise (يَبِيتُ) (بَاتَ) fiilinden gecelenilen yer manasını içermektedir. Buna benzer (كِتَاب kitap) lafzının eş anlamlısı olarak (مؤلَّف) (مُجَلَّد) (آثَر) veya (صَدِيقarkadaş) lafzının eş anlamlısı olarak (عَشِير) (أَنِيس) (رَفِيق) (نَدِيم) gibi kelimeler kullanılmıştır. Zıt anlamlı lafızlara örnek olarak (الحُرْمَةُ) kelimesini örnek verebiliriz. Bu kelime iki zıt mana içerir ve bu iki manayı müşterek kılan şey ise (مَنَعَmenetti) fiilidir. (حَرُمَ) fiilinden müştâk olan (الحُرْمَةُ) lafzı; yaklaşılması sakıncalı olan eşyalar için kullanılır ve çirkinlik, iğrençlik, kötülüğünden dolayı men edilmiş olan şeylere denir. Zina yapmak, içki içmek gibi. Ancak yine kerameti ve kudsiyetinden dolayı yaklaşılması ve zarar verilmesi men edilen şeyler içinde kullanılır. Örneğin: (الحَرَمُ) (الكَعْبَةُ) v.b. lafızlar.[459]

Lafızların manalarının değişimi ve gelişimi süreci canlılar gibidir. Şekil ve bina yönüyle değişimi harflerinde, seslerinde, sıygalarında gösterirler. Bir kelime bir manadan başka yeni bir manaya veya manasına yeni manalar eklenebilir ve ilk manasını da korumuş olabilir. Çoğunlukla bu değişim günler, aylar veya yıllar, hatta yüzyıllar sürebilir. Bunlara bazı örnekler verelim. (طَعَنَ) lafzı Cahiliyye döneminde mızrakla vurmaya denirdi. İslam'dan sonra hadîs ve rivâyet ilminde rivâyetinde bozukluk ve yanlışlık bulunan kişinin durumunu bildiren bir terim olarak karşımıza çıkmıştır.[460]

[459] Mübârek, *a.g.e.* s.205.
[460] İbn Manzûr, *a.g.e.* XIII/265.

(السُّلُوك) lafzı sufi istılâhına göre Abbâsî döneminde kullanılmıştır. Hadîs istılâhında, psikoloji ilminde kullanılmış ve günümüzde öğrencinin ahlakını belirten bir mana kazanmıştır.[461]

(البأَس) lafzı savaş manasına, (المِسَافَة) lafzının aslı (السُوف)'tur. Manası koklamak ve kokulu şeydir. (الحَجُّ) lafzı kast manasındadır. Bunun gibi kelimeler nadir olarak manaları dışında kullanılır. (حَجٌّ) şiddet, uzaklık manaları yanında şer'î bilinen belirli şekli ve zamanı olan ibadetin yani hac ibadetinin adıdır.[462]

(المَنْطق) lafzı Cahiliyye döneminde ve İslâm'ın ilk dönemlerinde hadîs ve kelâm manasında kullanılmıştır. Abbâsî döneminde ise aklî kıyâs manasını ifade eder olmuş ve Yunanca'dan iktibâs edilmiştir. (التَّرْجُمَةُ) lafzı unvan, adres manasındadır. Şimdiki manası ise kişilerin tarihi bilgileri ve hallerini anlatan kısa anlatım manasındadır. Yine bir dilden başka bir dile yapılan çeviri işine denir, (الزَّمِيل) lafzı daha önce devenin sırtında arkaya oturan kişiyi tasvir ederken şimdi ise iş arkadaşı, meslek arkadaşı manalarına gelmektedir. Buraya kadar aldığımız lafızların özel manaları unutulmuş ve yeni, geniş manaların toplandığı lafızlara dönüşmüşlerdir. Ancak eski manaları çağrıştıran ip uçlarını da ihtiva etmektedirler. Çoğu başka dillerde bu bağın çoğunlukla unutulduğu, eski manayı çağrıştıran ip uçlarından yoksun olduğu görülmektedir. [463]

Günümüzde kullanılan bir kelimenin iştikâk manası değişmiş olabilir veya ona muvafık olabilir. Bir kelimenin manası zamanla birkaç mana kazanmış olabilir. Bir parçada bulunan bir kelimenin manasını parçasının geçtiği zamandaki manasını bilmeden açıklamak yanlışlara sebep olabilir. Örneğin: (حُكُومَةٌ) kelimesi hicri birinci asırda bir parçada bir hakim tarafından alınmış bir hüküm manasında kullanılmıştır. Günümüzde ise devletin karar ve yasama organına denir. (السَّيَّارة) kelimesi kafile manasında iken günümüzde ise aletlerle çalışan binme aleti manasında kullanılmaktadır.

---

[461] el-Halîl b. Ahmed, Kitâbu'l-Ayn, V/311; İbn Manzûr, *a.g.e.* XV/354; İbrâhîm Mustafâ v.d, *el-Mu'cemu'l-Vasît,* I/445.
[462] Ebû Muhammed b. Müslim b. Kuteybe ed-Dînûrî, *Garîbu'l-Hadîs,* thk. Abdullâh el-Cebûrî, nşr. Matbaatu'l-Ânî, yy, 1928, II/374; ez-Zebîdî, *a.g.e.* XXIII/472; Mübârek, *a.g.e.* s.207.
[463] İbn Manzûr, *a.g.e.* XI/310; Muhammed İyd, *a.g.e.* I/186; Mübârek, *a.g.e.* s.208-210.

(الهَاتِف) çıkaranı bilinmeyen ve görünmeyen ses olarak kullanılmış ve Sufilerin, müritlerin zihnine ulaşan ve hislerinden dolayı çıkardıkları sesleri ifade etmektedir. Günümüzde manası ise uzaktaki kişilerle konuşmaya yarayan hitap aleti telefona denilmektedir.[464]

Kelimelerin eski ve yeni manalarını içeren bilinen en önemli sözlük İbn Fâris'in *" Mekâyîsu'l-Luga "* kitabıdır ki, bu kitabında her bir kelime maddesini başlangıç manası alınmış ve asıl manası olarak tanıtılmıştır. Daha sonra ondan türeyen ve birçok asıl gibi görünen, ancak tek bir kök kelimeye ulaştırılamayan kelimeleri açıklamış, sonra türeyen kelimeleri tek bir manada toplama gayretine girmiştir.[465]

1.2.1.1.7. Lafızların Mana Değişim ve Gelişim Sebepleri

Lafızların mana değişim ve gelişim sebeplerini şu şekilde sıralayabiliriz:

a-İç Sebepler:

Dilin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan sebeplere dayanır. Bu çokça kullanılan lafızların belirli bir lafız ile olan alakasından dolayı oluşan değişim. Mesela: (احْتَال) ve (الحِيلَةُ) kelimeleri (اِحْتَالَ طَعَامَهُ)"Yemeğini yaptı." cümlesinde olduğu gibi daha önce olumlu bir manayı çağrıştırmakta iken daha sonra çokça kullanımından dolayı değişik ortamlarda insanın başvurduğu vasıtalar manasında kötü şeyleri çağrıştıran, kınanan işler için de kullanılmaya başlanmıştır. Son olarak (مُحْتَال) lafzı kötü, çirkin fiilleri ifade için kullanılmıştır. Bu şekilde mana kaymasına uğrayıp değişen lafızlara bir kaç örnek verelim. Mesela: (اِنْفَشَلَ) lafzı manası açık, anlaşılır manasında iken çokça kullanımı sonucu mana kayması gerçekleşmiştir. Örneğin: "وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ" ..birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider."[466] âyetinde (التَّنَازع) "çekişmek" başarısızlığa sebep gösterilmiştir.(اِمْتِيَاز) lafzı (اِنْفَصَل) ayrılmak manasındadır. Âyet:" وَامْتَازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ " (Allah, şöyle der:) "Ey suçlular!

[464] İbrâhîm Mustafâ v.d, *el-Mu'cemu'l-Vasît,* II/971; Muhammed Revvâs Kal'acî ve Hâmit Sâdık Kuneybî, *Mu'cemu Lugatu'l-Fukahâ,* Dâru'n-Nefâis li't-Tibâati va'n-Neşr va't-Tevzî, yy, 1988, I/491; Mübârek, *a.g.e.* s.211.
[465] Mübârek, *a.g.e.* 212.
[466] Enfâl, 8/46.

Ayrılın bu gün!"" [467]Bu kelime çokça kullanımından ve (اِنْفَصَل) manasıyla bilindiğinden ve bir şeyin diğer şeyden ayrılması manevî olarak onun diğer şeylerden özelliğinden dolayı farklı olmasına sebep olmakta ve daha sonraları bu manaya eklenen temyiz (التَّمْيِز) manası ile fazilet ve seçiş lafzı olan (رُجْحَان) manası baskın çıkmıştır.[468]

b-Harici Sebep: Toplumsal ve psikolojik olarak ikiye ayrılmaktadır:

1-Toplumsal Sebep:

En başında kültür gelmekte ve fikirsel kültür mirası ön plana çıkmaktadır. İnsanın çevresinde gördüğü eşyalara verdiği tepkimenin değişime uğraması sonucu farklılaşmakta ve gelişmektedir. Bazı kelimelerin ölmesine, bazılarının ise yeniden doğmasına sebep olmaktadır. Bunlar ise; din ve mezhep farklılıklarından etkilenmektedir. Yeni kelimeler ve ıstılahlar dile girmiş olmaktadır. Örnek: (الايمان) (الحَرَامُ) (الحَلاَلُ) (الاخِرَةُ) (الدُّنْيَا) (التَّقْوَى) (التَّيَمُّمُ) (الكَفَّارَةُ) (التَّوْبَةُ) (الجِهَادُ) (الزَّكاة) (الصَّلاةُ) (الفِسْقُ) (النِّفَاق) gibi kelimelerde İslam dininin etkisiyle yeni manalar kazanmıştır.[469]

2-Psikolojik Sebepler:

Toplumsal adetler, haya, uğursuzluk, hayra yormak gibi şeyler psikolojik etkenler birçok kelimeden uzaklaşmaya ve kelimeleri değiştirmeye yönelterek değişime sebep olmaktadır. Mesela: İnsan cisminin bazı organlarının ve fiillerinin, bazı hastalıklar ve hayvanları bildiren kelimeler, kullanılması yasaklanmış veya kullanımı azalmıştır. Örneğin: Araplar (البَصِير) kelimesini (الاعْمَى) kör için,(السَّلِيم) kelimesini yılanın ısırdığı kişi veya çöl için kullanmıştır. Kör için (الكَفِيف) kelimesini de kullanmıştır. (اليُسْرى) (اليَسَار) kelimelerin isimlendirilmesi cihet ve el manasında kullanılır iken bu kelimeler uğur ve hayır için sebep kılınmıştır. (يَمِين) kelimesi ise hayır işlerine vesile

[467] Yâsin, 36/59.
[468] Mübârek, *a.g.e.* s.213.
[469] Mübârek, *a.g.e.* s.214.

olduğundan daima güzel şeyleri çağrıştırmaktadır. Aynı şekilde yabancı dillerin ana dile olan etkileri de lafızların manalarının değişim ve gelişimine etki de bulunmuştur.[470]

Arapça dışında bazı dillerde Arap harflerinden daha çok hece harflerinin olduğu görülmekte ancak sınırlı harf mahreçleri ve dar telaffuz mekanları ve kısa kademeli olmaları konuşmacıyı yormaktadır. Örneğin: Çoğunluk harflerin dudak bölgesinde toplanma veya boğaz bölgesinde toplanması gibi. Bu seslerin sınırlarını daraltmakta ve ses düzenini bozmakta ve seslerin birbirleriyle olan uyumunu ve harflerin dağılımının uyumlu olmasını engellemektedir. Arapça'nın bu yönden şanslıdır. Sesler ile harfler arası kademeler geniş ve çeşitli mekanlarda eda edilmekte, tabiattaki ses çeşitliliği ve uyumu Arap dilinde de hissedilmektedir. Araplar bir kelimede harflerin dağılımı ile ses dağılımını musiki eda eden kişi gibi uyumlu kılmaya çalışmışlardır. Mütekaddimun dilciler bu noktaya dikkat çekerek bazı ses kanunlarını çıkarmışlardır. Bu duruma açıklık getiren ve *" el-Hasâîs "*kitabında açıklayan İbn Cinnî bunun sebebini (الاسْتِثْقَال) olarak açıklamış ve birbirlerine yakın harflerin bir kelimede bulunmamasının gerekliliğini savunmuştur. Örneğin: (سص) (صن) (طَت) (تط)(قج) (جق) (كق) (قك) (كج) (جك)gibi kelimeler ile (أَهْل) (أَحَدٌ) (أَخ) gibi kelimelerinde ağız harfleri ile boğaz harflerinin bir arada gelmesiyle oluşan telaffuz zorluğuna dikkat çekmiştir. [471]

Arap harflerinin mertebelerine ve türlerine baktığımızda hece harflerini oluşturan sesli harfleri en sabit, kuvvetli ve kelimenin hal değişimleri karşısında yerini koruyan, tasrîf, sıygadan etkilenmeyen harfleridir. Med harfleri ise en zayıf ve sabit olmayan, istikrarsız harfleridir. Bu harfler asıl mananın çeşitlenmesine, farklı, ince manalar oluşturmasına yarayan yardımcı harflerdir. Kelimelerin aslında bulunan ve müstakil bir manayı veren (و) (ي) gibi harflerin bulunduğu (وَعَدَ) (جَفا) (باعَ) (رَمَى) bu gibi kelimelerdeki med harfleri hazfedilmeye açıktır ve tasrîf edildiklerinde hazfe uğrarlar ve illet harfleri olarak isimlendirilirler.[472]

Arapça kelimelerinin bir şekli ve ona uyumlu bir ruhu vardır. Şekli, kelimenin ses maddesine dayanır. Kelimenin öğeleri kendi çeşidine göre değişir. Örneğin: (قَطَع)

[470] Mübârek, *a.g.e.* s.216.
[471] Mübârek, *a.g.e.* 2.251.
[472] Mübârek, *a.g.e.* s.256-257.

fiilinin tasrîf edilmesi ve türetilmesi sonucu (أَقْطَع) (قَاطِع) (تَقَطَّعَ) (تَقَاطَعَ) (اِنْقَطَعَ) (اِقْتَطَعَ) (اِسْتَطَعَ)'ye dönüşmüş, tasrîf edilmesi, müştâk kılınması, mastarlar, tasğir v.b. işlemlerle 150'ye yakın kelime elde edilmiş olur. Bu kadar kelimenin oluşturulması maddelerinin tek bir asıl olana dönmesine bağlıdır. Bütün bu kelimeler şekil ve mana yönüyle ortaklık kurmuşlardır.[473]

Arapça dilinin iştikâk özelliği ve sabitliği kelimelerin asıl maddelerinin tarih boyunca açıkça görülmesine vesile olmuş, Arapça olmayan yabancı veya garib kelimelerin Arapça'dan ayıklanmasını kolaylaştırmıştır. Kelime lafzının manayla bağı kopmuş ise bu kelimenin Arapça olmadığı kanaati kuvvetlenmiş olur ve bu kelimelere tedbirli bakmak gerektiği ortaya çıkar. Örneğin: (اِقْلِيد) kelimesi (مِفْتَاحanahtar) manasında kullanılır. Çoğulu (مَقَالِيد) gelir ve maddesi (قَلَدَ) 'dir. Ancak (قِلَادَةٌ) ve (تَقْلِيد) kelimelerininmanaları (مِفْتَاح) manasına uyumsuzdur ve bu kelime Yunanca'dan Arapça'ya girdiği anlaşılmış olur. Buna benzer (فِرْدَوس) (كُوب) (اِسْتَبْرَق) gibi kelimeler vardır.[474]

Arapça kelimelerin vezinleri ile delâletleri arası uyumun sıkı olduğu bir gerçektir. Örneğin: (فَعَّال) vezni ism-î fâilin mübalağası için geldiği, ikinci harfin şeddeli getirilmesi şiddete ve çokluğa delâlet etmekte ve med harfi olan (ا) harfinin ise bu işin hariçte uzamasına delâlet eder. Ancak; (فِعِّيل) vezninde de şeddeli bir harf gelmiş ve şiddet ve çokluk manasını kazandırmış, fiil o failin lâzimîsıfat manasını çağrıştırmıştır. Ancak (ي) harfi harici delâlet yerine nefsî ve dahili işi göstermektedir.[475]

(صَدِيق) (خِرِّيت) (سِكِّير) gibi kelimeler dahili ve nefsi sıfatlara delâlet etmektedirler. Bu özellik Arapça lafızların ayırıcı bir özelliğidir. Şairler, yazarlar lafız ve mana arası musiki özelliklerini bildiklerinden konu ile kelâm arası nağmelerin uyumuna dikkat

[473] Mübârek, *a.g.e.* s.266.
[474] Mübârek, *a.g.e.* s.272.
[475] Mübârek, *a.g.e.* s.274.

etmişler ve bu durumun sanatsal özelliklerini öne çıkarmışlardır. Nabiğa (ö.18/604)[476] 'nın aşağıdaki beytine baktığımızda sanki dinleyeni ruhsal inceliğe ve sevginin sevgilide bıraktığı izi hissetme fırsatı sunmaktadır. Bunu ise yumuşak harflerle ve çokça med harflerini kullanarak beytine yaymakla sağlamış ve lafızların terkibinde de başarılı olmuştur. Beyit şöyledir:

نَعَمْ وَنِسْأَلُ هَا عَنْ بُعْضِ أَهْلَهَانُحْيِيها لَيْلى مِنْ الدَّارِ اِلى مِيلُوا

"Leyla ile eve yönelin ve Leyla size hayat versin. Ve uzaktan Leyla'ya ailesini sorâlim nasılmışlar."[477] Buhtiri'nin [478]naklettiği ve avına emici dişlerini soğuktan ve açlıktan titreyen çenesini geçirmeye çalışan kurt tasvirini yapmak için lafızları ona göre terkip etmiş, harflerin nağmelerini ona göre seçmiştir. Beyit şöyledir:

عَوَى ثُمَّ أَقْعَى فَارْتَجَزْتُ فَهِجْتُهُ ... فَأَقْبَلَ مِثْلَ الْبَرَقِ يَتْبَعُهُ الرَّعْدُ

"Uludu, sonra kalktı yavaş yavaş gizlenerek saldırdı, gürleyip şimşek çakar gibi önüne geçti."[479]

Bu durumun en mükemmel örneklerini Kur'ân-ı Kerim'de görmekteyiz. Atların savaş meydanına koşuşu ve meydandaki hareketlerini tasvir için lafızlarda ona uymuştur:" والعَادِيَات ضَبْحا"[480]Ateşe müstehak olan kişinin hasretine işaretle şöyle bir tasvir vardır:" فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيَهْ وَلَمْ أَدْرِ مَا حِسَابِيَهْ يَا لَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَ " Kitabı kendisine sol tarafından verilen ise şöyle der: "Keşke kitabım bana verilmeseydi." "Hesabımın ne olduğunu da bilmeseydim." "Keşke ölüm her şeyi bitirseydi.""[481]

et-Te'rîb olarak isimlendirilen ve Arapça'ya girmiş olan yabancı kelimelerin çok az olduğu, başka dillere Arapça'dan giren kelimelerin daha çok olduğu görülmektedir. Bunun sebebinin Arap coğrafyasının çetin iklim şartlarının sonucu dışarıyla ilişkisinin düşük kalması, kabile ve milliyetçilik hislerinin İslam'dan önce çokça ön plana getirilmesi yabancı kelimelerin girişine engel olmuştur. Yabancı kelimelerin

[476] Ziyâd b. Muâviye b. Dibâb Nâbiğâ ez-Zuyyânî. Birinci tabaka Cahiliyye dönemi şairlerindendir. Birçok şiiri bulunmaktadır. Şiirlerinin toplandığı divânı vardır. Bkz. ez-Ziriklî, *a.g.e.* III/53.
[477] Hasân b. Abdullah Ebû Hilâl el-Askerî, *Divânu'l-Meânî,* Dâru'l Ciil, Lübnân, ts, I/218.
[478] el-Velîd b. Ubeyd b. Yahyâ et-Tâî el-Buhtirî. Şiirleri *Selâsilu'z-Zeheb* olarak isimlendirilmiştir. *Divânu'ş Şiir, Kitâbu'l Hamâse* gibi kitapları vardır. Bkz. ez-Ziriklî, *a.g.e.* VIII/121.
[479] el-Askerî, *a.g.e.* II/135; Mübârek, *a.g.e.* s.283.
[480] Âdiyât, 100/1.
[481] Hâkka, 69/25-27.

çoğunluğunu maddî anlamlara delâlet eden kelimelerin oluşturduğu, manevî durumları bildiren kelimelerin yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Maddî yaşamda kullanılan ve ticaret hayatı, ekonomik, iktisadî ve idârî hayata dair bazı kelimeler, hayvan, yemek, giysi v.b. isimlerin girdiği görülmektedir. Örneğin: (طَيْلَسَان) (القُلْنسُوَة) (سُكَّر) (سِرْدَاب) (دِيوَان) (اِسْتَاذ) (كَاغِد) (مَهْرَجَان) (نَمُوذَج) (بَرْنَامَج) (جُوسُق) (كَعْكَه) (بَاشِق) (بُسْتَان) (بَنَفْسَج) (نِرْجِس) (يَاسَمِين) (جَوْهَر) (فَلْسَفَةٌ) (قَانُون) gibi kelimelerin Farsça, Yunanca, Türkçe v.b. dillerden girdiği anlaşılmaktadır.[482]

Arapça'dan diğer dillere geçen ve İslâm dininin tesiriyle çoğunluğunu manevî mefhumlar, şer'î istilahlar, ahlakî ve nefsî ibareler oluşturmaktadır. Yabancı kelimelerin çoğunluğu Arapça'ya has sıyga kalıplarına uydurularak değiştirilmiş ve harfleri buna göre şekillendirilmiştir. Örneğin: (بِنَفْشه) (بَرْنَامَه) (كِلِيدا) (نَبْهَرَه) kelimeleri Arapçaya (بَنَفْسَج) (بَرْنَامَج) (اِقْلِيد) (بَهْرَج)olarak harfler azaltılarak, harf ziyade edilerek veya yabancı harflerin değiştirilmesiyle Arapça'ya uyumlu hale getirilerek girmiştir. Örneğin: (بَالُود) (يَرَادَايس)(يَزْنَده) gibi kelimeler (فَالُوج) (فَزْنَد) (فِرْدَوس) kelimelerine dönüşmüş ve yine (شَكَرَ) (شَلْوَار) (كَاوُوس) (جَك) kelimeleri harfler kalb (çevirmek) edilerek (سُكَّر) (سِرْوَال) (قَابُوس) (صك) dönüşmüştür.[483]

Arapça'da varlıkların sınıflandırılmasına baktığımızda çok ince bir yol izlendiği, her bir sınıfın bütün fertlerini içine alacak genel bir sınıflama, bundan sonra bu genel sınıflama içinde özel sınıflamanında hissî ve manevî yönlere dikkat çekilerek yapıldığı görülmektedir. Bu sınıflama işinin İslâm'dan önce temellerinin atıldığı, İslâm'ın doğuşuyla daha titizlikle yapıldığı görülmüştür. Arapça'da mevcudâta delâlet eden (عَالَم) ve (عَالَمِين) lafızları bütün yaratılanlara delâleti vardır. Sonra bu yaratılanların mevcudiyetinin hislerle kavranılanlarına (عَالَمُ الشَّهَادَة) denilmiş, hislerden uzak, ğaybî

[482] İbn Manzûr, *a.g.e.* I/5; Mübârek, *a.g.e.* s.296.
[483] Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Dureyd el-Ezdî, *Cemheretu'l-Luga,* thk. Remzî Munîr Ba'lebekî, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, yy, 1987, III/1326; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.* I/564; ez-Zebîdî, *a.g.e.* XVI/351; Mübârek, *a.g.e.* s.299.

olanlarına da (عَالَمَ الغَيْب) denilmiştir. Bu iki lafızda Kur'ân'da geçmektedir. Yine (الوُجُود) (العَدَم) (مَكَان) (زَمَان) (دَهْر) (أَبَد) (الازل) kelimeleri kullanılmıştır. Mevcudatta çeşitlerine ayrılarak (النَّبَات) (حَيَوَان) olarak ayrılmıştır. Hayvanlarda sınıflarına göre (الانْسَان) (الوُحُوش)(الطَّير) olarak isimlendirilmiştir. Yine bu sınıflamaya ek olarak insan dışında kalan hayvanlar (السِّبَاع) (الهَوَام) (السَّوام) (الحَشَرَات) (الجَوَارِح) gibi sınıflamaya gidilmiştir. Ahlakî ve hissî kavramlar (المكَارم) (المَثَالِب) (الفَرَح) (الحُزْن) gibi lafızlar türetilmiştir. Yine manevî kavramlar da sınıflandırılmış (السُّرُور) (حزن) (غَضَب) (كبر) (حب) (بغض) (غَيْرَةٌ) (شَمَاتة) (حلم) (بَاطِل) (الحَقُّ) (الظُّلْمُ) (العدْلُ) (البِرُّ) (الاحسَان) (بَغَل) (كَرَم) (جبن) (شَجَاعةٌ) gibi kelimeler.[484]

Arapça bazı kelimeler çok ince, farklılıklarla aynı genel manaya umum ve husus yönünden birçok kelime delâlet ettiği görülmektedir. Mütekellim hangi dilde olursa olsun muhatabına kendisinin istediği has manayı hakiki olarak nakledemez. Çünkü mütekellimin kendine has cüz'i ve ince detayları vardır. Bunları muhataba tam manasıyla aktarmak imkansızdır. Çünkü dil umumiyet bildiren lafızların bütün kişiler için ortak manada bulunmalarını sağlamaya çalışır ve genellik ifade eder. Bir kişi (قَعَدْتُتَحْتَ الشَّجَرَةِ) ve (رَكِبْتُ السَّيارَةَ) veya (حَزِنْتُ لِخَبَرٍ مولِمٍ) cümlelerinde muhatab ağaç kavramının işâret ettiği şekli tasavvur eder veya oturuş şeklini veya hangi araba olduğunu bizatihi bilemez. Aynı şekilde hüzün derecesini ve haberin hakikatini tam olarak kavrayamaz. Çünkü bu lafızlar genellik ifade eder. Bunların altında birçok çeşit ve fert bulunur. Diller eşyaların tasviri konusunda birbirlerinden ince tasvir, haller ve hisler bakımından çok farklılık gösterirler. Örneğin: (المشْيُyürümek) fiilinin genel bir anlamı vardır. (دَرَجَ) fiili küçük çocuk yürüyüşüne, (وَحْبَا) emzikli çocuk yürüyüşüne, (حَجَل) bir ayağını kaldırıp diğer ayağıyla yürüyen genç çocuk yürüyüşüne, (خَطَر الشَّاب) canlı ve titreterek yürüyen genç yürüyüşüne, (دَلَفُ الشَّيْخ) küçük adımlarla yavaş yürüyen

[484] Mübârek. *a.g.e.* s.309.

yaşlı yürüyüşüne, (هَدَجٌ) ağır yürüyüş, (رَسَف المقِيد) ayağı bağlı kişi yürüyüşü ve buna benzer (تَبَخْتَرَ) (اخْتَال) (تَخَلَّجَ) (اهْطَع) (هَرْوَلَ) (نَهَادِى) (تأْوَدَ) gibi yürüyüş çeşitleri vardır.[485]

(نَظَر) Fiili genel olarak bakmak manasına gelir. (رمقه) Dört gözle, pür dikkat bakmak, (لَحْظَة) göz ucuyla bakmak, (لَمْحَةٌ) acelece bakmak, (حَرْجَه) sinirli bakmak, (شَزْراً) düşmana bakmak, (اسْتَكْفَه) ve (اسْتَشْرَفَه) elini yana getirip güneşten koruyarak bakmak, (حَدَق) çok dikkatli bakmak, (تَصَفَّح) kitaba, hesaba doğrumu, yanlış mı? diye bakmak gibi çeşitli kelimelerle ifade edilir. Yine (الطَّيَرَان) lafzının genel manası uçmaktır.(الرَّف)(الاسْفَافُ) (التَّحْلِيق) (التَّرْوِيمُ) (الرَّفِيفُ) gibi kelimeler uçuş çeşitlerine delâletleri vardır. (الصَّوْتُ) Genel manası sestir. (الصَّخْبُ) (الصُّرَاخُ) (الصُّيَاحُ) (الهَمْسُ) (النَّغْمُ) (الزَّنْزَنَةُ) (الزَّكْزَكُ) (الرِّزُّ) (الفَحِيح) (الشَّهِيقُ) (الزَّفِيرُ) (الرَّنِينُ) (الهَمْهَمَةُ) (الهَتَافُ) (الضَّوْضَاءُ) (الغَمْغَمَةُ) (اللغْطُ) (الهِرَّةُ) (الهَدِيرُ) (النَّعِيق) (الغَطِيط) (الشَّخِيرُ) (الكَرِير) (القَرْقَرَةُ) gibi kelimelerde ses çeşitlerine delâlet eder. Buna benzer deve, at, kuş, böcek, su, ateş gibi şeylere delâlet eden birçok kelime vardır.[486]

Elbise manasına gelen (الثَّوبُ) kelimesinin birçok çeşidine delâlet eden (الشَّفَّ) (المنَيِّرُ) (المشَطَّبُ) (المسَيَّرُ) (المعَمَّرُ) (المعَرَّجُ) (المهَلَلُ) (المكَعَّبُ) (المخَيَّلُ)gibi kelimeler vardır.الغَلاَلَةُelbise altında giyilen ince ve dar olan elbiseye, المِبْذَلَةُkişinin evinde giydiği elbise. (القَطِيفَةُ) (المنَامَةُ) uykuda giyilen elbiseler gibi. Bu konuda Seâlebî'nin[487] küçük çaplı kitabı ve 17 ciltten oluşan ve bütün mevcudatın çeşitli türlerini ele alıp sıfatlarını bildiren hayvan, alet, eşya, nebat isimlerini verip mana ve delâletlerini açıklayan İbn Side'nin *" el-Muhassas "*eserlerini örnek verebiliriz. Duygu ve his bildiren lafızlar çokça bulunur ve tabir edilme yönüyle ince ve doğru kelimeler seçilmiştir. Örneğin: Yiyecek ve yemeğe ihtiyaç derecesine göre kelimeler hafif olandan şiddetli açlığa göre dizilen kelimeler

[485] Abdulmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-Seâlebî, *Fıkhu'l-Lugati ve Sırru'l-Arabiyyeti,* thk. Abdurrezzâk el-Mehdî, İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, 1. Baskı, 2002, ts, I/136.
[486] Mübârek, *a.g.e.* s.313.
[487] Abdulmelik b. Muhammed b. İsmâîl Ebû Mansûr es-Seâlebî. Arap Dili ve Edebiyatı imamlarındandır. *Fıkhu'l-Luga, Sihru'l-Belâga, Sirru'l-Edeb* v.b. kitapların müellifidir. Bkz. ez-Ziriklî, *a.g.e.* IV/163.

bulunmaktadır. (الجُوع) Genel olarak açlık bildirmektedir. Ondan sonra açlık şiddetine göre (سَغَب) (غَرَس) (طَوَى) (مَخْمَصَةٌ) (ضَرَمُ) (سُعَار) gibi kelimeler kullanılmıştır. Yine suya duyulan ihtiyacın şiddetine göre (عَطَشٌ) (ظَمَأُ) (صَرى) (غُلة) (الأوَام) gibi kelimeler getirilmiştir. Sevinç manasının merhaleleri şöyle sıralanmış: (سُرُور) (الابْتِهَاج) (الاسْتِبْشَار) (الطَّرَبُ) (الغِبْطَةُ) (المَرَحُ) (الفَرَح) (الارْتِيَاح) gibi kelimeler getirilmiş, hüzün manasına delâlet eden kelimeler ise (الأسَفُ) (الحَسْرَةُ) (التَّرَحُ) (الغَمَمُ) (الكآبَةُ) (الوَجوُم) (الأسَى) (الكَرْب) (البَثُّ) (الكَمَدُ) (الحُزْن) ve öfke bildiren kelimeler ise (الغَضَبُ) (السَّخْطُ) (الغَيْظُ) (الحَرد) (الحَنَقُ) v.b.[488]

Arapça'da bazı kelimelerin vasfedilmesinin yolunun başka kelimelerin bu vafedilen kelimelerle mutabık olarak seçilmiş olması özelliği bulunur. Örneğin: Bir şeyin şiddetini vasfetmek için örneğin rüzgarın şiddeti için (رِيحٌ عَاصِف), soğukluk için (بَرْدٌ بَشَرَةٌ) (ثَوْبٌ لَيِّن) (فِرَاش وَثِير) (قَارِس), sıcaklık için (حَرٌّ فَالِح) denilmiştir. Yumuşaklık vasfı için (نَاعِمَة) (غُصْنٌ لَدن) gibi kelimeler gelmiştir. Doluluk manasının vasfı derecesine göre (كأسٌ مَجْلِسٌ غَاص) (فَاكٌ مَشْحُون) (وَادٍ زَاخِر) (نَهْرٌ طَافِح) (بَحْرٌ طَام) (دِحَاق) gibi kelimeler getirilmiştir. Boşluk bildirmek için (قَلْبٌ فَارِغ) (دَارٌ خَاوِيَة) (أَرْضٌ قَفِر) kelimeler getirilmiştir. Yenilik vasfı için (ثَوْبٌ جَدِيدٌ) (لَحْمٌ طَرِي) (شَرَابٌ حَدِيث) (شَبَاب غَضٌّ) (رَفْعُ الثَّوْبِ) (رَأَبُ الانَاءِ) kelimeler getirilmiştir. Maharet ve hüner vasıfları için (صَانِعٌ مَاهِر) (خَطِيبٌ مُصَقَّع) (كِتَابٌ بَارِع) (طَبِيبٌ سلاف) (لباب البر) (خُلاَصَةُ السمن) (صَفْوَةُ الشَّرَاب) (نَطَاسي) kelimeleri gelmiştir. Öz ve saflık için (وَاسِطَة القِلادة) (مُخُّ العَظم) (لب الجَوز) (العصِير) kelimeler getirilmiştir. Hakikî veya mecâzî yükseklik için (بَاذِجَمْجُمٌ) (جَبَل شَامِخ) (جَبَل شَاهِق) (نَخْلَةٌ بَاسِقَة) kelimeleri seçilmiştir.[489]

Arapça'da bu tahsisleştirme olayının kelimelerin sıfat, izâfe, isnâd yoluyla oluşturma kelimeleri tabir etmede ince düşünüldüğünün delillerindendir. Böyle bazı kelimelerin ve durumların tahsisleştirilmesi zengin manalara kapı aralamaktadır. (بَاسِق)

[488] Mübârek, *a.g.e.* s.314.
[489] el-Cevherî, *a.g.e.* VI/2515; İbn Manzûr, *a.g.e.* II/196; Kuneybî, *a.g.e.* I/487; Mübârek, *a.g.e.* s.315.

kelimesi uzun manasında yükseklik manasını da verdiği için ağacın suretini (görüntüsünü) birlikte daha güzel vasfetmektedir. Mütekellim muhatabına bu ince manaları nakletmesi için lafızların güzel bir şekilde tertib edilip duruma mutabık kelimeler seçilir. Çoğunluk lafızlar tahsis kılınıp belirli delâletleri bulunur.[490]

Günümüz dilcilerinin bazıları çokça kullanılan bazı kelimelerin Arap sözlüklerinde bulunmayışını delil göstererek kullanılmasına karşı çıkmışlardır. Örneğin: (التَّطَوُّرُ) (الفَنَّان) kelimeleri gibi. Bu görüş bilgi eksikliğinden doğan bir yanlış görüştür. (التَّطَوُّر) kelimesi bu asırda türetilmiş ve (طَوَر) kelimesinden alınmış olup (تَفَعَّل) vezninde gelmiştir. Yine (حَجَرَ) kelimesinden (تَحَجَّر) kelimesi türetilmiştir. Bu ve benzeri kelimeler yeni tabir çeşitlerine yol açmıştır. Bazı kelimeler çokça kullanıldığı halde yanlış telaffuz edildiği görülmektedir. Dilbilgisi zayıflığı, yabancı kelimelerin çoğalması ve fâsih Arapça'nın yerine (لُغَةُ الدَّرِجة) diye adlandırdığımız halk dilinin, lehçelerin yoğun biçimde kullanımı bu yanlışlara sebep olmuştur. Mesela: (الطَّقُوس) kelimesinin Arapça'daki karşılığı (المَناسك) veya (المَشَاعر) kullanılmaktadır. (كَرَّسَ) Lafzının kullanımı fâsih değildir, kullanılmaz. Ancak (كَرَّس) lafzı yerine (الانْكِرَاستemel atma) lafzı kullanılır ve manası (الانْكِبَابuğraşmak) gelir. (كَرَّسَ جُهُودَهُ لِعَمَلٍ كَذا) (Bir iş için bütün gücüyle çabaladı) cümlesinin düşük olduğu, onun yerine (جَمَعَهَا أَوْ قَصَرَهَا عَلى كَذَا أَوْ اِنْكَبَّ عَلى كَذَا أَوْ اِنْصَرَفَ اِلَيْهِ) (bunun için onu topladı veya has kıldı veya çabasını ona yöneltti, ona doğru yöneldi.) gibi manalar verilir. (الصُّدْفَةُ) lafzının kullanımı yanlıştır. Doğrusu (المِصَادَفَةُ) 'dur. (صَدَفَ) doğrusu (صَادَفَ) 'dir. (تَمَعَّنَ) lafzının doğru kullanımı (أَمْعَن) 'dir. (نَضِجَ) (يَنْضَجُ) (نُضْجًا) gelir, mastarı (نُضُوجًا) gelmez.[491]

Sıyga kullanımında bazı yanlışlıklar olmaktadır. Örneğin: (مُدِير) kelimesinin (مُدَرَاء) ve (مُفْتِي) kelimesinin (مُفاتِي) olarak çoğul yapılması yanlıştır ve vezinleri (مُقِيد) (مُقِيم)

[490] Mübârek, *a.g.e.* s.318.
[491] İbn Manzûr, *a.g.e.* XIII/409; Ahmed Enver Seyyid Ahmed el-Cundî, *el-Meârikı'l-Edebiyye,* Mektebetu'l-Ancelû el-Misriyye, Mısır, 1983, I/515; Mübârek, *a.g.e.* s.330.

(مُرِيد) gibi cem'î müzekker sâlim olarak çoğulları yapılır ve (مُدِير) lafzının çoğulu (مُدِيرُون) gelir. Yine (مُفْتِي) lafzı (أَفْتَى) fiilinden türeyerek (مَفْعِل)ism-î fâilinin çoğulu olan (مُفْتِين) gelir. (مُشْكِلَةٌ) lafzı (أَشْكَلَ)'den gelerek (مُشْكِلاَت) olarak çoğul yapılır. Çünkü (مَفْعَل) vezninin çoğulu (مَفَاعِل) gelmez. Ancak çok nadir bazı kelimeler gelmiştir. (مَرَاضِع) (مَطَافِل) (مَسَاكِن) gibi. (بَاع) (صانَ) (قَاد) fiillerinin ismi mefûl'leri (مَبِيع) (مَصُون) (مَقُود) gelir. (مُبَاع) (مُصَان) (مُقَاد) gelmez. İsm-i mekân (صَاف) fiilinin (مَصِيف) gelir. (زَهْر) lafzının çoğulu (أَزْهَار) gelip (زُهُور) gelmez. (الوَادِي) lafzının çoğulu (أَوْدِيَةٌ)'dir, (وِدْيَان) olarak gelmez. Bazı kelimeler asıl kullanılması gereken yerler dışında kullanıldığında hatalar oluşur ve belâgat ve dil kuralları ihlâl edilmiş olur. Örnek: (تَنَفَّسَ الصُّعَدَاء) cümlesi hatalıdır. Doğrusu: (تَنَفَّسَ الإِنْسَانُ فِي الصُّودِ) 'dır. Cümlenin manası: (لَقِيَ شِدَّة و عُسْرا):Çok zorluk ve meşakkatle karşılaştı. (الصُّعَدَاء) mastar olup (الصُّعُود) manasındadır. Çoğu kişi (الصُّعُود) lafzının manasını (الصُّعَدَاء) olarak vermektedir. Bu ise mananın (الرَّاحَةُ واليُسْر) "rahatlık ve kolaylıklarla karşılaştı" olarak algılanmasına sebep olur. (العَائِلَةُ) Lafzı (عَائِل) kelimesinin müennesidir ve manası (الفَقِير) manasındadır. Çoğu kişi (العِيال) veya (الاسْرَةُ) olarak "aile" manasında kullanır.[492]

Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere kelimeyi oluşturan harflerin ses ve mekan değişikliğinin manayı nasıl etkilediği görmüş olduk. Şimdi kelimenin doğrudan şekliyle alakalı ve vezinler aracılığıyla gerçekleştirilen değişiklikleri inceleyip mana ve lafız yönüyle etkilerini araştıralım:

1.2.1.1.8. Sıyga ve Vezinleri Belirleme Metodları

1.2.1.1.8.1. İştikâk

Sözlükte bir şeyi ikiye ayırmak, yarım bırakmak, yarısını almak manasına gelir. Istilâhi manası ise aralarında yapı ve anlam bakımından ilişki bulunan ancak sıyga yönüyle farklılık olacak şekilde bir kelimeden başka bir kelime türetilmesine denir.

---

[492] İbrâhîm Mustafâ v.d, *el-Mu'cemu'l-Vasît,* Mecmeu'l-Lugati'l Arabiyye, *el-Mu'cemu'l-Vasît,* II/640; Mübârek, *a.g.e.* s.334.

İştikâk üç kısımda incelenir:

İştikâku Sağir: (Küçük İştikâk): Müştâk ve müştâkun minhu harfleri ve bunların tertibi arasında ilişkinin bulunmasıdır. Misal: ضَرَبَ ضَرْبٌ , كَسَرَ كَسْرٌ gibi.

İştikâku'l-Kebir: (Büyük İştikâk): Müştâk ve müştâkun minhu lafzında ve manasında ilişkinin bulunması, ancak harflerin tertibi arasında ilişkinin bulunmaması durumuna denir. Misal: جَذَبَ جَبْذٌ gibi.

İştikâkul Ekber: (En büyük İştikâk): Müştâk ve müştâkun minhu sadece harflerinin mahrecinde ilişkinin bulunmasıdır. Misal: نَهَقٌ نَعَقٌ gibi. Manaları farklı olan bu kelimenin mahreçlerinde tam bir ilişki vardır. İştikâku Sağir denilen küçük iştikâkkıyâsîdir. Kâide üzerine yapılır. Diğer iki iştikâk ise semai olup belirli bir kâidesi yoktur.[493]

1.2.1.1.8.2. Kelime Vezinlerinin Bulunma Metodları

1-İ'lâl ve kalb metodu: Mesela:قَالَ بَاعَ fiillerinin فَعَلَ vezninde olduğunu ve خَافَ هَابَ fiillerinin ise فَعِلَ vezninde olduğunu, aslına rücu ettirilerek vezninin bulunma metodu**.**

2-İ'lâl ve nakl metodu:يَصُونُ fiili يَفْعَلُ ve يَبِيعُ fiili ise يَفْعِلُ vezninde gelir.

3-İlal, nakl ve kalb'in birlikte yapıldığı metod:يَخَافُ يَهَابُ fiillerinin vezninin يَفْعَلُ olması gibi.[494]

4–اِفْتِعَال İftiâl veznindeki *ta* harfi ve benzerlerinin ibdâl metodu:اِسْطَبَرَfiilinin اِفْتَعَلَvezninde geldiği gibi. Vezinde bulunan ت harfi ibdâl edilerek طَ harfine dönüştürülmüştür.

5-İdğam metodu شَدَّ مَدَّ fiillerinin vezni فَعَلَ ve وَدَّ fiilinin فَعِلَ ve اِشْتَدَّ fiilinin ise اِفْتَعَلَ olması gibi.[495]

[493] Sibeveyh, *a.g.e.* IV/324-325; Talu, *a.g.e.* I/29.
[494] Ali Muhammed, *a.g.e.* s.279.

Konuyu bir tablo ile açıklayâlim:

الكلمة	الوزن الاصلي	الوزن الطارئ
قَالَ	فَعَلَ	فَالَ
قَائِلٌ	فَاعِلٌ	فَائِلٌ
مَقُولٌ	مَفْعُولٌ	مَفُولٌ
مَبِيعٌ	مَفْعُولٌ	مَفِيلٌ
اِسْطَبَرَ	اِفْتَعَلَ	اِفْطَعَلَ

Burada gözardı edemediğimiz gerçek şudur: Verilen örnekler ve onlara benzer getirilebilecek örnekler sıygalardır. Bunlar tasrîfe delâlet eden ve onunla ilişkili vezinlerdir ve bunlar asıl vezinlere uygulanabilecek türdendir. Yeni değillerdir. Kelimede oluşturulan değişikliklerin kelimelerin asıl vezinlerinde bir karşılığı mutlaka vardır. Yeni vezinler yapıdaki değişikliktir ve tasrîfi bir değişiklikle alakası yoktur. Lafızda oluşan tasrîfi bir çeşitliliği gösterir. Delâletle irtibatı vasıtasız olan ise musarrifat dediğimiz yalın birimlerdir, sıyga ve onlara bitişenlerle irtibatlıdır.[496]

Vezinleri asıl ve yardımcı(yeni) olarak sınıflandırdığımız gibi yapıları da aynı şekilde sınıflayabiliriz. Bunu ise değişikliğe marûz kalabilecek bütün kelimelere has olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Asıl mizan ve yardımcı mizanın asıl ve yardımcı yapıyla da sıkı bir ilişki içersindedir. Daha önceden vermiş olduğumuz misallere dönersek kelimelerin asıl şekilleriyle birlikte yapılarında oluşan değişiklik mütekaddimâlimler arasında garipsenecek bir durum değildir. Örneğin:

---

[495] Muhammed Abdulhalık Gadime, *el-Muğni fi Tasrîfi'l-Efâl,* Matbaatu İstikâme, Kâhire, 3. Baskı, 1962, s.34-36.
[496] Ali Muhammed, *a.g.e.* s.281-282.

المبنى الاصلي	المبنى الطارئ
قَوَلَ	قَالَ
قَاوَلَ	قَائِلٌ
مَقْوُولٌ	مَقُولٌ
مَبْيُوعٌ	مَبِيعٌ
اِصْتَبَرَ	اِصْطَبَرَ

Şimdi bizim kelimelerin vezinlerinin bulunma metodları yanında kelime oluşturma ölçülerinin sarf ve nahiv yönünden nasıl gerçekleştiğine dair dil âlimlerinin izlediği dört ayrı ölçüye konumuza açıklık getirmesi açısından kısaca değineceğiz.

1.2.1.1.8.2.1. Kelime Oluşum Ölçüleri

Birinci Ölçü: İmla: (Orthographic Criterion)

Kelimeyi imla ölçülerine dayanarak şöyle tarif edebiliriz: "Sınırlı ve sıralı harflerin örnekler vasıtasıyla yazım alıştırmaları sonucu çıkan ürününe kelime denir. Bu tarife göre sıralı ve yazım kuralları doğrultusunda örnek olarak فَسَيَكْفِيكَهُمْ kelimesi kısımlandırma ve tahlil imkanı olsa bile tekbir kelimedir. Bu ölçüyü şu beyitle açıklanmıştır:

عافتِ الماءَ في الشتاء فقلنا ... برِّديه تُصادفيه سَخِينا

" Kışın ortasında topraktan çıkarılan sıcak bir suya rastlarsın dedik. Ancak su yok oldu. "[497]

Suyûtî bu beyti lahn ve elğaz konusu içinde zikretmiş ve şöyle bir ta'lik yapmıştır: Asıl kelime بَلْ رَدِيَه olarak yazılır. İki kelimenin ayrı yazımı gerekir. Kelimenin aslında yapılanbu değişiklik sınırlarını belirlemedeki farklılıktan meydana gelmiştir. [498]

[497] İbn Hişâm, *Muğnî,* I/373.

İkinci Ölçü: İhtimalli Vakıf Durum Ölçüsü (Criterion of Potential Pause)

Muhkem kelime tarifi şöyle yapılmıştır: Sınırlı cümlenin bir cüz'î olan ve ard arda sıralı olarak geldiğinde vakıf yapılabilen şeye kelime denir. Bunu daha önceki misale dönerek açıklarsak görürüz ki; konuşmacı بَلْ kelimesinde durabilir ve رَدِيَةٌ kelimesi de müstakil bir kelime olarak karşımıza çıkarabilir. Buna göre بَلْ ve رَدِيَةٌ müstakildir denir. Burada kelime üzerinde vakıf yapmamız, muttasil bir zamîre geçiş yapmamamız bir nahiv yanlışı olarak görülebilir.[499]

Üçüncü Ölçü: Delâlet Ölçüsü(SemanticCriterion)

İsminden de anlaşılacağı üzere delâlet tarafına dayanır. Bu ölçüyü Lyons şöyle tarif etmiştir: " Kelime: Belirli bir mananın belirli kâideler kullanılmasıyla oluşturulmuş sesler topluluğudur. Bu tariften yola çıkarak mürekkeb izafe ile oluşmuş kalıpları kelime tarifine almamızı engelleyen bir durum olmadığı anlaşılıyor. Misal: Muzaf ve muzaf ileyhi terkibinde gelen رَسُلُ اللَهِ " Allah'ın Resulü " kelimesi, sıla ve mevsûl terkibinde gelen اَلَّذِي قَامَ " O doğrulan " kelimesi ile tarif edatı (الْ) lafzı bitiştiği kelimeleri zikredebiliriz. Bu tarifle kelimelerde mutasarrıf ve ğayri mutasarrıf açısından bir fark olmadığı anlaşılır. Çünkü burada mana ile sesler zinciri arası ilişkiler ile kâideler kullanımına dikkat çekilmiştir.[500]

Dördüncü Ölçü: Mustakil ölçüler (Bağımsız)

Her bir kelime lügat bakımından önceki ve sonraki kelimelerden bağımsızdır. Yani; ferdi olarak vucudiyeti kendisindendir. Bu kısım için en meşhûr tarifin Bloom Field'in yaptığı şu tarifidir: "Kelime en küçük hür yapıdır."[501] Bu tarife göre حَدَّثَنَا kelimesindeki iki zamîr kelime kabul edilmez. Çünkü onlar bağımsız müstakil değillerdir. Bu tarif bize Arapça'yı tatbik ettiğimizde bazı durumlarda kelimeyi bağımsız saymamızı, bazı durumlarda ise aynı kelimeyi bütünün ayrılmaz parçası saymamızı gerektirecektir هُمْ هُنَّ zamîrleri gibi. هُما zamîri هُما الَّذَانِ أخْرَجْتُهُما cümlesinde bağımsız kabul etmezsek başta geldiği için mübteda, cümleden bağımsız kabul edersek

[498] Ali Muhammed, *a.g.e.* 267.
[499] Ali Muhammed, *a.g.e.* s.268.
[500] Ali Muhammed, *a.g.e.* s.268.
[501] Ali Muhammed, *a.g.e.* s.268.

mef'ulunbih olarak hüküm veririz.Ancak bu iki ölçüyü birleştirmek tek bir luğavi unsurun muayyen bir irab sorununu çözmüş olmamaktadır. Çünkü kelimenin mu'cemi delâleti ile manadelâletinin birlikteliği başka bir yerde i'râb sorununu doğurmaktadır.[502]

Çelişkilerden dolayı bazı dilciler kelimeyi lügat yönüyle tariften uzak durmuşlardır. Başka esaslar bulmaya yönelinmiş ve lugavi yönünü daha fazla içine alabilecek arayışlara girmişlerdir. Kavaid temellerini muhafaza ederek ve genel gayeyi esas alarak, yani manayı koruyarak şöyle bir tarife girmişlerdir: Kelime kavaid yapısı itibariyle asıl değildir. Sonuç olarak bu dilcilerin ulaşmak istedikleri şey kelime terimi yerine,الْمُصَرَّف (bozdurulan, işlenen-morpheme) terimi olduğudur. Bununla *işlevsel ameli ölçü'*ye hizmet etmek amacı güdülmüştür. Musarrif; manası olan, kavaid delâletini içinde taşıyan, belli bir yapı şekli bulunan en küçük birime denir.[503]

Mütekaddimun dil âlimleri kelimeyi tarif ederken ve sınırlarını belirlerken ihtilafa düşmemişlerdir. Kelimenin irabinâ vakıf oldukları için kelimenin tarifi de onlar için kolay olmuştur. Kelimenin sınırlarını zihinlerinde net olarak çizen mütekaddim âlimler, bunun nazari boyutuyla fazlaca ilgilenmemişlerdir. Bazı mütekaddim âlimlerin kelimenin sınırlarını belirleme gayreti içinde oldukları görülmektedir. Cârallâh Zemahşeri (ö.538/) bu yolun ilk öncülerinden sayılır. Kelimeyi şöyle tarif eder: " Müfred bir mana için konulan lafza denir." [504] İbn Hişam (ö.761/) ise: " Müfred kavle kelime denir." [505]demiştir. Buradaki kavl sözüyle manaya delâlet eden lafız anlaşılır.

Nahiv cümle parçalarının tesbiti ve yerleştirilmesi konusuyla daha çok ilgilenirken, sarf ilminin de nahiv ilminden aşağı kalır bir durumu yoktur. Çünkü sarf ilmide bir kelimenin binâsını oluşturan seslerin tertibiyle uğraşmakta ve nahiv ilmine ön hazırlık yapmaktadır. Bundan dolayı İbnCinnî sarfın mahiyeti hakkında "Tasrîf değişmeyen sabit eşsiz kelimelerin bilinmesidir. Nahiv ise değişen hallerin bilinmesidir. Bundan dolayı nahiv ilmini öğrenmek isteyen öncelikle tasrîf ilmini bilmesi gerekir. Çünkü: Bir şeyin içeriğini bilmek devamlı değişken olan şeyin aslını bilmekten zordur.

---

[502] Ali Muhammed, *a.g.e.* s.269.
[503] Ali Muhammed, *a.g.e.* s.270.
[504] Mahmud b. Ömer Carullah Ebûl Kasım ez-Zemahşeri, *el-Mufassa'l bi Şerhi İbn Yâiş,* Alemu'l-Kutub, Lübnân, ts, I/18.
[505] İbn Hişâm, *Şerhu Şuzûru'z-Zeheb,* thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, nşr. Dâru'l-Fikr, s.11; Ali Muhammed, *a.g.e.* s.276-277.

İbn Cinnî kelime binâsına müteallik parçalı delâlet ölçülerine الدِّلاَلَةُ الصِّناعِيَّة (yapay delâlet) olarak isimlendirmiştir.[506]

Lafız ve mana ilişkisinin çok kuvvetli olduğunu savunan Abbâd b. Süleymân el-Mutezili şöyle iddia etmiştir: Lafız ve delâletin birbirleriyle ilişkileri doğaldır. Bir lafız icat eden mucid manasını da düşünür. Böyle olmasaydı isimler kendi müsemmalarına uygun düşmezler ve mercuh olan racihe kıyâs edilemez.[507]

lafız ve mana uyumunu destekler nitelikte İbn Kayyım el-Cevzi bazı manaları sadece onların lafızlarına bakarak kökünü ve asıl harflerini düşünerek ulaşılabileceğini söylemiştir. Örneğin: (الهواء والحجر) Kelimeleri. Burada sadece görünen mana kasdedilmiş olabilir. Abdullah el Alaylı gibi dil âlimleri bunun genel bir kâide olduğunu ve bütün harflerin kendine has mana taşıdığını iddia etmişlerdir. Bunların manasını bilen kişilerin kelimelerin genel manalarını da bileceğini savunmuşlardır.[508]

1.2.1.1.9. Sıyga Farklılıklarının Delâlete Etkileri

Konumuzu bazı örnekler vererek açıklayâlim. İlk örneğimiz " وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ" …zeytin ve nar çıkarırız: (Her biri) birbirine benzer ve (her biri) birbirinden farklı...."[509]âyeti ve "وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ" "....zeytini ve narı (her biri) birbirine benzer ve (her biri) birbirinden farklı biçimde...."[510] Birinci âyette ism-î fâil مُشْتَبِهًا olarak اِشْتَبَهَ fiilinden اِفْتَعَلَ vezninde, ikinci âyette ise ism-î fâil مُتَشَابِهًا olarak تَشَابَهَ fiilinden تَفَاعَلَ vezninde gelmiştir. Âyetlerin ikinci kısımlarında ise ism-î fâiller aynı fiil ve vezinle yani; تَشَابَهَ fiili تَفَاعَلَ vezninde gelmiştir. Burada ince bir vurgu ve ahenk hissedilmektedir. Bunu Sibeveyh" İki veya daha fazla kişinin karşılıklı ve farklı tarafta bir işi yapmak istediklerinde bu sıygayı kullanılabilinir. تَرَامَيْنَا تَضَارَبْنَا تَقَاتَلْنَا Bu fiillerde

---

[506] İbn Cinnî, *el-Hasâis,* III/97; Muhtâr Bin Culu, *Temâsilu'l-Musteviyâtu'l-Lugaviyye ve Eseruhâ fî Tekâmili'l-Luga,* Câmiatu Ebi Bekr Bi'l Kayd Tilmisân, Kulliyetu'l Âdâb ve'l-Lugat, 2014, (Doktora Tezi).
[507] es-Suyûtî, *el-Muzhir fi Ulumil Lugati ve Envaiha,* el-Mektebetul Asriyye, Lübnân, Lübnân, 1987, I/47.
[508] Mustafâ Habîb Şarikân, *Münasebetu'l-Mebânî Li'l-Meâni'l-Arabiyyeti,* Câmiatu Ammâr Süleycil Ağvati Mecelletu'l-Mekâlîd, 2016, I/235-243.
[509] En'âm, 6/99.
[510] En'âm, 6/141.

olduğu gibi. Ancak bazen bu sıygada gelen fiillerin mana yönüyle müşareke (ortak katılım) için gelmez. Teklik kastedildiği ve karşı tarafın tek bir kişiymiş gibi kabul edildiği ortamlarda da kullanılır. Fiilin karşıt tarafları yoktur. Ancak tek vücut olarak aynı iş yapılır." demiştir.[511]

İbn Zübeyr el-Gırnatî (ö.708/) مُتَشَابِهًا ile مُشْتَبِهًا kelimelerini şöyle açıklar:" İki kelime arasında bir fark yoktur. Ancak bunların hakkında düşünen kişi تَفَاعَل vezni ile اِفْتَعَلَ vezninin benzer olduklarını görür. Asıl harfleri شبه'dir. أشبه هذا هذا denir ve bu buna benziyor manasındadır. Aralarında yakınlık ve benzerlik vardır. Bu âyetlerin ilk kısmındaki iki sıyga en hafif sıygalardandır. Bu âyetlerden sonra gelen هُدَايَ fiilinin sıygası ise en ağır sıygalardan sayılır. Bu iki âyet şunlardır: " فَمَنْ تَبِعَ"هُدَايَ .. kim ona uyarsa....."[512] âyeti ile "فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ...kim benim yol göstericime uyarsa..."[513] Görüldüğü gibi bu âyette geçen هُدَايَ kelimesinin tertibi zordur.[514]

İbn Âşûr (ö.1393/), İbn Zübeyr'in görüşündedir. الاِشْتِبَاه ve التَّشَابُه kelimelerinin manalarının aynı olduğunu ve eşanlamlılık taşıdığını belirtmiştir. İkisinin de شَبَهَ fiilinden türemiştir. Birinci âyet hakkında şöyle söyleyebiliriz Sanatsal olarak bir lafzı aynı makamda tekrarlamak hoş karşılanmaz. Çünkü تَشَابَهَ fiilinin ism-î fâili مُتَشَابِه tir. Fiilde vakıf yapmak sesi uzatmaktan yani med yapmaktan daha güzeldir.مُشْتَبِهها sıygası مُتَشَابِها sıygasından daha evladır. Bu fesâhatın güzelliğine delildir. [515]

İkinci Örneğimiz:" لا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ "Şüphesiz bunlar ahirette en çok ziyana uğrayanlardır".[516]âyeti ile " لَا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْخَاسِرُونَ " Hiç şüphesiz onlar,

---

[511] Sibeveyh, *a.g.e.* II/239.
[512] Bakara, 2/38.
[513] Tâhâ, 20/123.
[514] İbn-i Zübeyr el-Gırnatî, *Mullâku't-Te'vîli'l Kat'i bi Zevi'l İlhâd ve't Ta'tîli fî Tevcîhi'l Müteşâbihi Mi'n Âyyi't-Tenzîl,* thk. Saîd el-Fellâh, nşr. Dâru Garbi'l-İslâmî, Lübnân, 2007, s.466.
[515] Muhtâr Bin Culu, *Temâsilu'l-Musteviyâtu'l-Lugaviyye*, s.252.
[516] Hûd, 11/22.

ahirette ziyana uğrayanların da ta kendileridir."[517]âyeti. Birinci âyette ism-i tafdil الْأَخْسَرُونَ olarak gelmiş, ikinci âyette ise ism-î fâil الْخَاسِرُونَ olarak gelmiştir. Âlimler bu iki ayrı sıyganın gelmesinin hikmeti üzerinde ihtilafa düşmüşlerdir. Hatîb el-İskâfî (ö.420/) Hud suresinin 20. âyetinin 19.cu âyetine mana yönüyle takdîm edilip kafirlerin neden azaplarının katlanarak onlara ulaşacağının sebebine işâret olarak görmüştür. İsm-i tafdil öne alınmış, kafirlerin hallerinden haber verilerek onların kendilerinin delâletine ilave olarak başkalarını da saptırarak delâlete düşürdükleri için ve manaya uygunluk amacıyla ism-i tafdil öne alınarak gelmiştir.[518] Nahl suresinin 107 âyetinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "ذَلِكَ بِأَنَّهُمُ اسْتَحَبُّوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَالْكَافِرِينَ "Bu, onların dünya hayatını sevip ahirete tercih etmelerinden ve Allah'ın kâfirler topluluğunu asla doğru yola iletmeyeceğindendir."âyetinde Hatib el-İskâfî kafirlerin delâlet içinde oldukları halde başkalarını da delâlete sürüklediklerine dair bu âyette bir isnad (alamet) olmadığını belirterek azaplarının da kat kat olmasını bildiren bir ism-i tafdil ile gelmemiştir.[519]

Gırnâtî (ö.708/) Hud suresinin 20. âyetinin 19.cu âyete mana yönünden takdîm edildiği görülmektedir demiştir. Aynı şekilde Hud suresinin 17. âyetinde geçen" .. أَفَمَنْ كانَ عَلى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ ..." Rabbi katından açık bir delile dayanan..."Bu âyetin siyakından belirli bir delile ulaşabiliriz. Allah'ın hidâyetine girmiş kişi ile inkar edip, nankör olan ve Allah resulünü yalanlayanlar bir olur mu ? sorusunu sorduktan sonra takip eden âyet:" وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبً " Kim Allah'a karşı yalan uydurandan daha zâlimdir?..... " Bu âyette açık bir tafdil bulunmaktadır. أَظْلَمُ[520] fiili ism-i tafdil olarak gelmiş ve الْأَخْسَرُونَ kelimesi de ism-i tafdil sıygasında gelerek lafızların ve manaların uyumu sağlamıştır. Eğer الْأَخْسَرُونَ lafzı yerine الْخَاسِرُونَ lafzı gelseydi nazım yönünden uyuşmazlık ve siyak yönünden mana kopukluğu olurdu.[521]

---

[517] Nahl, 16/109.
[518] el-Hatîb el-İskâfî, *Durretu't-Tenzîl ve Gurretu't-Te'vîl,* thk. Muhammed Mustafâ Aydın, nşr. Mektebetu Melik Fahd el-Vataniyye, Mekke, 2001, 1.Baskı, II/753; Culu, *Temâsil,* s.253.
[519] İskâfî, *Durretu't-Tenzîl,* II/753.
[520] Gırnatî İbn-i Zübeyr, *Mullâku't-Te'vil,* II/650.
[521] Culu, *Temâsil,* 253.

Sıygalar arası ihtilafların manaya etkilerini araştırdığımızda konumuzu sıyganın hangi görevde olduğu, isim, fiil, mastar veya benzer durumlardaki özelliklerini bulmamız ve ona göre kelime veya cümleye katacağı değişiklikleri görebiliriz. Şimdi bu sıyga çeşitlerini ve etkilerini görelim.

İsm-i Fâil ve ism-i mef'ûl sıygalarının delâlet etkilerine çokça kullanıldıkları için bu sıygaları daha geniş açıklamak gerektiği görülmektedir. Bu iki sıyganın çeşitli yönlerden ihtilaflarını geniş bir şekilde açıklayacağız. Öncelikle ism-i fail ile ism-i mef'ûlün tanımlarını yaptıktan sonra ve farklı sıygalarda gelme şekillerini ve etkilerini açıklayacağız.

1.2.1.1.9.1. İsm-î Fâil

Lugat Manası: Toprak, çamur gibi veya kazma, çukur açma gibi vb. amellerin çokça yapma gücü olan ve sıfâtı gösteren şeye denir. Allah-u-Teala şöyle buyuruyor: "كنا فاعلين" Yapacak olsaydık böyle yapardık."[522] Yani: Yüce Allah istediğini yapmaya muktedirdir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: " وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ " Onlar ki, zekâtı öderler."[523] Yani: Zekatı verenler.

İstilahi manası ise: İbn Hâcib:" Fiilden müştâk olup hudûs (olay) manasında bir işi yapmaya kalkan kişiye denir.[524] İsmî fail'in sabitlik ve hudûs delâleti hakkında ihtilafların olduğu bir gerçektir. Bu konuda çokça görüşlerin ve zıt durumların olduğunu belirterek bunlardan bazılarını ele alıp sonuçlarını anlama delâlet etkileri açısından değerlendireceğiz.

1-İsm'i fâil'in olaya, oluşa ve fâiline delâlet eden şeye denildiğini, aynı şekilde sıfâtı müşebbehe içinde lâzimî fiilden türetilen ve sabitlik manası bulunan şeye de denilmiştir. Bu tariften anlaşılan sabitlik sıfâtı sıfâtı müşebbehenin, hudûsluk ise ism-î fâilin bir sıfâtıdır. Ancak yukarıdan bu yana açıklamalar gösteriyor ki ism-î fâilin sabitlik ve hudûs sıfâtlarında tereddütler devam etmektedir. el-Ezheri: Sabitliliğe delâlet eden sıfâtlar ism-î fâile bitişen sıfâtı müşebbehelerdir. Eğer burada hudûsluk kastedilirse o zaman ism-î fâil vasfı kazanır.[525] Sabitlik delâleti daha çoktur. زيدٌ مُنْطلِق söylersen

[522] Enbiya, 21/17.
[523] Mü'minûn, 23/4
[524] İbn Hâcib, *el-Kâfiyetu fi'n-Nahv,* Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 1985, II/198.
[525] el-Ezherî, *Şerhu't -Tasrîh,* II/41.

اِنْطِلاَق fiili Zeyd'e bitişmiş ve yenilenmeye gerek duymadan, devamlılığına işâret etmeden kelimeden anlaşılır ve sıfâtı müşebbehe manası gibi ayrılmaz bir bütüne delâlet etmiş olur.[526]

Kur'ân-ı Kerîm'de ism-î fâiilin sabitliliğine delâlet eden lafızlar çoktur. حَافِظُونَ سَاجِدُون خَاسِرُون gibi. İsm-î fâiilin hudûs delâleti geneldir. Sabitlik ise ism-î fâile izafe olan karînelerle veya cümlenin siyakıyla gerçekleşir. İsm-î fâile bitişen karîneler lafzî veya manevî olabilir. Lafzî karîneye örnek olarak şu örneği verebiliriz: رَاجِح العَقْلِ burada ism-î fâil fâiline izafe edilmiştir ve sabitlik kazanmıştır. Aynı şekilde: ربط الجأشِ bu cümlenin aslı: رَاجِحٌ عَقْلُهُ ve رَابِطٌ جَأْشَهُ. Bazen manevî karîneler de ism-î fâile bitişerek sabitlik delâleti kazandırır. Örnek: Yüce Allah'ın şu âyeti " مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ " hesap, mükâfat ve ceza gününün maliki"[527] ve يَاخَالِقِ الكَوْنِ sözü gibi. Bu sıfâtlar Allah-u Teala'ya izafe edildiği için ve başkasına da kullanılamadığından sadece Allah'a hastır. Sıfâtı müşebbehe olup ism-î fâillikten çıkmıştır.[528]Vezinler tek başına olaya ve sabitliğe delâlet etmezler. Lafzî veya manevî karînelerin bulunması iltibâsı ve ihtimalleri ortadan kaldırıp ism-î fâil ile sıfâtı müşebbeheyi ayırmamızı sağlar.

İsm-î fâil olaya delâlet etmesi kast edilecek mastar manasını içerir. Olayları göstererek değişimlerin manalarını açıklar. Örneğin: زَيْدٌ قَائِمٌ (Zeyd kalkmıştır) dediğimizde kalkmak fiili Zeyd'in vasıflandığı bir sıfâtı değildir. Ancak faile delâleti ve zatını göstermesi kastedilmiştir. Yani: قَائِمٌ sözümüzle kalkış fiilinin sahibi-zatı anlaşılır. Daha önceki bilgilerimize müracaat edersek isim olan kelimeler sabitlik ve devamlılık bildirdiği bilgisini vermiştik. Şimdi ise ism-î fâilin olaylara delâlet ettiğini ancak sabitlik durumun olmadığını söylememizle nasıl bağlayabiliriz diye bir soru aklımıza gelebilir. Bu soruya şöyle bir cevap verebiliriz: İsm-îfâil fiil ile sıfâtı müşebbehe arası bir konumdadır. Yani o fiil açısından sabitliğe delâlet eder ve fiilden daha devamlı ve

---

[526] el-Cürcânî Ebû Bekr Abdukahir Abdurrahman, *Delâilu'l-İ'câz*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir Ebû Fihr, Matbaatu'l-Medeni, Kâhire, 1992, I/174.
[527] Fatiha, 1/4.
[528] Hasan Abbâs, *en-Nahvu'l-Vâfî,* Dâru'l-Meârif, Kâhire, 1999, III/5, 38, 238-239.

sabitlik bildirir. Ancak sıfâtı müşebbeheye kıyâs edildiğinde ise değişime ve olaylara delâleti daha çoktur. Sıfâtı müşebbehe ise ism-î failden daha çok sabitliğe delâlet eder. Mesela قَائِمٌ kalkmak يَقُومُ kelimesinden daha sabitlik ve devamlılık bildirir. Ancak sabitliği طَوِيلٌ قَصِيرٌ gibi değildir. Kalkmak fiili قَائِمٌ başka bir durumda bozulmuş olup fiil gerçekleşmeyebilir. Ancak uzunluk, kısalık sıfâtlarının devamlılığı ve sabitliği ortadan kalkmaz. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: " فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحَى إِلَيْكَ.. وَضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ." ...sana vahyolunanlardan bir kısmını gözardı edeceksin ve o yüzden göğsün daralacak.."[529] Keşşaf'ta bu âyetin tefsîrinde neden ضِيق kelimesi yerine ضَائِقٌ kelimesi seçilmiştir sorusuna cevaben şöyle söylenmiştir: ضِيق kelimesi insana sonradan arız olan bir şeydir, sabit değildir. Peygamber Efendimiz (s.a.s) insanlar içinde kalbi en geniş kişi idi. Bu sözümüz şu söze benzer: زَيْدٌ سَيِّدٌ وَجَوَادٌ gibidir. Burada Zeydin kavminin emiri ve en cömerdi olduğu bildirilerek onun vasıflarının sabit ve devamlılığı belirtilmek istenmiştir. Ancak sadece olaya delâleti kastedilirse şöyle söylenir: زَيْدٌ سَائِدٌ وَجَائِدٌ[530] Aynı şekilde Keşşafta "كَانُوا قَوْمًا عَمِينَ"..Çünkü onlar (vicdanları hakka kapalı) kör bir kavim idiler."[531] âyetinde geçen عَمِينَ kelimesinin العَمِي ileالعاَمِي arasındaki farkın ne olduğuna bakıldığında şöyle söylenir: العَمِي sözü körlük sıfâtının o kavimde sabit olduğu hakkı görmez bir hale geldikleri anlatılmaktadır. العاَمِي ise sadece o zamanki körlük halini tasvir etmiş, sabitlik ve devamlılık kastedilmemiş olur.[532]

Sıfâtı müşebbehedeki sabitlik ve devamlılığı kaldırmak istediğimizde ism-î fâile çevirerek yapılır.[533] Sabbân'ın haşiyesinde şöyle söylenmiştir: "Mâzî fiilde sıfâtı

[529] Hûd, 11/12
[530] ez- Zemâhşerî, *el-Keşşâf,* II/382.
[531] A'râf, 7/64.
[532] ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf,* II/115.
[533] ez-Zemâhşerî, *el-Keşşâf,* II/115; es-Semarrâî, *Meâni'l-Ebniyye,* 37-38.

müşebbehenin olayı kastedildiğinde ism-î fâile dönüştürülür. شَرِيف عَفِيفٌ kelimelerinde عَافٍ شَارِفٍ حَاسِنٍ gibi.[534]

1.2.1.1.9.1.1. İsm-î Fâil'in Zamanı

İsm-î fâil şu zamanlar için gelir:

1-Mâzî zaman (geçmiş):Şu âyet " أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ " "Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe mi var?"[535] örnektir. فَاطِرِ ism-î fâili فَطَرَ mâzî fiil manasında gelmiştir.[536]Aynı şekilde şu örneği verebiliriz: هَذا قَاتِلُ زَيْدٍ Yani: Bu Zeydi öldürendir. Mâzî fiil ile mâzîye delâlet eden ism-î fâil arasındaki fark vardır. İsm-î fâil vasfın sabitliliğine, geçmiş zaman içinde delâlet edip devamlılık bildirir. Ancak mâzî fiil ise fiilin vaki olduğuna delâlet edip sabitlilik ve devamlılığa delâlet etmez.

2-Hal (şimdiki) zamanı: Örnek: كِلاَنَا نَاظِرٌ قَمَرا ve şu âyet " فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكِرَةِ مُعْرِضِينَ " Böyle iken onlara ne oluyor da, öğütten yüz çeviriyorlar?"[537] verilebilir. Buradaki örneklerde ism-î fâil hal bildirir.[538]

3-İstikbal (gelecek) zamanı:" إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ "..."Muhakkak ben çamurdan bir insan yaratacağım.""[539]Âyette geçen خَالِقٌ ismi faili mustakbel bildirerek müzârî fiilin geniş zamanına delâlet eder. Yani fiili: سَأَخْلُقُ şeklini alarak yaratacağım manasını içerir. Yine " وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً " Hani, Rabbin meleklere,"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım"demişti."[540] Yani: جَاعِلٌ ism-î fâili yerine سَأَجْعَلُ müzârî fiilin geniş zamanına delâlet eder. İsmi fail ile müzârînin geleceğe delâlet edenfiili arasındaki fark

---

[534] es-Sabbân, *a.g.e.* III/4.
[535] İbrâhîm, 14/10.
[536] ez-Zemâhşerî, *el-Keşşâf,* II/542.
[537] Müddessir, 74/49.
[538] ez-Zemâhşerî, *el-Keşşâf,* 4/105.
[539] Sâd, 38/71.
[540] Bakara, 2/30.

ise ismi fail sanki olay bitmiş ve sabit olmuş ve sahibine sıfât olmuştur. İstikbâl bildiren fiilde ise bu yoktur.[541]

4-Devamlılık zamanına işâret eder: Sözümüze şunu delil getirebiliriz: وَاسِعُ الفَمِ بَارِزُ الجَبِينِ/ جَاحِظُ العَيْنَيْنِ Bu misallerde sıfâtı müşebbehe gibi sabitliliğedelâlet eder. *"Mufassal"* da ismi fail'in ve ismi meful'ün sıfâtı müşebbehe gibi sabitlik görevi üstlendiği bilgisi vardır. Şöyle söylenir: ضَامِرُ البَطْن / مَعْمُور الدَّارِ gibi.[542]

İsmi fail bazen muayyen bir müennesin vasfı olarak gelir. Bu durumda mana yönüyle müzekker ve müennesin özelliklerini *ta* harfi bitişse bile kaybetmez. Ancak manasını sadece müennes kılmak için *ta* harfi hazfedilir. Örnek: اِمْرَأَة طَاهِرٌ Hayızdan temizlenmiş kadın. اِمْرَأَةٌ طَاهِرَةٌ Ayıplardan arınmış kadın. Aynı şekilde اِمْرَأَةٌ حَامِلٌ Hamile kadın. اِمْرَأَةٌ حَامِلَةٌ Belinde veya açıkta bir şey taşıyan kadın. İsmi fail bazen sadece müennes için olur. O zaman bazen *ta* harfi bitişir, bazende hazfedilir. Örnek: حَائِضٌ طَالِقٌ مُرْضِعٌ Bu vasıflar da müenneslik *ta* 'sı neseblik bildirdiği zaman hazfedilir. Ancak direkt olarak fiil kastedilirse o zaman *ta* harfi bitişir. Şöyle söylenir: اِمْرَأَةٌ مُرْضِعَةٌ Yani çocuğunu emziren kadın. İbn Kayyım şöyle söylemiştir: "Emzirme çağında çocuğu bulunan kadına المُرْضِعُ denilir. Emzirme işini yapan kadına ise المُرْضِعَةُ denilir. Bunun için Yüce Allah:" يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ " Onu göreceğiniz gün, her emzikli kadın emzirmekte olduğu çocuğundan geçer.."[543] buyurmakta مُرْضِع kelimesi yerine مُرْضِعَةٍ kelimesini kullanarak daha beliğ bir şekilde kıyamet gününün korkunç sahnesi tasvir edilmiştir. Çünkü emziren kadın direkt olarak çocuğunu emzirmiyorsa çocuğundan kaçınabilir, uzaklaşabilir. Ancak çocuğu göğsünü emiyor ve kadında onu emziriyorsa bu haldeki kadın çocuğundan kaçmaz, onu bırakmaz. Âyette çocuğundan vazgeçen,

[541] ez-Zemâhşerî, *el-Keşşâf,* I/124.
[542] ez-Zemâhşerî, *el-Mufassâl fî Sun'ati'l İ'râb,* thk. Ali Bu Mulhim, nşr. Mektebetu'l-Hilâl, Lübnân, 1993, I/293.
[543] Hac, 22/2.

ondan uzaklaşan kadın tasviri yapıldığına göre kıyamet sahnesinin dehşetine, herkesi meşgul eden olayın büyüklüğüne delâlet eder.[544]

1.2.1.1.9.1.2. İsm-î Fâil'in Fiillerde Gelme Şekilleri ve Şartları

Sülâsî mücerred fiillerdeفَاعِل vezni ile sıygalanır. Kıyâsî bir durum olup فَعَلَ vezniyle yapılır. Bütün sülâsî fiiller için geçerlidir. ذَاهِبٌ / ذَهَبَ فَهُوَ ضَارِبٌ / ضَرَبَ فَهُوَ غَازٍ / غَزَا فَهُوَ Lâzimî veya müteaddi fiil olması fark etmez.[545] Bütün فَعَلَ vezninde gelen sülâsîmâzî fiiller müteaddi veya lâzimî olsun sıfâtları فَاعِل vezninde gelmektedir. فَعِلَ vezninde gelirse fiil müteaddi ise kıyâsî olarak sıfâtı فَاعِل vezninde gelir. Örnek: رَكِب رَاكِبٌ . Fiil lâzimî ise ism-î fâili de فَعِلَ vezninde gelir. Örnek: تَعِبَ تَعِبٌ Nadiren de olsa فَاعِل vezninde geldiği de olur. Örnek: ضَحِك ضَاحِك / لَعِبَ لاَعِب gibi.[546] Yüce Allah şöyle buyuruyor: " وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا " hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin.. "[547] Cumhura göre فَعِلَ ve فَعُلَ vezninde gelen kelimelerin ism-î fâiilerinin فَاعِل vezninde gelmesi nadirdir. *"Lisânu'l-Arab"* 'ta İbn Cinnî'den rivâyetle şöyle söylenir: فَعُلَ vezninin fail vezniyle ismul fail gelmesi şazdır.[548]

el-Müberred فَعُلَ vezninin ism-î fâilinin aslen فَعِيلٌ vezninde geldiğini söylemiştir. ظَرُف ظَرِيفٌ جَمِيلٌ جَمُلَ وَسُم وَسِيمٌ قَبِيحٌ قَبُحَ فَهِيمٌ كَرِيمٌ شَرِيفٌ فَهُم كَرُمَ شَرُف ism-î faiileri gelir.[549] فَعْلٌ[550] vezninde شَهْمٌ ضَخْمٌ gelir. أَفْعَلَ vezninde خَطُبَ fiilinden أَخْطَبَ ve فَعَلٌ vezninde بَطَلٌ gelir.فَعَال vezninde جَبَان ve فُعُل vezninde جُنُب ve yine فُعَال vezninde شُجَاع ve فِعْلٌ vezninde

---

[544] Muhammed b. Ebû Bekr İbn Kayyîm el Cevzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm,* thk. İbrâhîm Ramazân, nşr. Dâru'n ve Mektebetu'l-Hilâl, Lübnân, 1989, I/383.
[545] Muhammed b. Mustafâ b. Hasan el-Huderî, *Haşiyetu'l Huderî Ale Şerhi İbni Akil,* Dârul-Fikr, Lübnân, 1978, II/33.
[546] Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el-Meydânî, *Nuzhetu't-Taraf fî İlmi's Sarf,* thk. Lecnetu İhyai't-Turâsi'l-Arabî Li'l Menşûrât, nşr. Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Lübnân, 1981, s.23.
[547] Mâide, 5/38.
[548] İbn Manzûr, *a.g.e.* IV/591; İbn Cinnî Ebû'l-Feth el-Mûsilî, *el-Hasâis,* el-Hey'etu'l- Mısriyyetu'l-Amme li'l-Kitâb, Mısır, ts, I/376.
[549] el-Müberred, *el-Muktedab,* III/188.
[550] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/29

ise عِفْرٌ gelmiştir. Bunlar dışında فَعُلَ vezninde gelip ism-i fâil görevi yapan birçok vezin daha vardır. Bunlar: فَعِلٌ فَعُولٌ فُعْلٌ فَعَّالٌ فَعْلاَنٌ gibi.[551] es-Suyûtî de kıyâs dışı bunlara benzer vezinlerden bahsetmiş ve onları örneklendirmiştir. Vezinler şunlardır: فَعِيل فَعُول فَيْعِل فَعَال فَعْلاَن فَعْلى فَيْعَلاَن فَوْعِل مُفْعِل gibi vezinler.[552] İsm-î fâil muzaaf sülâsî fiillerde fâil vezninde gelir. مَدَّشَدَّ kelimelerinin ism-î fâilleri: شَادٌّ , مَادٌّ İki aynı harfin telaffuzu zor olduğundan ve iltikâu'l-misleyn geldiğinden birinci harf sakin kılınıp ikinci harf ise idğâm yapılır.[553]

Sülâsî muzaaf fiilden fâil yapılması kural gereği sülâsî guruplara veya kelimelerin asıllarına dönüş yapıp ona göre tahlil etmemiz daha uygun olacaktır. Muzaaf fiil olan عَدَّ fiilini ismul fail عَادٌّ gelir. Ancak üçlü fiilin asıl sıygası ile ism-î fâil عَادِدٌ gelir. Bu durumda iki ses ve hareke karşılaşmış olur. Birinci ve ikinci *dal* harfleri birbirlerine idğâm edilir. Bunun sebebi ise iltikâu'l-misleyn'dir. Böylece değişime uğrayan sıyga عَادٌّ haline dönüşür. Ancak dil âlimleri sarf mizanı olarak فَاعِل olarak vezinledikleri halde ses mizanı gereği parçaya uysun diye فَال sıygası olduğunu söylemişlerdir.[554]

Ayne'l fiili veya lame'l fiili hemze ise قَارِئ قَرَأَ سَائِل سَأَل gelir. Ancak faul fiili hemze ise أَمِرَ أَخَذَ أَكَلَ gibi faul fiil uzatılarak آمِرٌ آخِذٌ آكِل dönüşür.[555] Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: " وَصِبْغٍ لِلْآكِلِينَ "….hem de yiyenlere katık verir."[556] Bu âyette mehmûzu'l-fa gelmiştir. Mehmûzu'l-ayn için şu ayet örnek verebiliriz:" وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ "..mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlara,

[551] Haticetu's Ser Muhammed Ali, *İsmâ el-Fâil ve'l-Mef'ûl,* s. 40.
[552] es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî*, III/328.
[553] el-Hüseyin b. Ahmed Ebû Abdullah İbnu Hâleveyh, *İ'râbu Selâsîne Suretin Mine'l-Kur'âni'l-Kerîm,* Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kâhire, 1940, s.34.
[554] Sabrî el-Mütevelli, *İlmu's-Sarfû'l-Arabi Usulu'l-Binâi ve Kavanini't-Tahlîlî*, Kâhire, 2002, s.46.
[555] Eymen Emin Abdulğânî, *es-Sarfu'l-Kâfî,* thk. Komisyon, nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 2000, s.126.
[556] Mü'minûn, 23/20.

yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene.."[557] Son olarak mehmûzu'l-lam için şu ayeti örnek verebiliriz:" فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ " Biz onlara, "Aşağılık maymunlar olun" demiştik."[558]

İlk harfi yani faul fiili illetli gelen fiillerin illet harfinden hemen sonra bir elif harfi ziyade edilerek ism-î fâil yapılır. وَصَل واصِل وَسِعَ وَاسِع gibi. Şu âyeti kerime bu kısma örnektir: " وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ "...Allah, mülkünü dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir."[559]

Orta harfi olan ayne'l fiilin illetli geldiği kelimelerde ise faul fiil'den sonra bir elif harfi ziyade edilerek ism-î fâil yapılır. Örnek: قَامَ قَائِمٌ بَاعَ بَائِعٌ gibi. Şu ayeti kerime bu kısma örnek verilebilir: " فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ " Zekeriyya mabedde namaz kılarken melekler ona seslendiler.."[560]

Son harfi veya sondan bir önceki harfi de illetli harf olan veya son harfi ile ilk harfi illetli gelen kelimerin ism-î fâilleri eğer ayne'l fiili illet harfi gelip müteharrik ise burada ki illet harfi hemzeye kalb edilerek ism-î fâil yapılmaz. İbnn Usfûr fiilde kullanılan illet harfinin ism-î fâilde de kullanıldığını söyler Yani: عَوِرَ fiilinin ism-î fâili عَاوِرٌ olduğunu عَائِر gelemeyeceğini savunur. Çünkü bu fiilin aslı أَعْوَرَ 'dir. Sonuç olarak aynel fiili illetli gelip harakeli ise بَاع ve قَال gibi i'lâl edilmez ve ayne'l fiilde hemzeye kalb edilmez.[561]

1.2.1.1.9.1.3. İsm-î Fâil'in Mübalağası ve Genel Mübalağa Sıygaları

فُعْلَةٌ Sahibinin üzerine vaki olan şeyin mübâlağasına delâlet eder. Örnek: صُرْعَةٌ Çokça süratli olunan şey. الضُّحْكَةُ İnsanların çokça güldüğü şey. Bu sıyga فُعَلَةٌ vezninin karşılığı olarak ism-î fâilin mübâlağasına delâlet eder. صُرَعَةٌ Çokça süratli giden kişi

[557] Bakara, 2/177.
[558] Bakara, 2/65.
[559] Bakara, 2/247.
[560] Âl-i İmrân, 3/39.
[561] Ali b. Mumin b.Muhammed İbn Usfur, *el-Mumtiu'l-Kebîr fi't-Tasrîf,* Mektebetu Lübnân, 1996, I/218.

manasında ism-î fâildir. الضُّحَكَةُ Çokça gülünen kişi. فَعِيلٌ Sıygası Örnek: حَمِيدٌ Çokça övülen ve övgüsü devam eden kişi, رَجِيمٌ Çokça eleştirilen ve taşlanan kişi. Bu sıyga ism-î fâilin yerine geçer. سَمِيعٌ عَلِيم Çok bilen ve işiten. فَعُولٌ Örnek: نَاقَةٌ رَكُوبٌ نَاقَةٌ ذَلُولٌ نَاقَةٌ أَمُونٌ İsmi failin yerine geçip mübâlağa olarakta gelir. فُعُلٌ Örnek: بَابٌ غُلُقٌ أَمْرٌ نُكُرٌ Bu sıyga ism-î fâilin yerine geçerek mübâlağa bildirir. سُهُرٌ رَجُلٌ yani: Az uyuyan kişi. فُعْلٌ sıygası شَيْءٌ نُكْرٍ terkibinde olduğu gibi sıfâtı müşebbehe karşılığında ism-î fâil gelmiştir. Son olara فَعَلٌ sıygası رَجُلٌ نَكَلٌ / اِبِلٌ هَمَلٌ terkiplerinde olduğu gibi ism-î fâil yerine de kullanılıp mübâlağa bildirir. Örnek: رَجُلٌ صَنَعٌ ثَوْبٌ خَلَقٌ رَجُلٌ حَسَنٌ gibi[562]

İsmi fail için gelen mübalağa sıygalarına bir göz attıktan sonra şimdi genel olarak kullanılan mübalağa sıygalarına bir göz atalım:

فَعَّال مِفْعَال فَعُول فَعِل فَاعُول sıygalarını ve ona uygun gelen تَوَّاب مِنْحَار غَفُور حَذِرٌ فَارُوق kelimelerini örnek verebiliriz. Bu vezinlerin hepsi mübâlağa bildirdiğine göre mana delâletleri de bir midir. Hepsi aynı derece mübâlağamı bildiriyor mu sorusu aklımıza gelebilir. Yani:غَفَّار ile غَفُور ve هَمَّاز ile هَمُوز aynı manada mıdır?

فَعَّال vezniyle başlayarak bu sıygaların ince nüans farklılıklarını inceleyelim. Örneğin: كَذَّاب كَفَّار kelimelerinde olduğu gibi eğer bir şey veya iş tekrar tekrar yapılırsa bu sıyga kullanılır. Çokça elbiseye sahib olana ثَوَّاب, güzel kokuları satan kişiye عَطَّار denir. Genel olarak Araplar zanaat ve mesleğe nisbet ettiklerinde فَعَّال sıygasını kullanırlar. Örnek: نَجَّار خَرَّاط خَزّاف gibi. İbn Yaiş:" Bu gibi şeylerde sahibinin bir meslek veya devamlı yaptığı bir iş ise فَعَّال sıygasına nisbet edilir. Süt ve hurma satan kişiye لَبَّان تَمَّار denir. Çokça ok atan kişiye نَبَّال dendiğini söylemiştir.[563]

[562] el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, VIII/389.
[563] es-Semarrâî, *Meani'l Ebniye*, s.96.

Tefsîr-i Razi'de şu âyet için şöyle söylenmiştir: " وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ " (Kusurlarından dolayı kendini) kınayan nefse de yemin ederim (ki diriltilip hesaba çekileceksiniz)."[564] اللَّوَّامَةِ Kelimesi tekrar ve devamlılık bildirerek azarlama fiilinin sürekliliğini gösterir. Yine غَدَّار ضَرَّار gibi. مِفْعال مِفْعِيلٌ Bu sıygalar sahibinin vasfında müdavim ve alışık olduğuna delâlet eder.[565]

Hastalıktan dolayı sütü kırmızımsı hale gelen deveye نَاقَةٌ مِمْغَاز denir. مِفْعِيلٌ sıygasının delâleti مِفْعَال gibidir.Bazı dilciler مِفْعَال sıygasının vasıf özelliği mevsufa o kadar işler ki onun bir parçası, aletiymiş gibi tek bir vücut özelliği katar demişlerdir. Sebebini ise sıfâtın mevsufa bütün özellikleriyle katılması olduğunu belirtmişlerdir.[566]

مِفْعَل Mif'âl vezni gibi mübâlağa bildirir. İsm-i alet için gelen sıygadan ödünç alınarak yapılır ve alet delâleti vardır.مِبْرَد مِسَن kelimeleri mübâlağa için istiare yapılarak kullanılır. Örnek: هُوَ مِقْوَلٌ O söz aletidir. رَجُلٌ مِحْرَبٌ Adam savaş makinasıdır.[567]

فَعُول Devamlı ve çokça yapılan şeyler için bu sıyga kullanılır. رَجُلٌ صَبُورٌ çok sabırlı ve bu vasfı devamlı taşıyan kişi için söylenir. Zat isimlerinden nakledilerek mübâlağası ygasına dönüştürülmüştür. Örnekler: وَضُوءٌ وَقُودٌ سَحُورٌ gibi. الوَضُوءُ Abdest alma suyu. الوَقُودُ Ateş yakma aleti السَّحُورُ Sahur yemeği.[568] Çoğu ilaç isimleri bu sıygada gelir. لَعُوق سَفُوف نَشُوق gibi. Feûl sıygası ismi zatlardan mübâlağa için nakledilir ve yok olan, biten şeylere delâlet eder. هُوَ صَبُورٌ denildiğinde zat ismi sabır içinde yoğrulup yok olan madde olarak kabul edilir, nasıl ki; abdest suyu abdest esnasında yok oluyorsa sabırda zatın isminde yok olup gitmiştir manasını içerir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: " وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ "

---

564 Kıyâme, 75/2.
565 Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm el-Fârâbî, *Mu'cemu Divanul Edeb,* thk. Ahmed Muhtar Ömer, nşr. Müesssetu Dâruş Şa'b lis Sahafeti vet Tibaati ven Neşr, Kâhire, 2003, I/83.
566 Ebû Muhammed İbn Kuteybe, *Edebûl-Katib,* thk. Muhammed ed-Dali, nşr. Müessesetu'r- Risâle, ts, I/330.
567 İsfahânî, *el-Müfredat fi Garibil Kuran,* I/225; es-Samarrâî, *Meani'l Ebniye*, s.99.
568 el-Fârâbî, *Mu'cemu Divanu'l-Edeb,* I/391.

Kullarımdan şükredenler pek azdır."[569] Âyette geçen *şekur* kelimesi Allah'a çokça şükür eden, bu fiili çokça yapıp zatıyla şükür vasfının bir temsilcisi halini alan manasına delâlet eder. فَاعُول Diğer sıygalarda olduğu gibi bu sıygada ilk başta mübâlağa için kullanılmayıp sinai isimler ve mesleklerden nakledilerek dönüştürülmüştür. Örnek: ساطور kasap aletlerinden birisi olup kesmek ve doğramak için kullanılan alet için kullanılır. Bir kişiyi فاروق olarak vasıflandırırsak sanki o kişi ayırma aleti kılınmış olur. الحَاذُور kaçınılması gereken alet manasında anlaşılır.[570]

فَعِلٌ Bir şeye alışmış ve onu muhafaza eden manasına delâlet eder. Örnek: هُوَ حَذِرٌ çok dikkatli olan, sabit duramayan, hareketli olan şeye delâlet eder.فِعِّيلٌ Alışılmış, doğal şekle bürünmüş bir özelliğe sahip şeye delâlet eder.[571]

Arapçada mübâlağa yapma şekillerinden birisi de sıfâtlara bitiştirilen *ta* harfi ile olanıdır. الراويَةُ العَارِفَة kelimelerinin mübâlağa tekidi için geldiği, rivâyetin ve ilmin çokça bulunduğu, müzekkerin *ta* harfi ile müennes kılınmasının o vasıfta son noktaya ulaşıldığı bilgisi mevsufta bulunduğuna delâleti için getirilmiştir. نَسَّابَةٌ kelimesi فَعَّال vezninde gelmiş, asıl olarak mübâlağa bildirir. Ancak *ta* harfinin bitiştirilmesiyle mübâlağayla te'kid manasını da içererek daha kuvvetli kılınmıştır.[572] رَجُلٌ راوِيَةٌ denildiğinde şiir çok söyleyen veya rivâyet eden manasında, رَجُلٌ عَلاَّمَةٌ denildiğinde ise ilminin gerçekten çok geniş olduğu bir kişi vasfedilmiştir. Medh ve zem (övgü ve yergi) için bazen yorgun *ha* harfi bitiştirilir. Örnek: داهِيَةٌ üstün zekalı kişi manasına gelir.[573]

Ta harfi te'nis (müennes) için gelmemiş ise vasıf bildiren şeyi isme dönüştürme özelliğine de sahiptir. Örnek: الذّبِيحَةُ kelimesindeki *ta* harfi vasfı isme dönüştürerek

---

[569] Sebe, 34/13.
[570] es-Samarrâî, *Meani'l-Ebniye*, s.101.
[571] Ebû Abdullah Muhammed Fahruddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru İhyai't-Turasi'l Arabi, Lübnân, 1999, XXI/542.
[572] el-Halid b. Abdullah b. Ebi Bekr el-Ezherî, *Şerhu't-Tasrih Ala't-Tevdih*, Dâru'l-Kutubi'l- İlmiyye, Lübnân, 2000, II/492.
[573] es-Samarrâî, *Meâni'l-Ebniye*, s.105.

kesim için (kurban edilmeye) hazırlanmış hayvan manasında kullanılmıştır. Kıyamet günü isimleride aynı şekilde gelmiştir. القارِعَةُ الطَّامَّةُ gibi isimler vasıf iken cehennemin özel isimleri halini almışlardır.[574] Bu isimlerin vasıf olarak kullanılması caiz değildir. Bu sadece kıyamet gününe has isimlerdir. Yine ismi alet için de *ta* harfi ziyâde olarak getirilir. Örnek:العَارِضَةُ tekil olup عَوارِض çoğuludur ve tavan (çatı) manasındaki bu kelimeye *ta* tenis bitişerek vasıflıktan çıkararak ismiyete dönüşmesine sebep olmuştur. فَاعِل vezninde vasıf bildiren kelimelere *ta* harfi birleşir ve فَاعِلَةٌ veznine dönüşürse umumilik ve şumulluk (genellik-kapsayıcılık) anlamları taşır. Aynı şekilde şiddet ve mübâlağa görevi de görür. Bundan dolayı kıyamet isimleri *ta* harfi ile gelip umumilik ve kapsayıcılıkla birlikte şiddet ve mübâlağa özelliği kazanmıştır.[575]

1.2.1.1.9.2. İsmi Mef'ûl'ün Zamanı

İsmi failde zikredilen şeyler ismi mefûl'de de söylenir. Mâzî zaman bildirir. Örnek:" كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُسَمًّى " Bunların hepsi belli bir zamana kadar akıp gitmektedir."[576] هُوَ مَقْتُولٌ O öldürülmüştür. Yani: قُتِلَ . Şimdiki zaman bildirir. Örnek: أَنْتَ مَغْلُوبٌ عَلَى أَمْرِكَ . İstikbal zamanı bildirir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: " ذَلِكَ يَوْمٌ مَجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ وَذَلِكَ يَوْمٌ مَشْهُودٌ Bu, herkesin toplanıp bir araya geleceği bir gündür."[577] Devamlılık bildirir. Örnek:" عَطَاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ " Bu, onlara ardı kesilmez bir lütuf olarak verilmiştir."[578] Ve son olarak sıfâtı müşebbehe gibi sabitliliğe delâlet eden zamanı bildirir. هُوَ مُكَوِّرُ الوَجْهِ cümlesinde olduğu gibi.

1.2.1.1.9.2.1. İsmi Mef'ûl'ün Yerine Geçen Sıygalar

فَعِيلٌ Örnek: قَتِيلٌ جَرِيحٌ Bunların müenneslik ve müzekkerlikleri birdir ve şöyle söylenir: هُوَ أَسِيرٌ هِيَ أَسِيرٌ / هُوَ جَرِيحٌ هِيَ جَرِيحٌ Ancak delâlet yönüyle فَعِيل sıygası sıfâtı müşebbehede sahibinde sıfâtın sabitliliğine veya sabitmiş gibi vasıflanmasına işâret

[574] es-Samarrâî, *Meâni'l-Ebniye,* s.106.
[575] es-Samarrâî, *Meani'l-Ebniye,* s.107.
[576] Ra'd, 13/2.
[577] Hûd, 11/103.
[578] Hûd Suresi, 11/108.

eder. Şöyle söylenir: هُو طَوِيلٌ هُوَ قَصِيرٌ هُو جَمِيلٌ Bu vasıflar sahiblerine sabitlenmiş gibidir. خَطِيبٌ بَلِيغٌ . Bu sıfâtlar ise önceki sıfâtlar ölçüsünde sabitlik bildirmez. فَعِيل sıygasının meful manasında gelip sıfât bildirmesi مَفْعُول sıygasında gelip sıfât bildirmesinden daha beliğdir. Bundan dolayı فَعِيل sıygası sıfât olarak sahibinin bu vasıfta sabit olduğunu göstererek onun karekterini belirtir. Şöyle söylenir: هُو حَمِيدٌ / هُوَ مَحْمُودٌ Hamîd kelimesi Mahmûd kelimesinden daha beliğdir. Çünkü: Hamîd kelimesi hamd sıfâtının sabitliğine delâlet eder. Örnek: طَرَفٌ مَكْحُولٌ/ طَرَفَ كَحِيلٌ Feîl ile meful arasındaki farklardan birisi de meful sıygasının içeriğinin çeşitli zamanlarda vaki olabilir ve hal, istikbal ve diğer zamanlara delâlet eder. Kısasa hükmedilen kişiye şöyle söylenebilir: أَنْتَ مَقْتُولٌ Yani: سَتُقْتَل Öldürüleceksin. Ancak feîl sıygasının meful manasını alması için vasıflanacak şeyin bu manayı kendisinde taşıması lazımdır. Bundan dolayıhenüz öldürülmemiş birisine هُوَ قَتِيلٌ denilemediği gibi, yaralı olmayan birisine de هُوَ جَرِيحٌ denilemez.[579]

Feîl sıygasında vasıf şiddetli ve kuvvetli bir şekilde sahibinde bulunur. Meful sıygasında ise bu duruma ratlanmaz. Bazen bu vasıf zayıflar veya hafifler. Yani yarası şiddetli veya hafif olana مَجْرُوح denilebilinir. Ancak yarası hafif olan kişiye جَرِيحٌ denilmez. İbn Nazım meful sıygası kuvveti ve zayıflığı kabul eden bir sıygadır. Feil veznine nakledilirse sadece sahibinin vasfını kuvvetli ve şiddetli duruma çevirir. Mesela el parmaklarından bıçak yarası alan kişiye مَجْرُوح denilir fakat جَرِيحٌ denilmez.[580]

فَعِيلَةٌ feil veznine *ta* harfi eklenerek meful manasında kullanılır ve başka delâletlerde kazanır. *Ta* harfinin feil sıygasına bitişmesiyle meful manasının vasıflıktan isimliğe geçişi sağlanmış olur. الذَّبِيحَةُ / النَّطِيحَةُ gibi. Zebiha isimdir. Kurban edilmek için hazırlanan hayvanlara denir. ذَبِيح ise kesilen hayvan manasına gelir. Sibeveyh: شَاةٌ ذَبِيح

[579] İbn Manzûr, *a.g.e.* II/422, VI/70; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik,* I/74; Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfî,* Dâru'l-Meârif, yy, ts, IV/649.
[580] Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. Mâlik İbni-n Nazm, *Şerhu Elfîyetu İbnû Mâlik,* el-Matbaatu'l Aleviyye, Necef, 1342, s.226.

dediğin gibi نَاقَةٌ كَسِير de diyebilirsin demiştir. هَذِهِ ذَبِيحَةُ فُلاَنٍ Bu filan kişinin kurbanlık koyunudur. Bu cümlede kurbanlığın henüz kesilmediği bilgisi muhataba bildirilmiştir. شَاةٌ رَمِيٌّ dediğinde atılmış koyun manasına geldiğini, بِئْسَ الارْنَبُ الرَّمِيَّةُ dediğinde ise atılan hayvanların en kötüsü tavşandır diyerek muhatabını bilgilendirmiş olursun. رَكُوبَةٌ binilen veya binek hayvanı olarak seçilen hayvana denir. فَرِيسَةُ الاسد Aslan avlağı السَّبع أَكِيلَةُ Vahşi hayvanların avlağı. فَعِيلَةٌ sıygası isme delâlet edip vasıf yönü yoktur. فَعِيل sıygası ise sahibinin vasfına delâlet eder.[581]

فِعْلٌ Sıygası da meful manasını veren kelime isim ve sıfâta delâletedebîlir. İsme delâletine örnekler: طِحْنٌ yani مَطْحُون öğütülmüş olan. Vasfa delâlet eden mefule örnek شَيْءٌ بِدْعٌ yani مُبْتَدَعٌ Bazen miktara da delâlet eder. Örnek: شِبْعَةٌ yani قَدْرٌ يُشْبِعُهُمَا Doyulacak kadar olan şey. فَعَلٌ İsim ve vasıf bildirir. İsme örnek: الكَرَعُ, السَّلَبُ Manaları: المكْرُوع Yudumluk su, المسْلُوب Çalıntı şey. Vasfa örnek: اِبِلٌ هَمَلٌ yani: مُهْمَلَةٌ (terk edilmiş deve). فُعْلٌ Sıygası da aynı şekilde isim ve vasıf bildirir. خُبْزٌ Yani: مَخْبُوزٌ Pişirilen ekmek. الطُّعْمُ Manası: مَطْعُوم Yenilen şey. Vasıf olarak gelir ise mübâlağamanasını da içerir. Örnek: نَاقَةٌ عُبْرُ أَسْفَارٍ Yani: تُعْبَرُ عَلَيْهِ الاسْفَارٌ Yani: Üzerinde yolculuk yapılan deve. شَيْئٌ نُكُر Yani: مُنْكَر Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:" لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا " Andolsun çok kötü bir iş yaptın!”"[582]

فُعْلَةٌ Mübâlağamanasını içerip bir şeyin çokça olduğuna delâlet eder. Örnek: الُعْنَةُ Yani: Çokça lanet okunan. السُّبَّةُ Çokça sövülen. Miktara da delâlet eder. Örnek: الغُرْفَةُ El ayası kadar su. فُعْلٌ Bu sıyga isim ve vasıf olarak gelip meful manasını içerir. Örnek: الأُكُلُ Yani: مَا يُؤْكَلُ (yenilen şey). Vasıf örneği: النُّزُلُ Misafirlere sunulan yemek. Mübâlağa

[581] es-Sibeveyh, *a.g.e.*, 2/213.
[582] Kehf, 18/74.

vasfı için gelir. بَابٌ فُتُحٌ Yani: بَابٌ وَاسِعٌ مُفَتَّحٌ ضَخْمٌ Ancak: قَارُرَةٌ مَفْتُوحَةٌ sözümüzle ne farkı vardır gibi bir soru sorulduğunda şöyle bir cevap verilir: Bu cümlede testinin kapağı ve örtüsü olabilir ve bunlarla kapatılabilinir. Yani bazı zamanlar açık, bazı zamanlar kapalı durumu ifade eder. الفُتُح ise her zaman açık olan, kapaksız ve örtüsüz testi için söylenir. Bu ise mefulün mübâlağasına işâret eder.[583]

فَعُولٌ Meful manasında isim olarak gelir. Örnek: رَسُولٌ Yani: مُرْسَلٌ (gönderilen-elçi). Veya bir şeyin yapım aracı (alet) manasında meful gelir. Örnek: الوَجُورُ Ağıza konulan ilaç. Aynı şekilde bu sıyga da vasfın mübâlağası için gelir. نَاقَةٌ رَكُوبٌ ذَلُولٌ Çok uysal deve. Ayette " هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذَلُولًا " O, yeryüzünü sizin ayaklarınızın altına serendir."[584] buyrulmuş, ذَلُولًا kelimesi mübâlağa için gelmiştir.فُعَال Bu sıyga bir bütünden ayrılan, kopan şeylere delâlet edip meful manasında isim olarak gelir. Örnek: الحُطَام (enkaz), الرُّفَات (insan cesedi), الفُتَاتُ (kırıntı). Bir şeyin parçalarının birleşmesinde meydana gelen şeylere delâlet eder. Örnek: الغُثَاءُ Köpük الجُفَاءُ Faydasız şeyler gibi. Vasıf olarak gelir. خُبْزٌ مُحَاش Yanmış ekmek. فُعَالَةٌ Bir şeyden çokça ayrılan az kalan şeylere delâlet eder. القُلاَمَةُ Kırpıntı. Artık parça manasına gelen şeyler için kullanılır. الحُثَالَتُ Tortu. فُعَالَةٌ sıygasının çoğunlukla bir şeyin fazlalığı için gelir veya ondan kopan bir şeye delâlet eder. Örnek: النُحَاتَةُ Talaş.[585]

فِعَال Sıygası. Örnek: خِضَاب كِتَاب لِبَاس gibi. İsmi meful olarak مَخْضُوب (yeşillik alan) مَكْتُوب (yazılmış olan) مَلْبُوس (giyilen şey). Vasıf içinde gelir. Örnek: كَأْسٌ دِهَاق Yani: مُدْهَقَةٌ (dolu bardak).أُفْعُولَةٌ Sıygası hakir görülen veya zıddı rağbet gören şeylere delâlet edip

[583] İbn Manzûr, *a.g.e.* III/370.
[584] Mülk, 67/15.
[585] Ahmed el-Fâris, *es-Sâhibi fî Fıkhu'l Luga,* Matbaatu'l Müeyyid, Kâhire, 1910, s.191-192.

meful manasında gelir. el-Kefevî*"Külliyyat"* 'ta şöyle demiştir: الأُضْحُوكَةُ gülünen şey, الأُطْرُحَةُ görüş, tez, الأُحْدُوثَةُ insanlar arasında acaip ve hoşa giden sözlere denir.[586]

1.2.1.1.9.2.3. İsmi Fâil ile İsmi Mef'ûl İhtilafları

1-Binâ yönünden sarf ihtilafları:

İbn Hişâm el-Ensârî (ö.761/) şöyle açıklar: İsm-i fâil fiilden müştak olup olayı çıkaran, yapan, etkileyen durum olarak tanımlar ضَارِبٌ ve مُكْرِمٌ gibi kelimeleri örnek verir. İsm-i mef'ûl: Fiilden türeyen ve fiilin vaki olduğu şeydir diye tarif eder مَضْرُوب ve مُكْرَمٌ örneklerini verir.[587]

2-Vaz'ife yönünden sarf ihtilafları:

Yani; Lazimî fiil ve muteaddî fiil açısından bakılır. Bu iki kısımda dilin oluşumu içinde delâleti ortaya çıkarma görevini üstlenir. Bunlara misal olarak Enfal suresinin 9. âyetini verebiliriz." إِذْ تَسْتَغِيثُونَ رَبَّكُمْ فَاسْتَجَابَ لَكُمْ أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ " Hani Rabbinizden yardım istiyor, yalvarıyordunuz. O da, "Ben size ard arda bin melekle yardım ediyorum" diye cevap vermişti."[588] Bu âyette "مُرْدِفِينَ" kelimesi ism-î fâil gelmiştir.

فَعَّالٌ فَاعَلَ : "يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ "'"Bütün usta sihirbazları (toplayıp) sana getirsinler."[589] İbn Hâleveyh (ö.370/) *"Hucce"* kitabında سَاحِرٍ kelimesinin فَاعَلَ vezninde elifin tahfifi ile veya فَعَّالٌ vezninde elif harfinin isbatı ile gelebileceğini söylemiş, bu şekilde gelen sıygaların Kur'ân-Kerim'in bütününe uygulanabileceğini iddia etmiştir. Ancak sadece Şuârâ suresinde elifin isbatı ile geldiğinde icma olduğunu bildirir.[590]

---

[586] Kefevî, *el-Kulliyyât,* s.426.
[587] İbn Hişâm Cemâluddîn Abdullah el-Ensârî, *Şerhu Şuzûru'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kelâmi'l-Arab,* thk. Abdulganî Dıkr, eş-Şeriketu'l Muttahidetu Lit'Tevzîi, Suriye, ts, s.385.
[588] Enfâl, 8/9.
[589] A'râf, 7/112.
[590] Hüseyîn b. Ahmed Ebû Abdullah İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi'l-Kırâati's-Seb'i,* thk. Abdul'âlî Sâlim Mukrim, Dâru'ş Şurûg, Lübnân, 1980, s.160.

Hamza ve Kisâî فَعَّالٌ vezninde okumuşlar diğer kariler ise فَاعَلَ vezninde okumuşlardır.[591] İbn Haleveyh şeddeli okuyanların delilinin fiilin tekrarlandığını ve amelininde tekrarlandığının bildirilmesi için böyle geldiğini söylemiştir. Bunun delâletinin sabitliğini zaman göstermiştir. Buna benzer zamanla oluşan ve sıfâtlaşan şeylerde de kullanılır. Misal olarak خرّاج دَخَّال gibi. Bu sıyga fiillerin çokluğuna ve sıfâtlaşmış haline delâlet eder.[592]

el-Kaysî (ö.437/) aynı görüşte olup فَعَّالٌ vezninde okunmasının caiz olduğunu, mübâlağa manası taşıdığını, سَحَّار kelimesinin Şuarâ suresinde şeddeli gelmesinin ardından عَلِيم kelimesinin vasfına uygun düştüğünü, sihir yönüyle zirveye ulaştıklarının bir göstergesi olarak فَعَّال sıygası da mübâlağada son noktayı göstermiştir. [593]

وَالَّذِينَ سَعَوْا فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِين....مُفَعِّل ومُفَاعِل Âyetlerimizi geçersiz kılmak için çaba gösterenler var ya,....."[594] İbn Mücâhid'ten rivâyetle İbn Kesîr ve Ebû Amr şeddesiz elif ile مُعَجِّزِين olarak okumuşlardır. Asım, Nâfî, İbn-i Amr, Hamza ve Kisâî ise mushaftaki gibi elifi isbat ile okumuşlardır.[595]

Semînu'l Halebî (ö.756/) ع harfinin sakin kılınmasıyla مُعْجِزِينَ olarak okumuştur.[596] Kurraların çok farklı görüşleri olmaktadır. Her kurra kendi görüşünü kanıtlamak için deliller sunmaktadır. Ancak kurraların çoğunluğu, dilciler ve tefsîrciler kıraatleri onaylayıp hangisinin daha sahîh olduğununda zorluk çekmektedirler. Bununla kalmayıp birçok sağlam delillerde sunmaya çalışmaktadırlar. Bu durum aralarında sanki ihtilaf yokmuş gibi her bir görüşün kuvvetli olduğu hissi uyandırmaktadır. İbn Halaveyh Hucce kitabında şeddeli okuyan kişilerin مُعْجِزِينَ kelimesinin مُبْطِئِينَ ve مُثَبِّطِينَ manasında olduğunu söylemiştir. Tahfif ile okuyanlar ise manasını مُعَانِدِينَ olarak vermişlerdir. Bu

[591] Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf an Vucûhi'l Kırâati's-Seb'ı ve İleluhâ ve Hicecuhâ,* thk. Muhyiddîn Ramazân, nşr. Müessesetu'r-Risâle, Lübnân, 2.baskı, 1981, I/471-472.
[592] İbn Hâleveyh, *el-Huccetu*, s.160; Culu, *a.g.e.* s.259.
[593] İbn Hâleveyh, *el-Huccetu* I/472; Culu, *Temâsil*, s.260.
[594] Hac, 22/51.
[595] İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'ati fi'l-Kıraât,* thk. Şevkî Dâyf, Dâru'l Meârif, Kâhire, 1972, s.439.
[596] Semînu'l-Halebî, *ed-Durru'l-Mesnûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn,* thk. Ahmed Muhammed el-Harrad, nşr. Dâru'l-Kalem, Dımeşk, ts, VIII/291.

iki görüşü birbirine bağlayabilecek bir yol vardır. التَّثْبِيطُ ve التَّعْجِيزُ birdir ve özeldir. O ise Resulü geciktirmek için yapılmış ve genel bir inatçılık sergilenmiştir. Çünkü Küfre giren zorluk bulur. Kim resulü davetinden alıkoymak ve geciktirmek isterse inatçı olur ve zorluk çeker.[597]

Ebû Ali el-Fârisî (ö.377/987) tahfif şeklinde okuyan kişilerin delilini âyetin siyakında çıkardıklarını bildirmiş ve kafirlerin zanlarıyla hareket ettiklerini, müslümanlara ve resulüne galebe çalacaklarını düşündüklerini bundan dolayı dirilmenin olmayacağını hesap verilmeyeceğini zannetmişlerdir. el-Fârisî bu manayı içeren" أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ أَنْ يَسْبِقُونَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ" Yoksa kötülük yapanlar, bizden kaçıp kurtulacaklarını mı sandılar. Ne kötü hükmediyorlar!"[598] âyetini delil getirmiştir.[599]

"...مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَاوُتٍ "تَفَعَّل وافْتَعَلَ Rahmân'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin...."[600] Ebû Şemâte el-Makdisî (ö.655/1257) mülk suresinde Yüce Allah'ın şöyle bir soru sorarak dikkatlerimizi çekmek istemiştir. Göklerin yaratılmasında çelişki ve uyumsuzluk bulabilir misin? diye sorarsak bizi düşünmeye sevk etmiştir. Burada تَفَاوُت kelimesindeki (ا) harfini hazf edip (و) harfini şeddeli kılarak تَفَوَّتَ 'ye çevirerek okunduğunda manası yine تَفَاوُتmanasındadır ve تَظَهَّرَ ve تَظَاهَرَ gibidir. İki kıraâtin mastarı aynı fiildir. İbn Cezerî (ö.741/1340) *"Teshîl"* kitabında تَفَاوُت مِنْ kelimesini açıklarken göğün yaratılmasında uyumsuzluk bulunmadığı ve kusursuz yaratıldığını anlamını vererek âyette geçen خَلْق kelimesinin içine bütün yaratılmışlarında girdiğini ve onlarda kusursuz yaratılmıştır. Âyette gökyüzünün öne çıkarılmasının sebebi bariz ve devamlı görünen olması, yedi tabaka üzerine yaratılmış olan bu kevni âyetin insanın düşünmesinin istenmesidir.[601] İbn Mücâhid (ö.324/935), Hamza ve Kisâî'nin تَفَوَّتَ olarak elifsiz okuduklarını, diğer kıraat imamlarının ise تَفَاوَتَ olarak okuduklarını aktarır. Bu

[597] İbn Hâleveyh, *el-Huccetu* I/254.
[598] Ankebût, 29/4.
[599] Ebû Ali el-Farisî, *el-Hucce li'l-Kurrai's-Seb'i',* Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, yy, ts, s.284.
[600] Mülk, 67/3.
[601] İbn Cezerî el-Kelbî, *et-Teshî'l li Ulûmi't-Tenzîl,* thk. Muhammed Sâlim Hâşim, nşr. Dâru'l-Kutubi'l İlmiyye, Lübnân, 1995, 1.baskı, II/467.

iki kıraati şöyle birleştirebiliriz: Her iki lafızda mana olarak aynı olduğunda birbirlerinin yerlerine sıyga olarak geçmelerinde bir sakınca yoktur. [602]

İbn Zencele (ö.403/1012) تَفَاوَتَ الأَمْرُ denilir. Ancak تَفَوَّتَ الأَمْرُ denilmez. Birinci cümle daha güzeldir." demiştir.[603]

Binâ yönüyle farklı olmalarına karşın bu iki fiilin harf sayıları eşittir ve humâsîdirler. Bu ise mananın vezinler yönüyle değişebileceğini gösterir. Ancak burada mana sabit kalmış değişmemiştir. Buna Ebû el-Fârisî'nin es-Sibeveyh'ten rivâyet ettiği sözdür. es-Sibeveyh فَعَّلَ ve فَاعَلَ vezninde gelen kelimelerin aynı mana taşıdıkları bildirmiştir. ضَاعَفَ ضَعَّفَ gibi. تَفَاعَلَ vezni فَاعَلَ vezninin mutâvaa halidir. Aynı şekilde تَفَعَّلَ vezninde فَعَّلَ vezninin mutâvaa halidir. Bu kıyâsa göre تَفَاوُت , تَفَوَّتَ aynı manalardadır. Bazı zamanlar kıyâs yoluyla ortaya çıkarılanlar sema yoluyla ortaya çıkarılamamaktadır.[604]

" فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا "مُفَعَّل مُفْعِل Vasiyet edenin hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse,"[605] Mekkî b. Ebî Tâlib (ö.437/1045) bazı kurraların مَوْصٍ olarak okuduklarını, اَوْصى fiiline nakledildiğini يُوصٍ ve يُصُونَ ism-î fâillerinin أَوْصى يُوصِى fiilinden türetildiğini söylemiştir. Bu kelimenin şeddeli gelmesi tekrara ve çokluğa delâlet eder. İki kıraatte eşittir ve güzeldir. Her iki kıraatin de delilleri vardır. Ebû Tâlib şeddesiz olarak okunmasının daha güzel olduğunu savunur ve çoğunluk kurrâların bu okuyuşu tercih etmesini, telaffuzunun daha hafif olmasına bağlamıştır.[606]

---

[602] es-Sibeveyh, *el-Kitâb,* thk. Abdusselâm Hârûn, Dâru'l-Ciîl, Lübnân, 1990, 1.baskı, IV/66.
[603] İbn Zencele, *Huccetu'l-Kıraât,* thk. Saîd el- Afganî, nşr. Müessesetu'r-Risâle, Lübnân, 5.baskı, 1997, s.715.
[604] Fârisî Ebû Ali, *el-Huccetu li'l Kıraâtu's-Seb'ı,* Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, ts, VI/305; Culu, *Temâsil,* s.266.
[605] Bakara, 2/182.
[606] Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf an Vucûhi'l Kırâati's-Seb'ı,* s.282.

İbn Amr'den rivâyet edildiğine göre o iki kıraat arasında farkın olduğunu, ölüm esnasında مُوصٍ denildiğini ve أَوْصى فُلاَنٌ بِكَذا وَكَذا ibaresinin kullanıldığını, birisinin ihtiyaç duyduğunda birilerini bir yere gönderdiğinde ise وَصَّى فُلاَنٌ بِكَذا dendiğini söylemiştir.[607]

فَعَلَ فَعَّلَ Vezinlerindeki ihtilaflar ve manaya etkileri: "وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا..يَكْذِبُونَ ".Söyledikleri yalana karşılık da onlara elem dolu bir azap vardır." [608] يَكْذِبُونَ kelimesinin sakin veya şeddeli okunması halinde manaları farklılaşmaktadır. Bu kelimeyi İbn Galbûn (ö.399/) *"Tezkire"* kitabında Kufelilerin يَكْذِبُونَ şeklinde okuduklarını, diğerlerinin ise يُكَذِّبُونَ şeklinde okuduklarını bildirmiştir.[609]

Tahfif ile okuyanların delilleri hakkında İbn Halaveyh, Ebi İshâk ez-Zeccâc'tan rivâyetle şöyle bir ta'lîl yapmıştır: Onların (münafıkların) yalanları kendilerinin mümin olduklarını söylemeleridir. Allah (c.c) onlara daha önceki sekizinci âyette şöyle cevap vermişti:" وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ "[610]

Ebû Amr ed-Dânî (ö.444/1052) ise başka bir yönden iki kıraatı birleştirmek için şöyle söylemiştir: Bu kıraatlerden murat edilen münafıklardır. Çünkü onlar peygamberin haberini aslında yalanlıyorlardı. İbn Teymiyye (ö.728/1327) ise iki kıraatin açıklamasını ve uyumunu şöyle yapmıştır: Onlar (münafıklar) şöyle söyleyerek yalanladılar:"آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ" "...Allah'a ve ahiret gününe inandık....."derler. [611] Bu ihtilafı birleştirerek iki kıraatin şekillenmesiyle münafıkların halleri arasını birleştirmekle yapılabilinir. Mekkî el-Kaysî iki kıraat iç içe geçmiştir ve manalarıda birdir. Çünkü kim resulün davetini ve peygamberlik delillerini yalanlar ise o kişi Allah'ı da yalanlamıştır. Kim Allah'a yalan isnadında bulunursa ve resulleri gönderme fiilini inkar ederse o Allah'ın gönderdiğini de yalanlar.[612]

---

[607] İbn Zencele, *Huccetu'l Kıraât,* s.123.
[608] Bakara, 2/10.
[609] İbn Galbûn, *et-Tezkîretu fi'l-Kıraât,* thk. Saîd Sâlih Zeîmeh, nşr. Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, Lübnân, 1.baskı, 2001, s.187.
[610] İbn Hâleveyh, *İ'râbu'l-Kıraati's-Seb'ı va İ'lâluhâ,* thk. Abdurrahmân el-Useymîn, nşr. Mektebetu'l Hancî, Kâhire, 1.baskı, 1992, I/66.
[611] İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-Fetâvâ Şeyhu'l-İslâm,* thk. Abdurrahmân b. Kâsım, nşr. er-Risâle, Dimeşk, 1.baskı, 1978, VII/182.
[612] Mekkî, *a.g.e.* I/229.

Kıraatlerde münafıkların inkar ve yalanlamaları onların esas sıfâtları olduğu müddetçe bir çakışma, ihtilaf olmaz. İbn Kesîr (ö.774/1372) " Münafıkların daimi bir yalanlama içinde olduklarını, gaybî yalanlayarak inkar ettiklerini söylemiştir.[613]

1.2.1.1.9.2.4. İsim ve Fiil Binâlarının Delâlete Etkileri

İsim mana yönüyle sabitlik ve devamlılık bildirir. Fiil ise yenilik, olay ve oluşum bildirir. Örneğin: خَالِدٌ حَافِظٌ dediğimizde hafızlık vasfının Halid'te sabit olduğunu ve devamlılık bildirdiğini haber veririz. Bu cümle bir isim cümlesidir. Mübteda ve haberden oluşmuştur. Ancak خَالِدٌ يَحْفَظُ denildiğinde ise Halid'in hıfz işine başladığını, aşama aşama devam ettirdiği anlaşılır. Burada bir sabitlik yoktur. Bunun nedeni fiillerin zamanla kayıtlı olması ve mâzî fiilinin geçmiş ile, müzârî fiilinin şimdiki ve gelecek zaman ile kayıtlı olmasındandır. İsim her hangi bir zamanla kayıtlı olmayıp daha genel ve kapsayıcı bir mana içerir ve sabitlilik özelliği vardır.[614]

İsimler bir şeyin başka bir şeyden sonra oluştuğu manasını taşımayan, yenilikte içermeyen kelimelerdir. Fiiller ise aslında yenilik bulunan ve olayların aşamalı olarak görüldüğü kelimelerdir. Mesela: زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ dediğinde Zeydin bir yerden çıkışının gerçekleştiğini ve bu sıfâtın Zeyd'te sabit olduğunu bildirmiş olursun Çünkü fiil Zeyd'e sabitlenmiştir. Aynı şekilde زَيْدٌ طَوِيلٌ / زَيْدٌ قَصِير gibi haller o kişilerde sabittir. Yenilenme ve tekrarlanma hali yoktur. Burada uzun olma veya kısalma fiillerinin yenilenerek tekrarlandığının bilgisi yoktur. Ancak şöyle denilirse: زَيْدٌ هُوَ ذَا يَنْطَلِقُ burada çıkış fiilinin aşamalı olarak gerçekleştiğinin bilgisini vermiş olursun. Şu âyet buna güzel bir delildir: "وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ" "..Köpekleri de mağaranın girişinde iki kolunu uzatmış.."[615]Burada fiil cümlesinin yani بَاسِطٌ ism-î fâili yerine fiil olan يَبْسُطُ kelimesi gelmiş olsaydı istenen manaya ulaşılamazdı. Çünkü fiil yenilenme, bir durumdan diğer bir duruma geçiş ve

[613] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l Azîm,* thk. Ebû Muâviye el-Ceselî, nşr. Cem'iyyetu İhyâit-Turâsi'l-İslâmî, Kuveyt, 1.baskı, 2004, I/88.
[614] es-Sâmarrâî Fâdıl Sâlih, *Meânî'l-Ebniyyeti fi'l-Arabiyyeti,* Dâru Ammâr li'n-Neşr ve't-Tevzî, Ürdün, 2007, 2.baskı, s.5-9.
[615] Kehf, 18/18.

hareketlilik bildirir. Ancak âyette sabitlilik kastedildiği için fiilin gelmesi manayı bozar, yanlış anlaşılmaya sebep olurdu.[616]

İsm-i fail çok yerde mastarın failde sabit olduğuna delâlet edip yerleştiğini gösterir. Mâzî fiil ise buna delâlet etmez. فُلاَنٌ شَارِبُ الخَمْرِ ve شَرِبَ فُلاَنٌ الخَمْرَ burada fiil sıygasından bir şeyin oturduğunun, o şeyin yerleştiğinin manası çıkmaz. Ancak ism-î fâilde ise durum tam tersidir. [617]

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صَامِتُونَ"..Onları çağırsanız da, sussanız da sizin için birdir (sonuç alamazsınız)."[618]Allah (c.c) iki taraf arası eşitliği ayırmış ve أَدَعَوْتُمُوهُمْ kelimesiyle fiil kullanmış, صَامِتُونَ kelimesiyle de isim kullanmıştır. İki kelimede isim kullanılmış olsaydı أَأَنْتُمْ دَاعُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صَامِتُونَ bu şekli alır ve mana bozulurdu. Sebebi ise insanın asıl halinin suskunluk hali olmasıdır. Ancak insan konuşmasına bir sebep olduğunda konuşur. Eğer kendi kendine konuşan birisini görürsek o kişinin aklından şüphe ederiz. Konuşma insana sonradan arız olan bir durumdur. Bundan dolayı insanın sabit sıfâtı olan suskunluk halini bildirmek için isim gelmiştir. Sebebe dayalı konuşma olayını da bildirmek için de fiil kullanılmıştır.[619]

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:" وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ.." İman edenlerle karşılaştıkları zaman, "İnandık" derler. Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, "Şüphesiz, biz sizinle beraberiz..."[620] Bu âyette münafıkların halleri anlatılmakta, müminlerle karşılaştıklarında söyledikleri söz türü ile kendileri gibi olan münafık dostlarıyla karşılaştıklarında söyledikleri söz türü arasında farklılık vardır. Müminlerle karşılaştıklarında قَالُو آمَنَّا fiil cümlesiyle müminlere hitap edilmiş ve bu cevap onların değişim ve ortama göre dönüşüm hallerini yani iman etmedikleri hallerini ortaya sermekte, kendi dostları olan münafıklarla karşılaştıklarında ise asıl gizledikleri sıfâtları olan münafıklık hallerini açığa vurarak قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ isim

[616] Abdulkâhir el-Cürcânî, *Delâilu'l-Îcâz,* Dâru'l Menâr, Mısır, 1946, s.133-134.
[617] er-Râzî Fahruddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr,* el-Matbaatu'l Behiyye, Mısır, ts, XXV/29.
[618] Araf Suresi, 7/193.
[619] es-Sâmarrâî, *Meâni'l-Ebniyyeti*, s.11.
[620] Bakara, 2/14.

cümlesiyle hitap etmişlerdir. Müminlere مُؤْمِنُون isim cümlesiyle karşılık vermemişlerdir.[621]

Yüce Allah şöyle buyuruyor:" لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسِطٍ يَدِيَ إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ " "Andolsun! Sen beni öldürmek için elini bana uzatsan da ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim.."[622] Bu âyette şart cümlesiyle ceza cümlesi ayırılmış لَئِنْ بَسَطْتَ fiil cümlesi ile مَا أَنَا بِبَاسِطٍ isim cümlesi arası لَئِن بَسَطْتَ لاَ أَبْسُط denilerek birleştirilmemiştir. Çünkü Hâbil, Kâbil'in kötü fiiline karşılık vermemiş ve kazanmış, kendi asıl sıfâtı olan sulh ve barış yönünü isim cümlesiyle göstermiştir.[623]

Yüce Allah şöyle buyuruyor:" رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ " "Rabbimiz! Şüphesiz sen, hakkında şüphe olmayan bir günde insanları toplayacaksın.."[624] Buradaki âyette asıl olan ve gelmesi düşünülen cümle:" تَجْمَعُ النَّاسِ " cümlesidir ve istikbal bildirir. Ancak kıyamet günü toplanma ve sorgu mutlak, şüphesiz olacağından ism-î fâil ile haber gelmiş ve şahitliğine delâlet etmesi murad edilmiştir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur : " هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ " (Ey Muhammed!) İbrahim'in ağırlanan misafirlerinin haberi sana geldi mi? Hani onlar, İbrahim'in yanına varmışlar ve "Selâm olsun sana!" demişlerdi. O da "Size de selâm olsun." demiş,.."[625] Bu iki âyette Yüce Allah iki selamı birbirinden ayırmış, birincisini nasb, ikincisini de ref ile getirmiştir. Yüce Allah ikisini ya ref veya nasb olarak getirmemiştir. Çünkü: سَلَامًا kelimesinin takdiri:" نُسَلِّمُ سَلاَما yani; fiilin takdir edilmesiyle gelir. Ancak ikinci kelime olan "سَلَامٌ" ise takdiri:" سَلاَمٌ عَلَيْكُم dur ve isim cümlesidir. Bu şekilde gelmesiyle İbrâhim (a.s) melekleri daha hayırlı bir selamla selamlamıştır. Buna benzer bir cümlede şöyle söylenebilinir:"لِلَّه حَمْدا / لِلَّه الْحَمْدُ beyan sahipleri bu iki ibareyi

[621] ez-Zemâhşerî, *el-Keşşâf,*I/142.
[622] Mâide, 5/28.
[623] ez-Zemâhşerî, *el-Keşşâf,* I/456.
[624] Âl-i İmrân, 3/9.
[625] Zâriyât, 51/24-25.

birbirlerinden edebî yönüyle ve nahiv-sarf yönüyle ayırırlar. Ref ile te'hîr etmenin nasb'tan daha kuvvetli olduğu görüşündedir ve أَحْمَدُ اللَّهَ demiş gibi olursun. [626]

Keşşâf'ta لِلَّهِ الْحَمْدُ Hamd kelimesinin ref yapılıp ve mübteda kılınması, haberinin de zarf cümlesi gelmesi asıldır. Bazı kıraat âlimleri fiilin gizli tutulması ve mastarın nasb yapılıp te'hîr edilerek haber yapılmasını Araplar'da bir gelenek olduğunu söylemişlerdir.[627] Keşşâfta "وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ" Sana "baş üstüne" derler.."[628] طَاعَةٌ kelimesinin takdirini شَأْنُنَا وَأَمْرُنَا طَاعَةٌ Nasb'ta caizdir ve devam ve istikrar halinde itaatte olacağız sözünün verildiğini gösterir.[629]İsim ve fiilin belirttiğimiz özellikleriyle birlikte isim cümlesinin sabitlik bildirmesi için müsned olanın mutlaka isim olması zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Müsned fiil ise sabitlik ifade etmez. Örnek:هُوَ يَحْفَظُ Bu cümle isim cümlesidir. Çünkü isimle başlamıştır. Ancak sabitlik ifade etmez. Bu sadece müsned ileyhi olanın takdîmi mesabesinde, onun öneminin belirtilmesi amacıyla öne alınmıştır veya tahsislik, şüpheye mahal vermemek için gelmiş olabilir. Bundan dolayı فَهُوَ حَافِظٌ cümlesi gibi kuvvetli değildir.[630]

İsim cümlesi müsnedin müsnedi ileyh'te sabitliliğinin haberini vermek için konulmuş ve yenilenme veya süreklilik delâleti yoktur. İsim cümlesinin haberi ise devamlılık ve sabitliliği karîneler vasıtasıyla kazanır. Eğer isim cümlesinin haberi müzârî müstakbel fiil ise yenilenmenin, değişimin devamlılığına delâlet eder. Fiil cümlesi şimdiki zaman fiili veya mâzî fiil ise olayın vuku bulma durumunu gösterir. Bu ise mâzîdeki olayın yenilendiğini veya şimdiki halin değiştiğini gösterir.[631]

---

[626] es-Sâmarrâî, *Meâni'l Ebniyye,*s.14.
[627] ez-Zemâhşerî, *el-Keşşâf,* I/38-39.
[628] Nisâ, 4/61.
[629] ez-Zemâhşerî, *el-Keşşâf,* I/411.
[630] esSâmarrâî, *Meâni'l-Ebniyye,* s.16.
[631] Ebi'l Bekâ el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Kulliyât,* Matbaatu Bulâk, Mısır, ts, 2.baskı, s,401.

1.2.1.1.9.2.5. Mastarların Delâlete Etkileri

Bir fiilin özellikle sülâsî fiillerin birçok mastarları bulunabilir. Örneğin: لَقِيَ fiilinin لَقًى لِقَاءٌ لُقْيَان لَقْيٌ gibi mastarları vardır.[632] es-Suyûtî bu fiilin on tane mastarı bulunduğunu, ona benzer hiçbir fiilin böyle bir sayıda mastarının olmadığını bildirmiştir. Aynı şekilde صَدَّ صَدّاً صُدُودَا / فَاضَ فَيْضَا فَيَضَانَا gibi mastarlar vardır.[633]

1.2.1.1.9.2.5.1. Mastarların Çok Olmasının İki Ana Sebebi Vardır

1-Arap lehçelerinin çokluğu: Bir kabilenin kullandığı bir mastarı diğer kabileler kullanmayıp farklı bir mastarı tercih etmiştir. Mesela Sibeveyh كَتَبَ fiilinin mastarını كِتَاب olarak belirtmiş sonrada bazı Arapların كَتْباًolarak kıyâsa göre yaptıklarını belirtmiştir.[634]

Kabileler arası dil farklılıkları sadece mastarlarda görülmemektedir. İsimlerde de bu durum görülmektedir. Örneğin: نَهَرٌ نَهْرٌ / شَعَرٌ شَعْرٌ.[635] رَغْوَةٌ رِغْوَةٌ رِغَاوَةٌ رُغَايِنَةٌ[636] gibi. İsimlerin cem'îlerinde de aynı durum görülmektedit. Örneğin: أَلْسِنَةٌ أَلْسُنٌ lisanın çoğuludur. Bu kelimeyi müennes kılanlar وَاَذْرُعٍ كَذِرَاعٍ أَلْسِنُ şeklinde cemi yaparlar, müzekker kılanlar ise أَلْسِنَةٌ şeklinde cemi yaparlar.[637]

2-Mana Farklılıklarından Dolayı Oluşan Mastar Farklılıkları: Mastarların farklılaşmasında önemli bir yer tutar. Aynı kökten gelip ayrı mastarları olan bir kelimenin ayrı ayrı özel manaları bulunabilir veya diğerinden daha çok kullanılabilir. صِغَرٌ veya صَغَارَةٌ bu iki mastarın kelime kökleri aynı, mastarları farklı, manaları da farklıdır. صِغَرٌ kelimesi günah ve kabahatte daha çok kullanılmakta, صَغَارَةٌ kelimesi ise

---

[632] es-Suyûtî Celâleddîn, *el-Muzhir fi Ulûmi'l-Luga,* thk. Muhammed Ahmed Câd el-Mu'la ve Cemâatu, nşr. Dâru'l-İhyâi'l-Kutûbi'l-Arabiyye, 4.baskı, 1958, II/83.
[633] es-Sâmarrâî, *Meâni'l-Ebniyye,* s.17.
[634] es-Sibeveyh, *a.g.e.* II/315.
[635] el-Askerî Hilâl, *el-Furûku'l-Lugaviyye,* Mektebetu'l Kudsî, yy, 1934, s.13.
[636] İbn Cinnî, *el-Hasâis,* thk. Muhammed Ali en-Neccâr, nşr. Matbaatu Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye,1952, I/373.
[637] el-Müberred Ebî'l-Abbâs, *el-Kâmil,* thk. Zekî Mübârek, nşr. Matbaatu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1936, I/76.

miktar, ölçüm alanlarında kullanılmaktadır.[638] Yine ضَرَّ ضُرٌّ gibi. Fetha ile bütün zararlı olan şeyler için kullanılır. Ref halinde ise hastalıktan dolayı nefiste (vücutta) oluşan zararlar için kullanılır ve zayıflık manasına gelir. " وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ" Eyyûb'u da hatırla. Hani o Rabbine, "Şüphesiz ki ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisisin" diye niyaz etmişti."[639]Âyette geçen الضُّرُّ kelimesi ile " لَا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا "**...** kendilerine (bile) bir faydası ve zararı olmayan..." [640] ضَرًّا kelimesinin fetha ile okunuşunda zararın genel olduğu نَفَعَ kelimesinin yani fayda kelimesinin zıddı olarak geldiği görülmektedir. Binâ farklılıklarından dolayı manalarının farklılaştığını ve bu iki kelimenin de mastar olduğu anlaşılmaktadır.[641] Yine örneğin: كَدَرٌ كُدُورَةٌ كُدْرَةٌ karanmış renkler için gelir. خُضْرَةٌ / زُرْقَةٌ / حُمْرَةٌ kelimeleri de renkler içindir.[642]

الكُفْرُ / الكُفْرَان / الكُفُورُ mastarlarının manaları farklıdır. الكُفْرَان nimetleri inkar edenler için kullanılır. الكُفْرُ ise dini inkar edenler için kullanılır. الكُفُورُ ise iki manayı da içine alır. [643] Kur'ân-ı Kerim'de 27 yerde كُفْرٌ kelimesinin hepsi dinde inkar manasında gelmiştir. كُفْرَان kelimesi ise tek bir yerde gelmiştir." فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهِ وَإِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ " Şu hâlde, kim mü'min olarak bir salih amel işlerse, çalışması asla inkâr edilmez. Şüphesiz biz onu yazmaktayız."[644] Şükrün zıddı olarak inkarın Yüce Allah katında vuku bulmayacağı, salih ameller işleyen müminlere mükafatlarının tastamam verileceği belirtilmektedir. الكُفُورُ kelimesi ise Kur'ân-ı Kerîm'de İsra suresinin 89.cu ve

---

[638] İbn Side, *el-Muhassas*, el-Mektebetu't-Ticârî Li't-Tibâati ve't-Tevzî'i ve'n-Neşr, Lübnân, 1903, XIII/68.
[639] Enbiyâ, 21/83.
[640] Ra'd, 13/16.
[641] ez-Zemâhşerî, *el-Keşşâf,* II/335; el-Müberred, *el-Kâmil,* I/279.
[642] İbn Side, *el-Muhassas*, IX/140.
[643] el-Kefevî, *el-Kulliyât,* s.305.
[644] Enbiyâ, 21/94.

99.cu âyetlerinde ve Furkan suresi 50. âyetinde gelmiş ve iki manayı da içeren geniş manada kullanılmıştır.[645]

Kur'ân-ı Kerîm'de bazı kısım mastarlar özel olarak gelip belirli ıstılâhi ve lugavi manaları bildirmek için kullanılmıştır. Örneğin Meryem suresi 26. âyetinde " إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا" "Şüphesiz ben Rahmân'a susmayı adadım.." Kur'ân-ı Kerîm'de sadece bu âyette geçen *savm* kelimesi susmak, konuşmamak manasındadır ve vezin yapısı da buna uygun gelmiştir. Ancak صِيَام kelimesi ise bilinen oruç ibadeti manasında 7 yerde kullanılmıştır.[646] Bu konuyla ilgili vezinlerine göre genel mana içeren mastarlarda bulunmaktadır. Bazen bu vezinlerle gelen mastarların kendilerine has manaları olmasına rağmen, vezinlerinin değiştirilmesiyle mastarların manalarınında değiştiği görülmektedir. السِّقَايَةُ السَّقْيُ/ الفَيْضُ الفَيَضَانُ / العِرَافَةُ المَعْرِفَةُ / الإِبَاءُ الأَبَاءُ gibi kelimeler.

1.2.1.1.9.2.5.2. En Meşhûr Mastar Vezinleri

فُعُولٌ فَعْلٌ Müteaddi üçlü fiilin kıyâsî mastarıdır.فَهِمَ فَهْماً ضَرَبَ ضَرْباً أَكَلَ أَكلاً Eğer bu vezinde gelen mastarların manası sanat ve meslek bildirirse o zaman vezinleri değişerek فِعَالَةٌ gelir. Örneğin:حَجَبَ حَجْباً حِجَابَةً / سَقِيَ سَقْياً سِقَايَةً lâzimî fiil olarak gelen فَعَلَ vezninin kıyâsî mastarı فُعُول gelir. جَلَسَ جُلُوساً قَعَدَ قُعُوداً gibi.[647] Araplar şöyle derler: وَقَفْتُ بِالْمَكَانِ وُقُوفاً Yani: Oturma fiilinin tersi işlendiğinde ve lâzimî olarak yapılmak istendiğinde gelir. Ancak; وَقَفَتِ الدَّابَّةُ تَقِفُ وُقُوفاً gelirse cümle müteaddî olarak irab edilir.[648]

فِعَالَةٌ Sanat, meslek ve başkalarına yetki vermek veya yetkiyi kendisinde bulundurmak manasına gelenlerde kullanılır ve kıyâsî olarak gelir.[649]خِيَاطَةٌ حِيَاكَةٌ gibi. Sibeveyh," *Vekalet, vesâyet, cerâyet* vb.leri *vilâyete* kıyâs edilmiştir. Çünkü hepsinin

---

[645] es-Sâmarrâî, *Meâni'l Ebniyye,* s.19.
[646] es-Sâmerrâî, *Meâni'l Ebniyye,* s.20.
[647] es-Sibeveyh, *a.g.e.,* II/216.
[648] İbn Manzûr Muhammed b. Mukrim, *Lisânu'l-Arab,* Dâru Sadr, Lübnân,1993, IX/359.
[649] Vakkâd Hâlid b. Abdullah, *Şerhu't-Tasrîh Alâ't-Tavdîh Evi't-Tasrîh bî Mazmûni't-Tavd'ih fi'n-Nahv,* Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 2000, II/28-29; es-Sabbân Ebû'l-İrfân Muhammed, *Hâşiyetu's-Sabbân alâ Şerhi'l-Eşmûnî lî Elfiyeti İbn-i Mâlik,* Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 1997, 1.baskı, II/459-462.

manası bir şeyi yapmaya kalkışma, kalkma. *Hilafet, imaret, nekâbet* lafızlarında olduğu gibi."[650] demiştir. Araplar *ketebe* fiilinin mastarını الكِتَاب olarak getirmişlerdir. Ancak bu fiili sinaat yani meslek manasına dönüştürmek için ise الكِتَابَةُ dersin. الكِتَابُ mastar, الكِتَابَةُ ise bu yazım işiyle uğraşan kişinin mesleği, sanatı olmuş olur.[651]

فُعَال Hastalık ve sese delâlet eden şeyler için gelir ve kıyâsîdir. زُكَام سُعَال صُرَاخ رُغَاء gibi. الْبُكَى gözyaşı manası kasdedildiğinde söylenir. الْبُكَاءُ ise gözyaşına ağlama eşlik etmişse denir.[652] Fahruddîn Râzî *"Tefsîru'l-Kebir"* de فُعَال vezninde gelen kelimelerin çoğunlukla mekrûh veya hoş karşılanmayan şeyler için kullanıldığını belirtmiştir. Örneğin: الزُّكَامُ الصُّدَاعُ [653] Örneğin: الصُّفْرَةُ Renk çeşitlerinden sarı olan için kullanıldığı gibi الصُّفَّارُ ise karında oluşan bir hastalık için kullanılır.[654] دَارَ الشيءُ يَدُورُ دَوْراً ودَوَرَاناً ودُؤُوراً dönen şeyler için kullanılır. Ancak دُوَّارً kelimesi ise başta oluşan ve rahatsızlık veren baş dönmesine denir.[655]

فَعِيلٌ Ses ve gitme anlamına gelen şeyler içinde kullanılır. الذَّمِيلُ الرَّحِيلُ الهَرِيرُ الهَدِيرُ gibi.[656] الصَّهِيلُ Ses için iki vezin daha bulunur. Bunlar: فَعِل ve فُعَال Fual vezni daha beliğ ve kuvvetlidir. Çünkü elifin uzatılması "ya" harfinden daha uzundur. Elif harfinin nutku için ağız daha fazla açılır. Buna benzer sıfâtlarda vardır. Örneğin: طُوَال طَوِيلٌ Burada فُعَال vezninin daha beliğ olduğu açıktır ve vasıfta daha kuvvetlidir. Yine" عَرِيض kelimesi عُرَاض kelimesinden شُجَاع kelimeside شَجِيع kelimesinden daha beliğdir.

---

[650] es-Sibeveyh, *a.g.e.,* II/217.
[651] İbn Manzûr, *a.g.e.* II/92.
[652] İbn Manzûr, *a.g.e.* XIV/82.
[653] Fahruddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb, Tefsîru'l-Kebîr,* Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Lübnân, 1999, I/158, VIII/39.
[654] İbn Manzûr, *a.g.e.* IV/460-463.
[655] İbn Manzûr, *a.g.e.* IV/295-296.
[656] İbn Kuteybe Ebû Muhammed Abdullah, *Edebû'l-Kâtib,* thk. Muhammed ed-Dâlî, Müesseestu'r-Risâle, ts, I/560-563.

فِعَال Kaçınma ve imtina etme anlamları için kullanılır. Örneğin: شَرَّدَ شِرَاد أَبَى اِبَاءُ [657] Bu vezin bir şeyin başka bir şeye yakınlaşması için de kullanılır. ضِرَاب صِرَاف نِكَاح gibi. Sibeveyh eşyalar birbirlerine yakınlaştığı zaman denir. الصِّرَاف فِي الشَّاة Sibeveyh bu vezin aynı zamanda zamanın bitmeye yakın olduğunu bildirir demiştir. Örnek: صِرَام قِطَاع حِصَاد gibi.[658]

فَعَلَان Devirmek, dönüştürmek gibi delâletleri vardır ve korku ve düzensizlik için gelir. الْجَوَلان الْغَلَيان [659] Hareket ve karışıklığa delâlet eder. Örnek غَثَيان kusmak hissi ve bulantı manasına gelir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:" وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ " Ahiret yurduna gelince, işte gerçek hayat odur."[660] Hareket manası istendiğinde ve dönüşüm başladığında dünya hayatı, ahiret hayatına göre sakin bir olaydır.[661]

تَفْعَال Çokluk ve mübâlağa içindir. Bu vezinde gelen bir kelimenin masdarı فَعَّلَتْ gelmez. Ancak ne zaman ki bir şeyin çokluğuna delâlet etmesini istediğimizde mastarları فَعَلَتْ vezninde فَعَّلَتْ masdarı oluşturulur.[662] Sibeveyh تِفْعَال vezninin ise manasının ziyâdelik içermediğini ancak تَفْعَال vezninin ise ziyâdelik manası içerdiğini söylemiştir.[663]

Sülâsî mücerred fiilin mübâlağamanası içermesi için mastarını kıyâsî olarak *ta* (ت) harfi fethalanarak yapılır. تَعْدَاد تَهْدَاد gibi. تِذْكَارْ تِكْرَارْ kelimelerinde mübâlağa manası yoktur.[664]

---

[657] İbn Manzûr, *a.g.e.* III/236.
[658] es-Sibeveyh, *a.g.e.* II/217.
[659] Nureddîn Ali b. Muhammed el-Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî ala'l-Elfiyeti İbn Mâlik,* Dâru İhyâi Kutubi'l Arabiyye, ts, II/305.
[660] Ankebut, 29/64.
[661] Semârrâî, *Meâni'l Ebniyye,* s.28.
[662] es-Sibeveyh, *a.g.e.* II/245.
[663] es-Sibeveyh, *a.g.e.* II/245.
[664] el-Kefevî, *el-Kulliyât,* s,326.

فِعِّيلى Kesrete (çokluğa) delâlet eder. Sibeveyh: فِعِّيلى vezninde gelen كَانَ بَيْنَهُم رِمِّيًّا cümlesinde رَمْيًا kelimesi kesret bildirmeyip çokluk ile azlık arası orta bir fazlalık kastedilmiştir der.[665] الدَّلِّيلى kelimesinin manası ise ilminin çokluğu ve köklü değişimi ifade eder. Yine القِتِّيْتى ve الْهِجِّيرى kelimelerinin manası çok sözü ve konuşması bulunan manasında kullanılmış, الْخَلِّيفَى ise hilafette çok uzun kalan ve hilafet işleriyle çokça uğraşan, ömrünü bu uğurda harcayan manasına gelir.[666]

Renklere delâlet eden mastarlar çoktur. Bunlardan bazıları şunlardır. الْفُعْلَةُ Misal: الْحُمْرَةُ الْصُفْرَةُ gibi. Şöyle söylenir: الْبَيَاضُ السَّوَادُ الصَّبَاحُ الْمَسَاءُ Çünkü bunlar gece ve gündüz için bir renk manasınadır. Gece karanlık olduğu için siyah, sabah aydınlık olduğu için وَضَحَ fiili gibi amel edebîlir.[667] فِعَلٌ vezni çoğunluk alan ölçüsü (misaha) içindir. فِعَلٌ kalıbı فَعُلٌ vezninde gelen kelimelerin فِعَلٌveznine çevrilmesiyle çokluk, büyüklük manasında صِغَرٌ كِبِرٌ misallerini getirilebilinir.[668]

1.2.1.1.9.2.5.3. Mimli Mastar

Bu mastar mef'al مَفْعَلْ vezniyle sülâsî fiilden sıygaları yapılır. Değişim bildirir. Sülâsî fiil misâl olur ve lamu'l fiili sahîh gelir ise müzârî'de faul fiili hazfedilir ve mef'il مَفْعِل vezninde sıygalanır. Eğer müzârî fiilin ayne'l fiili meksûr yani kesra gelirse o zaman yine mef'il vezninde sıygalanır. Örnek: مَدْخَل مَخْرَج مَوْعِد مَجْلِس gibi. Şâyet fiil sülâsî dışında gelirse mimli masdarı مَفْعُولَةٌ gelir. Örnek: مُنْطَلَقٌ مُنْقَلَبٌ مُسْتَخْرَجٌ gibi.

Nahiv âlimleri bu mastarın diğer asıl mastarlarla bir farkının olmadığını söylemişlerdir. Onlar مَجْلَس ile جُلُوس arasında fark olmadığı gibi مَقْعَد ile قُعُود arasında da fark görmezler. Ancak burada bir şey gözümüze çarpmaktadır. Mimli mastarlar yenilik,

---

[665] es-Sibeveyh, *a.g.e.* II/228.
[666] es-Sibeveyh, *a.g.e.* II/228.
[667] es-Sibeveyh, *a.g.e.* II/222.
[668] es-Sâmerrâî, *Meâni'l Ebniyye,* s.30.

değişiklik ve bir olayın sonucunu, nihâyetini bildiren ipuçları içerdiği halde normal diğer mastarlarda bu gözlenmeyip mücerred mana anlaşılır. Mimli mastarla zata delâlet etme özelliğiyle yanında, hadese olaya da delâlet ederler. Örneğin: مُنْقَلَب kelimesi Yüce Allahın şu âyetinde " وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ " Zulmedenler hangi akıbete uğrayacaklarını göreceklerdir."[669] Bu âyette munkalib kelimesi yerine inkılab kelimesinin getirilmesi uygun görülmez. Çünkü munkalib bir işin sonucunu ve oluşum sürecini gösterir. İnkılab ise sadece yalın bir değişimi ifade ettiği için âyetin genel manasına uygun değildir. Yine aynı şekilde " إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ "..işte gün sevk ediliş, Rabbinedir."[670] Âyetteki mesâk kelimesini إِلَيْهِ السُّوق olarak değiştiremeyiz. Mesâk bir zata delâlet edip manayı içinde ve nihâyetine kadar beraberinde yaşanmış göstermekte, السُّوق kelimesi ise sadece olaya delâlet ederek yerli yerinde ancak yetersiz kılmıştır.[671]

1.2.1.1.9.2.6. İsmul Merre ve'l-Hey'e

Kemmiyete (niceliğe ve sayıya) delâlet eden mastarlara masdarı binâi merre denir ve bir işin kaç kere yapıldığını gösterir. Durum, şekil bildiren mastarlara da masdarı hey'e veya masdarı binâi nev'i denir. İsmu'l merre sülâsî fiilden sıygası yapılır. Vezni ise: فَعْلَة 'dur. Örnek: قعدتُ / أتيتُ أتية Sülâsî dışında aslî mastarın son harfine bir *ta* harfi eklemek suretiyle yapılır. Örnek: إعطاءة أعطى / استدراجة استدرج gibi. İsmu'l hey'e ise sülâsî fiilden فِعْلَةٌ vezninde sıygalanır. Örnek: جَلَسَ مُحَمَّدٌ جِلْسَةَ العَالِمِ gibi. Şu sözde olduğu gibi: فلان حسن الرِكبة والجِلسة Burada ne zamanki filan kişi otururwhile otursun oturuşu güzel bir şekilde olduğu belirtilmektedir. Yine kişinin binişi de aynı şekilde vasfedilmiş ve bu vasıflar o kişinin adeti halini alıp kişiden ayrılmayan, ona yapışık bir vasıf, şekil almıştır. Bazen ismu'l merre ve ismu'l hey'e vezinleri bazı fiiller için asli mastar yerine geçer. Bu durumda ismu'l merre ve ismu'l hey'e kendi delâletlerini yerine getiremezler. Yani defalık bildiren ismu'l merre ve vasıflık, şekillik bildiren ismu'l hey'e

---

669 Şuarâ, 26/227.
670 Kıyâme, 75/30.
671 es-Sâmerrâî, *Meâni'l Ebniyye,* s.31.

bu vasıflarını yitirirler. Ancak ismul merre'nin vasfı bu masdarın sonuna وَاحِدَة kelimesi eklenerek sürdürülür. Örnek: رَحِمْتُهُ رَحْمَةً وَاحِدَةً [672]

1.2.1.1.9.2.6.1. Sülâsi Fiil Dışında Gelen Mastarlar

مَفْعَلَة Bu binâ fiilin sebebini bildirir. Peygamberimiz (s.a.s): "الْوَلَدُ مَبْخَلَةٌ مَجْبَنَةٌ مَحْزَنَةٌ" "Çocuk cimrilik, korkaklık ve hüzün sebebidir."[673] buyurmuştur. Aynı şekilde " تَرَكَ العَشَاءَ مَهْرَمَةً"denilir. Yani: Kişinin akşam yemeğini terk etmesinden dolayı zayıfladığı belirtilmiş, masdarın sebeplik bildirdiği gösterilmiştir. Bazen çokluğa da delâlet ettiği söylenmiştir ve مَبْخَلَةً مَجْبَنَةً kelimelerinin korkaklık ve cimriliğe fazlaca delâlet ettiği savunulmuştur.[674]

التَّفْعِلَةُ التَّفْعُلَةُ Bu vezin bir şeyin yapılışı ve sonunu göstermek için kullanılır. التَّهْلُكَة gibi. İşin sonunun helak olduğu bildiriliyor. التَبْصِرَةُ sonucu görmeye sebep olan şey, التَّذْكِرَةُ hatırlamaya sebeb olan şey.[675]

الفَعَلَةُ الفُعْلَةُ İki binâda fiilin yapılma yerini gösterir. لقَطعَةا/القُطْعة bu iki kelimede koparma ve ayırma mekanına delâlet eder. eş-Şafiye de: Bu iki vezin fiilinin azalarının çokça bulunduğu yeri gösterir. الجَذَمة الجُذْمَة الصلعة الصُلْعَة النَزَعَة النُزْعَة gibi. الفُعْلَة Aynı şekilde fiilin fazlalığına delâlet eder. Örnek: الغُرْلَة ا لقُلْفَة gibi.[676]

---

[672] es-Sâmerrâî, *Meâni'l Ebniyye,* s.34; İbn Sîde, *el-Muhassas,* IX/140.
[673] Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim, *el-Müstedrek Âle's-Sahîhayn,* thk. Mustafâ Abdulhâdî Atâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 1990, III/179, 4771. hadîs.
[674] es-Sabbân, *a.g.e.* II/471; es-Sâmerrâî, *Meâni'l Ebniyye,* s.35.
[675] Ebû Kâsım el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân,* thk. Safvân Adnân Dâvûdî, nşr. Dâru'l-Kalem, Lübnân, 1991, I/184.
[676] Muhammed b. Hâşim er-Râzî, *Şerhu'ş-Şâfiyyetu İbnu'l-Hâcib,* thk. Komisyon, nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 1975, I/161.

1.2.1.1.9.2.7. İsmu'l Mekân ve İsmu'z-Zamân

Fiilin vuku bulduğu mekana delâlet eden şeye İsmul Mekan denir. Fiilin vuku bulduğu zamana delâlet eden şeye de ismu zaman denir. Örnek: مَعْرِض مَجْلِس bu iki fiilin sunum ve oturum yapılacak mekana ve sunum ve oturum yapılacak zamana delâleti vardır. İsmu'l-mekân ve ismu'z-zaman ikisi de sülâsî fiilden مَفْعَل vezninde sıygalanır. Bu iki kelimenin müzârîlerinin aynel fiili mazmûm (zamme) veya fetha olursa مَنْصَرٌ مَقْتَلٌ مَرْكَبٌ gelir. Bu kelimelerin müzârîleri يَنْصُرُ يَقْتُلُ يَرْكَب dur. Aynı şekilde sülâsî fiil olup son harfi illetli olan bir kelime yine مَفْعَل vezninde sıygalanır. جَرَى رَمَى / مَرْمَى مَجْرَى gibi. Eğer müzârînin aynel fiili meksûr ise sıygası مَفْعِل vezninde gelir. Örnek: مَجْلِس Fiil sülâsî misâl ve mu'telu'l-vav ise lamel fiili de sahîh ise müzârî fiil'de fâul fiil hazfedilir. O zaman ismu'l mekân ve zamân sıyga olarak مَفْعِل vezninde gelir. Misal: مَوْعِد .Sülâsî dışında ise sıygası مَفْعُول vezninde gelir. Örnek: مُسْتَخْرَج مُنْطَلَق Bu kuralın dışında bazı kelimeler vardır. Örnek: مَسْجِد مَشْرِق gibi. Bu durumun kıyâsî şekli kelimenin aynel fiilinin fetha gelmesidir.

Bu gibi lafızların kıyâs dışı sıygalarının gelmesinin sebebini çoğunluk nahivciler hakiki manasının dışında gelmesine bağlamışlardır. Yani ismu'l-mekân ve ismu'z-zamân da bir irade sözkonusu olup fiilin vuku mekânı ve zamanı kastedilir ve bununla bu lafızlar isimlendirilir. Örneğin: مَسْجِد kelimesi سَجَدَ fiilinden yapılmıştır. Secde edilen mekân veya zamân kastediliyorsa o zaman kıyâsa göre مَسْجَد olması gerekir. Ancak belirli bir mekâna delâlet için getirilerek aslından çıkmıştır. *"eş-Şafiye"* de es-Sibeveyh şöyle demiştir:" Sen mescide niçin gidersin? Çünkü sen gidilen yer secde etmek için tahsis edilen yer olarak bildiğin için gidersin. Ancak secde fiilini kaldırıp buna bir isim olarak secde evi diye isimlendirmiş olursun. Yani secde etme yeri manasından uzaklaştırılıp bir mekâna isim olarak bırakılmıştır. Aynı şekil مِقْتَل kelimesinde de vardır.

Bu kelime öldürme yeri kastedilerek konulmuş ve her mekânda bu mana korunmuştur. Mescid secdenin vuku bulduğu yer olarak isimlendirilmiş ve mescid denilmiştir.[677]

مَفْعَلَةٌ Sülâsî asıl olup Arap kelâmında sıygalananır. مَفْعَلَةٌ vezni bir mekanda bir şeyin çokça yapıldığına veya bir şeyin çokça bulunduğuna delâlet eder. أَرْضٌ مأْسَدَةٌ Yani aslanı çok olan yer manasında kullanılır. مَسْبَعَةٌ Vahşi hayvanların çokça bulunduğu yer manasında, مذْأَبَة kurtların çokça bulunduğu yer kastedilmiştir. *"eş-Şafiyye"* de: Eğer bir mekanda bir şey fazlalaşır ve câmid bir isim olarak gelmiş ise onun bâbı مَفْعَلَةٌ 'dur ve kıyâsî değildir. Bu binânın bazı manaları ise bir şeyin çok olmasının sebebini bildirir. مَحْزَنَةٌ مبخلة مجبنة الولد hadîsinde geçen kelimelerin sebebleri bildirilmiş, çok korkaklık, cimrilik, ve hüzün nedeninin çocuk olduğu bildirilmiştir.[678] es-Sabban'da ise مَفْعَلَةٌ vezni lafzı sülâsî veya aslı sülâsî olan vezinlerde gelir ve çokça isimlendirme sebebini veya mekanın çokluğunu gösterir bilgisi vardır.[679]

1.2.1.1.9.2.8. İsm-i Alet

Bir işin görülmesinde kullanılan araçlara verilen isme denir. Vezinleri kıyâsî olmayıp semaidir.[680] Manaları birçok şeyle irtibatlıdır: Manalarının farklılığından dolayı tek bir ismi alet binâsıyla gelip kök bakımından aynı olan kelimelerin değişik manalara geldiği görülmektedir. Örnek: السُّكَّان السّكِّينُ ikiside alet ismidir. السُّكَّان geminin bir yerde sabit kalmasını, hareket edip bir yerlere çarpmamasını sağlayan alete denir. السِّكِّينُ ise bıçak manasına gelir.[681] السِّكِّينُ kelimesinin فِعِّيل vezninde gelip kesen ve sakin hale getirip teskin eden manasında alet olup kurban edilecek hayvanında bu alet sayesinde hareketsizleştirilmesine ve ölmesine sebep olan alet olduğu için bu şekilde isimlendirildiğini söylemiştir.[682]

---

[677] er-Râzî, *Şerhu'ş Şâfiyyetu,* I/187; Sâmerrâî, *Meâni'l Ebniyye,* s.37-38.
[678] er-Râzî, *Şerhu'ş Şâfiyyetu,* I/188; Sibeveyh, *a.g.e.* II/248.
[679] es-Sabbân, *Hâşiyetu's Sabbân,* II/312.
[680] Abbâs Hasan, *en-Nahvul-Vafi,* Dâru'l-Meârif, yy, ts, III/333.
[681] es-Sâmerrâî, *Meâni'l-Ebniye,* s.109.
[682] İbn Manzûr, *a.g.e.* II/437.

مِفْعَلَةٌ مِفْعَل مِفْعَال vezinleri araç isimlerine delâlet ederler. مِبْرَدٌ مِفْتَاحٌ مِكْنَسَةٌ gibi.

Bütün ismi alet sıygaları çokluk bildirir. فَعَّالَةٌ فَعَّال فِعِّيلٌ فُعَّالٌ gibi. Örnek: القَذَّاف mancınık manasına gelip mübâlağa bildirmekte ve çokluk delâleti içermektedir.[683] خُطَّاف isim olsa bile sıfât bildirip manasının çokluk ifade etmesi ve çokça kaçırılma yeri manasına da gelir. Aynı şekilde سِكِّين de alet ismi olduğu halde çokça teskin, susturulma yeri manasında da kullanılmıştır. Yine بَزَّار عَطَّار قَصَّار bu kelimeler fiilden alınmasalar dahi çokluk ve mübâlağa bildirmektedir.[684] İsmi aletin iki sıygası genellikle şumûliyet manaları için gelir. Bunlar: فِعَال ve فِعَالَةٌ vezinleridir. Örnek: كِنَانَةٌ خِمَار عِمَامَةٌ حِزَام gibi kelimeler. الحِزَام cismi saran alet, الخِمَار başı sarıp örten manasındadır.[685] الصِّرَاط kelimesi فِعَال vezninde gelmiştir. Çünkü ona yönelen kişi sarmalayıp kuşatan manasında kullanılır. لِحَاف خِمَار رِدَاءُ غِطَاءٌ فِرَاش gibi.[686]

فَاعُول ve فَاعُولَةٌ sıygaları ismi alet sıygalarındandır. Bir işin yapılması için girişilen şeyin mübâlağalı bir şekilde yapıldığına delâlet eder. الصَّاقُور السَّاطُور الطَّحُونَةُ gibi kelimeler. الصَّاقُور taşları parçalayan balta manasındadır.Bazen ismi aletin binâsı değiştirilerek kıyâs dışı bir sıyga ile gelip fiilin kastedilmediği bildirilir. Bu değişiklikle özel bir şekli bulunan belirli bir alete delâlet etmesi için gelir. Örnek: المِنْخَلُ her eleme aletine denir. مِنْخَل sıygasında مُنْخَل sıygasına çevirdiğimizde ise her eleme aleti olmaktan çıkıp özel bir şekli bulunan alet kastedilmiş olur.[687]

---

[683] İbn Manzûr, *a.g.e.* IX/276.
[684] İbn Cinnî Ebû'l-Feth Osmân, *el-Hasais,* el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Amme li'l-Kitâb, Mısır, ts, III/270.
[685] es-Sâmerrâî, *Meanil Ebniye,* s.111.
[686] Muhammed b. Ebi Bekr İbn Kayyım el-Cevzî, *Bedâiu'l-Fevâid,* Dâru'l-Kutubi'l- Arabi, Lübnân, ts, VII/313.
[687] es-Sâmerrâî, *Meanil Ebniye*,s.112.

1.2.1.1.9.2.9. Cemi (çoğul) Sıygaları

Çoğullar Arapçada iki kısma ayrılmaktadır:

جَمْع السَّالِم Sâlim (kurallı) çoğullar جَمْعُ التَّكْسِير Kırık (kuralsız) çoğullar. Kırık çoğulların çokça vezinleri olup 27 vezne kadar çıkar. Müfred tek bir çoğulun birçok vasıfları bulunup dilin belirgin özelliklerinden birisidir. Bir tek kelimenin birçok çoğulu ve vezinleri olduğu görülmektedir. Örnek: سَاجِد سُجَّد / كَافِر كُفَّار كَفَرَةٌ كَافِرِينَ سُجُود gibi. Bu çoğulların hepsi aynı manaya mı delâlet etmekte, yoksa hepsi farklı manalara mı delâlet etmektedir diye bir soru aklımıza gelmektedir. Nahiv kitaplarında bunların detaylı açıklamalarına rastlanmamaktadır.[688]

Bu sorunun cevabı olarak bütün vezinlerin manalarının farklı delâletlerinin olduğunu gerçeğini görmemiz gerekir. Yani; lafzen bir olup mana yönüyle çeşitlilik arzeden kelimelerin olduğunu kabul etmek gerekir. Herbir çoğulun kendine has bir manası vardır. Örnek: الخِيلان kelimesi خَالٌ kelimesinin çoğulu olursa siyah çıbanlar, beneklar manasına gelir. الاخْوَال kelimesi ise خَال kelimesinin çoğulu olup annenin kardeşleri (dayılar) manasına gelir. Sonuç olarak çeşitli ve farklı çoğullar bulunur. Müfred bir kelimenin farklı manalar içerdiği görülmektedir.فَعَلَةٌ çoğulu ile فُعَّال çoğulu aynı manada olmadığı aşikârdır. الكُتَّاب çoğulu ile الكَتَبَةُ çoğulu aynı manada değildir. Aynı şekilde فُعْلٌ çoğulunun delâleti ile فُعْلان çoğulunun delâleti farklıdır. Manalar farklı olmasaydı çoğullar farklı vezinlerde getirilmezdi. O zaman çoğulların farklı getirilme sebeplerini açıklamamız gerekir.[689]

1.2.1.1.9.2.9.1. Çoğulların Farklı Getirilme Sebebleri

1-Araplar arası lugat farklılıkları: قَوْسٌ kelimesini bazı Araplar أَقْوَاس olarak, bazıları ise أَقْوُس olarak çoğul yapmışlardır. مَكَان أَمْكِنَةٌ أَمْكُن kelimelerinde olduğu gibi. es-Sibeveyh: قَوْسٌ kelimesini bazı Arapların en az adedi bildirmek üzere أَفْعُل vezninde

[688] Talu, *a.g.e.* II/89-93.
[689] Talu, *a.g.e.* II/94-102.

getirdiklerini ve asıl olan az kullanım şekliyle örneklendirdiklerini belirtmiştir. Yine زَوْج / أَزْواج زِوْجَةٌ ثَوْر أَثْوار ثِيرَةٌ gibi.[690] es-Sibeveyh başka bir konuda bazı Arapların مَكْنٌ kelimesinin çoğulunun أَمْكُن olarak getirdiklerini ve sanki mekanı bulunmayan, yurtsuz kişilere kullanıldığını aktarmıştır. Ancak es-Sibeveyh فَعِيل فَعَال فِعَال فُعال vezinlerinde gelen hiçbir kelimenin أَفْعُل vezinlerinde çoğul yapıldığını görmediğini belirtmiştir.[691]

2-Belâgat incelikleri: Bazı zamanlarda şiir veya nesir ürünlerinde *el-muhassinatu'l-lafzîyye* ve *el-muhassinatu'l-ma'neviyye* üslûpları devreye sokulup aynı manada birçok cemi türüne başvurularak kelimelere ve cümleye yeni anlamlar katma isteği hâsıl olmakta, kıyâs dışı bazı çoğullara rastlanmaktadır. Şiir zorunluluğu, lafzî ahenk endişesi Arapça dil kâidelerinin bazen devre dışı bırakılmasına sebep olmaktadır.[692]

3-Mana Farklılıkları: Lafızları müşterek olup, manaları çeşitli ve farklı olmalarından dolayı çoğul bildiren kelimelerin binâları da farklı gelebilmektedir. Bazen müfred bir kelimenin tek bir manaya delâleti olsa da bu kelimenin çoğulunun bir kaç manaya delâleti olabilmektedir. Örnek: الرَّبِيع kelimesinden otların yeşermiş hali kastedilirse çoğulu أَرْبِعَةٌ gelir. Eğer ilkbahardan dolayı nehir çoşması, taşması kastedilirse çoğulu أَرْبِعاء gelir.[693]

4-Cem'u Kılle ve Cem'u Kesre (Azlık ve Çokluk Çoğulları):

Çoğulların farklılaşmasının bir diğer nedeni de azlık-çokluk çoğul çeşitlerinin Arap diline has özeliklerinden biri olmasıdır. Azlık çoğulunun birçok vezinleri olmasına karşılık جَمْعُ قِلَّة cumhura göre dört vezni vardır. Bunlar: أَفْعُل أَفْعال أَفْعِلَةٌ فِعْلَةٌ vezinleridir. Bu vezinlere Ferra فَعَلَةٌ veznini de eklemiş هُمْ أَكَلَةٌ Yani: Az kimseye yetecek kadar olan tek

[690] es-Sibeveyh, *a.g.e.* III/587-588.
[691] es-Sibeveyh, *a.g.e.* III/617.
[692] Ebû Abdullah Bedreddin b. Muhammed ez-Zerkeşi, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'ân,* thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, nşr. Dâru'l-Ma'rife, yy, ts, I/71.
[693] Ebû Yusuf Yakub İbn Sikkit, *İslâhu'l-Mantık*, thk. Muhammed Mur'ib, nşr. Dâru İhyâu't- Turâsi'l-Arabi, 2002, I/257; es-Sâmerrâî, *Meani'l-Ebniye,* s.117

bir kafa manasına geldiğini söylemiştir.[694] Cemi müzekker, cemi müennes, cemi sâlimler azlık çoğullara جَمْعُ قِلَّة delâlet ederler. Örnek: السُّنْبُلات الزَّيْدِين gibi. Bazen azlık çoğulu, çokluk çoğulu جَمْعُ الكَثْرة sıygası veya bunun tersi olarak gelebilir. Örnek: الرِّجَال kesret çoğuludur, azlık ve çokluk içinde kullanılabilir. أَقْلام kıllet çoğuludur, azlık ve çokluk içinde gelebilir. Cemi kılle 3 ile 10 sayıları arası için kullanılır. Örnek: أَرْبَعَةُ أَحْرُفٍ ve عَشرَةَ أَحْرُفٍ denir. Eğer 10'dan fazla ise حُرُوف kullanılır.[695]

Allah (c.c) şöyle buyuruyor: " إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُنْزَلِينَ " Hani sen mü'minlere, "Rabbinizin, indirilmiş üç bin melek ile yardım etmesi size yetmez mi?" diyordun. "[696] بِثَلَاثَةِ آلَافٍ terkibinde آلَافٍ kelimesi cemi kılle gelmiştir. Bakara suresi " خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ" ..Binlerce kişi oldukları hâlde, ölüm korkusuyla yurtlarını terk edenler.."[697] buyurulmuştur. Âyette أُلُوفٌ cemi kesre olarak gelmiştir. "وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ"..arkasından yedi deniz daha ona katılsa,."[698] ayetinde أَبْحُرٍ kelimesi أَفْعُل vezninde cemi kılle gelmiştir. Çünkü aded 10'dan azdır. " وَإِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْ " Denizler kaynayıp fışkırtıldığı zaman. "[699] الْبِحَارُ kelimesi cemi kesre gelmiş, denizlerin çokluğuna delâleti göstermiştir. Çünkü kıyamet gününde fışkırıp, kaynayacak denizlerin sayıları çoktur.[700]

" إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاهُمْ هُدًى " Şüphesiz onlar Rablerine inanmış birkaç genç yiğitti. Biz de onların hidâyetlerini artırmıştık."[701] فِتْيَةٌ kelimesi cemi kılle olarak kullanılmış, ashâb-ı kehf'in en çok 7 olduğu bildirilmiştir. Aynı şekilde : " وَقَالَ لِفِتْيَانِهِ "

---

[694] es-Sâmerrâî, *Meâni'l-Ebniye*, s.118.
[695] es-Sibeveyh, *a.g.e.* III/556-560.
[696] Âl-i İmrân, 3/124.
[697] Bakara, 2/243.
[698] Lokmân, 31/27.
[699] İnfitâr, 82/3.
[700] es-Sâmerrâî, *Meanil Ebniye*, s.119.
[701] Kehf, 18/13.

Yûsuf, adamlarına dedi ki:.. "[702] Fityân kelimesi cemi kesre gelerek Yusuf(a.s)'ın kardeşlerinin 10 taneden fazla olduğu anlaşılmıştır. " الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ " Hac (ayları), bilinen aylardır.. "[703] أَشْهُرٌ kelimesi hac aylarının 3 tane olmasına uygun olarak cemi kılle olarak getirilmiştir. Buna benzer çoğullar Kur'ân-ı Kerîm'de çokça geçmektedir. *Tefsîri-Kebir*'de bazı dilcilerin الاخْوة kelimesinin أَخُ kelimesinin çoğulu olup, nesep yönüyle kardeş olan kişileri ifade ettiğini, اِخْوَان kelimesinin ise arkadaşlıktan veya dini samimiyetten dolayı kurulan dostluğu ifade ettiğini belirtmişlerdir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: " إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ " Mü'minler ancak kardeştirler.. "[704] إِخْوَةٌ kelimesi İslâmın güzelliği ve kalpleri birbirlerine bağlaması, ısındırma yönüyle etkisine işâret etmesi için sanki nesebten bir kardeşlermiş gibi bütün müslümanları kardeş statüsüne çıkarmış, bu manaya uygun lafız uyumu ile cemi kesre sıygası getirilmiştir.[705] Bazen belâgat sebebiyle çoğullar arası değişime başvurulmaktadır. Örnek: Yüce Allah şöyle buyuruyor: " كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ "…yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohumun durumu gibidir..."[706] سَبْعَ kelimesi 10 sayısından az olduğu halde سَنَابِلَ kesret çoğulu gelmiştir. " إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ " ..Kral, "Ben rüyamda yedi semiz ineği, yedi zayıf ineğin yediğini; ayrıca yedi yeşil başak ve yedi de kuru başak görüyorum. "[707] وَسَبْعَ kelimesi de 10 sayısından azdır ve cemi kılle gelmiştir. Bakara suresindeki âyette çokluk ve muzaf makamına uygun olarak سَنَابِلَ kelimesinin çokluğunu beyan için gelmiştir. Yusuf suresinde ise kılle lafzı ise zaten 7 sayısına uygun olarak azlık bildirmiş, makamda çokluğa işâret etmediği için cemi kılle çoğulu yapılmıştır.[708]

---

[702] Yusuf, 12/62.
[703] Bakara, 2/197.
[704] Hucurat, 49/10.
[705] er-Razi, *Tefsîru'l-Kebir*, XXVIII/106.
[706] Bakara, 2/261.
[707] Yûsuf, 12/43.
[708] es-Sâmerrâî, *Meanil Ebniye*, s.121; Zerkeşi, *el-Burhân*, IV/22; İbn Kayyım el-Cevzi Muhammed b. Ebû Bekr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerim*, thk. İbrâhîm Ramazân, nşr. Dâru Mektebetu'l-Hilâl, Lübnân, 1989, I/151.

Bazen bu çoğulların arasındaki karşılıklı birbirleri yerine kullanımın değişiklik bildirmek veya tahsislik delâleti için geldiği, asıl görevi olan çoğulluk delâletini yerine getirmediği görülür. Örnek: الخِيلان الاحْوال bu kelimeler خَال kelimesinin çoğullarıdır. الارْبَعَةُ الارْبِعاء kelimeleri ise daha öncede bildirdiğimiz gibi رَبِيع kelimesinin çoğullarıdır. أَنْفُس نُفُوس gibi. Araplar manevî tekid için أَنْفُس أعْيُن kullanmış نُفُوس veya عُيُون kullanılmamıştır. Misal: جَاءَ الزَّيْدُون أَنْفُسَهُم gibi getirmiş, نُفُوسَ هُم denmemiştir. Sayı 10'dan fazla geldiğinde أعْيُن ve عُيُون kelimeleri عَيْنٌ kelimesinin çoğulu olarak gelmiştir. Kur'ân-ı Kerîmde أعْيُن kelimesi bildiğimiz görme aracı göz için iken, عُيُون kelimesi ise su gözesi, kaynağı için kullanılmıştır.[709]

Bazen nisbi azlık için cemi kılle hakiki azlık yerine kullanılmayıp, başka çokluğa göre az olduğuna delâleti için gelir. Çok olan cemi kesre ile çok olandan azı da cemi kılle ile yapılır. Burada azlık-çokluk bildirimi asıl amaç olmaktan çıkmış olur. Sadece iki çokluk arası nisbet amaçlanır ve asıl olan çok olsa bile nisbet yapılandan daha az ise gerçekte çok olsa bile az olduğu bilinmiş olur. Örnek: أَبْرَار ve بَرَرَةٌ gibi. Kur'ân-ı Kerîmde 6 yerde أَبْرَار kullanılmış, hepsi müminler için sıfât olarak geldiği ve 10 sayısından çok olduğu halde kâfirlere nisbetle daha az olduklarından bu durumun anlam ve yapı uyumuna göre cemi kılle ile gelmiştir. Yine bu durumu açıklayan bir örnek daha verelim. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "وَتَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ " ..Canımızı iyilerle beraber al. "[710] ve " إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا " İyiler ise, katkısı kâfur olan içecekler dolu bir kadehten içerler. "[711] Bu iki âyette de الْأَبْرَارِ cemi kılle olarak gelmiş, makama göre Ebrâr olanların (Allah'a itaatkar olup ona çokça ibadet edenler) füccâr olanlardan (Allah'a isyan edip masiyet içinde olanlar) ‘dan daha az olduğuna işâret için lafız manaya uyumlu gelmiştir. Kur'ân'da bir yerde ise بَرَرَةٌ kelimesi getirilmiş, bu kelimeden

[709] İbn Manzûr, *a.g.e.* XIII/302.
[710] Âl-i İmrân, III/193.
[711] İnsân, 76/5.

Allah'a devamlı ibadet içinde olan melekler kastedildiğinden cemi kesre ile yapı ve anlam uyumu sağlanmıştır.[712]

Bilindiği gibi cemi sâlimler azlık çoğullara delâlet ederler. Ancak bu her zaman geçerli değildir. Şöyle ki; Câmid isimler azlık bildirirler. Ancak sıfâtlarda azlık delâleti az olup asıl olan çokluk delâleti olmasıdır. Çünkü: Hudûs (iş, olay, oluş, hareket) bildirir. Cemi sâlim ise çoğulu yapılan fiile benzetilmeye ve yakınlaştırılmasına yarar. Sıfâtlar cemi sâlim dışında yapılırsa fiilikten ismiyete dönüştürerek sabitlik vasfı kazanır. İbn Yaiş: Sıfâtın kırık çoğul yapılması (değişim geçirip vezninin bozulması)' nın zayıf olduğunu söyler. Kıyâsî olarak (kurallı) cemi edilmesi *vav* harfi ve *nun* harfi ile olur. Eğer *vav* ve *nun* harfleri dışında bir şeyle yapılırsa fiil gibi bir yapıya bürünür. Örnek: زَيْدٌ ضَارِبٌ cümlesi ضَرَبَ fiilinin mâzîyi ifade etmesi istendiğinde söylenir. Ancak; مَضْرُوب kelimesinin manası ise: يُضْرَبُ ve ضُرِبَ manasını ifade etmek için gelir. Çünkü Sıfâtın mevsûf'un önüne geçme halini yitirdiği gibi, fiilde failin önüne geçmesini yitirdiği gibi bir konuma düşer. Buna göre kıyâsî olarak fiil cemi yapılmadığı gibi, sıfâtta cemi edilemez hale gelir.[713]

Sıfâtlarda asıl olan mukesser (kırık) çoğul yapılmamasıdır. Mükesser çoğul yapılırsa fiile benzetilmiş ve ameli olarak fiil görevi göreceğinden bu gibi kelimelerin sonlarına fiillerin çoğul yapılması için eklenen و ve ن veya أ ve تا harfleri eklenmiş olur. Bazı sıfâtlar ise fiile benzeseler dahi mükesser çoğul yapılır ve câmid isim gibi hüküm uygulanır. Sıfât-ı müşebbehe'nin mükesser çoğul yapılışı, sülâsîism-î fâilin mükesser çoğul yapılışından daha çoktur. Çünkü fiile benzeme hali ism-î fâilden daha zayıftır.[714] Bu duruma Kur'ân-ı Kerîmde راسِيَةٌ kelimesinin çoğulu olan رَواسِي ve راسِيات kelimelerini örnek verebiliriz. Kur'ân-ı Kerîm'de dokuz yerde رَواسِي gelmiş ve dağlar manasında جِبَال kullanılmıştır. " وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِي " ..orada dağlar,.. "[715] manasında, راسِيات kelimesi ise

[712] es-Sâmerrâî, *Meâni'l-Ebniye,* s.125.
[713] İbn Ebis Seraya Muhammed b. Ali İbn Yaiş, *Şerhu'l-Mufassâl,* İdâretu Matâbiu'l- Mûniriyyeti, Kâhire, ts, V/24.
[714] Muhammed b. Hasan Radî el-Esterâbâdî *Şerhu Şafiyetu İbnu'l-Hâcîb,* thk. Komisyon, Lübnân, 1975, II/116.
[715] Rad, 13/3.

Kur'ân-ı Kerîm'de sadece şu ayette geçmiştir: " وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ ".sabit kazanlar."[716] .İsim delâleti kastedildiğinde mukesser çoğul getirilmiş, fiil kastedildiğinde ise sâlim çoğul جَمْع السَّالم yapılmıştır.[717]

1.2.1.1.9.2.9.2. En Meşhûr Mükesser Vezinler

فُعَّال Lamel fiili sahîh olup müzekker fail için sıfâtların çoğul yapılması için gelir. صَائِم veya صَوَّام gibi. Bu şekil gelen sıfâtların فَاعِلَةٌ vezniyle cemi yapılıp صُدَّاد kelimesinin صَادَةٌ gelmesi ise nadirdir.[718]فُعَّال vezni bir işin çokça yapıldığına delâlet eder. Örnek: جَاوُوا طُلَّابَ ثَأْرٍ Manası: Öç ve intikam almak için gelen öğrenciler. Bu cümle harekete ve olaya çokluk ve mübâlağa yönüyle delâlet eder. Her ağaç diken veya bitki eken kişiye زُرَّاع denilmez. Bunun ölçüsü işi çok yapmak, işte devamlı uğraşmak ve abartılı çalışmaktır. Ancak bu işi ara sıra veya hobi şeklinde yapan kişiler için şöyle söylenebilir: أَشْجَارا زَارِعُونَهُمْ فِي حَدِيقَتِهِم yani: يَزْرَعُون Bir şiir beyiti (mısra) veya yazılı bir metin ezberleyene حُفَّاظ denilmez. Veya Kur'ân'dan bir sure okuyana قُرَّاء denmez. Şöyle sorulursa: مَنْ فِيكُمْ يَحْفَظُ هَذا البَيْت Bu beyiti içinizden kim ezberlemiştir? Sorusuna şöyle bir cevap verilebilir: كُلُّنا حَافِظُون Ancak; كُلُّنا حُفَّاظ denilmez. Buradaki ölçü işi yapan kişilerin sayısından öteye bu iş yapan kişi veya kişilerin bu işi çokça yapmış olması şartıdır.[719] Arap dilbilgisi inceliklerinden birisi de mübâlağa vezinlerinin müfred ve çoğul zamîrler veya kişiler için çoğul sıygasıyla gelebilmesidir. Örnek: كُرَّام حُسَّان قُرَّاء vb. kelimeler. Şöyle söylenir: هُمْ قُرَّاء ve هُمْ كُتَّابُ denildiği gibi هُوَ قُرَّاء ve هُوَ كُتَّابٌ denilir.

فَعَلَةٌ Akıllı müzekkerler için sıfât olup lamel fiili sahîh harf gelen ism-î fâillerin çoğula dönüştürülmesini sağlar. Örnek: كَامل كَمَلَةٌ ve كَاتِبٌ كَتَبَةٌ gibi. Sıfât bildiren

---

[716] Sebe, 34/13.
[717] es-Sâmerrâî, *Meanil Ebniye*, s.128.
[718] Abdullah b. Abdurrahmân İbn Akil, *Şerhu İbn Akil Ala Elfîyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Dâru't-Turâs, Kâhire, 1980, VI/124.
[719] es-Sâmerrâî, *Meâni'l-Ebniye*, s.131.

kelimenin lamel fiili illetli bir harf içerirse vezni de فَعَلَةٌ yerine فُعَلَةٌ olur. Örnek: رُماةٌ رَامٍ قُضاةٌ قَاضٍ gibi.[720] Bu çoğul sıygası bazen akıllılar sınıfında özel bir gurup için kullanılır. Örnek: قَادَةٌ قُضَاةٌ صَاغَةٌ gibi. Bu kelimelerdeki (ة) *ta* harfi vasıflıktan isme geçiş aracıdır. Şöyle söylenir: القُضَاةُ قَاضُونَ فِي هَذِهِ المسْأَلَةِ ve قَادَةُ جُيُوشٍ هُمْ قَائِدُون Bu vezin ile فُعَّال vezni arasındaki fark bu veznin hareket ve çokluk delâletinin olmamasıdır. فُعَّال vezninde ise hareket ve çokluk delâleti vardır. Örnek: طُلاَّب kelimesi talep içinde bulunan, arayan ve bu işi çokça yapıp daima hareket halinde olan manalarını içerir طَلَبَةٌ ise bu manaları daimi olarak içerme delâleti yoktur. Ancak çoğul manasına delâlet eder.[721]

فُعَّل Vezni lamel fiili sahîh olup فَاعِل ve فَاعِلَةٌ ism-î fâilleri için sıfât olarak gelip çoğul delâleti içerir. Örnek: ضُرَّب ضَارِبَةٌ ضَارِب. Bu vezin zahiri hareketliliğe ve bir fiilin çokça ifâ edildiğine delâlet eder. Bu hareketlilik vasfı daha açık ve daha çok olur. Çünkü فُعَّال vezninden daha kısadır ve hareket müddeti de daha kısa olur, zaman dilimi içersinde süratli davranmaya sevk etmiş olur. Bu vezin cemi teksîre de delâlet eder. Örnek: رُحَّل قَوْمٌ yani يَرْحَلُون كَثِيرا Çokça gezi yapanlar.[722]

فَوَاعِل Bu vezin فَاعِلَةٌ kelimesinin sıfât veya isim olsun çoğuludur. Örnek: ضَوَار ضَوَارِب kelimesi ضَارِبَةٌ kelimesinin çoğulu,فَوَاطِم فَاطِمَة kelimesinin ve نَوَاصِي ise نَاصِيةٌ kelimesinin çoğuludur. فَوْعَل vezninde جَوْهَر ve جوَاهِر gelir. فَاعَل vezninde ise طَابِع ve طَوَابِعgelir. Aynı şekilde فَاعِلاء vezninde قَوَاصِع ,قَاصِعَاء. Fail vezninde isim gelip vasıf olmayan ve alem olan veya olmayan kelimelere örnek olarak جَابِر جَوَابِر / كَاهِل كَوَاهِل. Aynı şekilde müennese sıfât olanlara örnek olarak: حَائِض حَوَائِض Ğayri akıllılar için sıfât

[720] es-Suyûtî Abdurrahman b. Ebû Bekr Celaleddin, *Hem'ul-Hevâmî fî Şerhi Cem'il-Cevâmî,* thk. Abdulhamîd Hindâvî, el-Mektebetu't-Tevfikiyye, Mısır, ts, III/358.
[721] es-Sâmerrâî, *Meâni'l-Ebniye*, s.132.
[722] İbn Manzûr, *a.g.e.* XI/278.

gelenlere: صَاهِل صَوَاهِل ve فَوْعَلَةٌ vezni için ise: صَوَامِع صَوْمَعَةٌ kelimelerini örnek verebiliriz.[723] الرُّحَّلُ çokça yer değiştirip gezen manasına gelir.الرَّواحِل ise رَاحِلَةٌ kelimesinin çoğulu olup asil ve temiz develer manasına gelir.[724]

فُعْلان Bu vezin isimlerin çoğul yapılmasını sağlar. Sıfâtların çoğulu için değildir. بَطْنٌ بُطْنَان قَضِيب قُضْبَان ذَكَر ذُكْرَان gibi. Eğer isim veya ona yakın bir şeyin çoğul yapılması istenirse bu vezin kullanılabilir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu cemi nisbi olarak azlık çoğulu olarak geldiği de olmuştur. Yüce Allah kullarını vasfederken" وَالَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا " Onlar, kendilerine Rabblerinin âyetleri hatırlatıldığı zaman, (gerçeği görme ve işitme konusunda) onlara karşı kör ve sağır kesilmezler."[725] عُمْيَانًا lafzı Kur'ân-ı Kerîm'de bir kere bu âyette gelmiştir. عُمْيٌ lafzı ise 7 kere gelmiştir. Bunlardan birisi de şu âyettir: " صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ " Onlar sağırdırlar (gerçekleri işitmezler), dilsizdirler (gerçekleri konuşmazlar), kördürler (gerçekleri görmezler). Artık (hakka) dönmezler."[726] Bunların hepsi delâlet ve küfür ehlini vasfetmek için gelmiştir. Ancak daha önceden de söylediğimiz gibi küfür ve delâlet ehli çok olduğu için kesret çoğulu ile hidâyet ehli ise delâlet ehline nisbetle daha az olduğu için kıllet çoğulu ile gelmiştir. Örnek:" وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ "…Kullarımdan şükredenler pek azdır."[727] Başka bir örnek ise şu iki ayettir: " وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الذُّكُورَ ".. dilediğine erkek çocukları verir."[728] الذُّكُورَ kelimesi ve " أَوْ يُزَوِّجُهُمْ ذُكْرَانًا وَإِنَاثًا " Yahut o çocukları erkekler, dişiler olmak üzere çift verir,.. "[729] ذُكْرَانًا وَإِنَاثًا kelimeleri geçmiştir. Kısmi azlık bildiren ذُكْرَانًا ile bunun aksi olan الذُّكُورَ kelimelerinin farklılığını örnek verebiliriz. Burada الذُّكُورَ çokluk çoğulu جَمْعُ كَثْرَة

[723] Halid b. Abdullah b. Ebi Bekr el-Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh Ala't-Tevdîh,* Dâru'l-Kutubi'l- İlmiyye, Lübnân, 2000, II/547;
[724] İbn Manzûr, *a.g.e.* I/430.
[725] Furkan, 25/73.
[726] Bakara, 2/18.
[727] Sebe, 34/13.
[728] Şûrâ, 42/49.
[729] Şûrâ, 42/50.

için ذُكْرَانًا ise azlık çoğulu جَمْعُ القِلَّة için gelmiştir. Adet üzere bir kişinin yalnızca erkek çocukları varsa çoğunlukla kız çocuklarına nisbet edilir. Çünkü bir kadın eğer sadece erkek çocuklar doğurmuş ise erkek çocukların sayısı genel olarak erkek ve kız çocuklarından daha çoktur.[730]

Bazen çoğullar bir fiilin mastar vezninde gelir Örnek: الحُضُورُ السُّجُودُ القُعُودُ القِيَامُ الصِّيَامُ gibi. Burada fiilin hakiki manasını ifade eder. Örnek: " وَالرَّكِّعِ السُّجُودِ "..rükû ve secde edenler "[731] âyette geçen السُّجُودِ kelimesi ile سُجَّد kelimeleri arasında fark şudur: سُجَّد zahiri harekete delâlet eder. Yani; secde fiiline delâlet eder. السُّجُودِ ise fiilin hakiki manası olan kalbi huşuya delâlet eder.

فُعَالى ve فَعْلى vezinleri: Bu vezinler afet, helak, noksanlık bildirip فَعِيل vezninde mef'ûl manasında gelirler. Örnek: جَرْحَى جَرِيح gibi. Bu vezine mülhâk gelen 6 tane vezinde afet delâletleri vardır. Bunlar: فَعِيل: مَرِيض مَرْضى :/فَعِل زَمِن زَمْنَى :/ فَاعِل هَالِك هَلْكى /فَيْعَل سَكْرَان سَكْرَى :فَعْلاَن / حَمْقَى أَحْمَق :أَفْعَل / مَوْتَى مَيْتٌ [732]

es-Sibeveyh, el-Halîl b. Ahmed'ten rivâyetle şöyle aktarır: جَرْحى هَلْكى مَرْضى vb. kelimeler ibtilâ olunan ve bunun sonucu hüzün ve kederin isabet ettiği mekrûh görülen şeyler için kullanıldığını söyler.[733] Mekruh görülenler dışında övgü ve güzel şeylerin delâleti için bu iki vezin kullanılmaz. Örnek: حَمِيد kelimesi övgü bildirdiğinden حَمْدى ile çoğul yapılmaz. Her failde فَعْلَى vezninde çoğul yapılmaz. كَاتِب kelimesi كَتْبَى şeklinde çoğul yapılmaz. Aynı şekilde her أَفْعَلَ veznindekiler فَعْلَى vezni ile çoğul yapılmaz.[734]

Sonuç olarak bu binâların mekruh görülen afet, bela gibi şeylere delâlet etmesiyle çoğul yapılır. أَحْمَق kelimesi حُمْقٌ diye çoğul yapılabilir, ancak; ahmaklık çoğalır

[730] es-Sâmerrâî, *Meâni'l-Ebniye*, s.137-138.
[731] Bakara, II/125.
[732] el-Ezheri, *Şerhu't-Tasrih*, II/534.
[733] es-Sibeveyh, *a.g.e.* III/648.
[734] es-Sâmerrâî, *Meâni'l-Ebniye*, s.141.

ve kişiyi saran bir bela haline dönüşmüş ise حَمْقَى diye çoğul yapılabilir. Aynı şekilde عَطْشَان ve عِطَاش vasfı geçici bir zorluk ve sıkıntı için gelir. Ancak sıfât kişiyi kuşatmış, bir musibet ve bela gibi sarmışsa عِطَاشَى denir. يَتِيم lafzı أَيْتَام olarak çoğul yapılır. Ancak vasıf kişiyi zor duruma bırakıp ona musibet gibi çökerek bela olursa o zaman يَتَامى denir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: " إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا " Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler,.."[735] Bu âyette أَيْتَام gelmeyip يَتَامى gelmiştir.

فُعَالاءُ فِعَال genel olarak فُعَالاءُ vezni müzekker akıllıların فَعِيل vezninde gelen kelimelere vasıf olur ve فَاعِل مُفْعِل veya مُفَاعل vezinleri için çoğul gelirler. Örnek: كَرِيم كُرَماء gibi. فُعَال veya فَاعِل Örnek: شُجَاع kelimesinin çoğulu شُجَعَاء ve صَالِح kelimesinin çoğulu ise صُلَحَاءُ gibi. فَعِيل vezni muzaaf veya menkûs ise o zaman أَفْعِلاَءُ olarak çoğul yapılır. شَدِيد kelimesinin çoğulu أَشِدَّاء ve تَقِي kelimesinin çoğulu da أَتْقِيَاء gelir.[736] أَشِدَّاء Manevî şiddete, basınca, baskıya, kuvvete delâlet eder. شِدَاد kelimesi de شَدِيد kelimesinin çoğulu olup maddî şiddete, baskıya delâlet eder. Yüce Allah şöyle buyuruyor: " مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ " Muhammed, Allah'ın Resûlüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler.. "[737] Bu âyette geçen أَشِدَّاءُ kelimesi manevî baskıya, kuvvete delâlet eder. Yüce Allah şöyle buyuruyor: " عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ " ...O ateşin başında gâyet katı, çetin, Allah'ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmeyen ve kendilerine emredilen şeyi yapan melekler vardır. "[738] Bu âyette ise شِدَادٌ kelimesi geçmiş ve maddî şiddete, baskıya

[735] Nisâ, 4/10.
[736] Muhammed b. Yezid b. Abdulekber el-Müberred, *el-Muktedab,* thk. Muhammed Abdulhâlık Azime, nşr. Alemu'l-Kutub, Lübnân, ts, II/210.
[737] Feth, 48/29.
[738] Tahrîm, 66/6.

delâlet etmiştir. Sonuç olarak فُعَلاءُ vezni nefsi huy, tabiat için gelip manevî içeriklere delâlet eder, فِعَال ise maddî vasıflara delâlet eder.[739]

فَعَائِل Son harfi *ta* harfli veya *ta* harfsiz gelen, sondan bir önceki harfi med harfi olan ve dörtlü (rubâî) müennesler için çoğul görevi gören bir vezindir. Örnek: سَحَابَةٌ /gibi. Bu çoğul vezni ile فَعِيلَةٌ vezni arasındaki fark فَعَائِل vezniyle çoğul yapılanlar isim olması amaçlanır. Çünkü bu vezin asıl olarak isimlerin çoğulu için getirilmiştir. Örnek: رَسَائِل نَصَائِح قَلائِد صَحَائِف. Sıfâttan isme dönüştürülen şeyler فَعَائِل vezniyle çoğulu yapılır. Vasıf yapılmak istendiğinde ise فِعَال vezniyle veya cemi müennes sâlim vezniyle çoğul yapılır. Şöyle söylenir: كِبَار صِغَار bu iki kelimeyi tekrar isme dönüştürmek istersek: صَغَائِر كَبَائِر deriz. Bu iki kelime büyük, küçük günahlar için isim gelmiştir.[740]

Dar manası bir kişinin bağlı olduğu akrabalar gurubu diye tarif edebiliceğimiz nesebin geniş manası ise kişinin kavmi, kabilesi, şehri, ülkesi, mensubiyet kurduğu şeylere delâlet eden kelimeler olarak tarif edebiliriz.[741] Neseb'in Arap dilinde birçok sıygası vardır. İsmin sonuna bitişen şeddeli *ya* harfiyle yapılanlar. Bu tür olanlar en meşhûr ve en genel olanıdır. Bâbalara nisbet edilen neseb gibi. Veya mahalle, kabile, şehir, devlet, meslek, millet vb. Örnek: البَاهِلِي العِرَاقِي النَصْرَانِي الهاشِمِي gibi. es-Sibeveyh: Bir adamı diğer bir adama izafe edip ailenin bir ferdi gibi diğer kişilere nisbet etmek için izafet harfi olan *ya* harfi eklenir. *Ya* harfi bir şehire izafet edilirse o şehire mensûb olduğu anlaşılır.[742] Bu şeddeli *ya* harfi bazen mübâlağa, kuvvet ve sıfâtmanasını güçlendirme görevini üstlenir. Örnek şu âyeti kerime: " فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا " Siz ise onlarla

---

[739] es-Sâmerrâî, *Meâni'l-Ebniye*, s.148.
[740] es-Sâmerrâî, *Meâni'l-Ebniye*, s. 145; İbn Manzûr, *a.g.e.* III/366.
[741] Ebû Abdurrahman Halîl b. Ahmed el-Ferahidi, *Kitabu'l-Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzumî, İbrâhîm es-Samarrâî, nşr. Dar ve Mektebetul Hilal, ts, III/121; Ebû Bekr Muhammed İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luga*, thk. Remzi Munir Ba'lebeki, nşr. Dâru'l-İlim Li'l-Melâyîn, Lübnân, 1987, I/341.
[742] es-Sibeveyh, *a.g.e.* III/378.

alay ediyordunuz "[743]سُخْرِيُّ kelimesi zammeli veya kesreli olarak سَخِر سَخُر kelimelerinin mastarıdır. Neseb için izafe edilen *ya* harfi ise fiile kuvvetlik kazandırmıştır. Örnek: الخُصُصِيَّةُ فِي الخُصُوصِ[744]

فَعَّال Bu sıyga meşguliyet, ilgilenme, çabalama yönüyle bir şeyle uğraşı sahibine delâlet eder. الفَرَّاء النَّسَّاج النَّجّارُ النَّحَّاس gibi. Sibeveyh: Bu bâb izafe konusunda *ya* harfinin bir şeyle meşgul olan, ilgilenen kişiyi bildirirken hazfedilmesiyle yapılır. Ancak; bir şeyin sahibi olup onunla devamlı mesaisi olan kişiye işâret etmek için فَعَّال vezni kullanılır. Bazen izafe harfi olan *ya* harfi ilave edilir ve البَتَّات kelimesi البَتِّيُّ halini alır.[745] Dilciler فَعَّال vezninin neseb bildirdiğinde mübâlağaya delâlet etmesinin asıl olduğunu söylemişlerdir. فَعَّال vezni mübâlağada çokluğa delâlet edip bir işle çok uğraşan ve onu meslek haline çeviren manasını içerir. Çünkü meslek sahibi bir işle devamlı uğraşandır.

1.2.1.1.9.2.9.3. Birinci Bölümün Değerlendirilmesi

Birinci bölümü sarf terimleri ve kelimeye etkileri olarak belirledik. İlk olarak sarf kelimesinin lugat ve terim manalarını vererek bu bölüme başlamış olduk. Kelimenin yapısı ve türetilmesi aşamalarını i'râbi konularına girmeden inceleyen ve çevirmek, nakletmek, değiştirmek, tahvîl etmek manalarına gelen sarf kelimesinin asıl bileşenlerini kök harflerini inceleyerek devam ettirdik. Harflerin manaları, mücerred ve mürekkeb konumdaki manalarıyla başka harflerle olan ilişki etkilerine değindik.

Bu bölümün başında Arap alfabesinin harflerinin herbirinin kendine has manalarını inceleyerek, kelimedeki harflerin birbirleri arası değişimin manaya etkilerinin çok kuvvetli olduğuna şahit olduk. Her harfin özel manalarını inceleyerek kelimenin şeklinden sözlüğe bakmadan manasının bazı kelimelerde bilindiğini görmüş olduk. Mahreçleri, sıfatları bir olan kelimelerin anlam yakınlığının bulunduğunu görmüş olduk.

---

[743] Mü'minûn, 23/110.
[744] Ebû Kâsım Muhammed b. Mahmûd ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl,* Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Lübnân, 1986, III/205.
[745] es-Sibeveyh, *a.g.e.* III/381.

Lafızlarda yapılan değişikliğin manaya etkilerini fiiller, isimler, mastarlardan örneklerle ortaya çıkarmış olduk. Sıygaların mana değişimine ve gelişimine uğradığını, önceden bir manaya gelen bir sıyganın bir müddet sonra başka manalarda kullanıldığı, eski manasının bazen yitirdiğini gözlemledik. Bu durumun harici sebeplerinden olan toplumsal ve psikolojik sebeplere dayandığını, kültür, adetler, doğal çevre ve olayların bu değişimin ana faktörleri olduğu görmüş olduk. Lafızların türetme metodu olan iştikakın nasıl gerçekleştiği, vezinlerin bulunma metodlarının kelimenin oluşum aşamalarına nasıl etki ettiği araştırmış olduk. İsm-i fâil, ism-i fâilin zamana delâleti, manaları, mana alanları, ism-i failin gelme şekilleri, şartları, mübalağası gibi konularda örnekler vererek açıkladık. Aynı şekilde ism-i mefulün zamanı, meful yerine geçen sıygalar, ism-i fail ile ism-i meful arası ihtilaflar, mastarların çok gelmesinin sebepleri, mastar çeşitleri, ism-i zaman ve mekan v.b. sarf terimleri hakkında örneklerle bilgiler sunduk.

2. BÖLÜM

KUR'ÂN KIRÂATLERİNİN MANAYA ETKİLERİ VE SARF BİNALARININ ANLAMLARI

Kıraat imamları Kur'ân-ı Kerim'in bazı ayetlerini farklı sıyga ve kelime şekilleriyle okumuşlardır. Mücerred ve mezîd fiiller, isimler, câmid ve müştâk kelimeler ve sayılar bu okuyuşların gerçekleştiği alanlarıdır. Kıraât imâmlarının Kur'ân'dan verdikleri örnekleri sınıflayarak ihtilâf ve ittifâk ettikleri yönleri yapı ve anlama etkileri açısından değerlendireceğiz.

1. KUR'ÂN KIRÂATLERİNİN MANAYA ETKİLERİ

1.1. Kur'ânda Bir Kelimeye Eklenen Harfler Veya Harekeler Vasıtasıyla Faklı Okuyuşun Anlama Etkileri

Bu durumu açıklayan şu örnekleri verebiliriz:

Birinci örneğimiz " فَلَاتَتَّبِعُوا الْهَوَى أَنْ تَعْدِلُوا وَإِنْ تَلْوُوا أَوْ تُعْرِضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا " Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırsanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."[746] Ayetinde geçmekte olan تَلْوُوا تَلْوُا kelimeleridir. Bu kelimelerin farklı okuyuşlarının manaya etkisini şu ayette görebiliriz. Ebû Amr[747] ile Hamza[748] تَلْوُا bir و harfiyle okumuşlardır. Sülâsî mu'tel lefîfi mefrûk, müzârisinin iseوَلى den veya sülâsi mu'tel lefîfi makrûn ve müzârisinin لَوَى den geldiğini savunmuşlardır. Cumhûr تَلْوُوا

[746] Nisa, 4/135.
[747] Abdullah b. Amir b. Zeyd İbn Amir. Yedi kırâat âlimlerinden birisidir. Bkz. Ziriklî Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed, *el-A'lâm,* Dâru'l-İlm Li'l-Melâyîn, 15. Baskı, yy, 2002, IV/95.
[748] Habîb b. İmâre b. İsmâil Hamza et-Teymî, Yedi kırâat âlimlerinden birisidir. Bkz. Ziriklî, *a.g.e.* II/277.

iki و ile okumuştur. Müzârisinin yine لَوَى den geldiğini savunmuşlardır. تَلْوُا olarak okuyanların iki farklı görüş ve delillerinin olduğu görülmektedir.

1-Kelimenin aslının وِلاَيَة kelimesinden geldiği ve manasının ise " اِنْ تَلْوا أُمُور النَّاسِ أَوْ تَتْرُكُوا " İnsanların işlerini üstlensenizde, terk etsenizde " manasına gelir.[749] Kelimenin aslı تَوْلِيُوا dur. Kelimede hazf ile birlikte i'lâl gerçekleşmiş ve و harfi hazfedilerek تَلْيُوا olmuştur. İllet harfinin harekesinin ağır gelmesinden dolayı harekesi sahîh olan ل harfine i'lâl yapılarak nakledilmiştir. Sakin iki harfin karşılaşmasından dolayı i'lâl ile birlikte ي harfi hazfedilerek kelime تَلْوُا halini almıştır.[750]

2-Kelimenin لَيَّ 'den geldiği, fiilin aslının تَلْوُوا olduğu mazmûm و harfinin hemze'ye ibdâl edildiği ve تَلْؤُوا *ya* dönüştürüldüğü söylenmiştir. Daha sonra hemzenin harekesi ل harfine nakledilip تَلُؤوا halini almış, hemze harfi de hazf edilerek تَلُوا 'ya dönüşmüştür.[751]

Kişi borcunu yumuşak bir şekilde istediğinde şöyle söylenir: الرَّجُلُ حَقِّي لَوَانِيَ veya وَالْقَوْمُ يَلْوُونَنِي دَيْنِي [752]. İki düşmandan birisine meyledildiğinde الَيُّ denilir.[753]

İkinci örneğimiz مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا " " Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısınıveya mislini getiririz."[754] Ayetinde geçmekte olan نُنْسِهَا نَنْسَأَهاَ kelimeleridir.

---

[749] Muhammed b. Cerîr b. Yezid et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Aye'l-Kur'ân,* thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, nşr. Dâru'l-Fikr, Lübnân, 1984, V/325; Ebû İshâk İbrâhîm ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, thk. Abdulcelîl Şelbî, 1. baskı, Alemu'l-Kutup, Lübnân, 1987, II/118.

[750] Abdurrahmân b. Muhammed b. Zencelete Ebû Zur'a, *Hüccetu'l-Kıraât,* thk. Saîd el-Afkânî, Müesssesetu'r Risâle, Lübnân, 2. Baskı, 1979, s.216.

[751] Zeccâc, a.g.e, II/118; Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Meâni'l Kur'ân,* thk. Ahmed Yûsuf Necâtî, Muhammed Ali en-Neccâr, nşr. Dâru'l-Kutubi'l-Misriyyeti, 1954, yy, I/291.

[752] et-Taberi, a.g.e, V/325.

[753] Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Tefsîru Garîbu'l-Kur'ân,* thk. es-Seyyid Ahmed Şâkir, nşr. Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyyeti, Kâhire, 1958, I/156; Receb İbrâhîm Buhayt, *Vucûhu'd-Taaddud li Binâi'l-Kelime fi'l-Kur'âni'l-Kerim,* Câmiatu Ummu'l-Kurâ Kulliyetu Lugati'l-Arabiyye, Suudi Arabistan, 1991, s.46.

[754] Bakara, 2/106.

Ebû Amr [755] ve İbn Kesîr [756] نَنْسَأْهَا okumuştur. Müzâri'sinin sülâsî mücerred mehmûzu'l âhir olduğunu savunmuşlardır. نَسَأَ Cumhûr fiili نُنْسِهَا okumuştur. Müzâri'sinin sülâsî nâkıs, hemze ile mezîd أَنْسى 'den geldiğini, نَنْسَأَهاَ kelimesinin ise "ertelemek, geciktirmek" manasında olduğunu savunmuşlardır.[757] النَّسِيءُ kelimesi şu âyette aynı manada gelmiştir. " إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ " Haram ayları ertelemek ancak inkârda daha da ileri gitmektir.."[758] Buna göre âyetin te'vîli şöyle olur: " Kur'ân indikçe okunmakta ve amel edilmektedir". Bazen amel yürürlükten kaldırılır veya ertelenir ancak lafız korunur. Bazen amel ve lafız ikisi de yürürlükten kaldırılır veya lafız kaldırılır amel korunmuş olur.[759]

Üçüncü örneğimiz " وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا (Eşeğin) kemikler (in)e de bak, nasıl onları bir araya getiriyor, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?".[760] Ayetinde yer alan نُنْشِزُ نُنْشِرُ kelimeleridir. İbn Kesîr, Ebû Amr ve Nafi' [761] müzârisi أَنْشَرَ olan fiili نُنْشِرُهَا olarak, cumhûr müzârisi أَنْشَزَ olan fiili نُنْشِزُهَا olarak okumuşlardır. İki fiilde müzâri sülâsîdir ve hemze ile mezîd olmuştur. أَنْشَرَ Kelimesinin manası "diriltmek, hayat vermektir". نَشَرَ Saklama, kaplama anlamına gelen (طَيَّ) fiilinin zıt anlamlısıdır. Sanki ölüm yiyeceği ve kemikleri kaplamış ve saklamıştır. (نَشْر) Kelimesi ise ölümden sonra tekrar yaratma olayına işâret eder.[762]

نُشُوزا يَنْشُزُ نَشَزَ Lafzı yükseltmek, kaldırmak, bulunduğu yerden yukarıya çıkarmak manalarına gelir.اِنْشَاز عِظَام الميِّتِ Cümlesinin manası" Ölünün parçalarını birbirine terkip

[755] Ebû Amr Zebbân b. Ammâr et- Temimî el-Mâzinî. Yedi kıraât imâmlarından birisidir. Bkz. Ziriklî, *a.g.e.* III/41.
[756] Abdullah b. Kesîr ed-Dâriyyu el-Mekkî. Yedi kıraât imâmlarından birisidir. Bkz. Ziriklî, *a.g.e.* IV/115.
[757] el-Ferra, a.g.e, I/64.
[758] Tevbe, 9/37.
[759] Mekkî b. Ebi Talip, *el-Keşf An Vucuhi'l Kıraâti's Seb'ı ve İleluhâ,* thk. Muhyiddîn Ramazân, Müessesetu'r Risâle, Lübnân, 1974, I/258.
[760] Bakara, 2/259.
[761] Abdurrahmân b. Ebî Naîm Nâfî' el-Leysî. Yedi kırâat âliminden birisidir. Bkz. Ziriklî, *a.g.e.* 8/5.
[762] İbn Manzûr, *a.g.e.* V/206.

etmek, yerlerine doğru kaldırmak " manasına gelir.[763] اِنْشَار ve اِنْشَاز lafızlarının manaları birbirlerine yakındır. اِنْشَاز Lafzı "terkib ederek sabitlemek" manasında kemiklere yeniden hayat vermek için eski haline döndürmek, اِنْشَار lafzı da " diriltmek, hayat vermek " manasında birbirlerinin tefsîri olmuşlardır.[764]

Dördüncü örneğimiz مَا نَرَاكَ إِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا نَرَاكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّأْيِ " ‘‘Biz, senin ancak bizim gibi bir insan olduğunu görüyoruz. İlk bakışta sana uyanların da ancak en aşağılıklarımızdan ibaret olduğunu görüyoruz."[765] ayetindeki بَادِيَ بَادِىء kelimeleridir. Ebû Amr بَادىء hemze ile okumuş, cumhûr ise بَادِي olarak ي harfiyle okumuştur. İki kelimede ismi fâil olup sülâsî mücerred'tirler. بَادىء lafzı بَدَأَ يَبْدَأُ fiilinden gelmekte ve "ilk başlangıç dönemi" anlamına gelmektedir. Buna göre âyetin manası: " Ey söz sahibi! Başlayın ve tabî olun. Düşünmediler, tefekkür etmediler. Eğer tefekkür etselerdi, düşünselerdi sana tabî olmazlardı. İkinci kıraât olan بَادِي lafzı بَدا يَبْدو fiilinden gelmektedir.بَادِيَ الرَّءْي cümlesinin manası: Zahir oldu, ortaya çıktı.[766] İki kıraâti bir karînede şöyle toplarız: İşin takipsizliği, tetkik etmeme ve kendilerine gönderilen dinin açık ve yüce olduğu halde araştırmadan reddetmek onların büyük bir hatasıdır. Bu din fıtratlarına uygun bir dindir. بَادِيَ الرَّءْي cümlesinin manası şöyle olmuş olur: Hakka ve dine tabî olanlara ayıplama yoktur. Çünkü onlar doğru yol üzeredirler. O dine seçkin veya sıradan kişiler uysa da uymasa da hak tabî olanların yanındadır. Peygamberlerine muhalefet onların cehaletlerini, ilim ve akıl noksanı olduklarını gösterir.[767] Yine aynı şekilde bu iki kırâatin manaları başlangıç itibariyle birdir. ي ile okuyanlar (ء-hemze)'yi kastetmişlerdir. Sibeveyh şöyle der: Bir kelimenin hemze harfi meftûh olur ve ondan öncesi de meksûr ise ي harfine tahfîf için ibdâl edilir.[768] Kolaylık için Arapça'da ء harfi

[763] İbn Manzûr, *a.g.e.* V/417.
[764] et-Taberî, *a.g.e.* III/43.
[765] Hud, 11/27.
[766] el-Ferrâ, *a.g.e.* II/11.
[767] İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr,, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Mısır, ts, II/442.
[768] es-Sibeveyh, *a.g.e.*, III/543.

ي harfine dönüştürülebilir. Örneğin: بُدِئَت بِالشَّيْء yerine بُدِيَت denilir. Medine ehli بَدأْنا yerine بَدَيْنا söylerler.[769]

Beşinci örneğimiz " حَتَّى إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ Güneşin battığı yere varınca, onu siyah balçıklı bir su gözesindebatar (gibi) buldu… "[770] ayetinde yer alan حَمِئَة حَامِيَةٌ lafızlarıdır.

Ebû Amr, İbn Kesîr, Nâfî' [771] ve Âsım حَمِئَةٌ olarak mehmûzlu ve vezni فَعِلَةٌ okumuşlardır. حَمَأً 'den geldiğini ve fiilinin ise حَمِىء olduğunu savunmuşlardır. İbn Âmir, Kisâî[772] ve Hamza حَامِيَةٌ olarak ve vezni ise فَاعِلَةٌ ve fiilinin ise حَمَيَ olduğunu savunmuşlardır. الحَمأَةُ: Rengi ve tadı değişmiş kuru çamur manasına gelir. Siyah ve kuru çamura denir. Buna göre mana: Güneş siyah bir göze (kaynak) üzerine batmakta veya çamurlu ve sulu bir göze'de batmaktadır.[773]

الحَامِيَةُ: Sıcaklığı şiddetlenen şey manasına gelir. Ebû Zer Ğıfâri (r.a)'den rivâyetle şöyle demiştir: " Ben Peygamber (s.a.s) 'in arkasında oturmuşken ve o bineğinin üzerinde güneşin batmaya başladığı sırada şöyle buyurdular: Ey Ebâ Zer; " Bu güneş nereden batıyor? Ben: "Allah ve Resûlü daha iyi bilir dedim. Peygamberimiz: " Güneş sıcaklığı şiddetlen bir kaynak üzerine doğar" buyurmuştur.[774]

İki kıraât arasında mana yönüyle ittifâk ve ihtilâf edilen durumlar bulunmaktadır. حَامِيَة lafzı حَمِئة lafzından musehhel kılınmış ise manalarda ittifâk edilmiş olur. Bu durum yok ise iki lafzında ayrı mana taşıdığı söylenir. Buna göre حَامِيَة sıcaklık

[769] Ebû Mansûr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-Luga,* thk. Ahmed Abdulğafûr, nşr. Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Lübnân, 1987, VI/2279.
[770] Kehf, 18/86.
[771] Abdurrahmân b. Ebi Nâim Nâfî el-Leysî. Yedi kıraât imâmından birisidir. Bkz. Ziriklî, *a.g.e.* VIII/5; Ebi'n-Nucûd Behdele Âsım, el-Kufî. Yedi kıraât imâmından birisidir. Bkz. Ziriklî, *a.g.e.* III/248.
[772] Hamza b. Abdullah Kisâî el-Esdî. Yedi kıraât imâmından birisidir, Bkz. Ziriklî, *a.g.e.* IV/283.
[773] İbn Manzûr, *a.g.e.* 1/61; Ebû Zur'â, *a.g.e.* s.419; Ferrâ, *a.g.e.* II/158.
[774] Ahmed b. Hanbel, *Musned,* el-Mektebetu'l-İslâmiyye, Lübnân, 2.Baskı, 1978, V/165.

manasına,حَمِئة ise kuru, rengi ve kokusu gitmiş siyah çamur manasına gelir. İki lafızda müştâk isimler olup حَمِئة sıfatu müşebbehe, حَامِيَة ismi fâildir.[775]

Altıncı örneğimiz " وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ " O, gayb hakkında cimri değildir. "[776] ayetindeki ظَنِين ضَنِين kelimeleridir.

Yedi kıraât imâmı ضَنِين olarak ض harfiyle okumuşlardır. İbn Kesîr, Ebû Amr ve Kisâî ظَنِين olarak ظ harfiyle okumuşturlar. Her iki kıraât فَعِيل vezninde gelmiştir. ضَنِين lafzı sıfat-ı müşebbehe'dir ve ضَنَّ fiilinden alınmış olup cimrilik manasına gelir. رَجُلٌ ضَنِين " Cimri adam" manasındadır.[777] Buna göre âyetin manası:"Muhammed cimri değildir. Size gizleneni bilir. Ve size yararlı olanı da bilir". ظَنِين ise mef'ûl manasındadır ve kelime manası "muttehem-suçlanan"dır.[778] Buna göre âyetin manası: " Muhammed teblîğ görevinde ihmalkâr davranan, noksanlık veya fazlalık yapan kişi olarak itham edilen değildir."[779]

Yedinci örneğimiz " الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ " Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur.."[780] ayetinde geçen دُرِّيٌّ دِ رِّيُّء دُرِّيْئٌ kelimeleridir.

Hamza ve Ebû Bekr[781] دُرِّيْئٌ okumuş فُعِّيل vezninde getirmişlerdir. İbn Âmir, İbn Kesîr, Nâfî ve Hafs دُرِّيٌّ olarak فُعْلِيٌّ vezninde okumuşlardır. Ebû Amr ve Kisâî ise دِرِّيٌّ olarak فِعِّيل vezninde okumuşlardır. دُرِّيْئٌ lafzının فُعِّيل vezninde gelmesi nadirdir. دُرِّيْئٌ Manası: Uzaklaştırmak, itmek, reddetmek. Buna göre mana: "Nuru ile bakışları

[775] Buhayt Recep, *a.g.e.* s.74.
[776] Tekvîr, 81/24.
[777] İbn Manzûr, *a.g.e.* XIII/261.
[778] el-Ferrâ, *a.g.e.* III/242.
[779] Muhammed b. Yûsuf b. Ali Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît,* thk. Sıtkı Muhammed Cemîl, nşr. Dâru'l-Fikr, Lübnân, 1999, X/413.
[780] Nûr, 24/35.
[781] Ebû Bekr, Şu'be b. Ayyâş b. Sâlim el-Ezdî el-Kûfî. Meşhûr kıraât imâmlarından ve fakih birisidir. Bkz. Ziriklî, *a.g.e.* III/165.

kendinden uzaklaştırdı." olmuş olur.[782] Zeccâc'ta bu veznin Arap kelâmında olmasını kabul edilemez görmüştür.[783]

دِ رِّيُّء Lafzı سِكِّين gibi فِعِّيل vezninde gelmiş, manası " Hücum etmek, müdâfaa etmektir". Bu kelime دَرَأْتُ النُّجُومَ cümlesinden gelir ve manası" Şeytanların hücumundan korudum".الدِّرِّيْئُ lafzının manası: Başkaldırmış yıldızların şeytanlara hücumu.[784] دُرِّيٌّ lafzının kök harfleri hakkında ihtilâf vardır. Bunun neticesi olarak delâletinde de ihtilâflar olmuştur:

1-دُرِّيٌّ lafzı فُعِّيل veznindedir ve دَرْء lafzından türemiştir. Manası: İtmek, uzaklaştırmaktır. دُرِّيٌّ lafzında أharfi muhaffef kılınıp ي harfine dönüştürülmüş, sonra ي harfi ikinci ي harfine idğâm edilmiştir.[785]

2-دُرِّى lafzının vezni فُعْلِيٌّ' dir ve دُرَّ lafzına mensûbtur.[786] Manası: Parlaklık, saflık ve beyazlık'tır.[787]

3-دُرِّيٌّ lafzı سُبُّوح lafzı gibi فُعُّول veznindedir. Ancak zamme ağır bir hareke olduğu için esre'ye dönüşmüştür.[788]

Sekizinci örneğimiz " وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ " "Haydi gelsene!" dedi…"[789] ayetindeki هِئْتُ هَيْتُ هِيْتُ هِيْتَ kelimeleridir.

Cumhûr هَيْتَ İbn Kesîr هَيْتُ İbn Zekvân[790] هِيْتَ ve Hişâm[791] ise هِئْتَ okumuştur. هَيْتَ İsmi fiil olup "çabuk ol, yaklaş, gel, çağırdığım şeye icabet et" manalarına gelir.[792]يا

[782] Ebû Zur'â, *a.g.e.* s.499.
[783] ez-Zeccâc, *a.g.e.* IV/42.
[784] İbn Manzûr, *a.g.e.* I/73.
[785] Ebû Zur'â, *a.g.e.* s.499.
[786] ez-Zeccâc, *ag.e.* IV/44.
[787] İbn Manzûr, *a.g.e.* I/73.
[788] İbn Manzûr, *a.g.e.* I/73; Ebû Hayyân, *a.g.e.* VI/456.
[789] Yûsuf, 12/23.

Harfi, ء hemze'den muhaffeftir. Kelimenin aslı: تَهَيَّأْت 'dur. Fiil'dir.[793] هِيْتَ İsm-i mef'ûl'dür. Vezni فُعِلْتَ olarak gelmiş, هَيْتَ manasında kullanılmıştır.[794] هِئْتَ lafzı ise الهَيْئَة lafzından alınmıştır. لَكَ تَهَيَّأْتُ "Sana hazırlandım" manasında gelerek Yûsuf (a.s) için ortamın hazırlandığının haberi verilmektedir.[795] Sonuç olarak bu kıraâtlerin hepsinin manası birdir.[796]

هَيْتَ لَكَ Terkibinin Arapça olup olmadığı konusunda dilciler arası ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Bu görüşlerin bazılarını ele alâlim:

1-Kisâî, Ferrâ هَيْتَ lafzının Huraniyye bölgesinin lehçesi olduğunu ve Hicâz bölgesinde kullanıldığını belirtmiştir.[797]

2-İkrime, Ebû Zeyd ise İbrânice هَيْتَلَخ kelimesinden geldiğini, manasının ise :"gel" olduğunu bildirerek ve Kur'ân bu kelimeyi Arapçalaştırmıştır." demişlerdir.[798]

3-İbn Abbâs, Süryânice'den alındığını ve عَلَيْكَ manasına geldiğini söylemiştir. هَلُمَّ لَكَ manasında Arapça veya Kıptice'den geldiğini söyleyenler de vardır.[799]

1.2. Kur'ân Kelimelerinin Mücerred Fiil Olarak Gelip Farklı Bina Kalıplarında Okumanın Anlama Etkileri

Bu konuyu açıklayan şu örnekleri verebiliriz:

Birinci örneğimiz " فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ " Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Resûlüyle savaşa girdiğinizi bilin… "[800] ayetinde geçen آذَنَ أَذِنَ / فَعِلَ أَفْعَلَ

---

[790] Abdurrahmân b. Ahmed Ebû Amr İbn Zekvân. Şam ehlinin kıraât imâmıdır. Bkz. Ziriklî, *a.g.e.* III/293.
[791] Hişâm Hekîm b. Huzâm b. Huveylid el-Kureşî el-Esdi. Sahabidir. Kırâat ilmi vardır. Bkz. Ziriklî, *a.g.e.* VIII/85.
[792] İbn Manzûr, *a.g.e.* II/105; bkz; Zeccâc, *a.g.e.* III/100; Ebû Hayyân, *a.g.e.* V/294.
[793] Mekkî, *a.g.e.* II/8; İbn Manzûr, *a.g.e.* II/106.
[794] İbn Manzûr, *a.g.e.* II/106.
[795] et-Taberî, *a.g.e.* XII/180; Ferrâ, *a.g.e.* II/40; İbn Manzûr, *a.g.e.* I/79.
[796] el-Cevherî, *a.g.e.* V/148.
[797] el-Ferrâ, *a.g.e.* II/40; Ebû Hayyân, *a.g.e.* V/294.
[798] İbn Manzûr, *a.g.e.* II/106; Ebû Hayyân, *a.g.e.* V/294.
[799] Ebû Hayyân, *a.g.e.* V/294; Taberî, *a.g.e.* XII/179.
[800] Bakara, 2/279.

kelimeleridir. Cumhûr أَذِنَ olarak okumuştur. Vezni فَعِلَ 'dir. Hamza ve Ebû Bekr آذَنَolarak okumuştur. Vezni أَفْعَلَ 'dir. Muhatab bir cemaattir.[801] Lafzı آذَنُوا إِعْلَمُوا: "Biliniz, bildiriniz" veya أَيْقَنُوا:" Şüphe duymayın" manalarına gelir. Sülâsî mezîd'tir. Hemze أ ise ta'diye içindir.[802]

İkinci örneğimiz " وَلَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا " Küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar, Allah'a hiçbir şekilde zarar veremezler.. "[803] ayetinde geçmekte olan حَذَن أَحْذَنَ kelimeleridir.

Cumhûr mâzî fiili حَزَنَ vezni فَعَلَ 'den يَحْزُنُ olarak okumuştur. Nâfî mâzî fiili أَحْزَنَ vezni أَفْعَلَ 'den يُحْزِنُ olarak okumuştur. Şöyle söylenir: حَزَنَنِي الامْرُ veya أَحْزَنَنِي الامْرُ Bu iki cümlenin manası aynıdır. Suyûtî أَفْعَلَ vezninin فَعَلَ manasında geldiğini söyler.[804] Sibeveyh ise bu iki veznin manasının farklı olduğunu söyler. حَزَنْتُهُ "Ona hüzün aşıladım".أَحْزَنْتُهُ "Onu hüzünlü kıldım". İlk cümlede mastar manası, ikinci cümlede sıfat manası vermiştir.[805] İbn Serrâc[806] ise şöyle demiştir: حَزَنْتُهُ cümlesinin eş anlamlısı olarak جَعَلْتُهُ حَزِينَا denmez. Ancak, جَعَلْتُ فِيهِ حُزْنا denir.[807]

Üçüncü örneğimiz خَادَعَ خَدَعَ kelimeleridir. Bu kelimeyi ve buna benzer kelimeleri açıklamadan önce فَاعَلَ فَعَلَ bina kalıpları hakkında kısa bir hatırlatma yapalım. فَاعَل vezni فَعَل vezninin manasında geldiği gibiفَاعَل vezni aynı zamanda müşareke manasında da kullanılmaktadır. Bazen iki manada da geldiği olur. Bu iki manayı içerip içermediği

[801] Ebû Hayyân, *a.g.e.* II/238.
[802] et-Taberî, *a.g.e.* III/107.
[803] Âl-i İmrân, 3/179.
[804] ez-Zeccâc, *a.g.e.* I/24; Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî fî Şerhi Cem'ul-Cevâmî,* thk. Abdulâl Sâlim Mukrim, nşr. Dâru'l Buhusu'l İlmiyye, Kuveyt, 1980, VI/23.
[805] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/56.
[806] Muhammed b. Sirî Sehl Ebû Bekr İbn Serrâc. Edebiyat ve Arap dili imâmıdır. Bağdatlıdır. Bkz. Ziriklî, *a.g.e.* VI/136.
[807] İbn Serrâc, *el-Usûl fi'n-Nahv,* thk. Abdulmuhsin el-Fetli, nşr. Müessesetu'r-Risâle, Lübnân, 1984, III/124.

hakkında fıkıh âlimleri arasında ortaya çıkan tartışmalarında sebebi olmuştur. Örneğin: لَمَسَ ve الملامَسَةُ gibi. Yine akâid konularında da ayrılıklara sebeb olmuştur. Örneğin: المَوَاعَدَةُ Lafzı Musa (a.s) ile Rabbi arasındaki sözleşme bu ayrılıkların en derin olanlarındandır. Yeniden örneğimize dönersek şu ayet bu durumu açıklamaktadır: " يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ " Bunlar Allah'ı ve mü'minleri aldatmaya çalışırlar. Oysa sadecekendilerini aldatırlar da farkında değillerdir."[808]

Cumhûr, mâzî fiili خَدَعَ olan vezni فَعَلَ 'den gelen kelimeyi يَخْدَعُونَ olarak okumuştur. İbn Kesîr, Ebû Amr, Nâfî ise mâzî fiili خَادَعَolan vezni فَاعَلَ 'den gelen kelimeyi يُخَادِعُونَ olarak okumuştur. فَعَلَ Vezni bir kişi için فَاعَلَ'den daha özeldir. Şöyle ki, (فَاعَلَ) çoğunlukla iki kişi arasında vuku bulur. Kafirler, Nebi (s.a.s) ile müminleri aldatmak istemişlerdir. Nebi (s.a.s) ve müminler onları aldatmamıştır.[809] الخَادِعُ Başkasını bir şeyden dolayı aldatan, المخْدُوعُ ise aldatılan kişi olup hileden habersizdir. İkna yeteneyi olmayıp, ne gizlendiğini bilmeyen kişidir. Allah-u Teala aldatan kişinin ancak kendisini aldattığını, buyurarak, sonuç itibariyle zarar aldatan kişiye dönecektir.[810] الخِدَعُ Mekrûh bir şeyin muhataba farklı gösterilerek zarar görecek şekilde davranmaktır.[811] الخِدَاع Fiildir. Bazen gerçekleşir bazen de gerçekleşmeyebilir. Ancak, الخِدَعُ ise şüphesiz gerçekleşmiş bir fiildir.[812]

Münafıklar aldatmalarıyla kendilerini yabancı konumuna indirgemiş olurlar. Bundan dolayı aralarında da aldatma olayı gerçekleşir. Onlar birbirlerini aldatmaya başlarlar. Sonuç itibariyle kendi kendilerini aldatmış olurlar.[813] يُخَادِعُونَ Kırâati birinci

---

[808] Bakara, 2/9.
[809] Mekkî, *a.g.e.* I/224.
[810] et-Taberî, *a.g.e.* I/119-120.
[811] Ebû Hayyân, *a.g.e.* I/56.
[812] Mekkî, *a.g.e.* I/225.
[813] el-Ukberî, Ebû'l-Bekâ, *İmlâu'n ma Menne bihi'r-Rahmân,* thk. İbrâhîm Adve İvaz', nşr. el-Bâbu'l-Halebî, Mısır, 1969, s.24.

kırâate mutabıktır. Onun şeklinde gelmiştir.[814] Veya مُفَاعَلَ babından bir kişi için de gelebilir. Misal: عَاقَبْتُ اللصَّ / طَارَقْتُ النَّعْلَ / تُجَاوَزْتُ السّفَرَ gibi.[815] Âyetin sıyağından anlaşılan o dur ki, مُفَاعَلَ vezni bu kelimede çokluk ve tekrar görevi görmüştür. Mübalağa ise فَاعَلَ vezninin manalarındandır. Lugat âlimleri iki kelime arasındaki farkı şöyle açıklarlar: خَادَعَ Yani; Fiil gerçekleşmese de aldatmayı diledi. خَدَعَ ise aldatma isteğine ulaşmış oldu.[816]

فَعَّلَ فَعَلَ فَعِلَ kalıplarının tad'îf التَّضْعِيف çokluk, tekrarlılık ve mübalağa delâletleri vardır. Bazıları tahfîflik التَّخْفِيف özelliğininde olduğunu söylerler. Bu vezinlerin ittifâk ve ihtilaf ettikleri noktaları kırâat çeşitlerinden yararlanarak açıklayalım:

Dördüncü örneğimiz " الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ " Mal toplayan ve onu durmadan sayan.. "[817] ayetindeki جَمَّعَ جَمَعَ kelimeleridir.

Cumhûr mâzî fiili جَمَعَ olan vezni فَعَلَ 'den gelen kelimeyi جَمَعَ olarak okumuştur. İbn Amr, Hamzâ, Kisâî ise vezni فَعَّل 'den جَمَّعَ olarak okumuştur. Tahfîfli olarak okuyanlar tek bir malın bir tek defa toplandığının bilgisini vermekte, şeddeli okuyanlar ise fiilin tekrarlandığını ve süreklilik özelliğinin bulunduğunu bildirmişlerdir.[818] Nahhâs جَمَعَfiilinin azlık ve çokluk içinde kullanıldığını, جَمَّعَ fiilinin ise sadece çokluk için geldiğini söyler.[819]

---

[814] Mekkî Ebî Talib, *a.g.e.* I/255.
[815] es-Suyûtî, *Hem'ul-Hevâmî,* VI/24.
[816] Ebû Ca'fer Nahhâs, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, nşr. Ma'hedu'l-Buhûsu'l-İlmiyyeti Bi Câmiatu Ummu'l-Kurâ, Mekke, ts, I/90.
[817] Hümeze, 104/2.
[818] Ebû Zur'a, *a.g.e.* s. 777; Mekkî, *a.g.e.* II/389.
[819] Nahhâs, *a.g.e.* V/288.

Beşinci örneğimi " لَقَالُوا إِنَّمَا سُكِّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ " ..yine "Gözlerimiz döndürüldü, biz herhâlde büyülenmişbir toplumuz" derlerdi. "[820] ayetinde geçen سُكِرَ سُكِّرَ kelimeleridir.

İbn Kesîr (سُكِرَ) ve vezni (فُعِل) olarak, cumhûr ise (سُكِّرَ) ve vezni (فُعِّلَ) olarak meçhûl sıygasıyla okumuşlardır. Tahfîfli manası: (سُحِرَتْ) büyülendi.[821] Araplar şöyle der:سُكِرَتِ الرِّيح اِذا سَكَنَتْ ve رَكَدَت كأَنَّهَا حُبِسَتْ Hareketsiz kaldı. Sanki hapsedildi veya rüzgar sakin olduğundan sanki sihirlenmiş oldu.[822] Kelimelerin manaları birbirlerine yakındır. Çünkü ikisinin ortak olarak ulaştığı mana (حُجْبٌ) örtmek, gizlemektir. Ancak şeddeli olması çokluk ve tekrar faydası katmıştır.[823]

Altıncı örneğimiz " فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ "..onları yalancı saymışlardı. Biz de onlara üçüncü bir elçi ile destek vermiştik..."[824] ayetinde geçmekte olan عَزَزَ عَزَّزَ lafızlarıdır.

Ebû Bekr عَزَزَ ve vezni فَعَلَ olarak, cumhûr ise عَزَّزَ ve vezni فَعَّلَ olarak okumuşlardır. عَزَزْنَا Arab kelâmında birbirinin yerine geçen lafızlardan biridir. عَزَّانِي فُلَانٌ فَعَزَّزْتُهُ denir. Yani; "Galip geldim ve mahvettim" manasına gelir.[825]عَزَّزْنَا: قَوَّيْنَا Güçlendirdik, yanında olduk.[826] İki okuyuş birbirine yakındır ve geçişlidir. Galip gelmek için kuvvet, şiddet ve onur gereklidir. Cümlede mef'ûl mahzûf'tur.[827] Ferrâ'nın ثَالِث lafzının tefsîri için garib bir görüşü vardır. المعَزِّزُ olan ikili için ثَالِث lafzını şöyle tefsîr eder: Üçüncü, ikiliden önce gönderilmiş ve yalanlanmıştır. Âyette ise ikili önce gönderilmiş sonra üçüncü destek için gönderilmiştir. Âyet bu olaydan sonra inmiş olur.[828] İbn Cevzî[829]

[820] Hicr, 15/15.
[821] İbn Manzûr, *a.g.e.* IV/274; Ebû Zur'a, *a.g.e.* II/688.
[822] el-Ferrâ, *a.g.e.* II/86.
[823] Mekkî,, *a.g.e.* II/30; Ferra, *a.g.e.* II/86.
[824] Yâsin, 36/14.
[825] Nahhâs, *a.g.e.* III/187; Ebû Hayyân, *a.g.e.* II/182.
[826] Nahhâs, *a.g.e.* V/484; Ebû Zur'a, *a.g.e.* s.597; Ebû Hayyân, VII/326.
[827] Mekkî,, *a.g.e.* II/214.
[828] el-Ferrâ, *a.g.e.* II/283.

Ferrâ'ya cevaben: İkiliden önce olan ilk olmuş olur.[830] Ebû Nahhâs şöyle der: Eğer dedikleri gibi olursa Arap kelâmında daha evla olarak şöyle söylenmesi uygun olur: بِثَالِثٍ daha önce gönderilen. Yani, ال takısı ile tariflik kazanan ثَالِث lafzı bitiştirilmiş olur.[831]

Yedinci örneğimiz " قَالَ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا "..Mûsâ, "İsteseydin bu iş için bir ücret alırdın"dedi."[832] ayetindeki اِتَّخَذَ (تَّخِذَ) أَخِذَ / فَعَلَ اِفْتَعَلَ kelimeleridir. İbn Kesîr, Ebû Amr mâzî fiili فَعِلَ 'den gelen kelimeyi لَتَخِذْتَ olarak, cumhûr ise mâzî fiili اِفْتَعَلَ 'den gelen kelimeyi لَتَّخَذْتَ okumuştur. تَّخِذَ Lafzındaki ت harfi faul fiildir. أَتَّخَذْتَ şeddeli gelirse اِفْتَعَلَ vezninde gelir. Bu fiil için iki görüş vardır اِتَّخَذَ lafzı أَخَذَ 'den alınmış olup faul fiil hemze gelmiştir. Kelimenin aslı: اِأْتَخَذَ ve اِفْتَعَلَ vezninde gelirse ikinci hemze sakin öncesi de meksur olduğu için يharfine ibdâl edilmiş ve اِيْتَخَذَ olur. Sonra ي harfi ت harfine ibdâl ile اِتَتَخَذَ olur, sonra ikinci ت harfi idğâm edilerek اِتَّخَذَ 'ye dönüşmüştür. Burada ي harfi ت harfine kendi cinsinden harf olan ت harfine mâzî, mustakbel ve ism-i failde değişikliğe uğramasın diye ibdâl edilmiştir. ت harfiyle mehmuz olan mâzî fiili اِفْتَعَلَ vezninde gelmez. Sadece اِتَّخَذَ fiilinde gelmiştir. Bu ise şâz bir durumdur.[833]Sibeveyh: جَذَبَ اِجْتَذَبَ / قَلَعَ اِقْتَلَعَ / خَطِفَ اِخْتَطَفَ / عَلاَهُ واسْتَعْلاَهُ / قَرَأْتُ وَاقْتَرَأْتُ bu kelime guruplarının hepsi اِفْتَعَلَ vezninin فَعَلَ ve فَعِلَ manasında geldiğine delildir" demiştir.[834] İbn Kuteybe اِفْتَعَلَ vezninin bazı manalarını saydıktan sonra şöyle söyler: اِفْتَعَلَ vezni فَعَلَ vezni manasında gelir."[835]der ve es-Sibeveyh'in verdiği örnekleri sıralar. اِفْتَعَلَ veznini فَعَلَ

---

[829] Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed İbnu'l-Cevzî,. Tarih, hadîs, tefsîr v.b. ilimlerde âlimdir. Bkz. Ziriklî, *a.g.e.* III/316.
[830] İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmu't-Tefsîr,* Mektebû'l-İslâmî, Lübnân, 1. Baskı, 1964, VII/11.
[831] Nahhâs, *a.g.e.* III/387.
[832] Kehf, 18/77.
[833] Ebû Zur'a, *a.g.e.* s.426; Mekkî, *a.g.e.* II/70.
[834] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/74.
[835] İbn Kuteybe, *a.g.e.* s.469.

vezninden ayıran şey istenen duruma ulaşmak için daha fazla gayret göstermeye delâleti vardır. Buna göre تَبِعَ ile اِتَّبَعَ arası mana farkı şöyle açıklanır: تَبِعَهُ muhaffef olarak manası: Arkasından gitmek ancak ona ulaşamamak, اِتَّبَعَهُ lafzı şeddeli olarak: Arkasından gitmek ve ulaşmak manasına gelir.[836]

Sekizinci örneğimiz " وَلَا تَحَاضُّونَ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ " Yoksulu yedirmek konusunda birbirinizi teşvik etmiyorsunuz."[837] Ayetinde yer alan فَعَلَ تَفَاعَلَ/ حَضّ تَحَاضَّ kelimeleridir.

İbn Âmir, İbn Kesîr ve Nâfî تَحُضُّونَ Ebû Amr يَحُضُّون olarak mâzî fiili حَضَّ 'den فَعَلَ vezninde okumuşlardır. Âsım, Hamza ve Kisâî iseتَحَاضُّون olarak mâzî fiili تَحَاضَضَ 'den تَفَاعَلَ vezninde okumuşlardır. ت harfi تَحُضُّونَ lafzında muhatab harfidir. Hitab Peygamber (s.a.s) 'in gönderildiği kişileredir. Manası: Ey Muhammed! Onlara şunları şunları söyle.[838]تَحَاضُّون Lafzının aslı تَتَحَاضُّون 'dir. تَتَفَاعَلُونَ vezninde gelmiş, hafiflik için iki تا harfinden biri hazfedilmiştir. تَظَاهَرُون ve تَسَاءَلُونَ de aynı gelmiştir ve تَتَحَاضُّون deki iki ض harfi birbirine idgam edilmiştir. Manası ise: Sizden hiçbiri birbirine miskinleri doyurmak için yardım etmiyorsunuz. Tavsiye veya emir vermiyorsunuz. Buna fiil مَفَاعَلَ manasındadır.[839]

الحَضُّ Lafzının sözlük manası: Bir işin yürümesi için teşvik etmeme durumunu anlatan bir ibaredir. Yukarıda geçen üç kırâatin manaları birbirlerine yakındır ve müşareke, çokluk bildirirler. İbn Hâcib: فَعَلَ ile تَفَاعَلَ vezinlerinin birbirleri yerine geçtiğini ve mübalağa, çokluk ve iştirak olayının iki veya daha fazla kişiler arasında oluştuğunu söyler.[840] Yine es-Sibeveyh تَفَاعَلْتُ عَلى غَيْرِ هَذا cümlesinde veya عَاقَبْتُ cümlesi

[836] Buhayt, *a.g.e.* s.159.
[837] Fecr, 89/18.
[838] Mekkî, *a.g.e.* II/373.
[839] Mekkî, *a.g.e.* II/373; Ferrâ, *a.g.e.* 3/261; Ebû Zur'a, *a.g.e.* s.762.
[840] Esterâbâdî, *Şerhu'ş-Şâfiyye İbnu'l-Hâcib,* thk. Muhammed Nûru'l-Hasan ve Zemîluhu, nşr. Dâru'l-Kutubi'l İlmiyye, Lübnân, 1981, I/99.

v.b. cümlelerde iki kişi arası oluşan fiili ifade etmek için gelmemiştir. (تَمَارَيْتُ فِي ذَلِكَ) ve تَرَاءَيْتُ لَهُ cümlelerinde olduğu gibi iki kişi arası müşareke veya çokluğu bildirmez. Sadece bir kişinin fiilini de bildirir.[841]

Dokuzuncu örneğimiz " وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِيَذَّكَّرُوا وَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا "Andolsun biz, onlar düşünüp öğüt alsınlar diye (gerçekleri) bu Kur'ân'da değişik biçimlerde açıkladık. Fakat bu, onlarınancak kaçışlarını artırıyor."[842] ayetindeki ذَكَرَ تَذَكَّرَ / فَعَلَ فَعُلَ فَعِلَ تَفَعَّلَ lafızlarıdır.

Hamza ve Kisâî يَذْكُرُ olarak ذَكَرَ 'den فَعَلَ vezninde, cumhûr يَذَّكَّرُوا olarak تَذَكَّرَ 'den تَفَعَّلَ vezninde okumuşlardır. الذِّكْرُ Lafzının manası: Unutmadan sonra hatırlamadır. يَذَّكَّرُوا fiilinin aslı يَتَذَكَّرُوا 'dur.ت harfi ذ harfine idğâm edilmiştir. ذ harfi idğâm yapılan 12 harften biri olarak ت harfine idğâm edilir.[843] التَّذَكُّر Takdir etmek ve nasihat almak manalarına gelir. Şeddeli okumak tekrar faydası verir. Yani; Hatırlamadan sonra tekrar hatırlamak veya nasihat aldıktan sonra tekrar nasihat almak manalarına gelir. تَذَكَّر 'nin manasının تَفَكَّرَ olduğunu söyleyenler vardır.[844]

Onuncu örneğimiz " لَا يَسَّمَّعُونَ إِلَى الْمَلَإِ الْأَعْلَى وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ " Onlar, yüce topluluğu (ileri gelen melekler topluluğunu) dinleyemezler. Kovulmaları için her taraftan taşa tutulurlar."[845] Ayetinde yer alan سَمِعَ تَسَمَّعَ / تَفَعَّلَ فَعِلَ kelimeleridir.

Cumhûr يَسْمَعُونَ olarak سَمِعَ 'den فَعِلَ vezninde, Hamza, Kisâî ve Hafs يَسَّمَّعُونَ olarak تَسَمَّعَ 'den تَفَعَّلَ vezninde okumuştur. لا يَسْمَعُونَ Lafzının manası: Duymasınlar. Nefiy edilmiştirler. لايَسَّمَّعُونَ Lafzının manası ise: Kulak vermesinler. تَسَمُّع Lafzı سَمْعٌ lafzından

[841] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/69.
[842] İsrâ, 17/41.
[843] Esterâbâdî, *a.g.e.* III/261.
[844] Mekkî, *a.g.e.* II/47; Ebû Zur'a, *a.g.e.* s.404.
[845] Saffât, 37/8.

daha beliğdir. Eğer kulak kabartmak, kulak vermek nefiy edilmiş ise, evla olan duymak fiilinin nefiy edilmesi daha şiddetlidir. O zaman mana şöyle olur: Şeytan bazen sema'dan bazı şeyleri çalıp insan dostlarına Peygamberin (s.a.s) 'in doğumundan önce iletiyordu. Ne zaman ki; Peygamber (s.a.s) doğdu, şeytanlarda yıldızlar vasıtasıyla taşlandılar ve dinlemeleri menedilmiş oldu. İki fiilin kökü ve manası da aynıdır. Ancak şeddeli olan okuyuşta bir zorlama hali vardır. Hadîsten şu ana kadar dinleme yaptıkları, ancak duymadıkları anlaşılmaktadır. Araplar şöyle der: سَمِعْتُ زَيْدا ve سَمَّعْتُ اِلى زَيْدٍ.[846]

1.3. Kur'ân Kelimelerinin Mezîd Fiil Olarak Gelip Farklı Bina Kalıplarında Okumanın Anlama Etkileri

Bu konuyu açıklayan şu örnekleri verebiliriz:

Birinci örneğimiz " فَأَرَدْنَا أَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكَاةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا " Böylece, Rablerinin onlara, bu çocuğun yerine daha hayırlıve daha merhametli bir çocuk vermesini diledik."[847] ayetinde geçen أَبْدَلَ / بَدَّلَ فَعَّلَ أَفْعَلَ kelimeleridir.

Cumhûr يُبْدِلَ olarak أَبْدَلَ 'den أَفْعَلَ vezninde, Ebû Amr, Nâfî ise يُبَدِّلُ olarak بَدَّلَ 'den فَعَّلَ vezninde okumuştur. Dilciler iki kelime arası mana yönüyle farklılıkları şöyle açıklarlar: Tahfif ile أَبْدَلْتُ الشَّيءَ مِنَ الشَّيْءِ cümlesinin manası: Birincisini kaldırarak ikincisini onun yerine getirdim Yine şöyle söylenir: أَبْدَلْتُ غُلاَمِي جَارِيَة وَفَرَسِي نَاقَة Erkek kölemi kadın köle ile, atımı ise deve ile değiştirdim. Bu cümleler sadece أ ile yapılır. Şeddeli olarak şöyle söylenir: بَدَّلْتُ الشَّيْءِ مِنِ الشَّيْءِ Yani: Halini ve kendisini değiştirdim. Değişen ve değiştirilen şey aynıdır. Şöyle söylenir: بَدَّلْتُ قَمِيصِي جُبَّة Gömleğimi cübbeye çevirdim. Şeddeli fiilin tekrarlılık özelliği vardır.[848]

---

[846] Mekkî, *a.g.e.* II/222; Ebû Hayyân, *a.g.e.* VII/353; Ebû Zur'a, *a.g.e.* s.606.
[847] Kehf, 18/81.
[848] Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *el-Huccetu fi Kırâati's Seb',* thk. Abdulâl Sâlim Mukrim, nşr. Dâru'ş- Şurûk, Lübnân, 1397, s.229; İbn Fâris, *a.g.e.* I/210; Ebû Zur'a, *a.g.e.* s.504; Mekkî, *a.g.e.* II/173.

İkinci örneğimiz " أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى " Bu, onlardanbiri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir…"[849] ayetindeki أَذْكَرَ ذَكَّرَ kelimeleridir.

İbn Kesir, Ebû Amr تُذْكِرَ olarak أَذْكَرَ 'den (أَفْعَلَ) vezninde, cumhûr ise (تُذَكِّرَ) olarak ذَكَّرَ 'den فَعَّلَ vezninde okumuşlardır.أَذْكَرَ Fiili hemze ile müteaddi olup iki mef'ûl alır. Bundan dolayı iki te'vil yapılmıştır:

1- Unutmanın zıddı olan (الذِّكْرُ) 'den gelir. Şöyle söylenir: أَذْكَرْتُ النَّاسِي حَتَى ذَكَرَهُ Unutana hatırlayıncaya kadar konuştum ve أَذْكَرْتُكَ مَا نَسِيتَ Unuttuğunu sana hatırlattım.[850]الذَّكَرَ 'den maksat dişiliğin zıddı erillik kastedilmiştir. Ferrâ: " Muhaffef okuyan dişinin zıddı erkeği kastetmiştir" der. Sufyân b. Uyeyne: Âyetin te'vili فَتُذْكِرَ اِحْدَاهُمَا الأُخْرى Unutmadan sonra hatırlatmak kastedilmemiştir. Kastedilen, bir bayan diğer bayana şahitlik ederse o ikisinin şehadeti erkeğin şehadeti gibi olmuş olur" demiştir. Manası: Bir bayan diğer bayana şahitlik ederse ذَكَّرَتْهَا olur. Yani; Erkeğin şehadetine dönüşmüş olur. Erkeğin şahitlik zamanında böyle bir erkeğe ihtiyacı yoktur. Araplar şöyle der: لَقَدْ أَذْكَرَتْ بِفُلاَنٍ أُمُّهُ "Erkek doğurdu. O bayan erkek gibi oldu" denir.اِمْرَأَةٌ مُذْكِرٍ Yani: Kadın erkek çocuk doğurdu.ذَكَّرَ Fiili iki mef'ûl alır. Birinci mef'ûl ile müteaddi olmuştur ve الاخْرَى 'dır. İkinci mef'ûl ise mahzuf olup takdiri: الشَّهَادَةُ 'dur. Buna göre kırâatlerin ikisininde ayrı lugat olduğu anlaşılmış olur. [851]

Üçüncü örneğimiz " مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ " Kimdir Allah'a güzel bir borç verecek o kimse ki, Allah da oborcu kendisine kat kat ödesin…"[852] ayetinde geçen ضَعَّفَ ضَاعَفَ/ فَاعَلَ فَعَّلَ kelimeleridir.

---

[849] Bakara, 2/282.
[850] et-Taberî, *a.g.e.* III/124; Ebû Zur'a, *a.g.e.* s.151.
[851] Mekkî,*a.g.e.* I/321; Taberî, *a.g.e.* III/124; Ebû Zur'a, *a.g.e.* s.151.
[852] Bakara, 2/245.

Cumhûr يُضَاعِف olarak ضَاعَفَ 'den فَاعَل vezninde, İbn Amr, İbn Kesir يَضَعِّف olarak ضَعَّفَ 'den فَعَّلَ vezninde okumuştur. يُضَعِّف Fiilinin masdarı التَّضْعِيف gelir ve çokluk ifade eder. فَعَّلَ Vezni bir fiilin çokça yapıldığına işâret eder. Şeddeli fiilin tekrar tekrar yapılışına işâret eder.[853] Ebû Amr ضَاعَفْتُ lafzının delâletinin ضَعَّفْتُ 'den daha geniş ve çok olduğunu bildirir. Çünkü ضَعَّفْتُ'nun manası: "İki katına çıkardım." olur. Araplar şöyle der: ضَعَّفْتُ دِرْهَمَكَ Yani: "Dirhemini iki dirheme çıkardım."ضَاعَفْتُهُ ise: İki dirhemden fazlasına çıkardım" manasına gelir. يُضَاعِفُ fiili مُفَاعَلَ babından bir tek kişi tarafından fiil gerçekleştirilebilir.[854]فَاعَل vezninin manası فَعَّلَ vezni gibi olur. Bazen sıygaların ihtilafları lehçelerin ihtilaflarından doğmuş olur. Bazı kabileler فَعَّلَ vezninde, bazıları ise sürate meyilli olarak فَاعَل vezninde okumuşlardır. فَاعَلvezninde Hicaz ehli فَعَّلَ vezninde ise Temim ehli daha çok okumuşlardır.

Dördüncü örneğimiz " فَأَتْبَعَ سَبَبًا " O da (Batı'ya gitmek istedi ve) bir yol tuttu."[855] Ayetinde yer alan اِفْتَعَلَ أَفْعَلَ / اِتَّبَعَ أَتْبَعَ kelimeleridir.

Cumhûr أَتْبَع olarak أَفْعَلَ vezninde, İbn Kesîr, Ebû Amr, Nâfî اِتَّبَعَ olarak اِفْتَعَلَvezninde okumuşlardır. أَتْبَعَ lafzı hemze ile iki mef'ûl alarak müteaddi olmuştur. Takdîri: فَأَتْبَعَ سَبَبًا سَبَبًا veya أَتْبَعَ أَمْرَهُ سَبَبًا [856] الاتِّبَاعُ Yetişmek, ulaşmak, ardından gitmek, katılmak manalarını içerir.[857]

el-Ferrâ eğer أَتْبَعَهُ denilirse "onu takip ettim" manasına gelir.[858] Ebû Zeyd şöyle demiştir: رَأَيْتُ القَوْمَ فَأَتْبَعْتُهُم Şeddesiz manası: Onlar seni geçtiler ve sen onlara doğru

[853] Sibeveyh, *a.g.e.* IV/64; Ebû Zur'a, *a.g.e.* s.139.
[854] Ukberî, *a.g.e.* I/102.
[855] Kehf, 18/85.
[856] Mekkî, *a.g.e.* II/73.
[857] Ebû Zur'â, *a.g.e.* s. 428: İbn Hâlaveyh, *a.g.e.* s.230.
[858] el-Ferra, *a.g.e.* II/158.

hızlandın.[859] اِتَّبَعَ lafzının aslı: اِتَتَبَعَ 'dir. Vucuben birinci ت harfi diğer ت harfine idğâm edilir. اِفْتَعَلَ vezninin faul fiili ت gelirse birinci ت harfi ikinci ت harfine idğâmı vaciptir. Çünkü İki misleyn harf karşılaşmış olup birincisi sakin ise idğâm vacip olur.[860] اِتَتَبَعَ fiili تَبِعَ fiilinin mutavaası olarak gelir. Bu ise tek mef'ûl ile müteaddi olur. Arapların meşhûr bir sözü şöyledir: " اِتَّبَعَ فُلاَنٌ أَثَرَ فُلاَنٍ " Yani: Birisinin izini sürüp onun ardından gitmek manasındadır. " أَتْبَعْتُ الرَّجُل" Söylendiğinde o kişiye ulaşıldığı anlaşılır.[861]

Beşinci örneğimiz "بَلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْهَا بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ" Ahiret (gününün gerçekleşeceği) hakkında bilgi (peygamberler aracılığı ile) onlara peş peşe gelmiştir. Fakat onlar bukonuda şüphe içindedirler. Daha doğrusu onlar ahiret (gerçeğini görmek)'ten yana kördürler."[862] Ayetinde geçen أَدْرَكَ تَدَارَكَ / أَفْعَلَ تَفَاعَلَ kelimeleridir.

İbn Kesîr ve Ebû Amr أَدْرَكَ olarak أَفْعَلَ vezninde, cumhûr ise اِدَّارَكَ olarak aslı تَدَارك 'den تَفَاعَل vezninde okumuşlardır. أَدْرَكَ Fiili hemze ile mezîd olan mâzî fiil manasındadır. بَلَغَ / لَحِقَ ulaştı, yetişti manalarına gelir. Şöyle denir: أَدْرَكَ عَلى هَذَا Yani: بَلَغَهُ Ona ulaştı, yetişti. اِدَّارَكَ lafzının aslı تَدَارَكَ 'dir. ت harfi د harfine idğâm edilmiş ve sakin kılınmıştır. Vasıl hemzesi atılarak sükun kaldırılmıştır. اِدَّارَكَ lafzının üç vezni vardır: تَفَاعَل اِتْفَاعَل اِفَّاعَلَ.[863]

Altıncı örneğimiz " كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ "..Duvarda bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci

[859] Ebû Zur'a, *a.g.e.* s.428.
[860] Esterâbâdî, *a.g.e.* III/284.
[861] Mekkî, *a.g.e.* II/82; Ebû Zur'a, *a.g.e.* s.482.
[862] Neml, 27/66.
[863] Mekkî, *a.g.e.* II/164; İbn Haleveyh, *a.g.e.* s.273; Ebû Zur'â, *a.g.e.* s.535; Ebû Hayyan, *a.g.e.* VII/92; Ukberî, *a.g.e.* s.51.

gibi parlayan bir yıldız. Mübarekbir ağaçtan,.."[864] ayetinde geçen أَفْعَلَ تَفَعَّلَ / تَوَقَّد أَوْقَدَ kelimeleridir.

İbn Âmir, Nâfî ve Hafs يُوقَدُ, Hamza, Kisâî, Ebû Bekr تُوقَدُ olarak ve ikisi de أَوْقَدَ olarak أَفْعَلَ vezni üzere okumuştur. İbn Kesîr ve Ebû Amr ise تَوَقَّدَ olarak تَفَعَّلَ vezninde okumuşlardır. يُوقَدُ lafzı أَوْقَدَ fiilinin mebniyyun lil mef'ûl 'dür. Ve المِصْبَاح veya الكَوْكَبُ lafızlarının fiili olarak gelmiştir. İkisi de müzekkerdir ve ي harfiyle gelmişledir. تُوقَدُ lafzı ise ت harfiyle gelip الزُّجَاجَةُ lafzının fiilidir. Şöyle söylenebilir: (الزُّجَاجَةُ lamba) lafzı nasıl tutuşturma sıfatıyla vasıflanır. Tutuşturma ateş vasıtasıyla olur. Araplar çoğu kere fiiller hakikatte fiil olmayanlara isnad ederler. Fiil onun içinde vaki olmuş ise buna cevaz' vermişlerdir. Örneğin: لَيْلٌ نَائِم derler. Çünkü Uyku gecede vuku bulur. Aynı şekilde âyet-i kerimede :" اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ " fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu" Burada fırtınalı gün anlamına gelen عُصُوف lafzı rüzgar anlamına gelen رِيح lafzının sıfatıdır. Günün sıfatlarından birisi onda vaki olduğu için gelmiştir.[865]

تَوَقَّدَ Fiili mâzî bir fiil olup تَفَعَّلَ vezninde gelmiştir. Manası: Lambanın bir cam içinde iken tutuşturulması olayını ifade eder. Burada fail مِصْبَاح olmuştur ve تَوَقَّدَ الشَّيْءُ cümlesinin manası ise: Tutuşturulmuş, parlayan şey.[866]

Yedinci örneğimiz "وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ " günah, düşmanlık ve peygambere isyanı konuşanları görmedin mi?"[867] ayetinde geçen تَفَاعَلَ اِفْتَعَلَ/ تَنَاجَى اِنْتَجى kelimeleridir.

Hamza يَنْتَجُونَ olarak اِنْتَجى fiilinden اِفْتَعَلَ vezninde okumuştur. Cumhûr ise يَتَنَاجَوْنَ olarak تَنَاجَى fiilinden تَفَاعَلَ vezninde okumuştur. يَتَنَاجَوْنَ 'nin aslı: يَتَنَاجَوُونَ 'dir. Vezni

[864] Nûr, 24/35.
[865] el-Ferra, *a.g.e.* II/252; Ebû Zur'â, *a.g.e.* s.500.
[866] ez-Zeccâc, *Meâni'l Kur'ân,* IV/44.
[867]Mücâdele, 58/8.

يَتَفَاعَلُون'dir. ي harfi harekelendirildiğinde kendisinden öncesi fetha yapılmış ve ي harfi elif harfine kalb edilmiştir. Sakin hal oluştuğu içinde ي harfi hazfedilmiştir. Ondan sonraki و harfi de sakin kılınmıştır. Hazfedilen elif harfine delâlet etsin diye ج harfinin fethası değiştirilmiştir. Böyle yapılmamış olsa mazmûm kalmış olurdu. Çünkü cem'î bildiren و harfinin kendisinden öncesindeki harfte mazmûm olmuş olurdu. Eğer zamme yapılırsa elif harfine delâlet edecek bir şey kalmazdı. يَنْتَجُونَ 'nin aslı ise: يَنْتَجِيُونَ 'dir. Lamu'l fiil يharfi gelmiştir. نَاجَيْتُ Zamme ي harfi üzerinde ağır geldiğinden hazfedilmiş ve sakin olan و harfi de hazfedilmiştir.[868]

Sekizinci örneğimiz " تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ "neredeyse gökler parçalanacak,.."[869] ayetindeki تَفَعَّلَ اِنْفَعَلَ / تَفَطَّرَ اِنْفَطَرَ kelimeleridir.

İbn Âmir, Ebû Amr, Hamza, Ebû Bekr يَنْفَطِرْنَ olarak اِنْفَطَرَ fiilinden اِنْفَعَلَ vezninde, İbn Kesîr, Nâfî, Kisâî, Hafs ise يَتَفَطَّرْنَ olarak تَفَطَّرَ fiilinden تَفَعَّلَ vezninde okumuşlardır. Bu iki fiilde mutâvaa manasını içerir. تَفَطَّرَ fiili فَطَّرَ fiilinin mutâvaasıdır. اِنْفَطَرَ fiilinin ise (فَطَرَ)'dir. Göğü yaran bir kuvvet vardır. Gök ise bu kuvvete boyun eğip yarılıyor. تَتَفَطَّرُ ve تَنْفَطِرُ iki lugattır. Fâsihtirler. Manaları: يَتَشَقَّقُ Yani: Yarılıyor. Ancak; يَتَفَطَّرْنَ lafzında daha fazla bir mana vardır. Gökyüzü insanların Allah'a nesep (oğul) isnad etmelerine çok şiddetli öfkelenmiş ve az kalsın yarılıp patlayacak hale gelmiştir.[870]

تَفَعَّلَ vezni فَعَّلَ vezninin mutâvaa için gelir. فَعَّلَ vezni ise çokluk bildirir. اِنْفَعَلَ vezni فَعَلَ vezninin mutâvaası için gelir. Örnek:قَطَعْتُهُ فَانْقَطَعَ gibi.[871] اِنْفَعَلَ vezni daima lâzimî gelir. Müteaddi gelmesi imkansızdır. es-Sibeveyh lâzimî fiilleri anlatırken bu fiili

[868]Ebû Zur'â, *a.g.e.* s.714; Mekkî, *a.g.e.* II/314.
[869]Meryem, 19/90.
[870]İbn Hâleveyh, *a.g.e.* s.704; Taberî, *a.g.e.* XVI/30; Ahfeş, *a.g.e.* II/405; Ebû Nahhâs, *a.g.e.* III/29; Mekkî, *a.g.e.* II/93.
[871]Esterâbâdî, *a.g.e.* I/104.

zikretmiştir. Müberred failin mef'ûle geçmediği binaları sayarken bu babı da saymıştır.[872]

1.4. Kur'ânda Bazı Kelimelerin Bir "Ta" Harfinin Hazfi veya İdğamıyla Okumanın Anlama Etkisi

Fiillerde asıl olan asıl sıygasıyla gelmesidir. (ا) (س) (ت) harflerinin ziyadesiyle oluşan اِسْتَفْعَلَ vezni bazen hafiflik gereği ت harfi hazfedilir. Veya daha sonra idğâm edilir. İdğam luğâvî kıyâsa aykırıdır. Bu durum sadece bir tek kelimede gerçekleşmiştir ve bu ise اِسْطَاع lafzındadır.

Bu kısma şu örnekleri verebiliriz.

Birinci örneğimiz "فَمَا اسْطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا " Artık onu ne aşabildiler, ne de delebildiler."[873] ayetinde geçen اِسْطَاعَ اِسطَّاع kelimeleridir.

Cumhûr اِسْطَاعُوا olarak tahfifli okumuştur. Hamza اِسطَّاعُوا olarak şeddeli okumuştur. Bu ikisinin aslı: اِسْتَطَاعُوا 'dur. Vezni اِسْتَفْعَلَ gelmiştir.[874] اِسْطَاع lafzında idğâmın kerahetinden dolayı ت harfi hazfedilmiştir. Mareçleri yakın olan iki harf burada birleşmiştir. Bu harfler: ت ve ط harfleridir. İbn Cinnî çokça zikrinin hazfinin de sebebi olduğunu söyler.[875]

اِسطَّاع Kelimesini kerîh görenler vardır. Çünkü iki sakin harfin bir arada gelmesi ve birinci harfin lin harfi olmaması buna sebebtir. Bu iki harften birisi س harfi olup ilk harfi ise şeddeli gelen ط harfine idğâmıdır. Luğat ehli bu idğâmı câiz görmezler. Sibeveyh:ت harfinin ط harfine idğâmı veس harfinin harekelenmesi muhâl'dir. *Sin* harfi

[872]Esterâbâdî, *a.g.e.* I/108; Sibeveyh, *a.g.e.* IV/76; Buhayt, *a.g.e.* I/193.
[873] Kehf, 18/97.
[874] Ebû Zur'â, *a.g.e.* s.435.
[875] Buhayt, *a.g.e.* I/194.

asla harekelenemez demiştir.[876] Bundan dolayı hazfedilmesi daha doğru olur. Çünkü *Ta* harfi aslında zâidtir.

İkinci örneğimiz "وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ "Allah'a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarınıkoparmaktan sakının."[877] ayetinde geçen تَفَاعَلَ / تَسَاءَلَ تَسَّاءَلَ kelimeleridir.

Kufeliler تَسَاءَلُونَ *sin* harfinin muhaffef kılınması şeklinde okumuşlardır. Cumhûr ise تَسَّاءَلُونَ şeklinde okumuşlardır. İki kırâatin aslı تَتَسَاءَلُونَ 'dir. Hafiflikten dolayı bir *ta* harfi hazfedilmiştir. Çünkü iki aynı harfin birleşimi ve *sin* harfinin de onlara yakın bir harf olması bu üç benzer harfin bir arada gelmesi demektir. İkinci ت harfi mahzuf edilmiştir.[878]تَسَّاءَلُونَ Lafzında ikinci *ta* harfi *sin* harfine mahreçlerinin yakınlığından idğâm edilmiştir. [879]Manası: Hakkınızı onlardan talep ediniz.

Basralılar, Kûfelilerin bu ayette Kufe dil ekolü mensuplarından Yûnus ve Ahfeş'in مَرَرْتُ بِكَ وَزَيْدٍ "Sana ve Zeyd'e uğradım" örneğinde olduğu gibi bir ismin mecrûr zâmir üzerine atıf edilebileceğine dair getirdikleri bu ayet istidlalilini kabul etmeyerek farklı yorumlara teşebbüs etmişlerdir. Buna göre الارحام kelimesi atıf ile değil kasemle mecrur olmuştur. Kasemin cevabı ise ayetin sonundaki " إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا " Şüphesiz Allah, üzerinizde bir gözetleyicidir." ayetindeki diğer bir yoruma göre ise الارحام sözcüğü ayette telaffuz edilmemiş olan mukadder bir (ب) harfi ceriyle mecrurdur.[880]

Üçüncü örneğimiz "ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ "..İşte bunları Allah size öğüt alasınız diye emretti."[881] ayetindeki تَفَعَّلَ / تَذَكَّرَ تَذَّكَّرَ kelimeleridir.

---

[876] Sibeveyh, *a.g.e.* IV/483.
[877] Nisa, 4 /1.
[878] Mekkî, *a.g.e.* I/375; Ahfeş, I/224; Ebû Hayyan, *a.g.e.* III/156.
[879] Esterâbâdî, *a.g.e.* III/291; İbn Hâleveyh, *a.g.e.* s.118; Mekkî, *a.g.e.* I/375; Taberî, *a.g.e.* IV/225.
[880] Enes Erdim, *Arap Dilinde Zamir Üzerine Yapılan Atıfla İlgili Tartışmalar,* Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Elazığ, s. 2018, s. 5-9.
[881] En'âm, 6/152.

Hamza, Kisâî, Hafs تَذَكَّرُونَ olarak tahfifli olarak, cumhûr ise تَذَّكَّرُون olarak okumuşlardır. Bu iki fiilin aslı: تَتَذَكَّرُون 'dur. Birinci *ta* harfi istikbali bildirir. İkinci *ta* harfi ise muhatab için gelmiştir. Bazı kurrâlar ise fiildeki *ta* harfinin hazfiyle okumuşlardır. Bazıları ise *ta* harfini *zal* (ذ) harfine idğâmıyla gerçekleşen haliyle okumuşlardır. Harf ile okuyanlar ikinci *ta* harfinin hazfiyle okumuşlardır. Çünkü Birincisi istikbale delâlet eder.[882]

1.5. Kur'ânda Farklı Binalarla Okunan Bir Fiilin Anlama Etkileri

Bu kıma şu örnekleri verebiliriz:

Birinci örneğimiz " مِنْهُ إِذْ يُغَشِّيكُمُ النُّعَاسَ أَمَنَةً " Hani (Allah) kendi tarafından bir güvenlik olarak sizi hafifbir uykuya daldırıyor.."[883] ayetinde geçen فَعَّلَ فَعَلَ أَفْعَلَ / غَشَّى أَغْشَ غَشِيَ kelimeleridir.

İbn Kesîr, Ebû Amr يَغْشَاكُم olarak غَشِيَ fiilinden فَعِلَ vezninde, Nâfî يُغْشِيكُمْ olarak أَغْشَى fiilinden أفْعَلَ vezninde, cumhûr ise يُغَشِّيكُمْ olarak غَشَّى fiilinden فَعَّلَ vezninde okumuşlardır.[884]

يَغْشَى Şeklinde okuyanlar fiili النُّعَاس lafzına isnad etmişlerdir. نُعَاس Fiili zamme ile ref okunmuştur. Çünkü Fail görevi görmektedir.يُغْشِي Şeklinde okuyanlar نُعَاسَ lafzını da mansûb okumuşlardır. Çünkü hemze ile müteaddi olup mef'ûl görevi görmüş olur. Fail ise Lafzu'l Celâle'dir. يُغَشِّي Lafzı ise aynı şekilde fiili Lafzu'l Celâle isnad edilmiştir.[885]

---

[882] ez-Zeccâc, *a.g.e.* II/316; Ebû Nahhâs, *a.g.e.* II/114; Esterâbâdî, *a.g.e.* I/102; Ebû Zur'â, *a.g.e.* s.279.
[883] Enfâl, 8/11.
[884] Buhayt, *a.g.e.* I/224.
[885] Ebû Hayy'an, *a.g.e.* IV/467; İbn Hâleveyh, *a.g.e.* s.170; Ebû Zur'â, *a.g.e.* s.308; Mekkî, *a.g.e.* I/490.

İkinci örneğimiz " وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ "..Ama bile bile yaptığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar.."[886] ayetindeki فَعَّلَ فَاعَلَ فَعَلَ / عَقَّدَ عَاقَدَ عَقَدَ kelimeleridir.

Hamza, Kisâî, Ebû Bekr عَقَدْتُمْ olarak فَعَلَ vezninde, İbn Zekvan[887] عَاقَدْتُمْ olarak فَاعَل vezninde, cumhûr ise عَقَّدْتُمْ olarak فَعَّلَ vezninde okumuştur. عَقَدَ Fiili sülâsî mücerred mâzî fiildir. Manası: Kastını ve niyyetini onayladı, kuvvetlendirdi. Yani; Keffaret yemin edene yemin ettiğinde bir kere yemin etmesini gerekli kılar.[888]

عَاقَدَ: İki ihtimal vardır: 1-فَاعَلَتْ Vezni iki fail gerektirir. Yemin iki taraf arasında vaki olur. Burada عَاقَبْتُ اللصَّ ve طَارَقْتُ النَّعْلَ cümlelerinde tek bir fail vardır ve tek bir fiil yapılmıştır.[889]

Üçüncü örneğimiz "وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ"..Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğe çıkıyormuşçasına daraltır, sıkar..."[890] تَفَعَّلَ تَفَاعَلَ ayetindeki فَعِلَ / تَصَعَّدَ تَصَاعَدَ صَعِدَ kelimeleridir.

يَصَّعَّدُ: Fiilinin aslı: يَتَصَعَّدُ *ta* harfi sakin kılınmış, sonra ص harfinin mahreci yakın olduğu için idğâm edilmiştir.[891]يصَّاعَدُ Fiilinin aslı يَتَصَاعَدُ 'dur. *Ta* harfi ص harfine idğâm edilmiştir.[892] يَصَعَّدُ Allah (c.c) kafirin imandan kaçışını, ona imanın ağır gelişini göğe yükselmek isteyen ancak,bunu başaramayan ve gücü dışında şeylerle uğraşan kişiye benzetmiştir. تَفَعَّلَ Vezninin manalarından birisi de تَكَلَّفَ gibi تَفَاعَلَ vezninin manasını içerir. Tekrarlılık ve birbirlerini ardı sıra izleyen durumlar için kullanılır. تَفَاعَلَ فَاعَلَ

[886] Mâide, 5/89.
[887] Abdurrahmân b. Ahmed Ebû Ömer İbn Zekvân. Kırâat âlimlerinden birisidir. Şam'da dersler vermiştir. Bkz. Ziriklî, III/293.
[888] Ebû Zur'â, *a.g.e.* s. 234; Mekkî, *a.g.e.* I/147.
[889] Mekkî, *a.g.e.* I/417; Ebû Hayyan, *a.g.e.* IV/9.
[890] En'âm, 6/125.
[891] İbn Hâleveyh, *a.g.e.* s.149.
[892] Mekkî, *a.g.e.* I/451.

Dördüncü örneğimiz "تُسَاقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا وَهُزِّي إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ" " "Hurma ağacını kendine doğru silkele ki sana taze hurma dökülsün.""[893] ayetinde geçen سَاقَطَ / تَفَّاعَلَ تَسَاقَطَ تَسَّاقَط kelimeleridir.

Hafs تَسَاقِطُ olarak سَاقَطَ fiilinden فَاعَلَ vezninde, Hamza تَسَاقَطَ olarak س harfinin tahfifi ile تَفَاعَلَ vezninde, cumhûr ise تَسَّاقَطَ olarak سharfinin şeddelenmesiyle تَتَفَاعَلَ vezninde okumuşlardır. تُسَاقِطُ Fiili müteaddidir. رُطَبًا Mef'ûl'dür. Faili ise النَّخْلَةُ 'dur. Muzmer olarak تُسَاقِطُ fiilinde gizlidir. Yani, سَاقِطُ النَّخْلَةِ رُطَبًا جَنِيًّا Fail جِزْعٌ olabilir. Müennes kılınmıştır. Çünkü النَّخْلَةُ ile beraberdir.[894]

تَسَاقَطَ Fiilinin aslı: تَتَسَاقَطُ 'dur. İki ت harfinin bir arada gelmesinden dolayı bir ت harfi hazfedilmiştir. İki benzer müteharrik harfin bir arada gelmesi telaffuza ağırlık katmıştır. Aynı şekilde تَسَّاقَطُ fiilinin aslı تَتَسَاقَطُ 'dur. İkinci ت harfi س harfine idğâm edilmiştir. Üç fiilinde binaları farklı olsa da manalarının delâleti aynıdır. Birincisi سَاقَطَ fiilinin müzârisidir. Manası: Muvâlat (kesintisiz) ve birbirlerini izleme, takip etme özelliğini kazandırmıştır. Bu Âyetin siyağına da uygundur. İkincisi ve üçüncüsünün fiili تَفَاعَلَ 'dir. Manasında mutâvaa sıfatı vardır ve fiilin aşamalı şekilde ve itaat edilerek gerçekleştiği görülmektedir.[895]

Beşinci örneğimiz "وَمَا جَعَلَ أَزْوَاجَكُمُ اللَّائِي تُظَاهِرُونَ مِنْهُنَّ أُمَّهَاتِكُمْ" "..Kendilerine zıhâr yaptığınız eşlerinizi de anneleriniz yapmamıştır.."[896] ayetindeki ظَاهَرَ تَظَاهَرَ تَظَّاهَرَ تَظَهَّرَ lafızlarıdır.

---

[893] Meryem, 19/25.
[894] Mekkî, *a.g.e.* II/87.
[895] Nahhâs, *a.g.e.* III/12; Mekkî, *a.g.e.* II/87; İbn Haleveyh, *a.g.e.* s.238.
[896] Ahzâb, 33/4.

Asım تَظَاهِرُون olarak ظَاهَرَ fiilinden فَاعَل vezninde, Hamza, Kisâî تَظَاهَرُون olarak تَظَاهَرَ fiilinden تَفَاعَلَ vezninde, İbn Âmir تَظَّاهَرُونَ olarak تَتَفَاعَل vezninde, İbn Kesîr, Ebû Amr, Nafi ise تَظَّهَّرُون olarak تَظَهَّرَ fiilinden تَفَعَّلَ vezninde okumuşlardır. تَظَاهِرُون fiili iki kişi arasında oluştuğuna delâleti vardır.[897] تَظَّهَّرُون fiilinin aslı: تَتَظَهَّرُون 'dir Vezni تَتَفَعَّلُون 'dir. İkinci *ta* harfi ظ harfine idğâm edilmiştir. تَظَاهَرُون Fiilinin aslı تَظَّاهَرُونَ 'dir. Tahfiflik için iki *ta* harfinden birisinin hazfedilmiştir.[898] Bu dört fiilde aynı kökten gelmekte, binalarının farklı olmasına rağmen hepsinin müşareke manasını içerdiğini gördük. Burada cem'i *vav* fiile isnad edilmiştir. Buradaki *ta* harfi muhatab için gelmiştir. تَظَّهَّرُون sülâsî mücerred fiil manasında gelmiştir. Fakat sülâsî fiil olarak gelmez.[899]

Altıncı örneğimi " يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوَّى بِهِمُ الْأَرْضُ وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا" O kıyamet günü, Allah'ı inkâr edip Peygamber'e isyan edenler, yer yarılıp içine girmiş olmayı isterler ve Allah'tan hiçbir söz gizleyemezler."[900] ayetindeki تَفَعَّلَ / فَعَّلَ سَوَّى تَسَوَّى kelimeleridir.

İbn Kesîr, Âsım, Ebû Amr تُسَوَّى olarak سَوَّى fiilinden فَعَّلَ, Hamzâ, Kisâî تَسَوَّى olarak س harfinin tahfifliği ile İbn Âmir, Nâfî ise تَسَّوَّى olarak okumuşlardır. تُسَوَّى *Ta* harfinin zammesi ile okunmuş ve fâil zikredilmemiştir. Manası: Kâfirlerin yüzleri toprak ile karartılacak ve yerlere sürtülecektir. Hayvanların toprağa bulandığı gibi onlarda toprağa bulanacaktır[901] تَسَوَّى ve تَسَّوَّى kelimelerinin aslı تَتَسوَّى 'dır ve vezinleri تَفَعَّلَ 'dir. Her iki fiilinde fail الارض lafzıdır.[902]

---

[897] Ebû Zur'â, *a.g.e.* s.572.
[898] İbn Hâleveyh, *a.g.e.* s.285; Ebû Zur'â, *a.g.e.* 19/172.
[899] Buhayt, *a.g.e.* s. 230.
[900] Nisâ, 4/42.
[901] et-Taberî, *a.g.e.* V/93; Ebû Zur'â, *a.g.e.* s.203; Mekkî, *a.g.e.* I/390.
[902] Ebû Zur'â, *a.g.e.* s.204; Ebû Hayyân, *a.g.e.* III/253.

Yedinci örneğimiz "عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ" (Orada olsaydın) güneş doğduğunda onun; mağaralarınınsağ tarafına kaydığını,.."[903] ayetindeki تَفَاعَلَ تَزَاوَرَ kelimeleridir. اِفْعَلَّ تَزْوَرَّ/

İbn Âmir تَزْوَرُّ olarak اِزْوَرَّ fiilinden اِفْعَلَّ vezniyle, Âsım, Hamza, Kisâî تَزَاوَرَ olarak ز harfinin tahfifi ile İbn Kesîr, Ebû Amr, Nâfî' ise تَزَّاوَرَ ile ز harfinin şeddesiyle okumuşlardır. تَزْوَرُّ fiili تَحْمَرُّ ve تَصْفَرُّ gibidir. Vezinleri اِفْعَلَّ olarak lâzîmî fiildir. Müteaddi gelmez. تَزَاوَرَ ile تَزَّاوَرُ fiillerinin asılları تَتَزَاوَرُ 'dur. زَوَّرَ عَنِ الشَّيْءِ ve تَزَاوَرَ عَنْهُ " meyletti, saptı, döndü" manalarına gelmektedir. الزُّورُ manası: Meyletmek ve kıvrılmak. اِزْوَرَّ fiilinin mübalağası içindir.[904]

1.5. Kur'ânda Farklı Binalarla Okunan Bir İsmin Anlama Etkileri

Bu kıma şu örnekleri verebiliriz:

Birinci örneğimiz " إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ " Şüphesiz ki münafıklar, cehennem ateşinin en aşağı tabakasındadırlar…"[905] ayetindeki فَعَلٌ /فَعْلٌ دَرَكٌ دَرْكٌ lafızlarıdır.

Âsım, Hamzâ, Kisâî الدَّرْكُ olarak فَعْل vezninde, cumhûr الدَّرَكُ olarak فَعَلَ vezninde okumuşlardır. الدَّرْكُ ve دَرَكٌ ikisi de mastardır. دَرَكٌ asıldır.[906] الدَّرْكُ lafzı الدُّرْجُ lafzının zıt anlamlısıdır. الدَّرْكُ İleri gitmek, sürmek manasına gelir. الدُّرْجُ ise: Yavaşlamak, gerilemek manasına gelir. Bir yerin, çukurun en dip noktası. Cehennem çukurlarından bir çukur.[907]

---

[903] Kehf, 18/17.
[904] el-Ferrâ, *a.g.e.* II/137; Ebû Hayyân, *a.g.e.* VI/107; Ebû Ubeyde, *a.g.e.* I/395.
[905] Nisâ, 4/145.
[906] Ebû Hayyân, *a.g.e.* VI/107; İbn Hâleveyh, *a.g.e.* s.127.
[907] İshâk b. İbrâhîm el-Fârâbî, *Divânu'l-Edep,* thk. Ahmet Muhtâr Ömer, nşr. Mecmeu'l-Lugati'l-Arabiyyeti, Kâhire, 1974; I/225, el-Halîl b. Ahmed, *el-Ayn,* thk. Komisyon, Dâru'r-Reşîd, Bağdâd, 1982, V/327.

Şöyle söylenir: فَالنَّارِ دَرَكَاتٌ والجَنَّةِ دَرَجَاتٌ: Cehennemin dip çukurları, cennetin yüksek katmanları vardır.[908]

Sükûn durumu sülâsî fiillerin boğaz harfleri bulunanlarda asıl olduğu, aynel fiilin fetha halinin ise fer'i olduğu söylenir. Bazı lugat ehli ise fetha halini asıl kabul etmiş ve sebep olarak daha kolay ve daha meşhûr olmasını göstermişlerdir.[909] Ferrâ:" İlk harfi fetha, ikincisi boğaz harflerinden olup sakin gelen bir kelime müsakkal (şeddeli) kılınması câizdir" demiştir.[910]

فَعَلَ ve فَعْلٌ vezinlerinin isim mi mastar mı oldukları hakkında ihtilaflar vardır. Bazı kelimeler mastar olarak iki sıygada da gelmiştir. Bazı kelimelerde bir sıyga da isim, diğer sıyga da ise mastar gelmiştir. Bazı kelimelerde isim ve mastar tek kelimede gelmiştir. Örneğin: دَأَبَا Lafzı isimdir. Ancak,دَأْبٌ mastardır. Yani, buna göre harekeli veya sükunlu okunmasında engel yoktur. الدَّرْكُ ve الدَّرَكُ mastardır. الشَّطْءُ الشَّطَءُ isimdirler. الظَّعْنُ الظَّعَنُ kelimelerinin ise mastar diyenler çoğunluktadır. Ancak isimdir diyenler de vardır. قَدَرٌisim, قَدْرٌ mastardır diyenler olduğu gibi, tam aksini savunanlarda vardır. Yani, قَدْرٌ isim, قَدَرٌ ise mastardır.[911]

İkinci örneğimiz " فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ "..Şimdisiz birinizi şu gümüş para ile kente gönderin de baksın;.. "[912] ayetindeki فَعْلٌ فَعِلٌ/ وَرِقٌ وَرْقٌ kelimeleridir.

Ebû Amr, Hamza, Ebû Bekr وَرْقٌ olarak فَعْلٌ vezni ile cumhûr وَرِقٌ olarak وَرِقٌ okumuşlardır. Kelimenin aslı esrelidir. Sükûn ise tahfiflik için gelmiştir. Sebebi ise ر ve ق harflerinde gelen kesreden dolayı sakin kılınmış olmasıdır. ر harfinin tekrar edimesi iki harf ölçüsünde sayılır. *Ra* harfinin sıfatlarından en belirgin olanı tekrarlılıktır. İki

[908] İbn Manzûr, *a.g.e.* I/422.
[909] İbn Hâleveyh, *a.g.e.* s.127.
[910] el-Ferrâ, *a.g.e.* II/47.
[911] Buhayt, *a.g.e.* I/257.
[912] Kehf, 18/19.

kelimenin manası da: (الدَّرَاهِمْ para)'dır. es-Sibeveyh:" Bu bab hakkında sakin gelmesi hafiflik içindir. Asıl olan müteharrik olmasıdır. Bu ise فَخْذٌ فَخِذَ gibidir.[913]

Üçüncü örneğimiz " حَتَّى إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِمَا قَوْمًا لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا " İki dağ arasına ulaşınca, bunları önünde, neredeyse hiçbirsözü anlamayan bir halk buldu. "[914] ayetindeki فُعْلٌ فَعْلٌ / سُدَّ سَدَّ kelimeleridir.

İbn Kesîr, Ebû Amr, Hafs السَّدَّيْنِ olarak فَعْلٌ vezninde, cumhûr ise السُّدَّيْنِ olarak فُعْلٌ vezninde okumuşlardır.

el-Halil b. Ahmed, es-Sibeveyh ve el-Müberred السَّدَّ mastar السُّدَّ isim kabul etmişlerdir.[915] السَّدِّ ve السُّدِّ lafızları arası mana farklılıkları hakkında Ebû Amr b. Â'la, Ebû Ubeyde, Kutrûb,[916] Ferrâ ve Zeccâc v.b. âlimler:" Allah'ın yarattığı ve hiçbir mahlukâtın ortak olmadığı şey kastedilirse zamme ile okunur. Eğer beşerin yaptığı bir şeyler ise fetha ile okunur demişlerdir.[917] السَّدُّ Kişi ile başkası arası engele, السُّدُّ ise gözde bulunan bir engele denir.[918]

Dördüncü örneğimiz " إِنْ هَذَا إِلَّا خُلُقُ الْأَوَّلِينَ " "Bu, öncekilerin geleneklerinden başka bir şey değildir.""[919] ayetinde geçen فُعُلٌ فَعْلٌ / خُلُقٌ خَلْقٌ kelimeleridir.

İbn Kesîr, Ebû Amri Kisâî خَلْقٌ olarak فَعْلٌ vezninde, cumhûr ise خُلُقٌ olarak فُعُلٌ vezninde okumuşlardır. الخُلُقُ Lafzı الاخْلاَق lafzının çoğuludur. Bu ise السَّجِيَّةُ karakter manasına gelir. Âyetteki mana ise: "Bu bizim durumumuz ancak daha öncekilerin adetleridir." manasına gelir.[920] Araplar şöyle der:حَدَّثَنَا بِأَحَادِيثِ الخَلْقِ Yani: Hurafeleri ve

---

[913] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/113.
[914] Kehf, 18/93.
[915] Nahhâs, *a.g.e.* II/472; Mekkî, *a.g.e.* II/75.
[916] Muhammed b. Müstenîr Kutrûb. Nahiv, edeb ve dil âlimi. Bkz. Ziriklî, *a.g.e.* VII/95.
[917] Ebû Ubeyde, *a.g.e.* I/44; Zeccâc, *a.g.e.* III/310; Nahhâs, *a.g.e.* IV/292; İbn Hâleveyh; *a.g.e.* s.231; Ebû Hayyân, *a.g.e.* VI/163.
[918] İbn Hâleveyh, *a.g.e.* s.231; Ebû Zur'â, *a.g.e.* s.430; Mekkî, *a.g.e.* II/75.
[919] Şu'arâ, 26/37.
[920] el-Ferrâ, *a.g.e.* II/68; Nahhâs, *a.g.e.* III/186; Mekkî, *a.g.e.* II/151.

uydurmaları bize anlattı.[921] Bu açıklamalardan şu sonucu çıkarabiliriz: İki sıyganın manaları farklıdır. İki zamme ile okuma isim olduğuna ve insanoğlunun kazandığı ve kuşandığı davranış toplulukları kastedilir. خَلْقٌ mastar olup takdir etmek, yapmak, ahlaki durumlar anlaşılır.[922]

Beşinci örneğimiz "وَلَا تَكُ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ" ..Tuzak kurmalarından dolayı da sıkıntıya düşme."[923] ayetindeki فِعْلٌ فَعْلٌ / ضَيْقٌ ضِيقٌ kelimeleridir.

Cumhûr ضَيْقٌ olarak فَعْلٌ vezninde, İbn Kesîr ضِيقٌ olarak فِعْلٌ vezninde okumuştur. ضَيْقٌ lafzı ضَيِّقٌ lafzının muhaffef halidir. Aslı şeddelidir. هَيِّن كَيِّن مَيِّت gibi.[924] Burada mana: Dar olan şeye denir. Buna göre mevsûf hazfedilmiştir. Ebû Ali: Doğru olan الضَّيْقُ'dur ve mastardır. ضَيِّقٌ Kelimesinin tahfifi olursa o zaman bir sıfatın mevsûfun yerine getirilmesi gerekir ve mevsûfu tahsisleştirir. Bazı kavimler الضَّيِّق lafzının mastar الضِّيق lafzının ise isim olduğunu söylemişlerdir. Dilciler ikisi arasını ayırmışlardır. Ebû Amr الضَّيْق üzüntü, keder الضِّيقُ ise şiddet, zorluk manalarında kullanılır.[925]

Altıncı örneğimiz "وَجَاءَ فِرْعَوْنُ وَمَنْ قَبْلَهُ وَالْمُؤْتَفِكَاتُ بِالْخَاطِئَةِ " Firavun, ondan öncekiler ve yerle bir olan şehirler (halkı olan Lût kavmi) hep o suçu işlediler."[926] ayetindeki فَعْلٌ قِبَلٌ قَبْلٌ /فِعَلٌ kelimeleridir.

Cumhûr قَبْلُ olarak فَعْلٌ vezninde, Ebû Amr, Kisâî قِبَل olarak فِعَل vezninde okumuşlardır. قِبَلَهُ Lafzının manası: تُبَّاعِهِ: Yani: Fir'avn ve ashabı, قَبْلَهُ ise: Önden gidenler manasındadır. Küfür ve delâlet ehlinden gelen daha önceki milletler.[927] İki sıyga arası farklılıklar فَعْلٌ ile فِعَل vezinleri arası farklılıkları ölçüsündedir. قِبَل lafzı, yanında olanlar,

[921] el-Ferrâ, *a.g.e.* II/381.
[922] Buhayt, *a.g.e.* I/269.
[923] Nahl, 16/127.
[924] el-Ferrâ, *a.g.e.* II/115; Ebû Ubeyde, *a.g.e.* I/369; Ebû Zur'â, *a.g.e.* s.306.
[925] Buhayt, *a.g.e.* I/272; Ebû Zur'â, *a.g.e.* s.396.
[926] Hâkka, 69/9.
[927] el-Ferrâ, *a.g.e.* III/180; Mekkî, *a.g.e.* II/333; İbn Hâleveyh, *a.g.e.* s.351; Ebû Zur'â, *a.g.e.* s.718.

onunla olanlar, aynı çağda yaşayanlar manalarına gelir. قَبْل lafzı ise, ondan önce gelenler manasına gelir. Bu durumda ikisi de zarf manasında kullanılmıştır.[928]

Yedinci örneğimiz "وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ"..Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğe çıkıyormuşçasına daraltır, sıkar…"[929] ayetindeki فَعِلٌ فَعَلٌ / حَرِجٌ حَرَجٌ kelimeleridir.

Cumhûr حَرَج olarak فَعَلٌ vezninde, Nâfi', Ebû Bekr حَرِج olarak فَعِل vezninde okumuşlardır. حَرَجLafzı mastar, حَرِج ise isim veya ism-i fail olup فَرِق lafzı حَذِر gibidir. Yani, İsm-i fâilin sıfat-ı müşebbehesi olarak gelmiştir. Sülâsî fiilden türetilir.[930] حَرَجٌ Lafzı حَرَجَةٌ lafzının çoğuludur. Ağaçların sarmaladığı ağaca denir. Çünkü etrafını çokça ağaçlar sardığı için arasına bir şeylerin girmesi zor olan ağaç manasında kullanılır.[931] Âyetteki حَرَج kelimesinin manası: Hikmetin ve vaz'ın işlemediği, dar görüşe sahip kişiler.[932]

Sekizinci örneğimiz "أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا" "Âyetlerimizi inkâr edip "Bana elbette mal ve evlat verilecek!"diyen kimseyi gördün mü?"[933] ayetinde yer alan فُعْلٌ فَعَلٌ / وُلْدٌ وَلَدٌ kelimeleridir.

Cumhûr وَلَد olarak فَعَل vezninde, Hamza, Kisâî ise وُلْد olarak فُعْل okumuşlardır. Dilciler iki kırâatin delâletleri hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Ahfeş: الابنُ ve الابنةُ (erkek ve kız) lafızlarının delâleti الولَدُ lafzına eşittir. الوُلْدُ lafzının manası ise: Aile'dir.[934] Başkaları الوَلَدُ lafzının وَلَدُ الصُّلْبِ: Öz çocuk" manasında, الوُلْدُ lafzının ise " çocuğun çocuğu manasında torun kastedildiğini savunmuşlardır. الوُلْدُ lafzı وَلَدٌ lafzının müfredidir.

---

928 Buhayt, *a.g.e.* I/276.
929 En'âm, 6/125.
930 Nahhâs, *a.g.e.* II/95; Mekkî, *a.g.e.* I/405; İbn Hâleveyh, *a.g.e.* s.149.
931 et-Taberî, *a.g.e.* VIII/29.
932 el-Ferrâ, *a.g.e.* I/353; et-Taberî, *a.g.e.* VIII/29.
933 Meryem, 19/77.
934 Mekkî, *a.g.e.* II/92; Ebû Zur'â, *a.g.e.* s.447.

Kays kabilesi الوُلْدُ lafzının cemi', الوَلَدُ lafzının ise müfred olduğunu söylemişlerdir. أُسْدٌ ve أَسَدٌ gibi.[935]

Dokuzuncu örneğimiz " وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ " Onda (Tevrat'ta) üzerlerine şunu da yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak,.. "[936] ayetindeki أُذْنٌ / أُذُنٌ فُعُلٌ فُعْلٌ kelimeleridir.

Nâfî', أُذْنٌ olarak فُعْلٌ vezninde, cumhûr ise أُذُنٌ olarak فُعُلٌ vezniyle okumuşlardır. الأُذُنُ lafzının manası: Dinleme aleti. Yine şöyle söylenir: أُذُنٌ: Her işittiğini doğrulayan kişi.[937]

Onuncu örneğimiz " فَاتَّخَذْتُمُوهُمْ سِخْرِيًّا " Siz ise onlarla alay ediyordunuz… "[938] ayetinde geçen فِعْلٌ فُعْلٌ / سُخْرِي سِخْرِي kelimeleridir.

Hamza, Nâfî', Kisâî سُخْرِيًّا olarak فُعْلٍ vezninde, cumhûr ise سِخْرِيًّا olarak فِعْلٌ vezninde okumuşlardır. İki kırâatin delâletleri farklıdır. سُخْرِيًّا: Hizmetine vermek, hizmet etmek manasına gelir. سِخْرِيًّا: Alaya almak, alay etmek manalarına gelir.[939] Bu lafızların manalarının tersi bir manalarda gelmesinde yanlış bir durum yoktur. Delil olarak Zuhrûf suresi 32. âyette ise yukarıdaki âyetin tersi bir manada gelmiştir. Kureyşliler esreli, Temimiler ise zammeli okumuşlardır.[940]

Onbirinci örneğimiz " فَاجْعَلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا لَا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَا أَنْتَ مَكَانًا سُوًى "..Bunun için seninle bizim aramızda; uygun bir yerde, senin de, bizim de caymayacağımız bir buluşma vakti belirle."[941] ayetindeki سُوًى سِوًى/ فُعَلٌ فِعَلٌ kelimeleridir.

---

[935] İbn Hâleveyh, *a.g.e.* s.439; Ebû Hayyân, *a.g.e.* VI/213.
[936] Mâide, 5/45.
[937] İbn Hâleveyh, *a.g.e.* s.131; Ebû Zur'â, *a.g.e.* s.227.
[938] Mü'minûn, 23/110.
[939] İbn Hâleveyh, *a.g.e.* s.355; Ebû Zur'â, *a.g.e.* s.733.
[940] Buhayt, *a.g.e.* I/293.
[941] Tâhâ, 20/58.

İbn Âmr, Âsım, Hamza سُوَى olarak فُعَل vezninde, cumhûr ise سِوَى olarak فِعَل vezninde okumuşlardır. سِوَى lafzı فِعَل vezninde sıfat görevi gören sıygalardan birisidir. İbn Hişâm sıfat olarak kabul etmiştir. Bazı dilciler asıl olarak isimlere geldiğini ve eşit durumda olan şeyler için vasfetme aracı olarak kullanıldığını söylerler.[942]

Sibeveyh: سُوَى ve سِوَى lafızlarının zarf olarak ism-i mekân geldiğini, istisna manasını içerdiğini söyler. Muberred'te sadece zarf olarak geldiğini, isim olarak kabul edilmesinin hoş olmadığını söyler. Sayrâfî ise zarf babında şöyle söyler: سَوَى daima mansûb gelir. Çünkü ğayri mütemekkin zarftır.[943]

Onikinci örneğimiz " وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا "..her şeyi karşılarında (hakikatın şahidleri olarak) toplasaydık,.. "[944] ayetindeki قُبُلٌ/ فُعُلٌ فَعِلٌ قَبِلٌ kelimeleridir.

Cumhûr قُبُلاً olarak فُعُل vezninde, İbn Âmir, Nâfi' ise قِبَلاً olarak فِعَل vezninde okumuşlardır. قُبُلاً lafzı أَفْوَاجًا lafzının eş anlamlısı olarak " bölük, bölük" manasında kullanılır.[945] قَبِيلٌ lafzı çoğuludur. Yani; Kabileler. رُغُف رَغِيف ve سُبُل سَبِيل gibi. Manası: Üzerlerine cemaat, cemaat her şeyden topladık.[946] Ferrâ: قُبُلاً lafzının "bazısı bazısını takip eden çeşitli azaplar gönderdik" manasında geldiğini söyler.[947] İki manayı birleştirirsek şöyle bir mana ortaya çıkar: Azab kesintisiz olarak toplananların üzerlerine bölük bölük gönderilmektedir". Bazıları ise manasının: عِيَانًا Yani; "Apaçık olarak karşılarına, önlerine doğru gelen azab" manasında olduğunu savunmuşlardır.[948]

---

[942] Buhayt, *a.g.e.* I/294.
[943] Ebû Hayyân, *a.g.e.* VI/254; İbn Hişâm, *Muğnî,* I/141.
[944] En'âm, 6/111.
[945] Nahhâs, *a.g.e.* II/475.
[946] Ebû Zur'â, *a.g.e.* s.267; el-Ferrâ, *a.g.e.* II/147; Nahhâs, *a.g.e.* II/473.
[947] el-Ferrâ, *a.g.e.* II/147.
[948] Ebû Hayyân, *a.g.e.* IV/206.

Onüçüncü örneğimiz " فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَى أَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا "..Onlarla bizim aramıza bir engel yapman karşılığında sana bir vergi verelim mi?" "[949] ayetindeki فَعْلٌ خَرَاجٌ خَرْجٌ / فَعَالٌ kelimeleridir.

Cumhûr خَرْجاً olarak فَعْلٌ vezninde, Hamza, Kisâî ise خَرَاجاً olarak فَعَال vezninde okumuşlardır. خَرْجاً Lafzı mastardır. خَرَاجاً Lafzı ise isimdir. Dilciler iki lafız arasında delâlet farklılıklarını şöyle açıklamışlardır: İbnu'l-Arabî: " الخَرْجُ: Baş için konulan vergi, para. الخَرَاج: Toprak vergisidir." Demiştir. Bazıları sakin okuyuşun manasının gölge olduğunu, elif harfiyle manasının ise vergi veya cizye veya genel olarak verilen mal anlamına geldiğini söylemişlerdir. [950]

Ondördüncü örneğimiz " إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَقْوَمُ قِيلًا " Şüphesiz gece ibadetinin etkisi daha fazla, (bu ibadetteki) sözler (Kur'ân ve dua okuyuşlar) ise daha düzgün ve açıktır."[951] Ayetinde yer alan فَعْلٌ فِعَال / وَطْءٌ وِطَاءٌ kelimeleridir.

Cumhûr وَطْئاً olarak فَعْلٌ vezninde, İbn Âmir, Ebû Âmr ise وِطَاءً olarak فِعَال vezninde okumuşlardır. الوَطْءُ Lafzı وَطِىءَ يَطَأُ fiilinden mastar olup hakkında çoğunluk müfessir ve dilciler arasında te'viller vardır. Ancak çoğunluğu " şiddet ve sebat (kararlılık) manasında kullanmaktadır. الوِطَاءُ Lafzı ise وَاطَأَ fiilinin mastarı olupفِعَال vezninde gelmiş olup manasının " gece okuyuşu, insanın dili, kalbi, kulağı Kur'ân Âyetlerini anlamada kararlı haline denir. Çünkü gece namazı gündüz namazından daha ağırdır. Kişi uykusunu bölerek kılmaktadır.[952]

---

[949] Kehf, 18/94.
[950] Ebû Hayyân, *a.g.e.* VI/164; ez-Zeccâc, *a.g.e.* III/310; İbn Manzûr, *a.g.e.* II/252.
[951] Müzzemmil, 73/6.
[952] et-Taberî, *a.g.e.* XXIX/129; İbn Hâleveyh, *a.g.e.* s.354; Ebû Zur'â, *a.g.e.* s.730; Mekkî, *a.g.e.* II/344.

Onbeşinci örneğimiz "وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا"..Size selâm veren kimseye, dünya hayatının geçici menfaatine (ganimete) göz dikerek, "Sen mü'min değilsin" demeyin…"[953] ayetinde geçmekte olan فَعَل فَعَال / السَّلَم السَّلاَم kelimeleridir.

İbn Âmir, Nâfi', Hamza السَّلَمُ olarak فَعَل vezninde, cumhûr ise السَّلاَم olarak فَعَال vezninde okumuşlardır. السَّلَمُ Lafzı اِسْتِسْلاَم lafzından gelir. السَّلاَمُ ise (التَّحِيَّةُ selam) manasında veya (التَّسْلِيمْ teslimiyet) manasında kullanılmıştır. [954] السَّلاَمُ'dan maksat: Uzak durmak, terk etmektir. Ahfeş: سَلاَمٌ فُلاَنٌ denilir ve insanlarla bir araya gelmeyen anlamındadır.[955]

Onaltıncı örneğimiz "قُلْ إِنَّنِي هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دِينًا قِيَمًا" De ki: "Şüphesiz Rabbim beni doğru bir yola, dosdoğru bir dine.."[956] ayetinde geçen قَيَم قَيِّمْ / فِعَل فَيْعِل kelimeleridir.

Cumhûr قِيَماً olarak فِعَل vezninde, İbn Kesîr, Ebû Amr, Nâfi' ise قَيِّماً olarak فَيْعِل vezninde okumuşlardır. قِيَم Lafzı mastar olup صِغَر كِبَر gibidir. Ancak; قِوَماً denilmez. حِوَلاً gibi. Çünkü قِيَماً lafzı قَامَ قِيَاماً gelir. Aslı قَوَمَ 'dir. و harfi *elif* harfine kalb edilmiş ve müteharrik olması ve ondan önceki harfinde meftûh olmasından dolayı قَامَ olmuştur. Eğer fiil mu'tel olursa mastarı da mu'tel gelir ve قِيَماً şeklini alır.[957] Bazıları: قِيَم lafzının şu şekilde vasıf olduğunu söylemişlerdir: قَوْمٌ عَدَى ve مَاكَان سِوَى. Bazıları ise: قِيمَةٍ lafzının çoğulu olduğu ve حِيَل حِيلَةً gibi olduğunu iddia etmişlerdir.قَيَّم: " İşi yapmaya kalkışma"

[953] Nisâ, 4/94.
[954] et-Taberî, *a.g.e.* V/226; Nahhâs, *a.g.e.* II/167.
[955] Ebû Zur'â, *a.g.e.* s.470.
[956] En'âm, 6/161.
[957] ez-Zeccâc, a.g.e . II/310; Ebû Zur'â, *a.g.e.* s.279; Mekkî, *a.g.e.* I/459.

manasına gelir. Aslı: قَيْوِم 'dir. ي harfi و harfine idğâm edilmiştir. Burada الدِّين lafzına sıfat olarak gelmiştir.[958]

Onyedinci örneğimiz " وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا "Allah'ın, sizin için geçim kaynağı yaptığı mallarınızı aklı ermezlerevermeyin…"[959] ayetinde geçen فِعَل فِعَال / قِيَم قِيَام kelimeleridir.

İbn Âmir, Nâfi' قِيَمَاً olarak فِعَل vezninde, cumhûr ise قَيَامَاً olarak فِعَال vezninde okumuşlardır. قَيَام Lafzı mastar olup قَامَ يَقُومُ قِيَامَاً fiilinden türemiştir. Kelimenin aslı: قِوَامَاً 'dir. و harfi ي harfine kalb edilmiştir. Çünkü öncesinde esre vardır.[960]

Onsekizinci örneğimiz " وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ "..Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğe çıkıyormuşçasına daraltır, sıkar…"[961] ayetinde فَيْعِلٌ فَيْلٌ / ضَيِّقٌ ضَيْقٌ kelimeleridir.

İbn Kesîr ضَيْقٌ olarak فَيْلٌ vezninde, cumhûr ise ضَيِّقٌ olarak فَيْعِل vezninde okumuşlardır. ضَيِّقٌ lafzındaki birinci ي harfi zâid'tir. İkincisi ise ayne'l fiil'dir. Birinci ي harfi, ikinci ي harfine idğâm edilmiştir. Şedde te'kid için gelmiştir. Sanki manası: ضَيْقٌ بَعْدَ ضَيْقٍ manasındadır. ضَيْقٌ lafzında ise ي harfi muhaffeflikten dolayı hazfedilmiştir.[962]

Ondukuzuncu örneğimiz "وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانً " Biz, insana anne babasına iyi davranmayı emrettik…"[963] ayetindeki فُعْلٌ اِفْعَال / اِحْسَانَاً حُسْنَاً kelimeleridir.

---

[958] Mekkî, *a.g.e.* s.459; Ebû Zur'â, *a.g.e.* s.279.
[959] Nisâ, 4/5.
[960] Mekkî, a.g.e I/376.
[961] En'âm, 6/125.
[962] İbn Hâleveyh, *a.g.e.* s.149; Mekkî, *a.g.e.* I/405; Ebû Zur'â, *a.g.e.* s.279.
[963] Ahkâf, 46/15.

Cumhûr حُسْنَاً olarak فُعْل vezninde, Âsım, Kisâî ise اِحْسَانَاً olarak اِفْعَال vezninde okumuşlardır. الحُسْنُ Lafzı "çirkinlik" lafzının zıt anlamlısıdır. Mutlu kılan, istenen her şeye denilebilir. Genel kabul gören, çoğunlukla hasen, gözle görülen şeylere veya kalb gözüyle görülen güzelliklere denir. Kur'ân-ı Kerim'de "mustahsin" olarak basiret yönü ağır basmaktadır.[964]

Yirminci örneğimiz "خِتَامُهُ مِسْكٌ وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ " Onun (içiminin) sonu bir misktir (ağızda misk gibi koku bırakır). İşte yarışanlar, bunun için yarışsınlar."[965] ayetindeki خِتَام خَاتَمَ / فِعَال فَاعَلَ kelimeleridir.

Kisâî خَاتَمُهُ olarak فَاعَلَ vezninde, cumhûr ise خِتَامُهُ olarak فِعَال vezninde okumuşlardır. الخَاتَم: Kapların misk ile mühürlenmesine denir. Yüce Allah:" يُسْقَوْنَ مِنْ رَحِيقٍ مَخْتُومٍ " Onlara, mühürlü (el değmemiş) saf bir içecekten içirilir."[966] Buyurmakta ve bu mühürlemenin mahiyetini 26. âyette misk ile olduğunu açıklamıştır.[967] خَاتَم isimdir. (خِتَام) mastardır.[968]

Yirmibirinci örneğimiz " كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا "..Hasat günü de hakkını öşürünü)verin, fakat israf etmeyin…"[969] ayetinde yer alan فِعَال فَعَال / حَصَاد حِصَاد kelimeleridir.

Ebû Amr, Âsım, Ebû Âmir حَصَاد olarak فَعَال vezninde, cumhûr حِصَاد olarak فِعَال vezninde okumuşlardır. حَصَاد lafzı isimdir. حِصَاد lafzı ise mastardırفِعَال vezni zaman ve amacın bittiğine delâletleri vardır. [970]

---

[964] Ebû'l Kâsım el-Hüseyîn Râgıb İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân,* thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî, nşr. Dâru'l-Kalem, Lübnân, 1991, s. 118-119.
[965] Mutaffifîn, 83/26.
[966] Mutaffifîn, 83/25.
[967] Ebû Zur'â, *a.g.e.* s.755.
[968] el-Ferrâ, *a.g.e.* III/248.
[969] En'âm, 6/141.
[970] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/12; İbn Manzûr, *a.g.e.* III/151; İbn Hâleveyh, *a.g.e.* s.151.

Yirmiikinci örneğimiz" لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا إِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ " Derken (İbrahim) belki kendisine başvururlar diye içlerinden bir büyüğü bırakarak onları (putları) paramparça etti. "[971] ayetindeki فُعَال فِعَال / جِذَاذ جُذَاذ kelimeleridir

Cumhûr جُذَاذ olarak فُعَال vezninde, Kisâî ise جِذَاذ olarak فِعَال vezninde okumuştur. Kutrûb جُذَاذ ve جِذَاذ lafızlarının mastar olduklarını, müsennâ ve cemî' yapılamadığını savunmuştur.[972] el-Ferrâ: جُذَاذ lafzının mastar, جِذَاذ lafzının ise çoğul olduğunu ve tekilinin جَذِيذٌ olduğunu, zammeli telaffuz eden bir taneyi kastetmiştir. رُفَاتحُطَامٌ gibi. Kesreli olursa çoğul kastedilir.[973]

Yirmiüçüncü örneğimiz "وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا" "..ben de ihtiyarlığınson noktasına ulaşmış iken,.."[974] ayetindeki فُعُول فِعُول / عِتِيَّ عُتِيّ lafızlarıdır.

Cumhûr عُتِيًّا olarak فُعُول vezninde, Hamza, Kisâî, Hafs عِتِيًّا olarak فِعُول vezninde okumuşlardır. Kelimenin aslı عُتُوًّا 'dir ve mastardır. Fiili عَتَا 'dır. Lamu'l fiilin vav harfi *ya* harfine çevrilmiştir. Sonra vav harfi iklab edildikten sonra idğâm edilmiş ve عُتُيّاً olmuştur. İki zamme karşılaştığı için ondan sonraki ya harfi de şeddeli olduğu için ta harfinden sonra ya harfi geldiği için kesre yapılmış ve عُتِيًّا olmuştur.[975]

Yirmidördüncü örneğimiz "وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ" " Ölçtüğünüzde ölçmeyi tam yapın, doğru terazi ile tartın…"[976] ayetinde فُعْلاَل فِعْلاَل / قِسْطَاس قُسْطَاس kelimeleridir.

---

[971] Enbiyâ, 21/58.
[972] Ebû Zur'â, *a.g.e.* s.468; Ebû Hayyân, VI/320.
[973] el-Ferrâ, *a.g.e.* II/206.
[974] Meryem, 19/8.
[975] Ebû Zur'a, s.439; Ebû Nahhâs, *a.g.e.* III/8; İbn Manzûr, *a.g.e.* XV/18.
[976] İsrâ, 17/35.

Hamza, Kisâî, Hafs قِسْطَاس olarak فِعْلاَل vezninde, cumhur ise قُسْطَاس olarak فُعْلاَل vezninde okumuştur. Zammeli okumak Hicâz ehlinin lugatı olarak bilinir. فُعْلاَل vezni sadece isimlere gelir. فِعْلاَل ise isim ve sıfat içinde gelir. Burada فِعْلاَل vezni isim olarak gelmiş, sıfat olarak gelmemiştir.قُسْطَاس lafzının Rumca olduğu فُعْلاَل vezninde Arab veznine benzemediği iddia edilmiştir.[977]

Yirmibeşinci örneğimiz " هَذَا فَلْيَذُوقُوهُ حَمِيمٌ وَغَسَّاقٌ " İşte (azap), onu tatsınlar: Bir kaynar su ve bir irin."[978] ayetindeki غَسَاق غَسَّاق / فَعَال فَعَّال kelimeleridir.

Cumhûr غَسَاق olarak فَعَال vezninde, Hamza, Kisâî, Hafs ise غَسَّاق olarak فَعَّال vezninde okumuşlardır. غَسَاق lafzı:İrin, cerâhât gibi şeylerin genel ismi.[979]غَسَّاق ise isim veya sıfat olabilir. Sıfat olursa mevsûfu hazfedilmiş olur. Takdirî ise: Hamîm حَمِيم şarabını tatsınlar. غَسَّاق Şidetli, çürümüş soğuk manasına gelir. Sıcağın insanı yaktığı soğukta zemherir sıfatıyla yakıp kavurur. İsim olursa (فَعَّال) vezni az kullanılır. Şeddeli mübâlağa için gelir.[980]

Yirmialtıncı örneğimiz " لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا كِذَّابًا " Orada ne bir boş söz işitirler, ne de bir yalan."[981] Ayetinde geçen فِعَال فِعَّال / كِذَّاب كِذَاب kelimeleridir.

Kisâî, كِذَاباًolarak فِعَال cumhûr ise كِذَّاباً olarak فِعَّال vezninde okumuşlardır.كِذَاباً lafzı iki fiilin mastarı olabilir.كَذَبَ sülâsî fiilinin فَعَلَ vezninin veya كَاذَبَ sülâsî mezîd fiilinin فَاعَلَ vezninin mastarı olabilir.[982]فِعَالاً vezni فَاعَلَ vezninin mastarı gelebilir. فِعَال

[977] Ali b. Mü'min b. Muhammed İbn Usfûr, *el-Mumtî' fi't-Tasrîf,* thk. Fareddîn el-Kabâve, nşr. Dâru'l Âfâki'l-Cedîdeti, Lübnân, 1977, I/120, 150; es-Suyûtî, *el-Muhezzeb fîmâ Vakaa fi'l-Kur'ânî mine'l-Muarreb,* thk. Abdullah el-Cebûrî, nşr. Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1.Baskı, Lübnân, 1982, s.218.
[978] Sâd, 38/57.
[979] Mekkî, *a.g.e.* II/232; Ebû Zur'â, *a.g.e.* s.615.
[980] es-Suyûtî, *Muhezzeb,* II/243; Ebû Hayyân. *a.g.e.* VII/406; el-Ferrâ, *a.g.e.* II/410; ez-Zeccâc, *a.g.e.* V/274; İbn Manzûr, *a.g.e.* X/289; Nahhâs, *a.g.e.* III/469.
[981] Nebe, 78/35.
[982] İbn Hâleveyh, *a.g.e.* s.36; Esterâbâdî, *a.g.e.* I/166.

vezninin aslı فِيعَال 'dır. كِذَاب lafzının aslı كِيذَاب ve قِتَال lafzının aslı ise قِيتَال gelir. كِذَّاب lafzının ise كَذَّبَ fiilinin mastarıdır. Mezîd durumu şedde ile olmuştur. فَعَّلَتْ fiili تَفْعِيل olarak mastar gelir. Burada başta gelen ta harfi فَعَّلَتْ veznindeki ع harfinden bedel olarak gelmiştir. Bu da ي harfini اِفْعَال vezninin *elif* harfi durumuna bırakır. Sonunun değişmesi gibi başı da değişmiş olur.[983]

كِذَّاب lafzı فِعَّال vezninde rubâî muza'afu'l ayn olan kelimenin mastarıdır. el-Halîl b. Ahmed كِذَّاب lafzının manasının تَكْذِيباً olduğunu söylemiştir. Araplar şöyle der: كَذَّبْتُهُ تَكْذِيباً cümlesindeki تَكْذِيباً lafzı yerine كِذَّاباً getirilmiştir. el-Ferrâ: Bütün فَعَّل vezninde gelen kelimelerin mastarı فَعَّال gelir ve yemen lugatıdır.[984]

Yirmiyedinci örneğimiz "وَجَعَلَ عَلَى بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ" "..gözüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola eriştirebilir?.."[985] ayetinde geçen فِعَالَةٌ فَعْلَةٌ / غِشَاوَةٌ غَشْوَةٌ kelimeleridir.

Hamza, Kisâî غَشْوَةٌ olarak فَعْلَةٌ vezninde, cumhûr ise غِشَاوَةٌ olarak فِعَالَةٌ vezninde okumuşlardır. الغَشْوَةُ mastar olup bir şeyin öne gelmesi tek bir düşme ile yere kapaklanması. Sarsıntı, rahmet gibi manalara da gelmektedir. Burada ism-i merre olarak gelmiştir. İsm-i merre sülâsî fiilin فَعْلَةٌ sıygasıyla yapılır. غِشَاوَةٌ lafzını Ferrâ isim olarak kabul eder. Belki mastar olabilir ve iştimâl manasında gelebilir denilmiştir. Çünkü فِعَالَةٌ mastardır ve manası iştimal içerir. العِمَامَةُ العِصَابَةُ قِلاَدَةُ وِلاَيَةُ lafızları gibi.[986]

---

[983] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/79.
[984] el-Halîl b. Ahmed, *Ayn*, V/327; el-Ferrâ, *a.g.e.* III/229.
[985] Câsiye, 45/23.
[986] ez-Zeccâc, *a.g.e.* I/184; el-Ferrâ, *a.g.e.* III/48; Nahhâs, *a.g.e.* I/186; Ebû Hayyân, *a.g.e.* I/47.

Yirmisekizinci örneğimiz "قَالُوا رَبَّنَا غَلَبَتْ عَلَيْنَا شِقْوَتُنَا " Ey Rabbimiz! Biz azgınlığımıza yenik düştük.."[987] ayetindeki شَقَاوَةٌ شِقْوَةٌ / فَعَالَةٌ فِعْلَةٌ kelimeleridir.

Cumhûr شِقْوَةٌ olarak فِعْلَةٌ vezniyle, Hamza, Kisâî ise شَقَاوَةٌ olarak فَعَالَةٌ vezninde okumuşlardır. شِقْوَةٌ lafzı ism-i hey'e'nin mastarıdır. Çünkü ism-i hey'e sülâsî فِعْلَةٌ vezninden yapılır. İbn Hâleveyh iki vezninde mastar veya isim olabileceğini söyler. Mastar فِعْلَةٌ vezninden türetilebilir. خِفْيَةٌ lafzı gibi. Yine فَعَالَةٌ vezninde mastar yapılabilir. زَهَادَةً يَزْهَدُ زَهَدَ veya شَهَادَةً يَشْهَدُ شَهِدَ gibi.[988]

Yirmidokuzuncu örneğimiz " طُورِ سَيْنَاءَ وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ " Sîna dağında biten bir ağaç (zeytin ağacı).."[989] ayetinde yer alan سِيْنَاء سَيْنَاء/ فِعْلاَء فَعْلاَء kelimeleridir.

Cumhûr سَيْنَاء olarak فَعْلاَء vezninde, İbn Kesîr, Ebû Amr, Nâfi' ise سِيْنَاء olarak فِعْلاَء vezninde okumuşlardır. سَيْنَاء lafzı حَمْرَاء صَفْرَاء gibidir. Hemze harfi te'nîslik içindir. Sıfattır ve ğayri munsariftir.[990] سِيْنَاء Bir yerin ismidir. Buradaki hemze ي harfinden bedel olarak gelmiştir. Hemze zâid olan *elif* harfinden sonra geldiği için te'nislik alameti değildir diyenler vardır. Çünkü فِعْلاَء vezninde *elif* harfinin te'nislik için gelmesi nadirdir.[991] Bundan dolayı kelimenin aslının Süryânî olduğu söylenmiştir. Bazıları ise Nebâtî (halk dili) olduğunu iddia edenlerde vardır.[992]

Otuzuncu örneğimiz " إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا "..Onları öldürmek gerçekten büyükbir günahtır."[993] Ayetinde geçen خِطَاء خِطْءٌ خَطَأٌ / فِعَال فِعْلٌ فَعَلٌ ifadeleridir.

---

[987] Mü'minûn, 23/106.
[988] İbn Hâleveyh, *a.g.e.* s.258; es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/16; et-Taberî, *a.g.e.* XVIII/56; ez-Zeccâc, *a.g.e.* IV/23;
[989] Mü'minûn, 23/20.
[990] Mekkî, *a.g.e.* II/126.
[991] ez-Zeccâc, *a.g.e.* IV/10; Ebû Ubeyde, *a.g.e.* II/57; Mekkî, *a.g.e.* II/126.
[992] es-Suyûtî, *Muhezzeb,* s.212; Ebû Zur'â, *a.g.e.* s.484; İbn Hâleveyh, *a.g.e.* s.256.
[993] İsrâ, 17/31.

İbn Zekvân خَطَأً olarak فَعَلَ vezninde, cumhûr خِطْأً olarak فِعْل vezninde, İbn Kesîr ise (خِطَاءً) olarak فِعَال vezninde okumuşlardır. خَطَأً lafzı أَخْطَأَ müteaddî fiilinin mastarıdır. Şöyle söylenir: أَخْطَأَ يُخْطِىءُ اِخْطَاءً 'dir.[994] Lâzîmî fiil olan خَطَأً يَخْطَأُ خَطِيءَ mastarıdır.خَاطَأً lafzı خِطَاءٌ lafzının mastarıdır.خَاطَأً lafzı kullanılmaz, onun yerine mutavaa'sı olan (تَخَاطَأً) kullanılmıştır.[995]

1.6. Kur'ânda Mastar Ve Sıfât-ı Müşebbehe Olarak Gelen Kelimelerin Bazılarının Farklı Binalarla Okunmasının Anlama Etkileri

Sıfât- müşebbehe mastarın bir alt birimi kabul edilir ve lâzimî fiilden türetilir. En bilinen vezinleri فَعْلاَن ve فَعَل 'dir. Mastarın ev çok kullanılan vezinleri ise فُعْلٌ veفَعَلاَن 'dur. Mastar ve sıfât-ı müşebbehe için çokça kullanılan bu vezinlere örnekler vereceğiz.

Birinci örneğimiz " وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا "..herkese güzel sözler söyleyeceksiniz.."[996] ayetindeki فَعَل فُعْلٌ / حَسَن حُسْنٌ kelimeleridir.

Cumhur حُسْناً olarak فُعْل vezninde, Hamza, Kisâî ise حَسَناً olarak فَعَل vezninde okumuşlardır. الحُسْنُ lafzı حَسُنَ يَحسُنُ fiilinin mastarıdır ve güzel ve çirkin şeyler için çoğunlukla kullanılır. حَسَنٌ İdm-i fâilin sıfat-ı müşebbehesidir. Çünkü fiili حَسُنَ gelir ve bab olarak شَرُفَ gibi فَعَلَ vezninde sıfat-ı müşebbehe yapılır.[997]

İkinci örneğimiz " وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ " bir takımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin. "[998] ayetindeki فَعْلاَن فَعْلاَن/ شَنَئَان شَنْئَانkelimeleridir.

---

[994] et-Taberî, *a.g.e* 15/79; Ebû Zur'â, *a.g.e.* s.401; Mekkî, *a.g.e.* II/46.
[995] Ebû Hayyân, *a.g.e.* VI/132; Ahfeş, *a.g.e.* II/388; et-Taberî, *a.g.e.* 15/79; Mekkî, *a.g.e.* II/45.
[996] Bakara, 2/83.
[997] Mekkî, *a.g.e* I/250; Ukberî, *a.g.e.* s.54; Ebû Hayyân, *a.g.e.* I/285.
[998] Mâide, 5/2.

Cumhûr شَنَآن olarak فَعَلاَن vezninde, İbn Âmir, Ebû Bekr شَنْئَان olarak فَعْلاَن vezninde okumuşlardır. Dilciler شَنَآن lafzının mastar olduğunda ittifak etmişlerdir. مَيَلاَن غَلَيَان خَفَقَان gibi. شَنَآن lafzı mana yönüyle şaz'dır. Çünkü فَعَلاَن sıygası hareket ve olumsuzluk durumlarına delâlet eder.[999] Ancak; bu şaz durum yerinde bir tabir görülmemektedir. Çünkü شَنَآن ve اَلبُغْضُ birbirlerini takip eder ve onları kalp çarpıntısı takip eder. (اَلجَيَشَان heyecan) mastar olup غَلَيَان gibi hareket bildirir.شَنْئَان lafzı ise mastarlar içinde şaz kabul edilir. Çünkü mastarlar فَعْلاَن vezninde çok nadir gelir. Bazıları isim olduğunu söylemişlerdir. Örneğin: حِمَارٌ تَطْوَال Zor yürüyen merkep. تَيْسٌ عُدْوَان Düşman teke.[1000]

1.7. Sülâsî Fiiller, Mastarlar ve Müştak Kelimelerin Bazılarının Farklı Binalarda Okunmasının Anlama Etkileri

Birinci örneğimiz " اَلَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ " O ki, yarattığı her şeyi güzel yaptı…[1001]" ayetinde yer alan خَلْقٌ خَلَقٌ / فَعْلٌ فَعَلٌ kelimeleridir.

Cumhûr خَلَقَهُ olarak فَعَلٌ vezninde, İbn Âmir, İbn Kesîr, Ebû Amr خَلْقَهُ olarak mastar getirerek ve فَعْلٌ vezninde okumuşlardır. خَلَقَهُ lafzındaki الهاء zamîri *" Lafzu'l Celâle "* ye veya كُلَّ veya شَيْءٍ lafzına döner. Manası: Yarattığını en güzel şekilde yarattı. İsteği ve iradesiyle istediği şekle bıraktı. Her yarattığını güzel yarattı. Bütün bu yaratılanların izleri Allah'ın birliğine ve hikmetine delâlet eder.[1002]

Âsım, Hamza, Kisâî جَعَلَ olarak فَعَلَ vezninde, cumhûr ise جَاعِل olarak فَاعِل vezninde okumuşlardır. جَعَلَ lafzının manası جَاعِل lafzının manasında kullanılmıştır.

---

[999] İbn Manzûr, I/101.
[1000] Ebû Hayyân, III/422.
[1001] Secde, 32/7.
[1002] es-Suyûtî, *Muhezzeb,* I/179; el-Ferrâ, *a.g.e.* I/300; et-Taberî, *a.g.e.* VI/46.

Delil: " وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا "..güneşi ve ayı da ince birer hesap ölçüsü.."[1003] Bu âyette şems ve kamer isimleri mansûb gelmiştir.جَاعِل ism-î fâil'dir ve *leyl* kelimesine muzâf'tır. Zahiren ism-î fâil mâzî fiil manasında gelmiştir. Yani geçmiş olan. Allah (c.c) geceyi sükûnet yeri ve zamanı kılmıştır. Her hareket eden gündüzün koşuşturmasından kurtulup o zamanda (gecede) sükûnet bulmakta, evinde huzura, sükûnete çekilmektedir. شمس ve قَمر kelimelerinin nasb edilmesi bu iki lafzın لَيْل kelimesine atıftan dolayıdır. Lafzen mecrûr olan bu lafız, aslen mef'ûl yerinde mansûb gelmiştir.جَاعِل ism-î fâili fiile zannî delâleti yönüyle ittifâk etmektedir.[1004]

2. MEZÎD FİİL BİNALARI VE ANLAMLARI

2.1. Sülâsî Fillerin Bir Harf İle Mezîd Olanları, Binaları ve Manaları

Üç Binası Vardır:

2.1.1. أَفْعَلَ Binası ve Manaları

Bu sıyga hemze harfi hâricî bir ekleme olarak ziyade edilir. Fâul fiil'den önce ve kelimenin sonunda gelir. Ortada hemze bulunur ve müzâri'si يُفْعِلُ gelirse mastarı اِفْعَال gelir. أَكْرَمَ يُكْرِمُ اِكْرَام gibi. Bu sıyganın en meşhûr manaları ise şunlardır:

a-التَّعْدِيَةُ Geçişlilik etkisi: En çok kullanılan manalarından birisidir. Lâzimî fiili müteaddî fiile çevirir. Veya fiil bir mef'ûl almış ise o fiilin ikinci mef'ûl almasına sebep olur.[1005] Örnek olarak şu ayeti verebiliriz: " إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَاةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ " Şüphesiz Tevrat'ı biz indirdik. İçinde bir hidayet, bir nur vardır. (Allah'a) teslim olmuş nebiler, onunla yahudilere hüküm verirlerdi."[1006]

Hemze'nin kelimeleri müteadî kıldığı bilinen bir durumdur. İbn Cinnî: " اَفْعَلَ sıygası nakil içindir. Fâil'e mef'ûl edinme görevi üstlenmiştir." demiştir. Örnek: خَرَجَ دَخَلَ

[1003] En'âm, 6/96.
[1004] Ebû Hayyân, *a.g.e.* IV/186.
[1005] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/59; Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim İbn Kuteybe, *Edebu'l-Kâtib,* thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, nşr. Matbaatu's-Saadeti, Mısır, 1963, s.353.
[1006] Mâide, 5/44.

وَأَدْخَلْتُهُ وَأَخْرَجْتُهُ Yine, bir şeyin son ulaşacağı hale delâlet eder. Örnek: أَحْصَدَ الزَرْعَ Ekini hasat etti."[1007] Seâlebî:" Bu hemze'ye, *" hemzetu'l- vicdân "* ismini vermiştir.[1008] Bazen müteaddî fiili lâzimî fiile hemze aracılığıyla çevirebiliriz. نَسَلْتُ رِيشَ الطَّائِرِ / وَأَنْسَلَ الرِّيشُ Kuş'un tüylerini yoldum. / Tüy yolundu. Veya: قَشَعَتِ الرِّيحُ السَّحابَ / أَقْشَعَ السَّحَابُ Rüzgar bulutu dağıttı. / Bulut dağıldı.[1009] Ancak, her bir fiil hemze veya şeddeli kılındığında müteaddî olacak diye bir kural yoktur. Bu semâî denilen ve Arap'ların nasıl kullandıkları bilgisine dayanan bir olaydır. Mesela; أَضْرَبَ / ذَهَّبَ fiilleri sakin kılınarak veya şeddeli yapılarak müteaddî yapılamaz.[1010]

b-الصَّيْرُورَة Değişim, dönüşüm ve oluşum etkileri. Bu etki birçok bölümde incelenir:

1-Fiil'in müştak olduğu şey'in mensubiyetinin dönüştürüldüğüne delâlet eder. Örnek: أَخْلَقَ الرَّجُلُ Kişi ahlaklı bir konuma geldiği zaman söylenir. Yani; "Adam güzel ahlaklı oldu." manasında kullanılır. Bu duruma örnek olarak şu âyeti verebiliriz: " فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَوَا اللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحًا لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ " Gebeliği ağırlaşınca her ikisi de Rableri Allah'a, "Eğer bize iyi ve sağlıklı bir çocuk verirsen, elbette şükredenlerden olacağız" diye dua ederler. "[1011] صَارَ ذَاتَ ثِقْلٍ. Ağır bir hale dönüştü.[1012]

2-صَاحِب Sahip manasına çevirir. Yani; Müştak olan veya benzer olanların sahibi durumuna getirir. Örnek: أَخْبَثَ الخَتَالُ Yani; Kötü kişilerden (sahiblerinden) oldu.[1013]

[1007] İbn Cinnî, *el-Hasâis,* I/106.
[1008] Ebû Mansûr Abdulmelik es-Seâlebî, *Fıkhu'l-Luga ve Sirru'l- Arabiyyeti,* Menşûrât Dâru Mektebetu'l Hayat, Lübnân, s.515.
[1009] İbn Kuteybe, *Edebu'l-Kâtib,* s.353.
[1010] Alya Nusret Hasan er-Rebiî, *el-Mecâlâtu'd-Dilâliyyeti fî Siyeği'l-Ef'âli'l-Mezîdeti fi's-Suveri's-Seb'îti-Tivâl,* Câmiatu Bağdâd, 2005, s.33.
[1011] A'râf, 7/189.
[1012] Ebû Ali b. Hasan et-Tebrisî, *Mecmeu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân,* Dâru's-Saab, Lübnân, IV/508.
[1013] Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm İbn Fârisî, *Divânu'l-Edeb,* thk. Ahmed Muhtâr Ömer ve İbrâhîm Enîs, nşr. el-Hey'etu'l-Âmmeti lî Şuûni'l-Metâbiî'l-Emiriyyeti, Mısır, 1974, II/377.

3-الجَعْلُ Kılmak. Yani; Müştâk fiil'in gerekliliklerini yapmak, hazırlamak. Bu özellikle mef'ûl için yapılır. Örnek: أَسْقَيْتُهُ Ona su temin ettim ve içmesi için çalıştım. O kişi o suyu içse de içmese de bu fiil'in yapılması için gerekli işler yapılmaya çalışılmıştır. Örnek: أَقْبَرْتُهُ Ona mezar hazırladım.[1014]

4-Nekire üzerine bir şeyin bulunduğu veya ma'rifeliği hak ettiğine delâleti vardır. Örnek: أَحْمَدْتُهُ Onu hamd edici buldum. Veya teşekkür etmeme layık birisi olarak gördüm. أَقْطَعَ النَّخْلُ Hurma koparmaya elverişli bir hale geldi.[1015]

5-السَّلْبُ Olumsuzluk, menfîlik. Fâil'den fiili çekip, fiilin vuku bulmadığını bildirmek için kullanılır. Örnek: أَقْسَطَ مُحَمَّدٌ Yani; Muhammed'in niyeti, isteği yok oldu. İsteyemedi. Veya mef'ûl'den fiil'in çıkarılması. Fiil'siz hale getirme durumunu ortaya koyar. أَشْكَيْتُ زَيْدَاً Zeyd'in şikayetini ortadan kaldırdım. Şikâyet edemez hale getirdim.[1016]

6-الدُّخُولُ Bir şey'e dahil olmak manasında gelir. Bunun ise birçok çeşidi vardır:

a-Bir zaman dilimine giriş manasında kullanılır. Örnek: أَصْبَحَ أَمْسَى أَضْحَى Sabah vaktine ulaştı, sabah oldu. Gece vaktine ulaştı, gece oldu. Kuşluk vaktine ulaştı, kuşluk vakti oldu. Şu ayet bu duruma örnektir: " فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ " Derken, onları o kuvvetli sarsıntı yakaladı da yurtlarında yüzüstü hareketsiz çöke kaldılar."[1017]

b-Bir mekana giriş manasında kullanılır. Örnek: أَنْجَدَ Necd bölgesine girdi.

[1014] İbn Kuteybe, *Edebu'l-Kâtib*, s.357.
[1015] İbn Kuteybe, *Edebu'l-Kâtib,* s.345.
[1016] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/59-60.
[1017] A'r'af, 7/78.

c-Bir sayıya veya o sayı üzerinde oluşa delâlet manası vardır. Örnek: أَعْشَرَ On sayısına girdi. 10 oldu. Veya أَتْسَعَ v.b. gibi.[1018]

7-التَّعْرِيض Karşılaşmak, karşı koymak, hazır durumda olmak, müdahale etmek. Örnek: أَقْتَلْتُهُ Öldürülmesine kalkıştım, zemin hazırladım. Örnek: أَتْبَعْتُهُ Satış için hazır duruma getirdim. Satışa sundum.[1019]

8-المبَالَغَةُ و التَّكْثِير Mübâlağa ve çokluk manaları bildirir. Mübâlağa için örnek: أَشْغَلْتُهُ İşte aşırıya gittim. Meşgul ettim. Çokluk için örnek: أَضَبَّ المكَانُ Mekânda sis çoğaldı.[1020]

9-أَفْعَلَ sıygası فَعَلَ manasında kullanılır. Örnek: أَبْدَأَهُم / بَدَأَ اللَّهُ الخَلْقَ Allah (c.c) mahlukâtı yaratmaya başladı. Onlara başladı.[1021] Şu ayet buna delil olarak getirilebilir: " وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ " Şeytanlara kardeş olanlara gelince, şeytanlar onları azgınlığın içine çekerler, sonra da bundan hiç geri durmazlar."[1022] Yani; مَدَدْتُكَ فِي غَيِّكَ Öfkeni sende genişlettim.[1023]

10-أَفْعَلَ Sıygası اِسْتَفْعَلَ manasında kullanılır. Örnek: أَعْظَمَهُ / اِسْتَعْظَمَهُ Onu yüceltti. Onu yüceltmek istedi. Veya أَكْبَرَهُ yani اِسْتَكْبَرَهُ gibi. Şu ayet bu sıygalara örnek getirilebilir: " فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا " Derken, şeytan ayaklarını oradan kaydırdı."[1024]

[1018] es-Sibeveyh, *a.g.e.* I/211.
[1019] Nesrîn b. Abdullah Şenûf Zecrâvî, *Meâni'l Ebniyyeti's-Sarfiyyeti fî Mecmei'l-Beyân,* Camiatu Kûfe, yy, 1996, s.122, (Yüksek Lisans Tezi)
[1020] Esîru'd-Dîn Ebû Abdullah Ebû Hayyân el-Endelusî, *İrtişâfu'd-Darb Mi'n Lisâni'l-Arab,* thk. Mustafâ Ahmed en-Nemmâs, yy, 1984, s.83.
[1021] İbn Kuteybe, *Divânu'l-Edeb,* II/337.
[1022] A'râf, 7/202.
[1023] Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed es-Sicistânî, *Fealtu Ef'altu,* thk. el-Halîl İbrâhîm el-Atiyye, nşr. Matabiu Câmiatu'l-Basrati, yy, 1979, s.163.
[1024] Bakara, 2/36; et-Taberî, *a.g.e.* I/186.

2.1.2. فَعَّلَ Binası ve Manaları

Burada ziyadelik şeddeleme ile yapılmış ve kelimenin içinde gerçekleşmiştir. Bu sıyganın en bilinen manalarını ise şu şekilde özetleyebiliriz:

1-Mübâlağa ve çokluk bildirir. Çokluk bildirimi en fazla bilinen manalarındandır. Bu ise fiil ve fâil'de gerçekleşebilir. Fiil'e örnek: قَطَّعْتُهُ اِرْباً اِرْباً Parça parça kestim. Şu ayet örnek verilebilir: " قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ " De ki: "Rabbim ancak, açık ve gizli çirkin işleri haram kılmıştır…"[1025] Fâile örnek ise şu ayet verilebilir: " يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ " ..oğullarınızı boğazlayan.. "[1026]

2-Ta'diye: Geçişli fiil haline çevirmek. Bu yönden ef'ale sıygasının manasıyla ortaktır. Örnek: فَرَّحْتُهُ / خَرَّجْتُهُ gibi. Onu ferahlattım. Onu çıkardım.[1027] Şu ayette bu kısma örnek verilebilir: " وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا " ..Zekeriya'yı da onun bakımıyla görevlendirdi.."[1028] Bu ayette fiil şeddeli kılınarak Zekeriyyâ (a.s) mef'ûlu bih halini almıştır.

3-Selb: Olumsuzluk. Bir şeyi izale etmek, kaldırmak, yok etmek. قَشَّرْتُ الفَاكِهَةَ Meyvenin kabuğunu soydum. Şu ayet bu manaya örnektir: " نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ "..sizin küçük günahlarınızı örteriz.."[1029] Âyette geçen نُكَفِّرْ kelimesi örtmek ve gizlemek manasındadır. Sanki hiç günah işlememiş, günahlar kaldırılmış duruma getirilmiştir.[1030]

4-الصَّيْرُورَة Örnek: المَرْأَةُ عَجَّزَتِ Kadın ihtiyarladı. رَوَّضَ المكَانُ Yer bahçe oldu. Aynı şekilde mef'ûlün dönüşümü için getirilir. عَجَّزْتُهُ Onu aciz hale getirdim.[1031]

5- النسْبَةُ Bir şeyi bir kişiye veya bir duruma nisbet etmek. ظَلَّمْتُهُ Onu zâlim bildim. شَجَّعْتُهُ Onu cesur bildim.[1032]

[1025] A'râf, 7/33.
[1026] Bakara, 2/49.
[1027] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/62-66.
[1028] Âl-i İmrân, 3/37.
[1029] Nisâ, 4/31.
[1030] Mahmûd b. Hasan Raziyuddîn Esterâbâdî, *Şerhu'ş-Şâfiyye İbn Hâcib,* thk. Komisyon, nşr. Matbaatu'l-Hicâzî, Mısır, ts, I/94.
[1031] Esterâbâdî, *Şerhu'ş-Şâfiyye,* I/95.

6-Gidiş, yöneliş ve kast manalarını içerir. Örnek: هَجَّرَ Hicret edenlerden oldu. شَرَّقَ Doğuya doğru yöneldi.

7- Dua. Menfî veya müsbet. Örnek: بَرَّكْتُهُ Ona bereket diledim.[1033]

8- فَعَلَ Sıygası manasındadır. Örnek: زَيَّلْتُهُ Yani: زِلْتُهُ Onu ayırdım.

9-أَفْعَلَ Sıygası manasında gelir. Örnek: خَبَّرْتُهُ Yani أَخْبَرْتُهُ gibi. Ona haber verdim.[1034]

10-Sözün özeti manasında gelir. هَلَّلَ Yani; لاَ اِلهَ اِاللَّه ve سَبَّحَ Yani سُبْحَانَ اللّهِ [1035]

2.1.3. فَاعَلَ **Binası ve Manaları**

1-Müşâreke: İki şey arasında geçer. Lâzimî fiili müteaddî'ye çevirir. قَابَلْتُهُ خَاصَمْتُهُ ضَارَبْتُهُ gibi.[1036]

2-التَّكْثِير Çokluk bildirir ve فَعَّلَ manasında gelir. ضَاعَفْتُهُ Yani; Onu birçok kere çoğalttım.

3- فَعَلَ Manasında gelir. سَافَرَ الطَّالِبُ اِلى أَهْلِهِ cümlesinin fiili سَفَرَ manasındadır. Yani; Yolculuğa çıktı. Şu ayet bu kısma bir örnektir: " قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ "..Allah, onları kahretsin. Nasıl da haktan çevriliyorlar! "[1037] Manası قَتَلَهُمْ

4-Talep. Şu ayet bu manaya örnektir: "وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ "..İş konusunda onlarla müşavere et.. "[1038] Allah-u Teâla Peygamber'den onlarla müşâvere etmesini istemiştir.[1039]

[1032] İbn Kuteybe, *Edebu'l-Kâtib,* s.355.
[1033]Sibeveyh, *a.g.e.* IV/58.
[1034]İbn Kuteybe, *Edebu'l-Kâtib,* s.270.
[1035]Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi,* VI/24.
[1036]Sibeveyh, *a.g.e.* IV/68; İbn Kuteybe, *Edebu'l-Kâtib,* s.357.
[1037]Tevbe, 9/30.
[1038]Âl-i İmrân, 3/159.

2.2. Sülâsî Fiillerin İki Harf İle Mezîd Olanlarının Binaları ve Manaları

Bu sıygalar اِنْفَعَلَ اِفْتَعَلَ تَفَعَّلَ تَفَاعَلَ اِفْعَلَّ sıygalarıdır. Bu sıygalardaki ziyâdeliklerin hepsi hâricî ziyadeliklerdir. Şimdi bu sıygaların manalarını açıklamaya çalışalım:

2.2.1. اِنْفَعَلَ Binası ve Manaları:

المطَاوَعَةُ İtaat etme, onaylama, kabullenme manalarını kazanır. Mutavaa'nın aslı, mef'ûl'ü bihi'nin fâil konumuna dönüşmesidir.[1040] Bu ise فَعَلَ sıygasının mutavaası içindir. كَسَّرْتُ الشَّيْءَ Mef'ûl'e delâlet edip fiil'in mef'ûl'e geçişini düzenleye bir yönü vardır. Eğer; فَانْكَسَرَ dediğinde fiil'in kabul edildiği ve fiil'e ف harfinin bitiştiği görülür.[1041] Bu duruma şu ayeti örnek verebiliriz: " مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي " Allah, kimi doğru yola iletirse, odur doğru yolu bulan… "[1042] Bu sıyga'da gelen fiil'in eserinin mef'ûl'de hissedilmesi gibi bir gereklilik olduğu söylenmiştir ve sülâsî fiil dışındaki fiillerde mutavaa gerçekleşmez. Rubâî'den ise şâz olarak gelir. Örnek: أَقْحَمْتُهُ فَانْقَحَمَ [1043] أَفْعَلَ Sıygasının mutavaası içinde gelir. Örnek: أَزْعَجْتُهُ فَانْزَعَجَ Bu durumu şâz kabul edenler vardır.[1044]

2.2.2. اِفْتَعَلَ Binası ve Manaları:

1-المطَاوَعَةُ Mutavaa: Bu durum az görülür ve اِنْفَعَلَ makamında فَعَلَ sıygasının mutavaası için gelir. Örnek: اِجْتَمَعْتُهُ فَاجْتَمَعَ [1045]

[1039]Ferrâ, *a.g.e.* I/251.
[1040] Esterâbâdî, *Şerhu'ş-Şâfiyye,* I/10.
[1041] Bedreddîn Muhammed Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulumi'l-Kur'ân,* thk. Muhammed Ebû Fazl İbrâhîm, nşr. Dâru'l-Fikr Li't-Tibâati, yy, ts, IV/139.
[1042]A'râf, 7/178.
[1043] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/65, IV/77.
[1044] Esterâbâdî, *Şerhu'ş-Şâfiyye,* I/108.
[1045] Esterâbâdî, *Şerhu'ş-Şâfiyye,* I/108.

2- الاتِّخَاذ Edinmek, kılmak manalarında kullanılır. اِتَّخَذْتُ manasındadır. Şu ayet bu manaya örnek olarak verilebilir: " وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا " öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez…"[1046] Yani; اِتَّخِذْ وِقَايَةً Koruma al. Tedbirli ol.

3-Mübâlağa, tekellüf manalarında kullanılır. Örnek: اِكْتَسَبَ fiili كَسَبَ'den gelmekte, yani; Kazanç veya bir şeyi edinmede mübâlağalı davranmak manalarını içerir.[1047]

4-التَّفَاعُلِيَّةُ Daima bir hareketlilik içinde bulunmak. تَفَاعُل sıygası manasında müşâreke bildirir. Örnek: " قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ " Şüphesiz, karşı karşıya gelen iki toplulukta sizin için bir ibret vardır: Bir topluluk Allah yolunda çarpışıyordu.. "[1048]

5-الاظْهَار Ortaya çıkarma, gösterme. Burada asıl fiili ortaya çıkarmak veya asıl fiile ulaştırmak için kullanılır. Örnek: اِعْتَذَرَ Özrünü belirtti.[1049]

6- فَعَلَ Manasında gelir. Teklik bildirir. قَلَعَ / اِقْتَلَعَ جَذَبَ اِجْتَذَبَ [1050]

2.2.3. تَفَاعَلَ **Binası ve Manaları:**

Mutavaa bildirir. تَغَافَلَ الوَلَدُ عَنْ صَغَائِرِ الامُورِ [1051] Bu sıyganın en meşhûr manaları ise şunlardır:

1-Müşâreke: فَاعَلَ Veznine bu mana yönüyle ortaktır. تَخَاصَمَ تَشَارَكَ gibi.

[1046] Bakara, 2/48.
[1047] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/74.
[1048] Âl-i İmrân, 3/13.
[1049] Hâşim İsmâîl Şelâş, *Evzânu'l-Fiil ve Meânîhâ,* Matbaatu'l-Âdâb, Necef, 1971, s.91.
[1050] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/74.
[1051] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/81; Abdulcebbâr Ulvân, *es-Sarfu'l-Vâzıh,* Dâru'l-Kutubi Li't-Tibâati, Mûsul, 1988, s.106-107.

2-التَّكَلُّف Zorlanmak, zor duruma düşmek manalarını içerir. Bu durum fiil'de gerçekleşir. Hakikatte fâil burada bu vasıfla muttasıf değildir. تَجَاهَلَ Bilmiyormuş gibi kendini göstermek. Veya bir şeyi bilmediğini göstermek. Aslında o kişi cahil bir kişi olmayıp cahilmiş gibi kendisini göstermek istemiştir.

3-Bir şeyin aşamalı (tedricen) oluştuğunu gösterir. Örnek:تَزَايَدَ النَّهْرُ Nehir yavaş yavaş çoğaldı.

4-Mutâvaa: فَاعَلَ Sıygasının mutavaası içindir. Eğer fâil bir şeyin aslını oluşturmak için ise olur. بَاعَدْتُهُ Cümlesini بَعَّدْتُهُ olarak'ta okuyabiliriz.[1052]

5- تَفَاعَلَ Sıygası iki şey arası bir durumu bildirmeyebilir. Örnek: " لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ "..Hiçbir anne ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın.."[1053] Ayetinde ضَرَرُ Zarar manasına gelir. Yani; Anne çocuklardan, çocuklarda annelerinden dolayı zarar girmemeleri kuralı getirilmiştir.[1054]

2.2.4. تَفَعَّلَ Binası ve Manaları:

1-التَّكَلُّف Burada kastedilen التَّكَلُّف bir şeyin aşamalı şekilde oluştuğu, ortaya çıktığı manasında kullanılmıştır. Örnek: تَعَلَّمَ تَجَرَّعَ gibi. Yani; Bir şeye ulaşmak için meşakkat ve zorluklara katlanmak gerektiği bu sıyganın manalarından anlaşılır. Bu durum bazen mutavaa şekliyle gerçekleşir. شَجَّعَهُ فَتَشَجَّعَ Şu ayeti örnek verebiliriz: " فَمَا يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا "..Çünkü senin orada büyüklük taslamak haddine değil!.. "[1055]

2-الاتِّخَاذ Edinmek, kabullenmek. Örnek: تَبَنَّيْتُهُ Yani; Onu çocuğum olarak kabullendim. Çocuğum edindim. تَزَوَّجَهَا الرَّجُلُ Onu eş olarak kabullendi. Şu ayet bu kısma

---

[1052] Sibeveyh, *a.g.e.* IV/69.
[1053] Bakara, 2/233.
[1054] Ebu'l Ali Fazl et-Taberî, *Mecmeu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân,* Dâru Saab, Lübnân, 1939, II/335.
[1055] A'râf, 7/13.

bir örnek getirilebilir: " فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ " Eğer yüz çevirirlerse de ki: "Bana Allah yeter. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Ben ancak O'na tevekkül ettim. O, yüce Arş'ın sahibidir." "[1056]

3- التَّجَنُّب Kaçınmak manalarında kullanılır. تَحَوَّب Kelimesinin genel manası تَجَنَّبَ 'dir. Aynı şekilde تَّمتأ Yani, Günahtan sakındı.[1057]

4- الطَّلَبُ Talep manasında kullanılır. تَحَرَّجَ İsteğini bildirdi. İhtiyacını talep etti.[1058] تَعَجَّلَ ve تَأَخَّرَ fiilerinin sıyga manaları اِسْتَفْعَلَ sıygasının manasındadır.

5 الصَّيْرُورَة Bu sıyganın en bariz özelliklerindendir. Bir şeyin aslına yönelmesi, dönüşmesine delâlet eder. تَأَلَّمَ تَأَهَّلَ fiileri gibi. Elem sahibi, ehil kişi.[1059]

6- المطَاوَعَةُ Boğun eğmek, itaat etmek manalarında kullanılır. فَعَّلَ sıygasının mutavaası için gelir. Çokluk veya nisbet için gelmesi fark etmez. Örnek: قَطَّعْتُهُ فَتَقَطَّعَ Burada çokluk manasında gelmiştir. قَيَّسْتُهُ Kays kabilesine nisbet ettim ve o da bunu kabul etti.[1060]

7- التَّدَرُّج Bir işin belirli mühlet içinde, aşamalı yapıldığına delâleti vardır. تَسَمَّعَ تَدَرَّجَ gibi.

2.2.5. اِفْعَلَّ Binası ve Manaları:

Bu sıyga haricî ve dahilî ziyadeliği kabul eder. Çoğunlukla renkler ve kalıcı durum belirten kusurlar için kullanılır. Mübâlağa manasını da içerir.[1061] اِفْعَالَّ Sıygasının muhaffef kılınmış hali olup, sonradan arız olan zahirî kusur ve ayıpların daha hafif

---

[1056] Tevbe, 9/129.
[1057] Esterâbâdî, *Şerhu'ş-Şâfiyye*, I/104.
[1058] Şelâş, *a.g.e.* s.135.
[1059] Esterâbâdî, *Şerhu'ş-Şâfiyye*, I/107; Şelâş, *a.g.e.* s.39; İbn Kuteybe, *Edebu'l-Kâtib,* s.351.
[1060] Ebu'l-Abbâs Mahmûd el-Müberred, *el-Muktedab,* thk. Mahmûd Abdulhâlık el-Âzîme, nşr. Âlemu'l-Kutub, Lübnân, ts, I/78; Şelâş, *a.g.e.* 99.
[1061] Esterâbâdî, *Şerhu'ş-Şâfiyye*, I/103; Şelâş, *a.g.e.* s.103.

olduğuna işaret eder. Meselâ: اِصْفَرَّ لَوْنُهُ denildiğinde veya اِحْمَرَّ خَدُّهُ gibi durumlarda buna sebep olan şeyin kaybolması ve dönüşmesi gibi bir durumda şöyle söylenir: اِحْمَارَّ اِصْفَارَّ [1062]

اِفْعَلَّ Binası sonradan arız olan sıfatlar için kullanıldığı, اِفْعَالَّ binasının ise kalıcı ve lâzimî sıfatlar için kullanılır. Ancak bu az rastlanan sıfatlarda kullanılır.[1063]

2.3. Sülâsî Fiillerin Üç Harf İle Mezîd Olanlarının Binaları ve Manaları

Bu sıygalar اِسْتَفْعَلَ اِفْعَوْعَلَ اِفْعَوَّلَ اِفْعَالَّ sıygalarıdır. Bu sıygaların kullanıldığı alanları ve manalarını açıklamaya çalışalım.

2.3.1. اِسْتَفْعَلَ Binası ve Manaları

1- الطَّلَبُ Talep manasında gelir.أَسْتَغْفِرُ اللَّه Yani; Allah (c.c)'tan bağışlanma diledim. اِسْتَعْطَيْتُ Hediye talep ettim.اِسْتَعْجَلْتُ زَيْدَاً Zeyd'in acele etmesini istedim.[1064]

2- التَّحَوُّل و الصَّيْرُورَة Dönüşüm ve değişim. Bir şeyden bir şeye dönüşüm durumunu bildirir. اِسْتَحْجَرَ الطِّينُ Toprak taşlaştı.

3- الاعْتِقَادُ وَالمصَادَفَةُ İnanç konuları ve rastlantısal şeylerde kullanılır. اِسْتَكْرَمْتُهُ Onu cömert zannettim.[1065] Şu ayeti örnek olarak verebiliriz: " قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا " Kavminin büyüklük taslayan ileri gelenleri, küçük görülüp ezilen inanmışlara.. "[1066]

4- الاتِّخَاذ Manalarında kullanılır. اِفْتَعَلَ gibi müşterek manalarda gelir. اِسْتَعْبَدَ الرَّجُلُ Adam köle edindi. Şu ayet örnek olarak verilebilir: " وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا

[1062], Ebu'l-Kâsım el-Hârirî, *Durretu'l-Gavs fî Evhâmi'l-Hâvâs,* Mektebetu'l-Musenâ, Bağdâd, ts, s.26.
[1063] Şelâş, *a.g.e.* s.105-106.
[1064] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/70; İbn Kuteybe, *Edebu'l-Kâtib,* s.360; Esterâbâdî, *Şerhu'ş-Şâfiyye*, I/10.
[1065] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/70; Esterâbâdî, *Şerhu'ş-Şâfiyye*, I/111.
[1066] A'râf, 7/75.

يَعْلَمُونَ " Ayetlerimizi yalanlayanlara gelince, biz onları bilemeyecekleri bir yerden yavaş yavaş felakete götüreceğiz. "[1067]

5- التَّكَلُّف Manasında kullanılır. Bu ise تَفَعَّلَ binasının manasındadır. اِسْتَعْظَمَ و تَعَظَّمَ اِسْتَكْبَرَ fiilinde olduğu gibi. Yani; تَكَبَّرَ Kibirlendi.

6- فَعَلَ ve أَفْعَلَ manasında gelir. قَرَّ فِي مَكَانِهِ وَاسْتَقَرَّ Burada iki fiilinde manası birdir. Şu ayette örnek olarak verilebilir: "مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا " Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer "[1068] اِسْتَوْقَدَ fiili أَوْقَدَ manasında gelmiştir.[1069]

2.3.2. اِفْعَوْعَلَ Binası ve Manaları:

Bu bina mübâlağa ve te'kid manalarında kullanılır. Araplar fiilin harflerinin fazlalaştırılması mübâlağa faydasını verir demişlerdir. Bir şey bittiğinde حَلا الشَّيْء derler. Biten şeyden hiçbir iz kalmamışsa أَحْلُولى derler. اِعْشَوْشَبَتِ الارْضُ Yer çokça yeşillendi manasında kullanılır. Bu sıyga Kur'ân-ı-Kerim'de az geçmektedir.[1070]

2.3.3. اِفْعَوَّلَ Binası ve Manaları:

Bu sıyga müstakil olarak gelmiş olup, sülâsî fiilden alınmamıştır. اِعْلَوَّطَ المهْرُ Tay'ın boybuna sarıldı ve bindi. اِجْلَوَّزَ البَعِيرُ Deve hızlandı. Mübalağa ve kuvvet manalarını içerir.[1071]

2.4. Rubâî Mezîd Fiillerin Binaları ve Manaları

Sarf âlimleri rubâî mücerred fiilin bir tek babının olduğunu bildirmişlerdir ve sıygasının فَعْلَلَ olduğunu söylemişlerdir. بَعْثَرَ / دَحْرَجَ fiillerini örnek vermişlerdir. Bazen

---

[1067] A'râf, 7/182.
[1068] Bakara, 2/17.
[1069] Ali el-Fârisî, *et-Tekmile*, thk. Kâzım Bahr el-Mercân, nşr. Matbaatu Dâru'l-Kutub, yy, 1981, s.520.
[1070] İbn Cinnî, *el-Hasâis,* III/264; es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/75.
[1071] Muvaffakuddîn Ebû'l Bekâ İbn Yaiş, *Şerhu'l-Mufassâl,* İdâretu't-Tibâati'l-Munîreti, Mısır, ts, VII/162.

müteaddî, bazen de lâzimî gelir.[1072] Muzaaf olarak gelir ve müstakildir. Örnek: زَحْزَحَ زَلْزَلَ gibi. Rubâî mezîd ise سَأَلْتُمُونِهَا harflerinden birisinin ziyadeliği ile kullanılır.

2.4.1. Bir Harf İle Mezîd Olan Fiillerin Binaları ve Manaları

2.4.1.1. تَفَعْلَلَ Sıygası ve Manaları

' dir. تَدَحْرَجَ Mutavaa manasını içerir. دَحْرَجْتُهُ فَتَدَحْرَجَ [1073]

2.4.2. İki Harf İle Mezid Olan Fiillerin Binaları ve Manaları

2.4.2.1 اِفْعَنْلَلَ Sıygası ve Manaları

Mutavaa manasında kullanılır. Bu sıyga اِنْفَعَلَ sıygası gibi sülâsî fiilin mutavaası için gelir. حَرْجَمْتُهُ فَاحْرَنْجَمَ gelir. Fiili ise اِحْرَنْجَمَ 'dir.[1074]

2.4.2.2. اِفْعَلَلَّ Sıygası ve Manaları

Mübâlağa manasını içerir. Semâî oldukları için bunların bilinmesi kulak bilgisine dayanır. اِطْمَأَنَّ fiili bu kısma örnek verilebilir.[1075]

2.5. Bir Harf İle Mezîd Olan Fiillerin Kullanım Alanları

2.5.1. أَفْعَلَ Binasının Kullanım Alanları

En çok kullanılan sıyga olarak bilinir. Kur'ân'da en çok kullanılan sıyga bu sıyga'dır. Ziyadeliği bina dışı yapılır. Kullanım alanlarını şu şekilde özetleyebiliriz:

1- الإِبْلاَغ وَالإِعْلاَم Bildiri ve duyuru konusunu içeren alanlarda kullanılır. Bu alana birkaç benzer örnek verilebilir. Genel manada birbirlerine yakın manalarda bulunurlar. Örneğin: أَبْلَغَ أَرْسَلَ أَنْبَأَ أَنْذَرَ أَرْحَى fiillerini verebiliriz. أَبْلَغْتُكَ الرِّسَالَةَ وَالخَبَرَ Sana mektubu ve haberi ulaştırdım. Şu ayet bu alana örnek verilebilir: " فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَةَ

[1072] el-Fârâbî, *et-Tekmile,* s.523.
[1073] el-Müberred, *el-Muktedab,* I/86; İbn Yaiş, *Şerhu'l-Mufassâl,* s.279; Esterebâdî, *Şerhu'ş-Şâfiyye,* I/113.
[1074] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/76, Şelâş, *a.g.e.* s.114.
[1075] Esterebâdî, *Şerhu'ş-Şâfiyye,* I/113.

رَبِّي " Artık, Salih onlardan yüz çevirdi ve "Andolsun, ben size Rabbimin vahyettiklerini tebliğ ettim.."[1076] Yani أَدَّيْتُ النُّصْحَ [1077]

Yukarıda örnek olarak verdiğimiz fiillerin birbirleri arası en bâriz ilişkileri birbirlerine delâlet yönüyle yakın olmaları. Ancak müterâdif denilen ve eş anlamlı olup tam manasıyla eş anlamlı olmayan fiillerdir. Bu fiilleri birbirlerine bağlayan şey genel manada bir olmaları, yani, bildirim ve duyuru manalarını içermeleri. Tabi bu fiilerin kendilerine has özellikleri vardır. Mesela, الإِرْسَالُ Lafzının manası risâle denen şeye bağlıdır. الإِبْلاَ غُ Lafzı ise الإِرْسَالُ fiilinden daha kuvvetli ve sonuca ulaşmak yönüyle daha şiddetli bir durum arz eder. Çünkü anlama olayı öncelikle yapılmakta, daha sonra analşılan şeyin kalbe yerleşmesi aşamalarını geçerek oluşmaktadır.[1078]

2-الإِحَاطَةُ وَالشُّمُول Kapsamak, kuşatmak manasını içeren alanlarda kullanılır. أَدَارَ أَحَاطَ fiillerini örnek verebiliriz. Genel mana olan *korumak* manasında bu iki birleşmektedirler.

3- الإِحْيَاء وَالإِمَاتَةُ Yaşatma ve öldürme alanlarında kullanılır. أَمَاتَ أَحْيَا أَضَاعَ أَذْهَبَ [1079] Bu fiillerin tezâdlık/karşıtlık, iştirâk, temâsül, tekârub, tazmîn gibi birbirleri arası ilişkileri bulunmaktadır.

4- الإِخْرَاج وَالخِلاَفَةُ Çıkış ve vekillik manasını içeren alanlarda kullanılır. أَخْرَجَ أَدْخَلَ أَوْلَجَ fiilleri gibi. أَخْرَجَهُ خَرَّجَهُ Bu fiilerin de tekârub, tazmîn gibi birbirleri arası ilişkileri bulunmaktadır.

5- الإِخْلاَف Birisinin veya birilerinin olan bir şey veya şeylerin o kişi veya kişiler tarafında başka birisine veya birilerine verilmesi durumlarında kullanılmaktadır. Bu durumu açıklayan iki fiil zikredebiliriz. أَوْرَثَ أَوْصى gibi. أَوْرَثَ الرَّجُلُ وَلَدَهُ مَالاً إِيرَاثاً ve şöyle

[1076] A'râf, 7/79.
[1077] er-Rebîî, *el-Mecâlâtu'd-Dilâliyyeti*, s.58.
[1078] Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah el-Askerî, *el-Furûku'l-Lugaviyyeti*, Mektebetu'l-Hancî, Mısır, 1987, s.56.
[1079] İbn Manzûr, *a.g.e.* II/90.

söylenir: وَرِثَ الشَّيْءَ أَوْرَثَهُ وَرِثاً أَوْرَثْتُ فُلاَناً [1080] Burada hemze harfi müteaddî aracısıdır. الشَّيْءَ Burada fâil mef'ûlü bih olmuştur. Tazmîn ilişkisi (kefil olmak) vardır. Şu ayeti örnek olarak verebiliriz: " قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَاصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ " Mûsâ, kavmine, "Allah'tan yardım isteyin ve sabredin. Şüphesiz yeryüzü Allah'ındır. Ona, kullarından dilediğini mirasçı kılar. Sonuç Allah'a karşı gelmekten sakınanlarındır" dedi." Bu ayette tekârub ilişkisi vardır. أَوْرَثَ أَوْصى kelimelerinin müşterek bir mana olan الإِخْلاَف lafzında birleşmektedir. Halife, kefil ve temsilci gibi bir kişiyi başka bir kişi yerine bırakabilir. Antlaşma manasında da kullanılır. Ölünün geride bıraktığı özel şeylere isim olarak مِيرَاث lafzı kullanılır.

6- الإِظْهَار وَالإِخْفاء Açığa çıkarmak, gizlemek. Bu manaları çağrıştıran alanlarda kullanılan kelimelere birkaç örnek verelim. أَبْدَى أَخْفَى أَسَرَّ أَظْهَرَ أَعْلَنَ أَكْنَنَ gibi. Rağıb el-İsfâhânî şöyle söylemiştir: بَدَوْتُ إِلى البادِيَةِ بَداوَةً وَ أَبْديْتُ خَرَجْتُ إِلَيْها [1081] بَدَى الشَّيْءِ بَدَاءً Burada hemze ta'diye sebebidir. En bariz ilişkiler tekâbul, tezâd ve tekârub ğayru tam ilişkileridir. Örneğin: أَسَرَّ أَخْفَى أَكْنَنَ bu fiiller özel manaları hariç genel mana olan gizlemek manasında birleşmektedir. أَخْفَى fiili أَسَرَّ أَكْنَنَ كَتَمَ fiillerinden daha genel bir mana da kullanılır.[1082] İştirâk ilişkiside bulunmaktadır. أَظْهَرَ fiilinin birçok şeylerde müşterek manalara geldiği anlaşılmaktadır. Bunlardan الإِطْلاَع / نِصْفُ النَّهار/ اِرْتِقَى gibi.[1083]

7- الإِعْطاءَ Vermek manasındadır. أَتَى Fiili birçok manaya ve özellikle ruhî manalara gelmektedir. Bunlar: İkâb, sevâb, adalet, hak gibi. أَعْطَى fiili ile أَتَى fiilini birleştiren ortak ilişkilerden birisi, mana delâletlerinin yakınlığıdır. Çoğu dilciler

[1080] İbn Manzûr, *a.g.e.* XV/189.
[1081] İsfehânî, *el-Müfredât,* thk. Muhammed Seyyîd Keylânî, nşr. Dâru'l-Ma'rifeti Li't-Tibâati ve'n-Neşr ve't-Tevzî, Lübnân, ts, s.38.
[1082] el-Askerî, *el-Furûku'l-Lugaviyyeti*, s.280.
[1083] Mukâtil b. Süleymân el-Belhî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* thk. Abdullah Mahmûd Şehâteh, nşr. el-Hey'etu'l-Mısriyyetu, Mısır, 1975, s.266-267.

birbirleri arası manayı ayırmadan kullanırlar. Bazıları ise أَتَى fiilinin أَعْطَى fiilinin manasından daha kuvvetli olduğunu mef'ûlü bihi isbatta göstermekte olduğunu söylemişlerdir. Çünkü أَعْطَى fiili mutavaa kabul eder. Ancak أَتَى fiili ise mutavaa kabul etmez. Mutavaa kabul eden fiil, kabul etmeyenden daha zayıftır.[1084]

أَفْعَلَ Binasının bunun gibi الإِصْلاَح وَالإِفْساد (ifsât ve islâh) alanlarında أَخْطَأَ أَصْلَحَ gibi fiillerini, الإِقْرَار وَاليَمِين (onaylama ve yemin) alanlarında أَقَرَّ أَشْهَدَ gibi fiillerini, أَفْسَدَ الإِكْمال والإِنْتِهاء الشَّيْء (bir şeyin bitişi ve tamamlanması) alanlarında ise تَمَّ أَكْمَلَ أَوْفى gibi fiillerini örnek verebiliriz.[1085]

Aynı şekilde الإِنارَة وَالظُّلْمَة (karanlık ve aydınlatmak) alanlarında أَظْلَمَ أَوْقَدَ gibi fiilleri, الانْبَات وَالإِثْمَارُ (meyve vermek ve yeşermek) alanlarında أَثْمَرَ أَنْبَتَ gibi fiilleri, التَّبْذِير وَالإِنْفَاقُ (infâk ve isrâf) alanlarında أَسْرَفَ أَنْفَقَ gibi fiilleri, التَّذَوُّق (tatmak) alanlarında أَعَاّذَ أَضَلَّ أَسْلَمَ أَشْرَكَ أَذاغَ gibi fiilleri, التَّوحَيد وَالعِبادَةُ (tevhîd ve ibadet) alanlarında أَشْرَبَ أَطْعَمَ gibi fiilleri örnek verebiliriz.[1086]

Aynı şekilde الثَّوَاب وَالإِقَاب (sevab ve ikâb) alanlarında أَثَابَ أَخْزَى gibi fiilleri, الرُّوِيَةُ وَالإِبْصارُ (görmek ve bakmak) alanlarında أَبْصَرَ أَرى gibi fiilleri ve son olarak اللِحَاقُ (kavuşma, yetişme) alanında ise أَتْبَعَ أَدْرَكَ gibi fiilleri örnek verebiliriz.[1087]

Anlam alanlarını verdiğimiz أَفْعَلَ sıygasının 1. ve 7. maddeler arasında verdiğimiz fiillerdeki tezâd, iştirâk, umûm ve husûs, tazmîn, tekârub, tekâbul, cüziyye gibi ilişkileri özet olarak verdiğimiz alanlarda da bulunmaktadır.

[1084] Muhammed b. Ömer b. Abdulazîz İbn Kutiyye, *el-Ef'âl,* thk. Ali Fûdah ve Ali Râtib, nşr. Matbaatu Mısır, Mısır, 1952, s.24.
[1085] Rebiî, *a.g.e.* s.82-95.
[1086] Rebiî, *a.g.e.* s.96-105.
[1087] Rebiî, *a.g.e.* s.105-128.

2.5.2. فَعَّلَ Binasının Kullanım Alanları

1- الإِخْبَار وَالتَّبْلِيغ Haber vermek ve teblîğ etmek alanlarında kullanılır. Bu gurupta بَشَّرَ بَلَّغَ حَدَّثَ ذَكَّرَ كَلَّمَ نَبَّأَ gibi fiilleri örnek verebiliriz. بَشَّرَ Fiili بَشَرَ gelmektedir. البَشَرَةُ Cildin görünen yüzüne denir. Kan onun içinde gizlidir. أَبْشَرْتُ الرَّجُلَ ve بَشَّرْتُهُ cümleleri aynı manada olup " Ona sevineceği şeyleri bildirdim" manasına gelmektedir. Şeddeli okunması çokluk delâleti katmaktadır.[1088] Şu ayeti örnek olarak verebiliriz: " إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ " Hani melekler şöyle demişti: "Ey Meryem! Allah, seni kendi tarafından bir kelime ile müjdeliyor ki, adı Meryem oğlu İsa Mesih'tir…"[1089]

Bu mana alanının içinde bulunan fiillerin birbirleri arası ilişkilerinde tezâdlık ve delâlet yakınlığı göze çarpmaktadır. Örneğin: أَخْبَار Bildirmek, haberler manasındadır. Ancak ince farklılıkları da bulunmaktadır. الحَدِيث Lafzı aslında kendisinden haber vermek. İçsel konuşma manasındadır. الحَدِيث olarak isimlendirilmesinin sebebi ise kişiye bir şeyler vermeden kendisinde bulunan şeyleri ortaya dökmesinden dolayı bu ismi almıştır.[1090]

2- التَّأْخِير Geciktirmek manasına gelen أَخَّرَ خَلَّفَ بَطَّأَ gibi fiiller bu alanda zikredilebilir. أَخَّرَ fiili geciktirmek manasında olup ilerlemenin zıt anlamlısıdır. İbn Manzûr: مَضَى قُدُماً و تَأَخَّرَ أُخُراً denir demiştir. Manası ise: Gelişi gecikti. Gecikmesi gecikti. تَأَخَّرَ ise تَقَدَّمَ fiilinin zıddıdır. فَتَأَخَّرَأَخَّرْتُ Buradaki ziyadelik تَفَعَّلَ sıygasını mutavaa'ya çevirmiştir.[1091] Şu ayet bu manaya örnek olarak verilebilir: " وَإِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لَيُبَطِّئَنَّ فَإِنْ أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ " Şüphesiz, aranızda öyle kimseler var ki, (onların her biri savaşa gitme

[1088] İsfehânî, *el-Müfredât,* s.46-49; İbn Manzûr, *a.g.e.* V/125.
[1089] Âl-i İmrân, 3/45.
[1090] El-Askerî, *el-Furûku'l-Lugaviyyeti*, s.32.
[1091] İbn Manzûr, *a.g.e.* I/65; Şelâş, *Evzân,* s.131.

konusunda) hakikaten pek ağır davranır. Eğer başınıza bir musibet gelirse.."[1092] Bu alandaki fiiller delalaet yakınlığı içindedirler.

3- التَّغْيِيرُ Değişim, değiştirmek manalarına gelen fiiller bu alanda kullanılır. بَدَّلَ غَيَّرَ حَرَّفَ قَلَّبَ gibi fiiller. Bu fiiller genel mana olan تَغَيَّرَ manasında birleşirler. Yani; Bir şeyin bir durumdan başka bir duruma dönüşmesi anlamında kullanılır.[1093]

4- الإيضاح و التَّمْيِيزا İzah yapmak ve temyîz etmek manalarına gelen fiiller bu alanda kullanılır. Örneğin: بَتَّكَ بَيَّنَ طَوَّفَ فَرَّقَ فَصَّلَ قَطَّعَ gibi fiiller. بَتَّكَ fiili بَتَكَ fiilinden gelmekte ve vücut azalarından veya saçlardan koparmak manasında kullanılır. Şöyle söylenir: بَتَّكَ شَعْرَهُ Bu sıyganın en belirgin özelliği *teksir* denilen çokluk manasında kullanılmasıdır. Bu alanın en bariz ilişkileri ise delâlet yakınlığı ve tezadlıktır.[1094]

5- الثَّبَات Sabitlik, kararlılık mana alanlarında gelir. Bu alanda zikredebileceğimiz fiiller أَسَّسَ ثَبَّطَ ثَبَّتَ عَزَّرَ gibi fiiller. أَسَّسَ fiili أَسَّ fiilinden gelmiştir. Şedde fiilin ziyadeliği olarak gelmiş ve جَعَلَ kılmak manasını kazanarak mübalâğa bildirmiştir. [1095]

ثَبَّطَ İstek ve arzunun zayıflığı, عَزَّرَ ise ta'zîm ve kuvvet manasında tezâd ilişkisi vardır. Bu fiiller arasında delâlet yakınlığı vardır. أَسَّسَ ثَبَّتَ fiilleri genel manada sabitlik ve istikrar manasında birleşmektedir. أَساسُ Bir şeyin aslı, ثَبات yerde sabit olan şey manasındadır.[1096]

6- العِبادَات İbadet manalarının bulunduğu alanlarında kullanılır. İslami bir terimdir. Çünkü akidesi müstakim olan kişi yönelmekte, nefsini küçük görmekte ve أَذَّنَ زَكَّى سَبَّحَ صَلَّى طَهَّرَ قَدَّس كَبَّرَ كَفَّرَ وَجَّهَ gibi fiillerle kendisini ifade etmektedir. أَذَّنَ ve أَذِنَ fiilleri hakkında İbn Fâris şöyle söylemiştir: İki fiilde de iki durum söz konusudur. Lafız

[1092] Nisâ, 4/72.
[1093] Ebû Hasan Ali b. Muhammed Seyyîs Şerîf, *et-Ta'rifât,* Matabiu Dâru'ş-Şuûni'l-İslâmiyyeti el-Ammeti, Bağdâd, ts, s.40.
[1094] el-Askerî, *el-Furuku'l-Luğaviyye,* s.144.
[1095] İbn Manzûr, *a.g.e.* III/301-303.
[1096] Askerî, *el-Furuku'l-Luğaviyye,* s.296.

yönüyle uzaktırlar. أُذُنٌ Kulak sahibi veya ilim manasına gelmektedir. Yakın manaları ise kulak ile ilim hasıl olmakta ve her duyulan şey ilme götüren bir sebeb olmaktadır.[1097] زَكَّى Fiili زَكِيَ' den gelmekte zekât, ıslâh olmak ve artmak, çoğalmak manalarında kullanılır.[1098]

Yukarıda geçen fiillerin birbirleri arası ilişkilerinde cüz'iyye ilişkisi vardır. İbadet genel bir kavram olup onun altında zekât, ezan, tesbîh, teveccuh tekbîr ve namaz gibi özel kavramlar bulunmaktadır. Yine bu fiiller arası tezâd ilişkisi olup الطَّهَارَةُ النَّجَاسَةُ lafızları buna örnek olarak verilebilir. طَهَارَةُ الجِسْمِ طَهَارَةُ النَّفْسِ cümlelerinde tazmîn ilişkisi, دَعَى صَلَّى زَكَّى kelimelerinde ise iştirâk ilişkisi bulunmaktadır.

7-العِقَابُ وَالصَّوَابُ İkâb ve sevâp manalarına delâlet eden fiiller bu guruba girmektedir. Bu iki kavram zıt kavramlardır. العِقَابُ kötü amel karşılığı gelen cezaya delâlet eder. بَشَّرَ حَذَّرَ عَذَّبَ نَجَى وَقَّى Fiilleri bu alana verilebilecek birkaç fiillerden bazılarıdır. Ziyadelik mübalâğa manası katmıştır. Umûm ve husûs, tezâd gibi ilişkiler fiiller arası en bâriz ilişkilerdendir.[1099]

8- الهَلاَك Helâk manalarına delâlet eden ذَبَّحَ قَتَّلَ صَلَّب fiilleri girmektedir. ذَبَّحَ Lafzı ذَبَحَ 'den alınmış olup boğazdan kesmeye denir. Asıl manası الشَّقُّ 'dur. Yani, yarmak manasındadır.[1100] Şedde ziyadelik ve mübalâğalık katmıştır. Şu ayet bu duruma örnek olarak verilebilir: " وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ " Hani, sizi azabın en kötüsüne uğratan, kadınlarınızı sağ bırakıp, oğullarınızı boğazlayan.. "[1101]

[1097] er-Rebiî, *el-Mecâlât,* s.151.
[1098] el-Halîl b. Ahmed, *el-Ayn,* V/394.
[1099] İbn Kutiyye, *a.g.e.* s.211.
[1100] İbn Manzûr, VI/18.
[1101] Bakara, 2/49.

صَلَّبَ Fiili صَلَبَ 'den gelmekte, şiddet ve kuvvet'e delâlet etmektedir. Yine yağ cinsinden bir yağ manasına da gelmektedir. الصَّلْبُ İnsanın tahtadan bir şeye öldürülmek üzere asılması, bağlanmasına da denir.[1102] Bu fiiller arasında umûm ve husûs ilişkileri vardır.

8- الوَصَايَةُ وَالاِسْتِخْلاَفُ Vasiyet ve vekil bırakmak manalarına gelen fiiller girmektedir. خَوَّلَ كَفَّلَ كَلَّفَ وَصَّى وَكَّلَ وَلَّى gibi fiilleri örnek verebiliriz.[1103]

2.5.3. فَاعَلَ Binasının Kullanım Alanları

1- التَّمَاسُكُ Kavramak, tutmak, yapışmak manalarına delâlet eden alanlarda kullanılır. حَافَظَ صَابَرَ رَابَطَ هَاجَرَ gibi.حَفِظْتُ الشَّيْءَ حِفْظاً Yani; صُنْتُهُ Korudum.اِحْتَفَظْتُ الرَّجُلَ yani أَغْضَبْتُهُ Sinirlendirdim.[1104] فَعَّلَ manasında mübalâğa ve çokluk bildirir. Şu ayeti örnek verebiliriz: " حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ " Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun. "[1105]

الخُصُومَات Düşmanlık ve ona götüren davranışlara delâlet eden fiiller ve kullanım alanlarına جَاهَدَ حَادَدَ حَارَبَ خَادَعَ شَاقَقَ ظَاهَرَ قَاتَلَ fiillerini örnek verebiliriz. جَاهَدَ fiili جَهَدَ fiilinden gelmiş olup الجُهْدَ والجَهْدُ iş manasında kullanılmaktadır. Bazıları الطَّاقَةُ manasında kuvvet ve enerji manalarına geldiğini belirtmişlerdir. Zorluklara dayanmak, gücünün sınırına dayanmak, uğraşı içinde olmak manalarındadır. جَاهَدَ ve قَاتَلَ arasında delâlet yakınlığı vardır.[1106] Mübalâğa, müşareke manalarını da içermektedir. Şu ayeti örnek olarak alabiliriz: " إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ " İman edenler, hicret

[1102] Ebu'l-Hüseyîn b. Zekeriyyâ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga,* thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, nşr. Dâru'l-Fikr, 2. Baskı, yy, ts, III/301.
[1103] er-Rebiî, *el-Mecâlât,* s.167.
[1104] İbn Kutiyye, *a.g.e.* s.43.
[1105] Bakara, 2/238.
[1106] İbn Manzûr, *a.g.e.* III/134-135.

edenler, Allah yolunda cihad edenler.."[1107] Bu fiiller arasında en bariz ilişkiler umûm ve husûs, tezâd, tekârub, iştirâk ilişkileri göze çarpmaktadır.

فَاعَلَ Sıygasının mana alanlarından bazıları da şu şekilde sıralanabilir: المجَاوَزَةُ karşılık, ceza alanlarında أَخَذَ حَاسَبَ ضَاعَفَ fiillerini, المحَاجَجَةُ karşılıklı delil gösterme mana alanlarında جَادَلَ حَاجَجَ fiillerini, المحَبَّةُ muhabbet ve sevgiye delâlet eden alanlarda لاَمَسَ عَاشَرَ بَاشَرَ fiillerini, المعَاهَدَةُ antlaşma, sözleşmeye delâlet eden alanlarda وَاثَقَ عَاهَدَ وَاعَدَ gibi fiilleri örnek verebiliriz. Bütün bu fiillerde tekârubi'd-dilaleti (delâlet yakınlığı), tazmîn, umûm ve husûs, iştirak ve mübalağa ilişkileri en bâriz ilişkiler olarak görülmektedir.[1108]

2.5.4. تَفَعَّلَ Binasının Kullanım Alanları

1- الإِبَانَةُ Açıklamak, beyân etmek manalarına delâlet eden alanlarda kullanılır. Bir şeyin karışıklığı sırasında gereken açıklama için gelir.[1109] تَبَيَّنَ تَجَلّى تَغَشَّى gibi. تَبَيَّنَ fiili بَانَ صَاحِبُهُ بُوناً بَيِناً Onu öne çıkardı, ihtiram gösterdi. Diğer manası ise açıklamak manasına gelen أَبَانَ ve أَفْصَحَ fiilleridir. تَجَلّى fiili جَلَوَ'den türeyen ve keşfetmek, ortaya çıkarmak manasında kullanılır.[1110]

2- الإِسْتِقْبَال İstikbâl manalarına delâlet eden alanlarında kullanılır. Yakın ve uzak (zıt) manalarındadır. تَلَقَّى تَقَبَّلَ تَرَدَّد gibi. تَرَدَّد fiili رَدَدَ 'den müştaktır. رَدَدْتُ الشَّيْء رَدّاً yani, صَرَفْتُهُ Harcadı, döndürdü. Burada ziyadelik الصَّيْرُورَة manasını kazandırmıştır.[1111] Şu ayet bu kısma örnek verilebilir: " إِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ

[1107] Bakara, 2/218.
[1108] er-Rebiî, *el-Mecâlât*, s.181-194.
[1109] el-Askeri, *el-Furûku'l-Luğaviyyeti,* s.88.
[1110] İbn Kutiyye, *el-Ef'âl,* s.133; Esterâbâdî, *Şerhu'ş-Şâfiyye,* I/104.
[1111] el-Müberred, *el-Muktedab,* I/78.

يَتَرَدَّدُونَ " Ancak Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, kalpleri şüpheye düşüp kendileri de o şüphelerinin içinde bocalayan kimseler senden izin isterler."[1112]

تَقَبَّلَ fiili قَبَلَ 'den müştaktır. Şöyle söylenir:أَقْبَلْنَا عَلَى الإِبِلِ "Başlarından suyu döküp su içirdiğimiz develer" manasında kullanılır. التَّقَبُّل İstenen bir durumda bir şeyi kabul etmek. Ziyadelik فَعَلَ manasını kazandırmıştır.[1113] Şu ayet örnek verilebilir: " قُلْ أَنْفِقُوا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ إِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْمًا فَاسِقِينَ " Yine de ki: "İster gönüllü, ister gönülsüz olarak harcayın, sizden asla kabul olunmayacaktır. Çünkü siz fasık bir topluluksunuz.""[1114] Bu fiiller arası ilişkilerde en bariz olanları tekârub ilişkisi ve تَقَبَّلَ تَلَقَّى lafızları da örnek getirebilir. Aynı şekilde tezâd ilişkisi تَقَبَّلَ تَرَدَّد fiillerinde gerçekleşmiştir.

3- التَّفْرِقَةُ Başkasına bir şeyi has kılmak, ayırmak mana alanlarında kullanılır. تَقَطَّعَ تَشَقَّقَ تَفَجَّرَ تَفَرَّقَ gibi. الشَّقُّ Meşakkat, kırmak, yarmak manalarında kullanılır. Nefis'e ve bedene ulaşan zorluklarda kullanılır. Buradaki ziyadelik mübalâğa içindir.يُفَعِّلُ sıygası olayda mübalâğa ve çokluğa delâlet eder ve iki ق harfi ses ve mana uyumunu sağlamıştır. تَفَجَّرَ fiili فَجَرَ 'den müştaktır. الفَجْرُ Bir şeyi geniş bir şekilde yarmak manasındadır. فَجَّرتُ الماءَ فَجْراً Yani, Suyu akıttım. Şedde burada kesret/çoğul için getirilmiştir ve mutavaa manasını da içerir.[1115] En bâriz ilişkisi ise umûm ve husûs'tur.

4-التَّعَلُّم التَّفْكِير Düşünmek ve öğrenmek gibi mana delâlet alanlarında kullanılır. İsteneni ölçülü bir şekilde düşünerek ve kalbin ona yoğunlaşması ile gerçekleşir. Bu manaları içeren تَفَقَّهَ تَعَلَّمَ تَعَلُّمْ تَذَكُّر تَدَبُّر [1116]

Bu kısmın en bâriz ilişkileri tekârub manasında genel mana olan merhaleli ve düşünme ile başlayan işler için kullanılır. Yani, kalbin bir şeyle meşğûl olması ve talep

---

[1112] Tevbe, 9/45.
[1113] İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyîs,* V/51-52; İsfehânî, *el-Müfredât,* s.400.
[1114] Tevbe, 9/53.
[1115] İbn Kutiyye, *a.g.e.* s.236, 147; İsfehânî, *el-Müfredât,* s.265, 379;
[1116] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/73; İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyîs,* II/324; İsfehânî, *el-Müfredât,* s.164;

edilen şeye yönelmek manalarındadır. Burada kelimelerin hepsi kalb ve akıl ile ilgilidir. Ancak, küçük bazı farklar vardır. Ebû Hilâl el-Askerî şöyle demiştir: العِلْمُ وَالفِقْهُ lafızları. الفِقْهُ Kelamın gerektirdiği şeyi düşünmek sonucu oluşan ilimdir. Bundan dolayı şöyle söylenmez: اِنَّ اللّهَ بِفِقْه Yani, Allah (c.c) teemmül denilen düşünmeden uzak olduğu için söylenemez. Ancak bir kişi seninle muhatab olup anlamak isterse şöyle yapmış olur: Düşünme fiilini gerçekleştirir ve aklederek bilir.[1117]

تَفَعَّلَ Sıygasının diğer mana delâlet alanları ise şu şekilde ana başlıklar halinde gerçekleşir. Bunlardan التَّفَكُّر التَّدَبُّر manaları, السُّرْعَةُ mana delâlet alanlarında تَرَبَّص تَأَخَّرَ gibi fiiller aracılığıyla kullanılır. Ayrıca العِبَادَةُ manaları taşıyan تَصَدَّقَ تَضَرَّعَ تَعَجَّلَ تَلَقَّفَ تَيَمَّمَ تَوَكَّلَ تَكَبَّرَ تَطَوَّفَ تَطَوَّعَ تَطَهَّرَ gibi fiiller v.b ile genel mana ifade eden ibadetin manasıyla ilişkili olan diğer mana delâlet alanlarıyla gerçekleşir. Tabi bu genel manada birleşen bu fiiller birbirleri arası en bariz ilişkileri de tezâd, cüziyye, tekârub, umûm ve husûs ilişkileri vardır.[1118]

2.5.5. تَفَاعَلَ Binasının Kullanım Alanları

1-الاِخْتِصَام Münâzâra, tartışma ve ihtilaf manalarına gelir.[1119] تَنَازُع تَضَار تَرَاضى تَحَاكَمَ fiilleri örnek verilebilir. Ziyadelik müşareke delâletini katmıştır. Şu ayeti örnek verebiliriz: " وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ " Hani, bir kimseyi öldürmüştünüz de suçu birbirinizin üstüne atmıştınız. Hâlbuki Allah, gizlemekte olduğunuzu ortaya çıkaracaktı."[1120] Bu fiiller arasında tekârub, tezâd ilişkileri vardır.

2- تَعَاوَنَ Yardımlaşma manasına delâlet eden alanlarda kullanılır. تَعَاوَنَ تَظَاهَرَ fiilleri örnektir. تَظَاهَرَ fiili ظَهَرَ fiilinden müştaktır. ظَهَرَتْ فُلاَناً Belini açığa verdi. تَظَاهَر

[1117] el-Askeri, *el-Furûku'l-Luğaviyyeti,* s.80.
[1118] el-Askeri, *el-Furûku'l-Luğaviyyeti,* s.67, 215; İsfehânî, *el-Müfredât,* s.325, 279-280.
[1119] İsfehânî, *el-Müfredât,* s.155; İbn Kutiyye, *a.g.e.* s.200.
[1120] Bakara, 2/72.

Sırtlarını birbirlerine çevirdiler. ظَهَرَتْ عَلَيْهِ Yardım etti. ظَهَرَ عَلَيَّ Bana yardım etti.تَظَاهَرُوا عَلَيْهِ Yardımlaştılar.[1121]

3- التَّعْظِيمُ Manasında تَبَارَكَ تَعَالى fiilleri örnek verilebilir. تَبَارَكَ fiili بَرَكَ fiilinden müştaktır. Aslen deve göğsü manasına gelmektedir. Şöyle söylenir: اِبْتَرَكُوا فِي الحَرْبِ Yani, harp yerinde sabit kalmak, hareket etmemek manalarındadır. البَرَكَةُ Hayır işlerinde sabit davranmak.[1122] er-Râzî البَرَكَةُ kelimesinin gelişmek ve fazlalaşmak manasına geldiğini görmüştür. التَّبْرِيكُ lafzı ise bereket için dua etmek manasındadır. تَبَارَكَ اللَّهُ cümlesinin manası بَارَكَ sıygasının manasındadır. Ziyadelik izhâr manasını katmıştır.[1123]

تَعَالَى Fiili عَلاَ 'dan alınmıştır. Allah (c.c)'ın isimlerindendir. العَلِيُّ Şanı, kadri yüce, yüksek manalarına gelir. Burada تَفَاعَلَ sıygasında gelmesinin sebebi mübalağa bildirmesi içindir. تَعَالى النَّهَارُ " Gündüz (güneş) yükseldi" denir. تَبَارَكَ تَعَالى fiilleri arası tekârub ilişkisi vardır. İki fiilde تَعْظِيم bildirir.[1124]

4- المعَامَلاَت İşlem bildiren mana alanlarında kullanılır. تَبَايَنَ تَبَايَعَ تَدَايَنَ gibi fiiller. تَبَايَعَ fiili بَاعَ 'den müştaktır. بَاعَ الشَّيء بُوعاً Kulaç ölçüsü ile satış yaptı.بَاعَ الشَّيْءَ بَيْعاً Sattı ve satın aldı. Rağıb el-İsfehânî bu fiilin iki anlamlı olduğunu, satış ve alışveriş manasında kullanıldığını söylemiştir.[1125] تَدَايَنَ fiili دَانَ 'den gelmiştir. "Borç verdi" manasındadır. أَدَانَ çalışan işçi ve borç manasına gelir. دَانَيْتُ الرَّجُلَ "Adamı borç karşılığında çalıştırdım." Veya "Ondan aldım ve yine ona verdim" manasına gelir.[1126] Bu fiiller arası umûm ve husûs ilişkisi göze çarpmaktadır.

[1121] İbn Manzûr, *a.g.e.* IX/198-200; İsfehânî, *el-Müfredât,* s.360.
[1122] İsfehânî, *el-Müfredât,* s.43.
[1123] Mahmûd b. Ebû Bekr Abdulkâdir er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, Dâru Kitâbi'l-Arab, Lübnân, 1981, s.49.
[1124] İsfehânî, *el-Müfredât,* s.351.
[1125] İsfehânî, *el-Müfredât,* s.67; İbn Kutiyye, *a.g.e.* s.132.
[1126] İbn Kutiyye, *a.g.e.* s.126; Zeccâc, *Meâni'l Kur'an,* I/360.

2.5.6. اِنْفَعَلَ Binasının Kullanım Alanları

1-الإِخْرَاج Çıkış manasını içeren mana alanlarında kullanılır. اِنْفَجَرَ اِنْسَلَخَ اِنْبَجَسَ gibi fiiller örnek verilebilir. اِنْبَجَسَ fiili بَجَسَ 'den gelmiştir. Şöyle söylenir: بَجَسَ المالُ Mal patladı. الإِنْبِجَاس "Dar yerden çıkmak" manasında kullanılır.الإِنْفِجَار ise "geniş yerden çıkan ve patlayan" manasında kullanılır. Ziyadelik mutavaa manasını kazandırmıştır.[1127]

2.5.7. اِفْعَلَّ Binasının Kullanım Alanları

Renklere delâleti olan bu sıygaya iki fiili örnek verelim. اِسْوَدَّ اِبْيَضَّ fiilleri. اِبْيَضَّ fiili بَيَضَ البَيَاضُ Beyaz renk, beyazladı manalarına gelir. Şöyle söylenir: بَاضَ الطَّائِرُ بَيْضاً "Kuş beyaz yumurta yumurtladı." "Sıcaklık üzerlerine şiddetlendi" manalarına gelmektedir. Ziyadelik mübalâğa manası kazandırmıştır.[1128] Şu ayeti örnek verebiliriz: " وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ " Yüzleri ağaranlar ise Allah'ın rahmeti içindedirler. Onlar orada ebedî kalacaklardır…"[1129] سَوَدَ بَيَضَ Bu iki lafzın müzârileri Kur'ân'da esreli okunmuştur.السَّوَادُ Karanlık, hak yoldan çıkanlar. بَيَاضُ اللوْنِ Nurlu, aydınlık olan şeyler beyaz renk ile vasfedilmiştir. Delalat içinde olanlar ise سَوَادُ اللوْنِ siyah/kara renkle vasfedilirler.[1130]Bu fiiller arası tezadlılık ilişkisi vardır.

2.5.8. اِسْتَفْعَلَ Binasının Kullanım Alanları

1- الإِظْهَار والإِخْفَاء Gizlemek, açığa çıkarmak manalarını içeren alanlarda kullanılır. اِسْتَبَانَ اِسْتَخْفَاء gibi fiiller. اِسْتَبَانَ fiili için İbn Fâris şöyle söylemiştir: Bir şeyin bir kısmı ve açılmasına denir. أَبَان الشَّيْءُ " Görünür hale gelmek, açılmak ".اِسْتَبَانَ الشَّيْء manası ظَهَرَ 'dir.

[1127] İsfehânî, *el-Müfredât,* s.36.
[1128] er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, s.70; İbn Kutiyye, *a.g.e.* s.133; Esterâbâdî, *Şerhu'ş-Şâfiyye*, I/112.
[1129] Âl-i İmrân, 3/107.
[1130] Ebu'l-Kâsım Cârallâh ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakaiku't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl,* Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Lübnân, I/399.

اِسْتَبَنْتُهُ manası عَرَفْتُهُ manasındadır. التَّبْيِينُ Açıklamak.[1131] Şu ayeti örnek verebiliriz: " وَكَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ " Suçluların yolu da açığa çıksın diye âyetleri işte böyle ayrı ayrı açıklarız."[1132]

خَافَ الشَّيْءُ خَوْفاً parladı. خَافَ البَرْقُ خَوْفاً وَخُفُواً manası لَمَعَ'den müştaktır. اِسْتَخْفَى خَفِيَ Gizlendi. Buradaki ziyadelik فَعَلَ manasındaki te'kîd manasını içerir. Fiiller arası en bâriz ilişki tezâtlık ilişkisidir.

2- الإلتِجَاءُ Sığınmak manasına gelen mana alanlarında kullanılır. اِسْتَأْذَنَ اِسْتَجَابَ gibi fiiller. اِسْتَغْفَرَ اِسْتَعَاذَ اِسْتَجَارَ fiili أَذِنَ 'den müştak olup أَذِنَ بِالشَّيْءِ اِذْناً manası عَلِمَ 'dir. الاذَانُ Duyurmak, ezan.[1133] اِسْتَجَابَ fiili جَوَبَ 'dir.جَوْباً الفُلاَةَ جَابَ Deldi, yırttı.[1134]

3-السُّخْرِيَّةُ وَالتَّعَالى Büyüklük ve alay alanlarında kullanılır. اِسْتَكْبَرَ اِسْتَنْكَفَ اِسْتَهْزَىءَ gibi fiiller. اِسْتَكْبَرَ fiili كَبُرَ 'den müştaktır. Yani;أَسَنَّ Yaşlandı التَّكْبِيرُ eş anlamlısı التَّعْظِيمُ gelir.[1135]

اِسْتَقْبَلَ sürat, muhabbet güçsüzlük v.b. manâ alanlarında geldiği görülmüştür. Bu alanlarda en bâriz ilişkilerin tekârub, tazmîn, iştirak gibi ilişkileri bulunmaktadır.[1136]

2.5.9. İkinci Bölümün Değerlendirilmesi

Arap Dilinde bir kelimenin kök harfleri aynı olsa bile farklı bina kalıplarında gelmesi veya aynı kök kelimelerinin harakelerinde yapılan değişikliğin manayı nasıl etkilediğini Kur'ân-ı Kerim'in çeşitli kırâatlerle okunmasıyla açık bir şekilde görmüş olduk. Kur'ân, i'câz yönü ağır basan bir semâvî mesaj ve kıyamete kadar bu özelliğini koruyacak yegâne tek kutsal kitaptır. Farklı vücuhlarla okunan kelimelerin anlam zenginliği müfessirlerin, fıkıhçıların, dil âlimlerinin daima ilgisini çekmiş ve çekmeye de devam edecektir.

[1131] İbn Manzûr, *a.g.e.* II/195.
[1132] En'âm, 6/55.
[1133] İbn Manzûr, *a.g.e.* I/78.
[1134] İbn Kutiyye, *a.g.e.* s.51.
[1135] er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, s.561; es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/71.
[1136] el-Askerî, *el-Furuku'l-Luğaviyyeti,* s.108.

Fıkıh âlimlerinin kendi aralarında bazı hükümlerde ihtilafa düşmelerinin ana sebeblerinin başında işte yukarıda belirttiğimiz Kur'ân-ı Kerim'in farklı kırâatlerde okunması gelmektedir. Aynı şekilde Arap dili kelime binalarının kendilerine has yapılarının manaya etkileri sonucu tefsir, fıkıh, dil bilimi v.b alanlarda çok çeşitli kitaplar yazılmasına da sebep olduğu görülmüştür.

3. BÖLÜM

UDÛL KAVRAMI VE KUR'ÂN KELİMELERİNİN SIYGALARININ DELÂLETİ İTİBARİYLE ANLAMA ETKİLERİ

1. UDÛL KAVRAMI

1.1. Udûl Kavramının Lugat ve Terim Anlamı:

Mütekaddim dil âlimleri sarf ilminin konularından olan udûl bahsini müstakil bir bölüm olarak işlememişlerdir. Vezinleri binâ yönüyle sarf ilmi içinde detaylı işlemiş, manaya delâletleri hususunda ise nahiv ilmi içinde cümlenin irabınâ olan etkileri ve belâgata olan katkıları hususunda açıklamalarda bulunmuşlardır. Udûl üslupla alakalı olup, kelâmı lafzî ve manevî yönden güzelleştiren ve *"el-muhassinâtu'llafzîyyeve'l-ma'neviyye"*sanatlarındandır. Arap edebîyatında yaygın olarak kullanılan udûl, birçok dil âliminin araştırmalarında üslup biçimlerinden sayılıp, çeşitleri ve aralarındaki ihtilaflarını konu edindiği önemli bir sarf, nahiv ve belâgat konusu olarak göze çarpmaktadır. Bu yönüyle farklı mustalahlar ile bu konu işlenmiştir. Bu mustalahlardan bazıları ise şunlardır: el-Mecâz, iltifât, udûl, inhirâf, tasarruf, nakl, hurûc, tecâvuz, ittisa'a, eş-şecâa, intikâl vb. Yukarıdaki ıstılâhların çeşitliliğinden bu konunun dil ilimlerinin bütününde yer aldığı ve Arapların geniş ve zengin dil anlatım metodlarına vakıf olduklarını göstermektedir.[1137]

Sıygalar, vezinler ve üç zamanlı birimler arası etkileşimlerin sonucu ortaya çıkan üslup çeşitliliğiyle dilin toplumu nasıl etkilediğini, yönlendirdiğini ve değiştirdiğine şahit olmaktayız. Âlimlerin, hatiplerin, siyasilerin ve de edebîyatçıların topluma yön vermede dile başvurdukları önemli araçlardan birisi olarak udûl ortaya çıkmaktadır.

[1137] Yûsuf b. Ebi Bekr es-Sekâkî, *Miftâhu'l Ulûm,* thk. Naîm Zerzûr, Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 1987, s. 323; Ziyauddîn İbnu'l-Esir, *el-Mesâlu's-Sâir Fî Edebi'l Kâtibi Ve'ş-Şâir,* thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhâmid, Matbaatu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, yy, 1939, II/13; Sâki Fâzıl, *Aksâmu'l Kelâmi'l Arabî Mi'n Min Haysu's-Şekli ve'l-Vâzife,* Mektebetu'l Hancî, Kâhire, 1977, s.222.

Udûlun gerçekleştiği alanları şöyle sıralayabiliriz: Birinci kısımda yer alanlar fiil ve asıllarıdır. Onlar ise: Mâzî fiilden müzârî fiile, müzârî fiilden mâzî fiile, mâzîden emir fiiline, müzârîden emir fiiline, fiil sıygasından isim sıygasına olan udûl. İkinci kısımda ise: Müştâk olanlardan udûl. Bunlar ise: İsm-i failden sıfât-ı müşebbeheye, ism-î fâilden ism-i mef'ule, ism-î fâilden mübâlağasıygasına, ism-î fâilden mastara, ism-i mef'ulden mastara ve son olarak ism-i mef'ulden ism-î fâile olan udûller.[1138]

Kelâma delâlet genişliği, şekil güzelliği katan udû belâgata da yeni ufuklar açıp beyani maksatlara vasıtalık yapmaktadır. Okuyucusunun karşısına onların hayretine mucib sonuçlarla çıkan bir edebîyatçı, okuyucusunu kendisine çekmektedir. Çünküudûldelâleti yönüyle yeni bir terkip olduğu için zahir manaya muhalif manalarıyla yeni zevkler tatma fırsatı vermektedir.[1139]

Bu girişten sonra udûl kavramının lügat ve ıstılâhi manalarına geçebiliriz. Öncelikle bu kavram nahiv ve belâgat ilmindeki tarifini açıklayıp bu kavramı karşılayan başka ıstılâhları da üslup açısından günümüz araştırmaları ışığında kısaca değineceğiz. Son olarak udûl kavramına örnekler vererek çeşitlerini tahlil edeceğiz. Udûl dil kuralları dışında oluştuğu için kullanım şekilleri de çeşitlilik göstermekte ve kâide dışı terkiplerle, sıygalarla karşılaşılmaktadır.

Arap dilinin kural dışı uslup metodu olan udûl'ün عُدُول lügat manasına baktığımızda *ayn, dal* ve *lam* harflerinden oluştuğunu ve bu harflerin asıl ve sahîh olduğunu görürüz. Ancak bu harfler karşılıklı zıtlığa delâlet eder. İlki doğruluk, istikâmet, istivâ, karşıtı olan ise bundan yani istikâmet'ten, yoldan ve kuraldan sapmaya delâlet eder. [1140]

el-Adl الْعَدْلُ zülmün zıddıdır. Bu işi yapana adil denir. رَجُلٌ عَادِلٌ razı olunan, şehadeti kabul edilen, عَدَلَ عَنْ yoldan sapan ve zülmeden, Rabbisinden yüz çeviren manalarına gelir.[1141] Aynı manayı te'yîd eden günümüz dilcilerinden *İkmâlu'l-İ'lâm bi*

[1138] Tûni Fergal Mukrim, *el-Udûlu ani'l-Asli fi'l-Ef'âl ve'l-Müştekkât,* Kulliyetu'l-Ulûm, Câmiatu Feyyûm, Sayı:33, 2013, s.17.
[1139] Geyyâs Babu, *Dilâletu'-Udl fî Sıygai'l-Ef'âl,* Mecelletu Dirâsâ't fî Lisâni'l-Arabiyyeti ve Âdâbihâ, Sayı,12, 2013, Suriye, s.17.
[1140] Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya er-Râzî, *Mu'cemu Mekâyisu'l-Luga,* thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, nşr. Dâru'l-Fikr, 1979, IV/246-247.
[1141] Zeyneddîn Ebû Adullah Ebi Bekr er-Razi, *Muhtâru's-Sihâh,* thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed, nşr. el-Mektebetu'-Asriyye ed-Dâru'n-Nemuzeciyye, Sayda, 1999, I/202.

Teslîsi'l-Kelâm kitabının yazarı Muhammed Abdullah el-Ceylani'dir. عَدَلَ فِي الْحُكمِ adaletle hükmetti, عَدَلَ عَنْ adaletten saptı, zülmetti, الْعُدُول sapma ve zülüm manalarına gelir demiştir. [1142] Yine عَدَلَ عَنْ haddi aşmak, kaymak, dönmek, meyletmek, bir şeyi terk edip ondan ayrılmak, başkasına yönelmek gibi manalara gelir.[1143]

es-Sekâki şöyle der: İstek ve anlatım çoğunlukla zâhir mananın gereği dışında vuku bulur. Haber bir olgudur. Başka bir ortamda başka bir elbiseye bürünebilir ve daha ince manalar o haberden çıkarılabilir.[1144] es-Sekâkî'nin burada işâret etmek istediği şey udûlun bir terkipten başka bir terkibe geçiş olduğudur. Bu tarif mütekaddim dilciler arasında yaygın olarak kabul görmüş ve o zamanlar *bi şecâati'l-arabiyye* (arap dil cesareti) diye isimlendirilmiştir. Örneğin; bir fiil sıygasından diğer bir fiil sıygasına geçiş ile sonraki sıyga öncekinin yerini alır ve zaman farklılıklarından dolayı çeşitli yeni anlamlar kazanır. Bu ise dil kuralları dışında gerçekleşmiş olur.[1145]

el-Udûl siyaklar arası zaman ve şahıs değiş tokuşu, birbirlerinin yerine kullanım zenginliğiyle uslupsal bir yön amacına yönelik bir tarz ve alternatif, aynı zamanda bir gayeden dolayı alışılmış kuralların veya zaman kiplerinin dışına çıkarak kelâma yeni bir anlatış ve güzellik sunmadır.[1146]

Udûl çok çeşitli sıygalar arasında gerçekleştiği için biz bu bölümde bazı sıyga farklılıklarını yani udûl konusunu Kur'ân'daki kelime delâlet şekillerinevereceğimiz örneklervasıtasıyla açıklayacağız.

İsmi fail ve ismi mef'ullerin farklı sıyga yapıları kelimelere yeni anlamlar katarak belâgata katkıda bulunur. Sarf ilminin konuları içinde önemli bir yer tutan ism-î fâil ve ismi mef'ullerin birbirleri yerine kullanılmaları, sıfâtı müşebbehe veya mübâlağa sıygalarına dönüşmeleri Kur'ân-ı Kerîmde çokça başvurulan anlatım özelliklerindendir. Arap dil âlimleri bu iki sıyganın kullanımlarında Araplar arasında hataların yapıldığı, sıygaların birbirleri yerine kullanımlarında yanlışların olduğunu söylemişlerdir.

[1142] Muhammed b. Abdullah el-Ceylânî, *İkmâlu'l-İ'lam Bi Teslîsi'l-Kelâm,* thk. Saad b. Hamdân el-Ğâmidî, Câmiatu Ummu'l-Kurâ, Suudi Arabistan, Mekke, 1984, II/413-414.
[1143] Mecduddîn Yakub Fîrûzâbâdî, *Kâmusu'l-Muhit*, thk. Mektebetu Tahkîku't-Turâsi, Lübnân, I/1030-1031.
[1144] es-Sekâkî, *Miftahu'l-Ulûm,* s.323.
[1145] Mukrim, *a.g.e.* s.18.
[1146] Kadir Kınar, *Kuran Bağlamında Sıyga Tercihlerindeki Anlam,* Kimlik Yayınları, Kayseri, 1.Baskı, 2017, s.iii.

Sıygaların birbirlerine benzerliği, iştikâk ortaklığı bu konunun işlenmesini zorlaştırmaktadır. Kıyâs dışı sıygaların çokluğu, i'lâl durumu, ism-î fâil ile sıfâtı müşebbehe sıygalarının benzerliğinden dolayı konumuzu daha da önemli kılmaktadır.

İsmul fail müfred veya alem olduğunda zaman mefhumunu nefiy yapar. Misal: رَاشِدٌ صَالِحٌ شَاكِرُ veya vasıf bildiren bir izafet vasıtasıyla olur. واسِعُ الصَّدْرِ / حَاَضِرُ البدِيهَةِ صادق القَوْلِ / ساحِرُ النَّظْرَةِ gibi. Veya cüz'î olanın külli olana izafeti olduğunda. Misal: قَائِمُ السَّيْفِ. Ancak sıyağa bakıldığında zaman manasını karînelerle veya bulunduğu ortam üzere kazanır. Bütün bunlardan çıkaracağımız sonuç: فَاعِل vezni fiil olmayıp sıfât olan ancak zaman manası da taşımayan şeye denir ve mevsufun hudûsuna delâlet eder. Burada sıyak binânın zaman dilimini belirler.[1147] Örnek: هذا قاتلٌ زيداً bu cümle istikbale delâleti vardır. هذا قاتلُ زيدٍ bu cümle mâzî fiile delâlet eder هذا القاتل bu cümle ise mutlak genel zamana delâlet eder. Bu örneklerden çıkaracağımız sonucu özetlersek: İsmi fail sıygasının racih olan görüşe göre sıfât ismi altında incelenmesinin ve ona benzer olan ismul meful, sıfâtı müşebbehe, mastar gibi kısımlandırılması ki; Tammâm Hassân da kelâmı kısımlandırdığında isim, fiil, edat, sıfât, zarf, zamîr ve el-halife diye kısımlandırmıştır.[1148]

Konumuza Kur'ân'dan örnekler vermeden önce *"Kur'ân"* 'ın kelime manasına ve onun diğer isimlerine bakarak ve bu isimlerin manalarının lafızlarıyla olan uyumuna değinmeye çalışarak konumuza başlamak daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Hedef olarak belirlediğimiz Kur'ân isminin ve diğer isimlerinin lafız ve mana ilişkilerine değinmektir. Bunu Kur'ânın vasıflarının isimlerine olan etkilerini, isimlerin kelime sıygalarının manayla olan uyumunu ortaya çıkarmaya çalışarak yapacağız. İlk olarak Kur'ân القرآن kelimesinin lügat manasını inceleyelim. Dilcilerin ve araştırmacıların Kur'ân ilimleri içinde yer alan Kur'ân kelimesinin manası hakkında görüşleri çok çeşitlidir. Kelimenin iştikâkı (nereden geldiği) konusunda en önemli ve en kuvvetli görüşleri şöyle özetleyebiliriz: Kur'ân القرآن mehmûz bir isim olup قرأتُ fiilinin mastarıdır.

[1147] Haticetu's-Ser Muhammed Ali, *İsmâ el-Fâil ve'l Mef'ûl fi'l Kur'âni'l-Kerim,* Câmiatu Ummûd Dermân el-İslâmiyye, 2010, s.24-28. (Yüksek Lisans Tezi).
[1148] Haticetu's-Ser, *a.g.e.* s.29.

Manası: Tilavet (okuma)'tır. رُجْحَان ve غُفْرَان gibi. Kitap kelimesi de bu şekilde isimlendirilmiştir ve okumanın manasında mastarın mefulü olarak gelmiştir. Yani; Okunan veya okunmuş olan şeye kitap denir. Kur'ân kıraat manasında da kullanılmıştır. Kitap gibi yazılan şeye nisbet edilerek kitabet manası kasdedilmiştir. Kıraat sözlükte harfleri ve kelimeleri okumada birbirlerine katmak manasına gelmektedir.

Şimdi Kur'ân'daki beyan uslûbuna örnekler vererek kelimeleri delâlet sıygaları itibariyle anlama etkilerine bakalım.

2. KUR'ÂN KELİMELERİNİN SIYGALARININ DELÂLETİ İTİBARİYLE ANLAMA ETKİLERİ

2.1.Tafsîl ve İcaz

İlk örneğimizi A'râf suresinin 142-145. âyetlerinden alacağız. Âyetlerin genel siyakına bakıp 142. âyetinde geçen tafsîli ve mücmel anlatım şeklinin yapı ve manaya etkilerini tesbit etmeye çalışâlim. A'râf suresinin 142. âyetinin bir bölümünde Yüce Allah şöyle buyuruyor:" وَوَاعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَلَيْلَةً وَأَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً " Mûsâ'ya otuz gece süre belirledik, buna on (gece) daha kattık. Böylece Rabbinin belirlediği vakit kırk geceye tamamlandı...." Kuran manaya göre lafızları belirlemiş, bu lafızları belirli kalıplara dökerek sıyağa göre üslup seçmiştir. Bu âyette tafsîl ve mucmel üsluba bir örnek sunulmuştur. Âyette geçen ve Hz Mûsâ ile yapılmış olan sözleşmedeki otuz gecenin üzerine eklenen on gecenin Yüce Allah tarafından belirlenen kırk geceye tamamlanması anlatılmış, önce tafsîli üslup seçilmiş, daha sonrada icmâlîuslûba geçilmiştir.[1149]

Âl-î İmrân suresi 106 ve 107. âyetlerinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır " يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ وَأَمَّاالَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ " O gün bazı yüzler ağarır, bazı yüzler kararır. Yüzleri kararanlara, "İmanınızdan sonra inkâr ettiniz, öyle mi? öyle ise inkâr etmenize karşılık azabı tadın" denilir." Yüzleri ağaranlar ise Allah'ın rahmeti içindedirler. Onlarorada ebedî kalacaklardır." Bu iki âyeti kerimede geçen " تَبْيَضُّ وُجُوهٌ "

[1149] Abdurrahmân b. Hasan el-Meydânî, *el-Belâğatu'l Arabiyyetu,* Dâru'l Kalem, Beyr'ut, 1996, II/60-69, II/463.

yüzler ağırır " lafzı " وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ " yüzler kararır" lafzının önüne takdîm edilmiş. İkinci kısımda ise " اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُم " yüzler kararanlar" lafzı " ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ " lafzına takdîm edilmiştir. Bunun sebebi ne olabilir gibi bir soru akla gelebilir. Çünkü buna benzer bir âyet olan Hûd suresi 105. âyetinde ise böyle bir takdîm ve tehir yapılmamıştır. Âyetin bir bölümünde şöyle bir ibare geçmektedir: " فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ " Hûd suresi 106. âyette ise "...فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا " bu âyetlerde sıraya göre gelmiş, takdîm ve tehir yapılmamıştır.

Cevap olarak şöyle denilir: Hitap şekillerine göre sözler öne veya sona alınır ve bu durum söz sanatlarındandır. Muhatabı ilgilendiren bir durum olduğunda hitap muhataba yapılır ve gaib olana yapılan hitaptan daha etkili olması için öne alınır. Tabi öne alınan ve hitabın muhataba yapılması, o hitabın içeriğinin muhatabı birinci dereceden ilgilendirmesi gerekir. Bu sebeple Âl-î İmrân suresindeki konu müslümanları ilgilendiren bir konu olduğu için hitabında direk olarak müslümanlara yapılması uygun olmaktadır. Siyağın ve birçok kere önceki âyetlerde hitabın müminlere yapılmış olmasıâyetin amacına uygun gelmiştir.[1150]

2.2. Müfred ve Müsenna

"..وَلَنْ تَرْضَى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَى حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ " Sen dinlerine uymadıkça, ne Yahudiler ve ne de Hıristiyanlar asla senden razı olmazlar..."[1151] Bu âyette geçen millet kelimesi din manasına geldiği ve Yahudi ve Hristiyanları içine aldığı halde müsennâ gelmeyip müfred gelmesinin hikmeti nedir? Diye bir soru sorulabilir. Yine Nasârâkelimesinde gelen *La-i Nafiye* harfi Yahudiler için neden gelmedi? diye başka bir soru akla gelmektedir.

Birinci sorunun cevabında iki kavmin dinine uymanın nehyedildiği anlaşılsaydı bunda mana yönüyle bozukluk, cümle yönüyle düşüklük oluşacaktı. Çünkü burada Hz. Peygamber(a.s.)'e "Yahudiler sen her iki dine tabi olursan sana tabi olacaklar ve senden razı olacaklar, yine Hristiyanlar'da sen her iki dine tabi olursan sana tabi olacaklar ve

[1150] Ziyâuddîn b. Esîr Nasrallâh b. Muhammed, *el-Meselu's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib,* thk. Ahmed el-Hûfî ve Bedevî Tibâne, nşr. Dâru'n-Nahdati'l-Mısır, li't-Tibâati va'n-Neşr ve't-Tevzî, Kahire, ts, II/184; Abdulmu'tel es-Saîdî, *Buğyetu'l-İzâh li't-Telhîsi'l-Miftâh fî Ulumi'l-Belâga,* Mektebetu'l-Âdâb, 2005, IV/606; el-Meydânî, *a.g.e.* II/419; Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî, *el-Es'iletu'l-Beyâniyye fi'l-Kur'ân'il-Kerim,* Mektebetu's-Sahâbe, İmârât, 2008, s.37-40.

[1151] Bakara, 2/120.

senden razı olacaklar diye bir yanlış anlama sebebiyet verilmemesi için millet kelimesi müfred getirilmiştir. Ayrıca Yahudi ve Hristiyanlar Peygamberin kendi dinlerine tabi olmasını istemektedirler.[1152]

2.3. İsm-i Mevsul:

" وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ " ...Sana gelen ilimden sonra, eğer onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan,.."[1153] ism-i mevsul "*ellezi*"olarak geldiği halde "… وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَمَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ ..." ...Sana gelen bu ilimden sonra eğer sen onların heva ve heveslerine uyarsan,.."[1154] bu âyette ise ism-i mevsûl "*ma*" olarak gelmesinin nedeni nedir?

Cevap olarak öncelikle "*ellezi*" ve "*ma*" kelimelerinin ism-i mevsul oldukları halde manalarında bazı farklılıklar bulunmaktadır. "*Ma*" genel bir kullanım için geldiği halde "*ellezi*" ise özel durumlar için kullanılır. "*Ma*" müfred, tesniye, cemi, müzekker, müennes için kullanılır. "*Ellezî*" ise müfred müzekker için gelir. Bakara suresinde Yahudi ve Hristiyanların arzu ve keyiflerine uymama ikazı yapılırken, Ra'd suresinde ise buna benzer bir durumun olmadığı, genel bir uslup kullanılmış, kısıtlamaya veya bir tayine gidilmemiştir. Yine Bakara suresindeki heva ve heves manasına gelen "*ehvâ*" kelimesi sınırlı ve belirli bir mana durumunu göstermek için buna uygun olarak ism-i mevsûlü de yapı yönüyle kelimeyi sınırlayıp sıyga olarak sınırlılık bildiren "*ellezî*" seçilmiştir. Bunun tersi durum ise Ra'd sresindeki heva ve heveslerin genel tutulması "*ma*" ism-i mevsûlününde genel mana bildiren yapıda gelmesi uygun olmuştur.[1155]

2.4. Fiil ve İsim Sıygası

Bakara suresinin 159. âyetininde şöyle bir cümle geçmektedir:" أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ "..... işte onlara hem Allah lânet eder, hem de bütün lânet etme konumunda olanlar lânet eder" Yine aynı surenin 161. âyetinde ise " أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ " ....işte Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onların üstünedir." cümlesi

[1152] es-Sâmerrâî Fâdıl, *el-Es'iletu'l-Beyâniyye,* s.17-18.
[1153] Bakara, 2/120.
[1154] Ra'd Suresi, 13/37.
[1155] es-Sâmerrâî Fâdıl, *el-Es'iletu'l-Beyâniyye,* s.17-18-20.

geçmektedir. Her iki âyettede لَعَنَ kelimesi geçmekte, birinci âyette bu kelime fiil sıygasında geldiği halde ikinci âyette ise isim cümlesi şeklinde gelmiş olmasının hikmeti nedir? Diye bir soru aklımıza gelebilir.

Bu sorunun cevabı olarak şöyle söylenebilinir: İlk âyette hitab yaşayan ve vahye muhatab olabilecek kişiler için yapılmış, bu kişilerin hak kitap olan Kuranın mesajını كَتَمَ gizleyip inkâr ettiklerinden ve bunu sürekli yaptıklarından fiil ile gelmiş, onlar bu halde oldukları sürece onların hallerine göre karşılıkları da sürekli değişik şekillerde gelen lanet olacaktır.

İkinci âyette bu hitab kafir olarak ölüp küfür sıfâtıyla haşredilecek guruba yapılmış, sabit olan kafirlik sıfâtını değiştirme imkanı da ortadan kalktığı için cümle isim sıygası ile gelerek لَعْنَةُ olmuştur.[1156]

2.5. Zamîrler

Al-i İmrân suresi 56. ve 57. âyetlerde Allah-u Teala şöyle buyurmaktadır: " فَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَأُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ. وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ " ‘‘ İnkâr edenlere gelince, onlara dünyada da, ahirette de şiddetli bir şekilde azab edeceğim. Onların hiç yardımcıları da olmayacaktır.” “İman edip salih ameller işleyenlere gelince, Allah onların mükâfatlarını tastamam verecektir. Allah, zâlimleri sevmez.” 56. âyette عَذَّبَ fiili mütekellim zamîre isnad edilmiş iken 57. âyette ise وَفَّى fiili neden gaib zamîre isnad edilmiştir? Âyetlerin konu bütünlüğüne ve kesintisiz gelmesine rağmen fiillere isnad edilen zamîrlerde neden farklılık oluşmuştur. Buna şöyle bir cevap verilebilir:

Allah-u Teala ilk âyetin öncesinde zatına ait olan sıfâtlardan bahsetmiştir. Cezalandırma sıfâtı da Allah'ın kendine has sıfâtlarından birisi olduğu için fiilin isnadı kendisine dönmüştür. İkinci âyetin fiilinin isnadı ise gaiblere yapılmış. iltifat[1157]

[1156] es-Sâmerrâî Fâdıl, *el-Es'iletu'l-Beyâniyye*, s.26.

[1157] İltifat, şahıs, uslup ve zaman yönüyle konuşmada veya edebi bir yazıda ani bir şekilde farklılık oluşturma olayına denir. Bu ise belirli bir şeye dikkati çekmek için yapılır. (Geniş bilgi için bkz. er-Râzî Zeynuddin Ebû Abdullah, *Muhtârû's-Sihâh,* thk. Yusufu'ş Şeyh Muhammed, el-Mektebetu'l Asriyye,

makamı durumu oluşturulmuştur. Bunun sebebi ise 56. âyette geçen وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ cümlesine bir hazırlık olsun diye gelmesidir. Buradaki zamîr isnadı değiştirilmeseydi iltifât'tan hasıl olacak fayda gerçekleşmeyecekti.

57. âyetin sonunda yer alan حَبَّ fiili müsbet veya menfi olarak hiçbir şekilde Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'u Teala'ya mütekellim zamîriyle isnad edilmemiştir. Allah-u Teala bir şeyi sevip sevmediğini kendi zatına isnad ederek bildirmemiştir. Yani وَأَنَا لاَأُحِبُّ الظَّالِمِينَ وَالْمُعْتَدِينَ gibi cümleler kullanmamıştır. Daima bu gibi manalara gelebilecek kelimelerin isnadını ğaib zamîrlerle yapmıştır.[1158]

2.6. Harfi Cerlerin Hazfi ve Zikri

Yüce Allah Ali İmran suresi 64.cüâyetinin son bölümünde şöyle buyurmaktadır: "...فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ " ...Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: "Şahit olun, biz müslümanlarız." Hud suresinin sonunda ise "قَالَ إِنِّي أُشْهِدُ اللَّهَ وَاشْهَدُوا أَنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ" buyurmaktadır. Bu iki surede de شَهِدَ fiili kullanılmasına rağmen ilkinde ب harfi ceri varken ikinci âyette neden yoktur sorusu karşımıza çıkmaktadır.

Buna cevap olarak şöyle söylenebilinir: وَاشْهَدُوا أَنِّي بَرِيءٌ lafzında *ba* harfi ceri mukadderdir.أَنْ müevvel masdarı kendinden önce *ba* harfi ceri olmadığı için mahallen mansûp'tur. Buna göre harfin zikredilmesi hazfinden daha uygun ve daha güçlüdür. Bu kurala göre وَاشْهَدُوا أَنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ lafzı اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ lafzından daha vurguludur. Bunun bu şekilde gelmesinin sebebi de âyetlerin sıyağıdır. Âl-î İmrân suresindeki Hz. Muhammed (s.a.v)'in sözündeki vurgunun Hûd suresindeki Hz. Hud(a.s)'un sözündeki vurgusunda daha fazla olmasındandır.[1159]

Yüce Allah Mâide suresi 68. âyetinde şöyle buyuruyor:" وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ" (Ey

---

Dâru'l Nemuzeciyye, Lübnân, Sayda, 1999, 1/283; ez-Zemahşerî Ebû'l Kasım, *Esâsu'l-Belâga,* thk. Muhammed Bâsıl Uyunu's Suud, Dâru'l-Kutubi'l İlmiyyeti, Lübnân, 1991, II/173.

[1158] es-Sâmarrâî Fâdıl, *el-Es'iletu'l-Beyâniyyeti,* s.34.

[1159] Sâmarrâî Fâdıl, *Es'iletu'l-Beyâniyyeti,* s.34-36.

Muhammed!) Onlara Adem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak oku. Hani ikisi de birer kurban sunmuşlardı da, birinden kabul edilmiş, ötekinden kabul edilmemişti. Kurbanıkabul edilmeyen, "Andolsun seni mutlaka öldüreceğim" demişti. Öteki, "Allah, ancak kendisine karşı gelmekten sakınanlardan kabul eder" demişti." Ahkaf suresi 16. âyetinde ise Yüce Allah şöyle buyuruyor: " أُولَئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ وَعْدَ الصِّدْقِ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ " İşte, yaptıklarının iyisini kabul edeceğimiz ve günahlarını bağışlayacağımız bu kimseler cennetlikler arasındadırlar. Bu, onlara öteden beri yapılagelen doğru bir va'd'dir." Bu âyetlerde geçen " تَقَبَّلَ " fiili Mâide âyetinde مِنْ harfi ceri ile, Ahkâf âyetinde ise عَنْ harf ceriyle farklı harfi cerle müteaddî olmasının nedeni nedir?. Ayrıca Maide âyetinde " فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا " denildiği halde Ahkaf âyetinde " يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ " denilmiştir?.

Cevap olarak şöyle söylenir: " تَقَبَّلَ " fiilinin *min* harfi ile müteaddi olması ibadetin nasıl yapılması gerektiğine, kabul edilme yönüne ve şekline delâlet eder. *An* harfi ceri ile müteaddi olması ise yapılan ibadet sonucu oluşan amelin kabul edilmesi için gösterilen itinaya delâlet eder.

A'râf suresi 123. âyetinin ilk bölümünde "...قَالَ فِرْعَوْنُ آمَنْتُمْ بِهِ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ " Firavun, "Ben size izin vermeden ona iman ettiniz ha!" dedi." buyurulmakta, Tâhâ suresi 71. ve Şuârâ suresi 49. âyetinin bir bölümünde ise " قَالَ آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ " Firavun, "Ben size izin vermeden ona inandınız ha?" buyurulmuş ve A'râf suresi 123. âyetinde "ب آمَنْتُمْ بِهِ" harfi ceri ile muteaddi olurken, ikinci âyetlerimiz olan Tâhâ suresi 71. ve Şuârâ suresi 49. âyetlerinde ise " ل آمَنْتُمْ لَهُ" harfi ceri ile müteaddî olmasının sebebi nedir gibi bir soru aklımıza gelebilir.[1160]

[1160] es-Sâmarrâî, *Es'iletu'l-Beyâniyye*, s.40-41.

Cevap olarak şöyle söyleyebiliriz: Âyetlerin siyaklarına bakıldığında A'râf 123. âyetinde geçen " آمَنْتُمْ بِهِ " lafzının manasını " O'na yani Allah'a iman ettiniz ha!" demektir. Diğer iki surede ise " آمَنْتُمْ لَهُ " lafzının manası ise "onu yani Hz. Musa'yı tasdik edip peygamberliğini kabul ettiniz ha!" demektir. *Amene* fiili *ba* harfiyle müteaddî olduğunda Allah'a imanın başka bir sebebe dayanmadan doğrudan iman edildiğine delâlet ettiği anlaşılmakta, *lam* harfiyla müteaddî olduğunda ise başka birileri veya başka sebeplerle iman etmeye delâlet eder. Yani A'râf âyetinde iman doğrudan Allah'a edilmiş, diğer âyetlerde ise bir sebebe veya başkaları vasıtasıyla olduğu için *lam* harfiyle getirilmiş, lafız ile mana arası uyumun nasıl kuvvetli olduğu bir kez daha görülmüştür.[1161]

Yüce Allah Nisa suresi 92. âyetin bir bölümünde şöyle buyuruyor: ".. فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ.."".. Bunlara imkân bulamayanın, Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay ard arda oruç tutması gerekir..." Aynı şekilde Tevbe suresi 104. âyette ise şöyle buyurmakta: "أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ" Onlar, kullarının tövbesini kabul edenin ve sadakaları alanın Allah olduğunu; tövbeyi çok kabul edenin, çok merhametli olanın Allah olduğunu bilmediler mi?" Şûrâ suresi 25. âyetinde de Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:" وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُو عَنِ السَّيِّئَاتِ وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ " O, kullarından tövbeyi kabul eden, kötülükleri bağışlayan ve yaptıklarınızı bilendir." Tevbe ve Şûrââyetlerinde " التَّوْبَةَ " tövbe kelimesi عَنْ harfi ceri ile kullanılmış, Nisâ suresinde ise مِنْ harfi ceri ile kullanılmasının sebebi nedir diye bir soru aklımıza gelebilir.

Bunun cevabı olarak şöyle söylenebilir: Nisâ suresinde yapılan tövbenin kime yapılacağı belirtildiği için yön bildiren مِنْ harfi ceri ile Yüce Allah'a yönelinmesi

[1161] es-Samerrâî, *Es'iletu'l-Beyâniyye,* s.42-43.

gerekliliği belirtilmiştir. Tevbe ve Şûrâ surelerinde ise tövbenin kimden talep edildiğinin açıklaması yapıldığından عَنْ harfi ceri ile gelmiştir.[1162]

2.7. Tabi ve Metbû

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: " لَكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أُولَئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا " Fakat onlardan ilimde derinleşmiş olanlar ve mü'minler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler. O namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve ahiret gününe inananlar var ya, işte onlara büyük bir mükâfat vereceğiz."[1163]Bu âyette tabî' ve metbû' nahiv kuralı gereği " الرَّاسِخُونَ derinleşmiş" ibaresi " وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ " namazı kılanlar " ibaresine atıf olmasına rağmen ona tabi olmamış ve merfû gelmeyip nasb gelmiştir? gibi bir soru sorulabilir.

Cevap olarak şöyle söylenebilir: Buna benzer örnekler Kur'ân-ı Kerîm'de çoktur. Nahiv ilminde bu duruma kat' (kesme) denir ve atıf harflerinin çok olup birbirlerine bağlanması, yergi, övgü vb. durumlarda yapılır. Bu âyette yapılan kat' ile İslâm'ın şartlarından ikisi olan namaz ve zekât'ın her birinin önemine vurgu yapılıp dikkat çekilmiştir. Bu âyette namazın zekat'tan daha önemli olduğu kat' yapılıp ve mansûb kılınarak önemi belirtilmiştir.[1164]

2.8. Kelime Değişikliği

En'âm suresi 130. âyetinin bir bölümünde " يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي "…İçinizden size âyetlerimi anlatan..."ibaresinde " يَقُصُّونَ " kelimesi geçmekte iken Zumer suresi 71. âyetinin bir bölümünde ise" يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِ رَبِّكُمْ " Rabbinizin âyetlerini size okuyan"ibaresinde ise "يَتْلُونَ " kelimesinin geçmesinin sebebi nedir?

Bu sorunun cevabı olarak şöyle söylenebilir: En'âm suresinin bu âyetinden önce aynı surede geçmiş milletlerin kıssalarının anlatıldığı âyetler geçmiş ve öğüt alınması için bu şekilde hatırlatılma yeterli görülmüş ve geçmiş milletelere ve onlara gönderilen

[1162] es-Sâmerrâî, *Es'iletu'l-Beyâniyye*, s. 44-46.
[1163] Nisâ, 4/162.
[1164] es-Sâmerrâî Fâdıl, *Es'iletu'l-Beyâniyye*, s.49-51.

peygamberlere ait özelliklere değinilmiştir. Bu anlatıma uygun ders almayı ifade eden " يَقُصُّونَ" kelimesi getirilmiştir. Zumer suresinde ise yukarıdaki geçmiş milletleri anlatan bir işâret gelmediği için " يَتْلُونَ " kelimesi uygun düşmüştür.[1165]

2.9. İsim Veya Fiil Tesbiti

Yüce Allah Hûd suresi 40. âyetinde şöyle buyurmaktadır:" حَتَّى إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ وَمَنْ آمَنَ وَمَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ " Nihâyet emrimiz gelip, tandır kaynamaya başlayınca (sular coşup taşınca) Nûh'a dedik ki: "Her cins canlıdan (erkekli dişili) birer çift, bir de kendileri hakkında daha önce hüküm verilmiş olanlar dışındaki âilen ile iman edenleri ona yükle." Ama onunla beraber sadece pek az kimse iman etmişti." Bu âyette geçen أَهْلَكَ kelimesinin fiil mi, yoksa isim mi? bu kelimenin manası senin ailen mi veya helak edilenler mi? Bu kelimenin sıygası nedir gibi sorular sorabiliriz.

Cevaben şöyle söyleyebiliriz: *Ehleke* kelimesi senin ailen manasında gelip isimdir ve mâzî fiil değildir. Buna delil olarak surenin sıyağından anlaşılana göre mü'minlerin henüz gemiye bindiklerine dair bir bilgi yoktur. Helak edilme durumunu bildiren bir fiilin *ehleke* kelimesinin gelmesi surenin sıyağına uygun düşmemiş olurdu.

Âyeti kerimede *ehleke* kelimesi mâzî fiil olsaydı istisnâ müferrağ olur ve cümlenin genel hükmünden hariç tutulan bir durumun istisnâ edatıyla gösterilmesi gerekirdi. Bu durum âyette olmadığı için mâzî fiil de değildir. Aynı şekilde *ehleke* kelimesinden maksadın aile olduğu Mü'minun suresi 27.âyetinde geçen şu ibare de delildir:"…… وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ مِنْهُمْ…." ….bir de kendileri aleyhinde daha önce hüküm verilmiş olanlardan başka aileni..."

2.10. Kelimede Yapılan Zikir ve Hazf'ın Delâlete Etkileri

Zikir ve hazf belâgat ilminin meânî kısmıyla ilgili bir terimdir. Zikir kelimesi lugatte, hatırlama, zikretme, anlatma, dile getirme[1166] gibi manalara gelir. Istılâhi manası ise bir makamda söylenilmesi gereken sözün söylenmesi, geri bırakılmadan

[1165] es-Sâmerrâî Fâdıl, *Es'iletu'l-Beyâniyye,* s.66-69.
[1166] İbn Manzûr, *a.g.e.* IV/319-311.

zamanında ve yerinde sarfedilmesidir. Hazf ise lugatte, silme, yoketme, kaldırma, eksiltme ve düşürme[1167] gibi anlamlara gelir. İstilahi manası ise; bir makamda söylenilmesi istenmeyen veya gizlenen şeyin söylenmemesi, sözün veya cümlenin kaldırılıp söylenmemesidir.

Meânî sanatlarından biri olan ve belâğat ilmi içinde önemli bir yeri bulunan bu sanatın en güzel ve en kapsamlı örneklerinin bulunduğu kitabın Kur'ân olduğunda hiçbir kimsenin şüphesi yoktur. Kur'ân'ın anlam ve yapı uyumunun her cümlede, her kelimede, her harfte ve her harekede bulunduğunun, bu uyumun birçok amaç, edebî sanat ve hikmetlerle işlediğini görmekteyiz. Her yapı değişikliği mana değişikliğine sebep olduğundan Kur'ân'daki hiçbir değişikliğin boş yere yapılmadığı ortaya çıkmakta, bu değişikliğin hikmetleri ve sebeplerini araştırmak gerekmektedir. Bu bağlamda yapıdaki zikir ve hazf'ın delâlete etkilerine örnekler vermeden önce bu meânî sanatına başvurma sebeplerini açıklamaya çalışalım.

Öncelikle bu sanatlardan biri olan hazf'in harf boyutunda yapılma sebeplerine baktığımızda sıyakta geçen ve anlatılan olayların kısalıklarına göre harflerde de kısaltma yani harf çıkarma (hazf) olayı gerçekleştirilir. Manaya göre yapıya ayarlama getirilerek denkleştirme gayesi güdülmüştür. Fiilin delâlet ettiği zaman ile olay uyumlu olmalıdır. Fiilin zamanı olaydan kısa olmamalı, uyumsuzluk var ise hazf yapılarak uyumluluk sağlanmalıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu özelliğe uyan örnekler verilerek geniş açıklama gerektiren yani tafsîl durumlarında zikir yapılmış, kısıtlama ve i'câz gerektiren durumlarda da hazf yapılmıştır. Tafsîl konumunda fiil en geniş yapısıyla (sıygasıyla) kullanılmış, i'câz konumunda ise fiil dar yapısıyla kullanılmıştır. Örneklerle konumuza açıklık getirmeye çalışâlim. İlk örneğimizi Kehf suresi 78. ve 82. âyetlerinde geçen اِسْتَطاعَ fiilindeki *ta* harfinin hazfi ve zikri konusundan vereceğiz. Kehf suresi 78. âyetinin ikinci bölümünde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır "سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا" "..Şimdi sana sabredemediğin şeylerin içyüzünü anlatacağım." ve Kehf suresi 82. âyetinin ikinci bölümünde ise Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: " ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا "...İşte senin, sabredemediğin şeylerin içyüzü budur."'"Buradaki ilk âyette " تَسْتَطِعْ " kelimesinden *ta* harfi zikredilmiştir. Sözün içeriği ve sıyağı izah etme durumunu

[1167] İbn-i Manzûr, *a.g.e.* IX/39.

gerektirdiği için *ta* harfinin zikri bu makama uygun olarak getirilmiştir. Hazfedilmesi ise âyette oluşabilecek bazı yanlış ve kapalı manalara yol açabileceğinden zikir bu makama uygun olarak getirilmiştir. İkinci âyette ise Hz. Hızır (a.s)'ın bulunulan ortamdan çıkıp gitmesi ve daha sonrada bir söz söylememesi bu ortama uygun olanın fiildeki *ta* harfinin hazfedilmesine uygun düşmüştür.[1168]

İkinci örneğimizi ise Bakara suresi 280. âyetinde geçen " تَصَدَّقُوا " fiilindeki *ta* harfinin hazfinin nedenini bulmak olacaktır. Yüce Allah bu âyette şöyle buyuruyor:" وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ " Eğer borçlu darlık içindeyse, ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin. Eğer bilirseniz, (borcu) sadaka olarak bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır." Bu âyette geçen تَصَدَّقُوا fiilinin aslı تَتَصَدَّقُوا dur. Bu borcundan dolayı zor durumda olan bir kişinin borcunun alacaklı tarafından talep edilmemesinden dolayı oluşan hafifliğin ve nadir görülen bu tür olayların azlığına uygun olarak kelime yapısında da azlığa gidilerek hazf yapılmış ve kelime yapısıyla anlam ilişkisi arası bağın kuvvetli olduğunu göstermiştir.[1169]

Üçüncü örneğimizde تَتَذَكَّرُ fiilinde bulunan *ta* harfinin Nahl suresi 17 ve Câsiye suresi 23. âyetlerinde hazfinin sebebini bulmaya çalışacağız. Birinci âyetimizde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:" أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ " Şu hâlde yaratan, yaratamayan gibi olur mu? Artık siz düşünmez misiniz?" ve ikinci âyetimizde ise Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:" أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَى بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ " Nefsinin arzusunu ilâh edinen, Allah'ın; (hâlini) bildiği için saptırdığı ve kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?"

Açık şekilde ve doğrudan anlaşılabilen, iki şey arasında farkın belirgin olduğu makamlarda kelime kullanımında hazf yapıldığı gibi, Kur'ân uslûbunda kapalı

[1168] es-Sâmerrâî Fâdıl, *Belâgatu'l-Kelime fi't-Ta'bîri'l-Kur'ânî,* Şeriketu'l Atîk lî Sinâati'l-Kitâb, Kâhire, 2006, 3.baskı, s.17.
[1169] es-Sâmerrâî, *Belâgatu'l-Kelime,* s.17.

makamlarda ise zikir uslûbuna başvurulması gerekli olmaktadır. Nahl âyetindeki soru için düşünmeye gerek duymadan cevabı belli olduğu için zikir uslûbuna başvurulmayıp تَتَذَكَّرُ fiilinden *ta* harfi hazfedilmiştir. Aynı şekilde Câsiye âyetinde de nefsine uyup heva ve hevesinin peşine düşerek Allah'ın yolundan sapan kişiyi doğru yola, hidâyete eriştirecek Allah'tan başka kimin olabileceği sorusuna cevabın bilindiği ve buna karşı hiçbir kimsenin başka bir cevabının olmadığı bilindiği için bu âyette de hazf yapılmıştır.[1170]

Dördüncü misâlimiz أَخَّرَ fiiline bitişen mütekellim يharfinin zikir ve hazfine örnektir. Münâfikun suresi 10.cu âyetinde " وَأَنْفِقُوا مِنْ مَا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ " Herhangi birinize ölüm gelip de, "Ey Rabbim! Beni yakın bir zamana kadar geciktirsen de sadaka verip iyilerden olsam!" demeden önce, size rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayın." *ya* harfi zikredilirken, İsrâ suresi 62. âyetinde :" قَالَ أَرَأَيْتَكَ هَذَا الَّذِي كَرَّمْتَ عَلَيَّ لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا " Yine demişti ki: "Benden üstün tuttuğun kişi bu mu, söyler misin? Andolsun eğer beni kıyamete kadar ertelersen, onun soyunu, pek azı hariç, (azdırarak) kontrolüm altına alacağım." *ya* harfi hazfedilmiştir.

İki âyetin sıyağına bakıldığında istek bildirmektedir. Ancak söylenilme makamları birbirinden ayrıdır. İlk makam eceli gelen kişinin kendi nefsi için iyiyi ve yararlı olanı Yüce Allah'tan talebi, zarardan koruması için Allah'a yakarışı vardır. Bunu yapan ve Allah'a yönelen kişi Allahtan kendisinin ecelini uzatmasını, kendisine mühlet vermesini dilediği için kelimelerini de uzatmış ve buna uygun olarak أَخَّرْتَنِي fiilindeki *ya* harfi de zikredilerek makama uygun düşmüştür.

İkinci âyette ise Allah'tan talep edenin İblis olması ve kendi nefsi için değil Ademoğlunu saptırmak, ifsat edip ıslah olmalarına engel olmak için Yüce Allah'tan ek bir süre talep etmektedir. Birinci âyetteki talebin kişinin kendi nefsi için olmasından dolayı mütekellim *ya*' sı da zikredilmesi uygun düşmüştür. İkinci âyette ise İblis kendi

[1170] es-Sâmerrâî, *Belâgatu'l-Kelime,* s.19-20.

nefsine talepte bulunmadığı için mütekellim *ya* harfi hazfedilmiştir. Ayrıca İblis'in talebi gerçek bir talep değil, öncesinde geçen kaseme şart olarak gelmiştir.[1171]

2.11. Kelimede Yapılan İbdalin Delâlete Etkileri

Söylenen sözün yapı ve anlam yönünden güzelleştirilmesine yarayan, bedî' ilminin sanatlarından biri olan ibdâl'in lugat ve terim manalarına bakıp, bu sanatın delâlete etkilerini inceleyeceğiz. Öncelikle إِبْدَال ibdâl kelimesinin lugat manasına baktığımızda bu kelimenin; başka olmak, benzeri, misli, değiştirmek[1172] gibi manalara geldiğini görürüz. Terim manası ise; bir harfi başka bir harfle değiştirmek, birbirleri yerine kullanmak manasına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu sanata çok örnekler vardır. Bunun Arapça'da ve özellikle Kur'ân-ı Kerîm'de yapılmasının bir amacı olduğu aşikârdır. Kelimenin mahrecine en yakın veya sıfâtına en uygun başka bir harfle veya kelimeyle değiştirmek yapı ve manada da değişime sebep olmaktadır. Harfler arası değiş tokuşun bir amacı mutlaka vardır. Sebepsiz kuru bir bir değişiklik değildir. Bunun sebeplerine yani ibdâl yapılma nedenlerine baktığımızda iki farklı değişikliğin yapıldığı görülmektedir:

Birincisi: Kelimenin vezninin değişimi. İkincisi: Kelimedeki harf takası yoluyla değişim. Bu iki değişim çeşidinin mutlaka manadelâletine de etkisi olacaktır. Biz şimdi bu iki değişim çeşidini ele alarak konumuzu açıklayalım:

Birinci kısım:

Kelimede vezin değişimi:

Bir kelime çeşitli şekillerde gelebilmektedir. Bunun yollarından birisi kelimenin harflerini harekelendirme biçimlerinin farklı şekillere çevrilmesiyle olur. Kelime bir yerde şeddeli ve ibdâl haliyle, başka bir yerde ise ibdâl edilmeden kendi haliyle kullanılabilinir.[1173]

Örneğin:" أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ "[1174] şeklinde gelen âyeti kerimeler başka bir yerde " أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ "[1175] gelmektedir. Başka bir örnek:" وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ… يُحِبُّونَ أَنْ "[1176] bu âyette

[1171] es-Sâmerrâî, *Belâgatu'l Kelime,* s.25-26.
[1172] er-Râzî *Muhtarus-Sihah,* I/30.
[1173] es-Samarrâî, *Belâgatu'l-Kelime,* s.37-38.
[1174] Nisâ, 4/82; Muhammed, 47/24.
[1175] Mü'minun, 23/68.

ibdâle iki örnek aynı anda verilebilir. يَتَطَهَّرُوا ve الْمُطَّهِّرِينَ aynı kelime birincisinde *ta* harfi ile gelmiş, ikincisinde ise ibdâl edilerek *ta* harfi olmadan gelmiştir. يَتَدَبَّرُونَ kelimesindeki ibdâl *ta* harfinin ayrı yazılmasıyla bilinir.أَدَّبَرَ kelimesinin aslı تَدَبَّرَ dir. *Ta* harfi *dal* harfine dönüştürülmüş, iki *dal* idğâm edilmiştir. İdğam ise birinci *dal* harfi sakin kılınıp, ikinci *dal* harfi ise harekelendirilmiştir. Kelimeye sakin başlamak mümkün olmadığından kelimenin başına da *hemze-i vasl* getirilmiştir. Müzârî fiilin ibdâli de mâzî fiil gibi yapılır. يَدَّبَّرُ kelimesinin aslı يَتَدَبَّرُ dur. يَطَّهَّرُ fiilinin aslı ise يَتَطَهَّرُ dur. Buna diğer benzer fiiller kıyâs edilir. Bu iki tür kelime kullanımını Arapça'da görülür ve caizdir. Ancak bu tür farklı kullanımların Kur'ân'da olsun başka Arap kaynaklarında olsun bir sebebi mutlaka vardır. Kur'ân'daki hikmetlerine ancak fikir yürüterek ulaşan müfessirler veya Arap dilbilimciler bazı sonuçlara ulaşmışlardır. Bunlardan bazılarını burada zikretmeye çalışâlim. Öncelikle Kur'ân'da geçen her bir kelime, harf yerli yerinde kullanılmıştır. Bir kelime farklı şekillerde kullanılmışsa mutlaka bu kelimenin farklı manaları da vardır. Kur'ân'da iki farklı kelime tamamen aynı manada kullanılmaz. Bunlar eşanlamlı, harflerinin mahreç ve sıfâtları birbirlerine benzeseler bile manalarında mutlaka farklılık vardır.

Arap dilinin kendine has özellikleri vardır. Örneğin يَتَفَعَّلُ fiili يَفَّعَّلُ fiilinden يَتَذَكَّرُ fiili de يَذَّكَّرُ fiilinden yapı bakımından daha uzundur. Yine يَتَفَعَّلُ fiili يَفَّعَّلُ fiiline bir şedde eklenerek elde edilmiştir. Arap dilinde bu ve benzeri özellikler yapı ve mananın birbirlerinden ne kadar fazlaca etkilendiğini göstermektedir. يَتَفَعَّلُ vezninde gelen bir kelime manasında tedricilik (aşamacılık) vardır ve bu fiilin yavaş yavaş yapıldığını, meydana geldiğini gösterir. Örneğin: تَخَطَّى adım adım ilerlemek, تَجَسَّسَ ise bir şeyin içyüzünün ortaya çıkması için aşamalı olarak araştırmak, casusluk yapmak manalarına gelir. Aynı şekilde bu vezinde gelen fiillerin manalarında zorluk, külfet vardır. Örneğin: تَصَبَّرَ Sabretmek için kendini zorladı, تَحَلَّمَ fiili de yumuşak davranmaya çalıştı, bu işte zorlandı manalarına gelir. Yapıdaki uzunluk olayın meydana gelişinde uzunluk ile

---

[1176] Tevbe, 9/108.

uyumludur. Buna dair Arap dilbilimcilerinden İbnCinnî'nin *el-Hasâis* kitabında إِمْسَاسُ الأَلْفَاظ أَشْبَاهُ المعَانِي lafızların birbirleriyle alakası ve manalarının benzerliği gibi alt başlıklarla bu konu işlenmiştir.[1177] Kur'ân-ı Kerîm'de يَفَّعَّلُ kalıbı fiilde mübâlağaya gidilmek istendiğinde kullanılır. Mübâlağayı bildiren bir öğede kelimede şedde kullanmaktır. Örneğin فَعَلَ fiilinin manası yaptı. Bu fiili şeddeli kılarak فَعَّلَ yaparsak yapma fiili uzar ve yaptıkça yapma manasına, yani çokça yaptı manasına dönüşür. Yine قَطَعَ kesti, قَطَّعَ parça parça kesti, doğradı manasına gelir. Bunun gibi كَسَرَ Kırdı. كَسَّرَ ise küçük parçalara ayırarak kırdı ve kırma işini çokça tekrarladı manalarına gelir. Bunun gibi başka vezinler içinde aynı durum söz konusudur. Örneğin:فُعَالٌ ve فُعَّالٌ vezinleri içinde söylenebilinir. كُبَّارٌ kelimesi iri cüsseli, heybetli manasına gelen كُبَارٌ kelimesinden daha fazla anlam içererek çok büyük, çok iri manasına gelmektedir. Şeddeli okumak bir işin devam ettiğini, durup durup tekrarlandığı manasına gelir. Bu genel duruma harfleri de katıp kıyâs edersek şeddeli إِنَّ harfinin şeddesiz إِنْ harfinden daha güçlü manaya vurgu yaptığı görülür. Örneklerle bu durumu açıklamaya çalışalım. Örneğin يَتَزَكَّى ile يَزَّكَّى fiilleri arası ibdâl durumunu inceleyelim. Leyl suresi 17 ve 18. âyetlerinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:"وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى " Temizlenmek için malını hayra veren en muttekî (Allah'a karşı gelmekten en çok sakınan) kimse o ateşten uzak tutulacaktır." Aynı şekilde Abese suresi 1-3.cü âyetlerinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:"عَبَسَ وَتَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّى " Kendisine o âmâ geldi diye Peygamber yüzünü ekşitti ve öteye döndü. (Ey Muhammed!) Ne bilirsin, belki de o arınacak." Bu iki ayrı surenin birincisinde يَتَزَكَّى fiili *ta* harfiyle gelmiş, ikinci surede ise ibdâl ve idğâma uğrayarak يَزَّكَّى olmuştur. Birinci suredeki *ta* harfinin gelmesi, ikinci surede gelmemesinin sebebi nedir sorusuna şöyle cevap verilebilinir: Birinci surede malını infak eden kişileri anlatmaktadır. İnfak fiilini adet haline getiren ve bu fiilin sürekli yapılmasının gerekliliğine inanmış kişilerin bu fiillerine delâlet etmesi için lafız

[1177] es-Samarrâî , *Belâgatu'l-Kelime*, s.38-39.

ile mananın uyumu *ta* harfi zikredilerek gösterilmiştir. İkinci surenin âyetlerinde ise *ta* harfi ibdâl edilerek hazfedilmiş, bunun yerine ز harfi şeddelenmiştir. Bu iki âyet Peygamber Efendimize (s.a.s) soru sormak ve İslâm dini hakkında bilgi almak için gelen âmâ (Ummu Mektûm)'un (r.a) hakkındadır. Burada âmâ olan kişinin Peygamberimizden irşad istemesi ve Peygamberimizin onu irşad etmesi için gereken süre ile daha önceki surede geçen infak etme süresikıyaslanınca irşad süresinin çok daha az olduğu görülecektir. Bundan dolayı anlama uygun olması için *ta* harfi zikredilmemiş, ibdâle uğramıştır. Aşama aşama gerçekleşen ve uzun süreye yayılıp kesintiye uğramayan infak olayı için fiilin yapısında da kesinti yapılmamıştır. Kısa sürede gerçekleşen irşad olayı için ise kısıtlamaya gidilerek ibdâl ve idğâm yapılmıştır.[1178]

Yüce Allah Yâsin suresi 49 ve 50. âyetlerde şöyle buyurmaktadır: " مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَا إِلَى أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ " Onlar ancak, çekişip dururlarken kendilerini yakalayacak korkunç bir ses bekliyorlar. Artık ne birbirlerine tavsiyede bulunabilirler, ne de ailelerine dönebilirler." Zümer suresi 31. âyetinde ise Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:" ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ " Sonra şüphesiz siz kıyamet günü Rabbinizin huzurunda muhakeme edileceksiniz." يَخِصِّمُونَ ile تَخْتَصِمُونَfiilleri arasındaki ibdâl konusuna bakalım.

Yasin suresinde يَخِصِّمُونَ kelimesinin aslı يَخْتَصِمُون dur. *Ta* harfi *sâd* harfine dönüştürülüp iki *sâd* harfi idğâm edilmiştir. Şeddenin manaya kesret, mübâlağa ve kuvvet kattığını daha önce belirtmiştik. Burada da buna benzer bir durum görülmekte, kıyametin kopmasından biraz önce birbirleriyle tartışan ve bu tartışmayı son seviyeye taşıyan bir gurub anlatılmıştır. Bu hararetli tartışmanın sebeplerine bakıldığında ise basit şeylerden kaynaklandığı görülmektedir. Tartışmanın hararetlendiği ve dünyalık telaşın en üst seviyede hissedildiği anda kıyamet üzerlerine kopacaktır. Bu korkunç manzara karşısında herkes tartışmayı ve dünya işlerini bir tarafa bırakıp kendi derdine düşecektir. Her hareket, konuşma, husumet ortadan kalkacaktır. Bu zorlu durumu bildirmek için kelime yapısı da buna uygun olarak seçilmiş, ibdâl ve idğâm yapılarak kuvvetli ve mübâlağalı bir anlatım sağlanmıştır. Zümer suresinde ise tartışma zamanı ve mekânı

[1178] es-Sâmerrâî, *Belâgatu'l-Kelime*, s.45-46.

değişmiş, Allahın huzurunda ve kıyamet gününde yapılmıştır. Tabii olarak davalar bu makamda hemen karara bağlanıp hüküm adaletle verildiği için tartışma uzamadan bittiğinden kelime yapısı da buna uygun olarak şeddesiz gelmiş, mübâlağaya ve kuvvete gerek kalmadan sonlandırılmıştır.[1179]

İkinci Kısım:

Kelimede Harf Takası:

Kelimeler bir harfin mahreçleri ve sıfâtları bakımından birbirlerine benzer bir başka harflerle değiştirilmesi, takas edilmesi yoluyla yapılır. Bu durumu örneklerle açıklayâlim. İlk örneğimiz Âl-î İmrân suresi 96.âyetinde geçen بِبَكَّةَ kelimesi ile Fetih suresi 24. cü âyetinde geçen مَكَّةَ kelimesi olacaktır. Âl-î İmrân 96. âyetinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:" إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ "Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi, elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidâyet kaynağı olarak kurulan Kâ'be'dir." Fetih suresi 24.cü âyetinde ise Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:" وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا " O, Mekke'nin göbeğinde, sizi onlara karşı üstün kıldıktan sonra, onların ellerini sizden, sizin ellerinizi onlardan çekendir. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir."

Ali İmran âyetinin sibakında hacdan bahsedilmekte, kalabalık, zorluk ve belleri bükebilecek ortamın olduğu mekân olan ve بَكَكَ fiilinden gelen بَكَّةَ ismi kullanılmış ve Mekke şehrinin diğer bir ismi zikredilmiştir. Hac görevi için dünyanın dört bir yanından gelip Mekke gibi zorlu, kutsal ve dar bir alanda toplanan hacıların bu halini mekân olarakta bildirmek için kelime yapısı da buna göre seçilmiştir. Fetih suresinde ise buna benzer bir sıyak olmadığından ve eskiden beri bilinen ismi olan Mekke kelimesi kullanılmıştır. Bu şekilde yapının anlama uygunluğu sağlanmıştır.[1180]

İkinci harf takası örneğimiz ise س sin harfinin ص sâd harfine dönüşümüdür. Bakara suresi 247. âyetinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:" قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ

[1179] es-Sâmerrâî, *Belâgatu'l-Kelime,* s.51-52.
[1180] es-Sâmerrâî, *Belâgatu'l-Kelime,* s.52-53.

"..بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ" Peygamberleri şöyle dedi: "Şüphesiz Allah, onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı." Allah, mülkünü dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir." İkinci âyette ise Yüce Allah A'râf suresi 69. âyette ise şöyle buyurmaktadır:" وَاذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمِ نُوحٍ وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَسْطَةً فَاذْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ " Hatırlayın ki, Allah sizi Nûh kavminden sonra onların yerine getirdi ve sizi yaratılış itibariyle daha güçlü kıldı. Allah'ın nimetlerini hatırlayın ki kurtuluşa eresiniz." "

Bakara suresindeki *sin* harfiyle A'râf suresindeki *sâd* harfleri arasında harf ibdâli (takası) yapılmıştır. A'râf âyetinde Ad ve Semud kavmi vasfedilmiş ve *sâd* harfi kullanılmış, Bakara âyetinde ise Talut vasfedilerek *sin* harfi kullanılmıştır. Talut bir kişidir ve sayısal nitelik olarak Ad ve Semud kavminden kemmiyet ve güç yönünden daha azdır. Sayı ve güç bakımından az olanın yapı yönünden zayıf olan harfle gösterimi, sayı ve güç yönünden daha fazla olanın yapı yönünden güçlü olan harfle gösterimi yapı ile mana arası uyumu göstermiştir. *Sâd* harfi *sin* harfinden daha güçlü ve tını yönünden daha baskındır.[1181]

2.12. Meçhul (Edilgen) Fiil Kipinin Cümlenin Anlamına Etkileri

Saffat suresi 47. âyetinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:" لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ Onda baş döndürme özelliği yoktur. Onlar, onu içmekle sarhoş da olmazlar." Bu âyette نَزَفَ fiili يُنْزَفُونَ olarak meçhûl yapılmıştır. Vâkıa suresi 19. âyetinde ise Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: " لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا يُنْزِفُونَ "..içmekle başlarının dönmeyeceği ve sarhoş olmayacakları.." bu âyette ise يُنْزِفُونَ şeklinde malûm yapılmıştır. Bunun böyle gelmesinin nedeni nedir?

أَنْزَفَ fiili يُنْزِفُ fiilinden türeyen ve ز harfinin kesresi ile *yunzifun* gelen bu fiilin manası içeceği tüketmek, aklı başından gitmek, sarhoş olmak manalarına gelir. *Yunzefu* fiili ise sarhoşluğundan dolayı aklı başında değil manasında meçhûl edilgen bir fiil

[1181] Sâmerrâî, *Belâgatu'l-Kelime,* s.54-56.

haline dönüşmüştür. *Enzefe* fiili *Lisânu'l-Arab'* ta bir kavmin veya kuyu suyunun suyu tükenmesi manasına gelir. Cevherî de *es-Sihah*'ta "suyu tükendi, çekildi, bitti, kurudu "anlamlarına gelir demiştir. المُنْزِفُ başı ağrıyan, sarhoş olan kişidir. [1182]

el-Ferrâ (ö.207/822) bu fiilin manasını açıklarken iki manaya geldiğini, bir kişi içkisi bitip sarhoş olunca أُنْزِفَ الرَّجُلُ denilir. Bu kelimeyi kıraat âlimleri يُنْزِفُونَ ve يَنْزَفُونَ şeklinde okumuşlar ve akılları başlarından gitmedi, sarhoş olmadılar manasına geldiğini söylemişlerdir.[1183]

Vâkıa suresinde cennetliklerin hali tasvir edilip onlara hazırlanmış olan nimetler sayılırken içkiden de bahsedilmekte, bu içkinin hiç bitmediği, içenin ondan sarhoş olmadığı anlatılmakta, Saffât suresinde ise bu içkiyi içenlerin akıllarının yerinde olduğu ve sarhoşluk vermediği anlatılmıştır. Bu âyetlerdeki يُنْزَفُونَ ile يُنْزِفُونَ kelimelerinin birbirleri yerine geçirilmesi uygun olmayıp, Kur'ân lafızlarının her biri en doğru ve uygun yerlere yerleştirildiği görülmektedir. Vâkıa suresinin siyakına baktığımızda fazilet ve iman bakımından en üst derecede olanlar anlatılmaktadır. Saffât suresindeki âyetlerin sıyağında ise ihlaslı mü'minler anlatılmakta, Vâkıa suresindeki *sâbikûn* müminler Saffât suresindeki *muhlisûn* müminlerden daha üstün olduğu görülmektedir. *Sâbikun* kelimesinin manasından da yola çıkarak Allah'a en yakın kişilerden oluştuğu anlaşılmakta, onlara hazırlanan nimetlerin *muhlisûn* müminlere hazırlanan nimetlerden daha fazla olduğu görülmektedir.[1184]

Tevbe suresi 87. âyetinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:" رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ " Onlar geride kalan (kadın ve çocuk)larla birlikte olmaya razı oldular ve kalpleri mühürlendi. Artık onlar anlamazlar."Aynı surenin 93. âyetinin son bölümünde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:" رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ " ..Bunlar, geride kalan (kadın ve çocuk)larla birlikte olmaya razı oldular. Allah da kalplerini mühürledi. Artık onlar bilmezler." Bu iki âyette geçen طَبَعَ

[1182] Ebû Nasr İsmâîl el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-Lugati ve Sihâhu'l-Arabiyyeti*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr, nşr. Dâru'l-İlim li'l-Melâyin, Lübnân, 1987, 4. Baskı, IV/1430.
[1183] İbn Manzûr, *a.g.e.* IX/325; el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân,* III/123, II/285.
[1184] es-Samarrâî, *Belâgatu'l-Kelimeti*, s.73-78.

fiili طُبِعَ şeklinde 87. âyette yapı olarak meçhûl gelmiş, 93. âyette ise yapı olarak malûm gelmiştir. Bunun sebebi ne olabilir diye bir soru aklımıza gelebilir. Buna cevap olarak şöyle söyleyebiliriz: طُبِعَ fiili Allah'a isnad edilmesi kalbe yerleşmesi bakımından meçhûl'den daha etkilidir. Mübâlağa ve te'kîd gerektiren yerlerde fiilin malûm olana isnad edilmesi daha güçlü bir vurgu ve edebî yönüylede daha kuvvetlidir.Tevbe 87. âyetinden önceki âyetin başında نَزَلَ fiili وَإِذَا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ...diye bir sûre indirildiğinde.." binâ-i meçhûl gelmiş, inzâl fiili direkt olarak Allah'a isnad edilmediği için bunun gibi طُبِعَ fiili de doğrudan Allah'a nisbet edilmemiştir. Bu gibi sebeplerden dolayı ilk âyetin meçhûl binâ şeklinde gelmesi, ikinci âyetin ise malûm binâ şeklinde gelmesi uygun olmuştur.[1185]

2.13. Müfred, Müsenna ve Ceminin Anlama Etkileri

Kur'ân-ı Kerîm'in kelimeleri cümle içinde sıyak durumuna göre bazen çoğul gelip çoğul manada kullanılır, bazen de çoğul anlam için tekil kalıplı bir kelime kullanılır. Örneğin طِفْلٌ kelimesi tekil geldiği gibi أَطْفَالolarak çoğul gelebilir. Hac suresi 5. âyetinde " ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا " ....Sonra sizi bir çocuk olarak çıkarıyor,.." Mü'min suresi 67. âyetinde " ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلًا "..sonra sizi (ana rahminden) çocuk olarak çıkaran,..." ve Nûr suresi 31. âyetinde "أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ " yahut da henüz kadınların mahrem yerlerine vakıf olmayan erkek çocuklardan" *tiflun* kelimesi müfred gelmişken, Nûr suresi 59. âyette ise " وَإِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ فَلْيَسْتَأْذِنُوا " Çocuklarınız erginlik çağına geldiklerinde, kendilerinden öncekilerin izin istedikleri gibi izin istesinler..." çoğul gelmiştir. Bu âyetlerde çoğul anlam için neden *tiflun* ve *etfâl* kullanılmıştır?

Bu soruya şöyle cevap verebiliriz. Arap lehçelerinde *tiflun* kelimesi müzekker ve müennes, müfred, müsenna, cemi' için kullanmaktadır. جَارِيَةٌ طِفْلٌ çocuk kız جَارِيَتَانِ طِفْلٌ iki kız çocuk طِفْلٌ جَوَارٍ kız çocuklar denildiği gibi غُلَامٌ طِفْلٌ çocuk hizmetçi غُلَامَانِ طِفْلٌ iki

[1185] es-Sâmerrâî, *Belâgatu'l-Kelime,* s.78-80.

çocuk hizmetçi غِلْمَانِ طِفْلٌ çocuk hizmetçiler denilir ve burada hepsi müfred geldiğ halde müfred, müsenna ve cemi' için kullanılmıştır. Aynı şekilde طِفْلٌ طِفْلَةٌ طِفْلاَنِ طِفْلَتَانِ أَطْفَالٌ طِفْلاَتٌ kullanılır ve Araplar arasında bu şekil kullanım yaygındır. Buna kıyâsla yukarıdaki âyetlerde bazen tekil bazen de çoğul kalıp kullanılma sebebi nedir diye bir soru aklımıza gelebilir. Bu sorunun cevabını âyetlerin geçtiği sıyak durumlarına bakarak cevaplayabiliriz.

Başta gelen ilk iki âyette insanın yaratılış evreleri anlatılmakta ve kelime müfred değil cins manası kasdedilerek gelmiştir. Buna uygun olarak *ta* diğer gelen kelimelerde bu cins isim üzerine binâ yapılıp çoğul kalıp kullanılmamıştır. Yani مُضْغَاتٌ نُطَفٌ عَلَقَاتٌ denmeden tekil kullanılmıştır. Cins yapılması siyak ve sibaka uygun düşmüştür.

Tıfl kelimesi cins isim olduğu için bu kapsama giren bütün çocukları içine alır. Yani bu vasıfta olan hiçbir çocuk dışarıda kalmamış olur. Ancak *etfâl* kelimesi çoğul olduğu halde her bir çocuğu içine almayabilir. Bu kavramın dışında çocuklar bulunabilir. Koca kadına, baba çocuğa özeldir. Çocuk "babam" dediğinde tek bir erkek kasdedilir. Çünkü kişinin tek bir babası vardır. Yani bir diğeriyle kayıtlı olan kelimeler kısıtlılık bildirir. Ancak cins bildiren kelimeler bu kapsamın dışında bütün fertleri içine alır. Burada *tıfl* kelimesinin kullanımı kapsamlı ve bütün çocukları kasdedip tekil olarak gelmesi yapı ve anlam yönüyle uygun düşmüştür.[1186]

Başka bir örneğimizi de Nûr suresi 31. ve Ahzâb suresi 55. âyetlerinde geçen بَنِي kelimesinin tekil ve çoğul gelmesinin sebeplerini izah ederek devam edelim. Yüce Allah Nur suresi 31.âyetinde şöyle buyurmaktadır: " وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ آبَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي أَخَوَاتِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ"...Zinetlerini kocalarından, yahut babalarından, yahut kocalarının babalarından, yahut oğullarından, yahut üvey oğullarından, yahut erkek kardeşlerinden, yahut erkek kardeşlerinin oğullarından, yahut kız kardeşlerinin oğullarından, yahut müslüman kadınlardan, yahut sahip oldukları

[1186] es-Samarrâî, *Belâgatu'l-Kelime,* s. 85-88.

kölelerden, yahut erkekliği kalmamış hizmetçilerden, yahut da henüz kadınların mahrem yerlerine vakıf olmayan erkek çocuklardan başkalarına göstermesinler..." Ahzab suresi 55. âyetinin başında ise Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: " لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ فِي آبَائِهِنَّ وَلَا أَبْنَائِهِنَّ وَلَا إِخْوَانِهِنَّ وَلَا أَبْنَاءِ إِخْوَانِهِنَّ وَلَا أَبْنَاءِ أَخَوَاتِهِنَّ " Peygamberin hanımlarına, babalarından, oğullarından, erkek kardeşlerinden, erkek kardeşlerinin oğullarından, kız kardeşlerinin oğullarından."

Nur suresi 31.âyetinde iki kez *ebnâ*kelimesi çoğul olarak gelmiş, sonra gelen *beniyy* kelimesiyle de tekil yapılmıştır. Bunun sebebi nedir? Ayrıca Ahzâb suresi 55. âyetinde " وَلَا أَبْنَاءِ إِخْوَانِهِنَّ وَلَا أَبْنَاءِ أَخَوَاتِهِنَّ " denildiği gibi Nûr suresi 31. âyetinde " وَلاَ بَنِي اِخْوَانِهِنَّ وَلا بَنِي اَخَوَاتِهِنَّ " denilmedi? Bu sorulara şöyle cevap verilebilinir.

Beniyy lafzı kesrete delâlet eder ve *ebnâ* lafzından daha kapsamlıdır. *Beni Adem, Beni İsrail* gibi kelimelerin önüne gelip büyük bir topluluğu içine alır. Kur'ân bunun yerine *EbnâuAdem* veya *Ebnâu İsrâil* dememiştir. *Ebnâ* lafzı kan bağıyla veya evlilik yoluyla edinilen bütün akraba çocuklarını içine alır. Hem fitri, hem de sıhri bütün çocukları kapsar ve en uygun şekliyle gelmiştir. Sorunun ikinci şıkkının cevabında ise *ebnâ* kelimesi yerine *beniyy* kelimesi getirilemez. Ahzâb âyeti peygamber hanımları hakkındadır. Peygamber hanımlarının yeğenleri Nûr âyetinden daha az olduğu için *ebnâ* lafzı kullanılmış olabilir.[1187]

Başka bir örneğimizde النَّخْلُ ve النَّخِيلُ lafızlarının Kur'ân-ı Kerîm'de tekil ve çoğul gelmesi olacaktır. En'âm suresi 99. âyetinin bir bölümünde Yüce Allah şöyle buyuruyor:" وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ "..hurma ağacının tomurcuğunda da aşağıya sarkmış salkımlar, üzüm bahçeleri,.." Kâf suresi 10. âyetinde " وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ " ..tomurcukları olan yüksek hurma ağaçları.." ve Nahl suresi 67. âyetinde " وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا "..Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden hem içki, hem de güzel bir rızık edinirsiniz." buyurmaktadır. İlk iki âyette

[1187] Sâmerrâî, *Belâgatu'l-Kelime,* s.93-96.

nahl النَّخْلُ kelimesi kullanılırken son âyette ise na-hil النَّخِيلُ kullanılmasının sebebi nedir? Diye bir soru aklımıza gelebilir. Cevap olarak şöyle söyleyebiliriz:

es-Süheylî (ö.581/1185) نَخِيل kelimesinin kesret bildirdiğini, büyük küçük bütün hurma ağaçlarını içine aldığını, نَخْلٌ kelimesinin ise sadece meyveli hurma ağacına dendiğini söylemiştir. Bundan dolayı نَخْلٌ lafzı نَخِيل lafzından daha dar bir kesime işâret eder. ez-Zerkeşî (ö.794/1392) ise es-Suheylî'den aktardığı bilgilere dayanarak عَابِدٌ ve نَخِيل diyen bir kimse bütün fertleri içine aldığını iddia etmiştir. Bu görüşün tutarsız bir görüş olduğunu bundan önceki verdiğimiz örnekler doğrultusunda söyleyebiliriz. Çünkü cins bir ismin tekil gelmesi o lafız içine bu cinse mensup bütün fertlerin girdiğini ve kesret bildirip dışarıda hiç bir ferdin kalmadığını söylemiştik. Bu kurala göre ez-Zerkeşî'nin نَخِيل lafzının نَخْلٌ lafzından daha geniş ve çok ferde hitap ettiği görüşü yanlış olmaktadır. نَخِيل çokluk/kesret bildirmesine rağmen bazı fertlerin veya çoğunluk fertlerin dışarıda kalması olasılığı yüksektir.[1188]

2.14. İrab Dışı Harekenin Anlama Etkileri

" نَزَلَ الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ " Kur'ân-ı Kerîm yedi harf üzerine inmiştir."[1189] hadîsi şerifinin ışığında Kur'ân-ı Kerîm'in bilinen meşhûr kıraatlerinde bazen kelimelerin harekelerinde Arap dil kuralları dışında harekelemelerle karşılaşıldığı görülmektedir. Ancak böyle farklı okunmalarında bazı hikmetlerin de gizli olduğu da sonradan yapılan tahlil ve araştırmalardan açığa çıkmaktadır. Bu duruma bazı örnekler vererek açıklık getirmeye çalışâlim. İlk örneğimiz *ha* harfinin okunuş biçimi ve bu okunuşa sebep olan Hudeybiye Biatini ele alacağız. Fetih suresi 10. âyetinde " وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهُ اللَّهَ "…Allah'a verdiği sözü yerine getirene..." Kehf suresi 63. âyetinde " وَمَا أَنْسَانِيهُ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ "..Doğrusu onu sana s◌ylememi bana ancak şeytan unutturdu.." ve Şuârâ suresi 109.

[1188] es-Samarrâî, *Belâgatu'l-Kelime,* s.99-101.

[1189] Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Sunenu's-Sağir li'l-Beyhaki,* thk. Abdu'l Mut'i Emîn Kalaycı, nşr. Câmiatu't-Dirâsâtu'l-İslâmiyye, Karaçi, Pakistan, 1989, 1. baskı, I/385.

âyetinde" وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ " Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum..." ve Kasas suresi 11. âyetinde " وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ " Annesi, Mûsâ'nın kız kardeşine, "Onu takip et" dedi." *ha* zâmirleri geçmektedir.

İlk iki âyette *ha* harflerinin harekesi Arap dibilgisi yani nahiv kurallarına göre esre olması gerekirken ötre yapılmıştır. Son iki âyette geçen *ha* harfleri ise kurallara uygun olarak harekelenmiştir. Bunun sebebi nedir gibi bir soru karşımıza gelebilir. Cevap olarak şöyle söyleyebiliriz: Kuran Hi'câz ve diğer Arap lehçeleri üzerine inmiştir. Hi'câzlılar *ha* harfini ötreli, diğer lehçeler ise esreli okurlar. Yani *ha* harekesinin öncesinin ötreli, esreli veya fethalı gelmesi onlar için değişmez. و بِهُ و لَدَيْهُ derler. Yukarıdaki iki âyette *kesre* yerine *zamme* gelmesinin sebebi ne olabilir. Arap dilinde harekelerin en güçlüsü ve telaffuzu ağır olanın zamme olduğu bilinmektedir. Ancak hemze için kesre en güçlüsü, sonra zamme ve en son fethadır. Bu kurala göre hemzenin yazılışı yönünden kesrenin ötreden daha ağır olduğunu düşünürüz. Bu dediğimiz yazım kurallarıyla ilgili olup telaffuz ve dil kurallarıyla alakası yoktur. Zamme ile gelen *aleyhu* kelimesiyle Allah'a verilen sözün güç bir iş olduğuna güçlü hareke olan zamme ile işâret edilip yapının anlama uygunluğu gözetilmiştir. Buradaki söz ölüm üzerine verilen sözdür ve en şiddetlisidir. Allah'a ve kadri yüksek olana ta'zîm hürmet ve külfet gerektirir. Sözden dönülmemesi uyarısı verilmektedir. Eğer *ha* harfi esre ile okunup ince telaffuz edilmiş olsaydı ondan sonra gelen *Lafzatullâh* kelimesinin *lam* harfide ince yapılmasını gerektireceğinden dolayı kesre yerine ötre getirilmiştir.[1190]

2.15. Eşanlamlı Sözcüklerin Birbiri Yerine Kullanılmasının Anlama Etkileri

Kur'ân-ı Kerîm'de bazen lafızlar birbirlerinin yerine kullanılarak değiş tokuş yapılmakta, benzer konularda lafızlar faklı kullanılmakta veya lafızlar yer değiştirmektedir. Anlatım şeklinin farklılığı kıssalara yeni bir açıdan bakılmasına yol açmaktadır. Bu tür üslupla Kur'an'ın her bir tabirinin i'câzi boyutu ortaya çıkmakta, farklı kelimelerin manaya kattığı güzelliklerle yapı ve anlam arası uyum görülmektedir. Makama göre makal esası gereği muhataba hitab edilir.

[1190] es-Samarrâî, *Belâgatu'l-Kelime,* s.103-105.

Konumuza Kur'ân'dan misaller vererek devam edelim. İlk misâlimiz Bakara suresi 60. âyeti ile A'râf suresi 160. âyeti. İlk âyette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:" فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا " böylece kayadan on iki pınar fışkırmış" ve ikinci âyette ise Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:" فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا "…(Vurunca) taştan on iki pınar kaynayıp akmaya başladı.." Fışkıran pınar kaynayıp akan pınardan daha gürdür. İki âyetin geçtiği kıssa ve konu aynı olmasına rağmen tabirlerde değişiklik yapılmıştır.

2.16. Siyaka Göre Kelime Seçiminin Manaya Etkisi

Yüce Allah'ın ebedi, edebî ve muciz kitabı olan Kur'ân-ı Kerîmin sırlarını açıklama gayreti içinde olan her bir kişinin Kur'an'ın teşri i'câzını, lafızların seçimi, onların delâlet inceliklerini ve herbir lafzın konulduğu yerden başka bir yere veya başka bir lafzın onun yerine konulamayacağı erişilmez bir kitap olduğunu bilir. Lafızları ilmi ve bilimseldir. Anatomi'den tıp bilimine, biyoloji'den astronomi'ye ve nice bilime dair kullanılan tabirlerin bazı gizemleri çözümlemeye çalışılmıştır ve kıyamete kadar sürecek olan lafızların incelikleri araştırmalara konu olmayı sürdürecektir. Mesela gerçeğe en güzel örneklerden birisi tıp, anatomi ve biyoloji'nin konusuna da giren *alaga* kelimesini ele alâlim. *Alaga* mahluk konumunda sülüğe benzer bir şeydir. *Mudğa* kelimesi de bu manayı ifade eder. Ancak *mudğa* bir çiğnemlik et parçasıdır. Burada *mudğa'* nın seçiminin bir diğer sebebi de çiğnemlik et parçasının dişlerle çiğnenmiş olmasıdır. Bilim bunu ispatlamıştır. Bu durum her bir kelimenin son derece ince ve yerli yerinde seçilmiş olmasının delillerindendir.[1191]

Hz. Yûsuf (a.s) kıssasında *aziz* ve *melik* lafızları kullanılmışken Hz. Musa (a.s) kıssasında *Fir'avn* kelimesinin kullanılması konumuza bir örnektir. Mesela Mısırlılar kendilerini yöneten kralları Mısırlı ise ona *Fir'avn*, yabancı ise melik veya aziz derlerdi. Yine astronomi'ye, uzaya dair hayret verici gerçeklere Kur'ân işâret etmiştir. İnsanoğlu yükseldikçe ve atmosferi aştığında zifiri karanlık içinde kendisini gece de bulur. Gündüz ise atmosfer sınırının dışına çıkamaz. Yani atmosfer dışında gündüz yok olur. Kur'ân bu gerçeği anlatmak için yapıyı da ona göre seçmiştir. Yâsîn suresi 37. âyette Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:" وَآيَةٌ لَهُمُ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَإِذَا هُمْ مُظْلِمُونَ " Gece de onlar

[1191] es-Sâmerrâî Fâdıl, *Lemesâtun Beyâniyyetun fî Nusûsin Minet-Tenzîl,* Dâru Ammâr, Lübnân, 2003, 3. baskı, s.5-6.

için bir delildir. Gündüzü ondan çıkarırız, bir de bakarsın karanlık içinde kalmışlardır." Kuran gündüzü yüzülen bir deriye benzetmiştir. Asıl olan geceyi yüzülen hayvana benzetmektir. Buna göre gündüz kılıf, gece ise asıl olandır.[1192]

Bu konuyu daha geniş açıklamak için Kuran surelerinden bir kaçını seçerek bu surelerde geçen bazı kelimelerin yapı ve anlam ilişkilerini ele alıp delâlet inceliklerini bakarak Kur'ân'ın mükemmel lafzî ve manevî'i'câzına şahitlik etmiş olacağız. İlk suremiz Fâtiha suresi olacaktır. Sure fıkhi ihtilafları bir tarafa bırakırsak الْحَمْدُ kelimesi ile başlamaktadır. *Hamd* kelimesi ihsân ve ikrâmlar sebebiyle veya zati sıfâtların sebebiyle başkasının güzelliklerini zikretmektir. *Hamd* sadece canlı ve akıllı olanlara yapılır. Bu ince özellik *hamd* ile *medh* arası farkı da ortaya koymaktadır. Yani cansız veya aklı olmayan hayvanlara *medh* yapılabilir. Ancak *hamd* edilmez. Medh hamd'dendaha geniştir. *Medh* ihsândan öncede sonra da olabilir. *Hamd* ise sadece ihsân'dan sonradır. Çünkü medh ihsân'dan sonra da veya hamd'a layık olmayanlara da yapılabilir. *Hamd* övülen ve emredilendir. *Medh*ise yerilen ve nehyedilendir. *Hamd'* te ta'zîm, yüceltme ve muhabbet var iken *medh'* te yoktur. Bundan dolayı Fâtiha suresinin başında *medh* tabiri yerine *hamd* tabiri kullanılmıştır.

Rabbi'l-Âlemîn lafzının manası: *Rabb*: Mâlik, mürebbi, terbiye eden manalarına gelir. *Âlemîn:* ise Alem kelimesinin çoğuludur. Allah dışında bütün mevcudat. O zaman *Rabbi'l-Âlemîn* kelimesinin manası: Bütün mevcudatın maliki, seyyidi, terbiyecisi manasındadır. O zaman *"Elhamdu Lillâhi Rabbi'l-Âlemîn"* sözü beşerin ve aklı bulunan bütün mükellef mahlukatın hamdi olur.

Hidâyet isteyen kişi veya kişiler ancak akıllı ve istemeyi bilen ve hidâyet yollarına koyulan kişiler olarak anlaşılması gerekir. İşte bu hidâyet yolunu istemeyen kişilerde gazaba ve delâlete düşerler şekline dönüşür. Burada *Rabbu'l Âlem* veya *Rabbi'l Avâlim* denseydi bu tabir mükellef olmayanları da kapsadığı için güzel olmazdı. Çünkü *avâlim* mükellef olanları ve olmayanları da içine aldığı için hayvanlarda bu guruba dahil edilmiş olurdu.[1193]

Fahruddin er-Razi *"Tefsîru'r-Râzî"* de şöyle söylemektedir:"الْحَمْدُ لله خَالقُ العالمن" Alemleri halk eden Allah'a hamd olsun neden denilmemiş diye bir soru aklımıza

[1192] es-Samarrâî, *Lemesâtun Beyâniyye* s.7-8.
[1193] es-Samarrâî, *Lemesâtun Beyâniyye*, s. 9-10.

gelebilir. Bunun sebebi ise mahlukât yaratılmak için bir yaratıcıya muhtaçtır ve herkes bunda hem fikirdir. Varlıklarını devam ettirebilmek için yaratıcıya muhtaçlıkları konusunda ise ihtilafa düşmüşlerdir. Bazıları sebebe ihtiyaç yoktur diyerek muhtaçlığı reddetmiştir. Mürebbi lafzı ise devamlılığı sağlayan, islâh eden manasındadır ve bütün mahlukâtın Rabbe ihtiyaçları olduğu ikazı yapılmıştır. İşte Alla (c.c) bu ihtiyacı belirtmek için *Rabbi'l-Âlemîn* demiştir. [1194]

Errahmâni'r-Rahîm: Bu kelimenin Rabbi'l-Âlemîn kelimesinden önce gelmesi çok uygun düşmüştür. Çünkü *Rabb* olan ve terbiye eden ve kendisine muhtaç olan mahlukâtına rahimdir ve rahmeti geniştir. Yani mürebbi olan rahmet ve rahimlik sıfâtıyla donanmıştır. Rabb olanın zati sıfâtıdır.

Mâliki Yevmiddîn: Malik: Sahib manasına gelir. Din ise ceza günü manasındadır. Yani *ceza gününün sahibi*manasına gelir. Burada neden *yevmu'l-kıyâme* (kalkış günü) denilmedi de *yevmiddîn* (karşılık günü) denildi sorusu aklımıza gelebilir. Cevaben şunları söyleyebiliriz: Fasıla uyumu gözetilmiş ve dinin ceza ve karşılık manasının kalkıştan sonra sonsuza kadar devam edeceği bütün kıyamet evrelerini kapsaması içindir. Bu durum ilk olarak Hz. Adem (a.s)'e kadar ulaşır. *Yevmu'l Kıyame* lafzında bu mana anlaşılamaz olduğu için gelmemiştir. Mâlik, sahip manasına geldiği halde günün sahip olunan bir şey olmadığı halde böyle bir kelimenin kullanılmasının hikmeti o günün içinde bulunan herşeyin sahibi manasında zarf söylenmiş mezrûf kastedilmiştir. [1195]

Lafız-mana uyumuna Mâide suresinin bazı âyetlerine bakarak devam edelim. Mâide suresi 118. âyetinde Yüce Allah şöyle buyuruyor:" إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ " "Eğer onlara azap edersen, şüphe yok ki onlar senin kullarındır. Eğer onları bağışlarsan, yine şüphe yok ki sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin." Bu âyet niçin فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ şeklinde sona ermiştir. Halbuki bu cümleden önce وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ cümlesi gelmiş daha sonra "فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ" şüphesiz sen çok bağışlayan, çok merhamet edensin."[1196] gelmemiştir. Ebû Bekr el-Enbârî, Kur'ân karşıtı kişilerin bu

---

[1194] es-Samarrâî, *Lemesâtun Beyâniyye,* s.11-13; Ebû Abdullah Muhammed Fahruddîn er-Râzî, *Tefsîru'l-Kebîr,* Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, yy, 1999, 3.baskı, I/190-193.
[1195] es-Samarrâî, *Lemesâtun Beyâniyye,* s.34-41.
[1196] İbrâhîm, 14/36.

soruyu uzun zamandan beri sorduklarını aktarır. Bir âyetin tefsîrini yaparken o âyetin geçtiği surenin önceki veya sonraki âyetlerine, sureler arası ilişkilere, siyâk ve sibâk durumuna, uyumluluğuna ve uygunluğana bakmamız gerekir. Buna göre yukarıdaki âyetin rahmet ve mağfiret ile bitmesi siyâkına uygun düşmez. Rahmet ve mağfiret ile bitmesi gerekli görülen bazı âyetler böyle bitmemiş, siyâğa riâyet edilmiştir. Mâide suresi 118. âyetinin öncesindeki iki âyette Hristiyanlardan bazı kişilerin sözlerinden cayma olayı anlatılmıştır. Bazı kişilerin Hz. İsa'nın (a.s) kendisini ve annesini Allah'tan başka ilah edinmelerini talep ettiği iddiası vardır. Bu iddianın ardından gelen 118. âyette Hz. İsa'nın (a.s) mağfiret talep etmesine ve kendisini ve annesini ilah edinenlere mağfiret dilemesine engel görülmektedir. 118. âyetin mağfiret ve rahmet ile bitmesi mana yönüyle çelişki doğurup uygun değildir. Çünkü Allah Teala'nın azab ve mağfireti izzet ve hikmetine bağlıdır. Azîz ve hakîm kelimeleri umumiyet bildirir.

Azîz ve hakîm kelimelerinin zikredilmesi ihtirâs (yanlış anlaşılmayı önleme) bâbındandır. Allah-u Teala azaba müstahak olan kişiyi mağfiret etmez. O zaman mana şöyle olmuş olur: Eğer Yüce Allah onlara azabı hakettikleri halde mağfiret ederse kimse buna itiraz edemez.[1197] Burhân'da şöyle söylenmiştir: Makam teberri' makamıdır. Afv ve yalvarma bildiren sıfâtlar zikredilmemiş, Yüce Allah daimi olarak az'iz ve ğâlib olduğu için hakîm sözüyle her şeyi yerli yerine bırakan ve cezayı hak edene verip isterse onu da affeder. Kimse de Yüce Allah'a karşı itiraz edemez. İsa (a.s) kendisine tabi olmayan kavmine azab kesinleşmiş olduğu için onlara mağfirette dilememiştir. Çünkü onlar müşriktirler. Bu halde Yüce Allah'tan mağfiret talep etmek güzel karşılanmamıştır. Makam Allah'tan başkasının uluhiyet hakkının olmadığı bir makam olduğu için Allah zatı ve sıfâtı ile eşi benzer yoktur.[1198]

Cuma suresi 11. âyetinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: " وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ " (Durum böyle iken) onlar bir ticaret veya bir oyun eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona koştular ve seni ayakta bıraktılar. De ki: "Allah'ın yanında bulunan, eğlence ve ticaretten daha hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır."" Bu âyetin başında ticaret تِجَارَةً kelimesi

[1197] Abdurrahmân b. Ebi Bekr Celâleddîn es-Suyûtî, *el-İtgân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* thk. Muhammed Ebû'l Fadl İbrâhîm, nşr. el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-Ammetu li'l-Kitâb, 1974, III/352.
[1198] es-Samarrâî, *Lemesâtun Beyâniyye* s.74-81.

eğlence لَهْوًا kelimesinden önce zikredilmiş, âyetin sonrasında ise tam tersi bir durum ile karşılaşılmaktadır. Yani önce eğlence kelimesi, sonrasında ise ticaret kelimesi geçmiştir. Bunun sebebi nedir diye bir soru aklımıza gelebilir. Buna cevap olarak şöyle söylenebili. Resûlullâh (s.a.s) Medine de cuma günü hutbe verdiği esnada ticaret kervanının Medine'ye giriş yaptığı bilgisi defler, davullar, çalgılar vasıtasıyla her tarafa yayıldığında mescitte bulunan cemaatin büyük çoğunluğu dağılarak çıktığı bir zamanda bu âyet inmiştir.

Allah (c.c) bir eğlence durumu ortada yok iken ticareti önce zikretmiştir. Eğlence durumu çalgı aletleriyle gerçekleştiği için bu yüzden önce ticaret zikredilmiştir. Âyetin devamında قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ buyurularak lehv (eğlence) kelimesinin ticaret kelimesine takdîm edilmesinin sebebinin ise umum-husus olduğu görülmektedir. Lehv (eğlence) kelimesi ticaret kelimesinden daha umum bildirir. Ticareti herkes yapmayabilir. Ancak çoğu insan eğlenebilir. Yani zengin-fakir, genç-ihtiyar eğlenebilir. Aynı şekilde ticaret kelimesi "Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır." sözüne de uygun düşmüştür. Ticaret rızık sebeblerinin en başında gelir. Lehv (eğlence) ise rızık sebebi değildir. Yine aynı şekilde *min* harfi ceri lehv ve ticaret kelimelerinin önünde zikredilmesinin hikmetine bakarsak şöyle bir yoruma girmiş oluruz: İki kelimede de *min* harfinin zikredilmesi her bir birinin üstünlük bakımından müstakil olduklarını, *min* harfinin her iki kelimede de zikredilmez ise bu iki fiilin bir arada yapılmasının yerildiği anlaşılabilirdi. Ayrı ayrı hem de bir arada gelmesinin zemmedildiği açıkça anlaşılsın diye *min* harfi tekrar edilmiştir.[1199]

Abese suresi 33 ile 36. âyetlerinde Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: " فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاخَّةُ يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ وَأُمِّهِ وَأَبِيهِ وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ " Kişinin kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçacağı gün kulakları sağır edercesine şiddetli ses geldiği vakit, işte o gün onlardan herkesin kendini meşgul edecek bir işi vardır." Meâric suresi 11 ile 12. âyetlerinde ise Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: " يُبَصَّرُونَهُمْ يَوَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍ بِبَنِيهِ وَصَاحِبَتِهِ وَأَخِيهِ وَفَصِيلَتِهِ الَّتِي تُؤْوِيهِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ يُنْجِيهِ"..Birbirlerine gösterilirler. Günahkâr kimse ister ki, o günün

[1199] es-Samarrâî, *Lemesâtun Beyâniyye*, s.175-178.

azabından kurtulmak için oğullarını, karısını, kardeşini, kendisini koruyup barındıran tüm ailesini ve yeryüzünde bulunanların hepsini fidye olarak versin de, kendisini kurtarsın." Abese suresinde sırasıyla kardeş, anne, baba, arkadaş ve son olarak oğullar zikredilirken, Meâric suresinde ise bunun aksine oğullar önce daha sonra arkadaş, kardeş ve diğerlerinin zikredilmesinin sebebi nedir diye bir soru sorulabilir.

Bu sorunun cevabı olarak âyetlerin indiği ortama bakmak gerekir. Abese suresinin âyetleri kişinin kaçış ortamını tasvir etmekte olduğu görülür. Allah'u Teala يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ cümlesiyle insanın önce uzak olanlardan sonra yakın olanlardan ve en sonunda da en yakını olduğu kişilerden firar ettiğini (kaçtığını) bildirmektedir. Buna göre kardeşler en uzak yakın olarak zikredilirken en yakın olan eş ve çocuklar en son zikredilmiştir. Meâric suresinde makam daha başkadır. Surede tahammül sınırlarını aşan bir azab içinde olan kişilerin bu durumdan kurtulmaları için bir mücrim/günahkar getirmeleri istenmiş, her türlü yol ile bunu getiren kişilerinde bu azaptan kurtulacağı söylenmiştir. Âyette bu zor halin kişiyi çocuğunu bile ateşe atmasına sebep olacağı bildirilmiştir. Mücrim kişi cezayı görüp kurtuluşun olmadığını anlayınca çocuğunu cehenneme koymaya hazır duruma gelmektedir.[1200]

2.17. Üçüncü Bölümün Değerlendirmesi

İkinci bölümümüzde udûl kavramını ve Kur'ândan kelime delâlet şekillerine ayırdık. Bu bölümde udûl kavramının lugat ve terim manalarına değindik. Sarf ilminin konularından biri olan udûl bahsinin müstakil bir bölüm olarak işlenmesini gerektiren sebeplere değindik.

Üslûbla alakalı olan ve kelamı lafzî ve manevî yönden zenginleştiren sanatlardan olan udûl kavramını mâzî fiilden müzârî fiile, müzârî fiilden mâzî fiile, mâzî'den emir fiiline, müzârî'den emir fiiline, isim sıygasından fiil sıygasına değişimin mana farklılıklarına değinmiş olduk. Aynı şekilde ism-i fail'den sıfat-ı müşebbehe'ye, ism-i fail'den ism-i meful'e, ism-i fail'den mübalağa sıygasına geçişlerin örneklerini vermiş olduk.

Udûlün siyaklar arası zaman ve şahıs değiş tokuşu, birbirleri arası kullanım zenginliği, üslupsal bir amaca yönelik gerçekleştiğini görmüş olduk. Bu duruma

[1200] es-Samarrâî, *Lemesâtun Beyâniyye*, s.193-197.

örnekleri Kur'ândan kelime delâlet şekilleriyle verdik. Bu örneklerin tafsîl ve i'câz, müfred ve müsennâ, ism-i mevsûl, fiil ve isim sıygası, zamirler, harf-i cerler, hazf ve zikir, takdîm ve te'hîr, tabi ve metbu, ibdâl ve i'râb dışı harekelerin delâlet etkilerini örneklerle açıkladık.

4. BÖLÜM

KELİME BÜNYESİNDE YAPILAN ZİYADE VE HAZFİN ANLAMA ETKİLERİ

1. KELİME BÜNYESİNDE YAPILAN ZİYÂDENİN ANLAMA ETKİLERİ

1.1. Ziyade Kavramının Lugat ve Terim Tanımı

Ziyâde kelimesi lugatta artan, fazlalaşan, çoğalan gibi manalara gelir. ديز kök harflerinin birleşmesiyle oluşmuştur ve masdarı ise زِيَادَةٌ dur.[1201]denilir. اِبِلٌ كَثِيرَةُ الزَّيَابِيد Deve çoğalmaya başladığında الزِّيَادَاتُ denilir. الزَّوائد Genel olarak hayvanlar topluluğu, özel olarak aslan topluluğuna denir.وصولته kelimesi hızlı olan, hızı gittikçe artan deveyi tasvir etmek için kullanılır. Kendi gücü üstünde iş yapıp zorlanan, gereğinden fazla konuşan kişi için الإنسان يَتَزَيَّدُ في كلامِهِ وحَديثه denilir.[1202]

1.2. Ziyâdeliğin Mahiyeti

Ziyâde ıstılâhı dil âlimleri arasında ihtilaflı bir konudur. Sarf âlimlerinin konuştuğu ve kelimenin binâsında gerçekleşen سَأَلْتُمُونِيهَا lafzında geçen harflerden birisi veya birileriyle yapılan ziyâdelik anlaşılır. Örneğin:ت ve س harflerinin fiillerde ziyâdeleştirilmesi. Misal: اِسْتَنْصَرَ veya isimlere eklenen ve ism-î fâil durumuna çevirenم harfinin مُسْتَنْصِر yapması gibi kelimelere denir. Burada bizim kastettiğimiz ve nahiv ilminde de önemli bir yer tutan mana harflerinde yapılan ziyâdelik anlaşılır. Bu harflere Basralılar ve Kufeliler aynı ıstılâhı kullanarak حُرُوفُ الصِّلَةِ demişlerdir. Ziyâdelik

---

[1201] İbn Manzûr, *a.g.e.* III/1897; ez-Zemahşeri, *Esâsu'l-Belâğa,* thk. Muhammed Basıl Suud Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 1998, I/427-429;
[1202] el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn,* VII/377-378.

kelimelerde oluşmakta, çoğunlukla harflerin eklenmesiyle meydana gelmektedir. Bazı âlimler i'râb yönüyle ziyâdeye gerek duyulmayacağını iddia ederler. Yani; Tam bir cümlede ziyâde olduğu varsayılan harfi veya kelimeyi düşürmek veya sabit bırakmak manayı etkilemez. Hazfi veya zikri eşit sayılır. Mesela: أَلَيْسَ اللَّهُ بِقَادِرٍ cümlesinde *ba* harfini zâid kabul edersek cümle أَلَيْسَ اللَّهُ قَادِرا haline dönüşür. Burada *ba* harfi tekid olarak manayı kuvvetlendirmek için gelmiştir. Bazı âlimler ise ziyâdeliğin varlığı manaya bir şey katmaz, manayı değiştirmez ancak kelâmın ses tonu ve ahengi için lafzî bir amaçtan dolayı, güzel bir sunum ve tatlı bir nağme oluşturmak için getirilir demişlerdir.[1203]

İbn Serrâc'tan nakleden Suyûtî şöyle söyler:" Ziyâdelik kelâmda olmaz. Caiz değildir. Ancak ameli mulğa (hükümsüz) olursa gelir. Bundan dolayı harfi cer ile yapılan ziyâdelik kabul edilmez. Çünkü Harfi cer bir yerde amel edip aynı anda ziyâde olamaz.[1204] Abdul'âli Sâlim b. Mukrim ziyâdeliği uslûbi bir olgu kabul edip, manaya zenginlik katan yemekteki tuza benzeterek Araplar arasında bilinen bir durum olduğunu, Kur'ânda da Arap uslûblarının kullanıldığını söylemiştir. Bazı âlimler ziyâdelik kavramının Kur'ân için kullanılmasının yanlış ve sakıncalı olduğunu, bu kavramın Kur'ânda zâid bir şey varmış gibi bir anlayışa sebep olacağına dair endişelerinin bulunduğunu söylemişlerdir. Bunun sebebini ise Kur'ânın bütün gönüllerde Yüce bir mekânının olmasına bağlayarak ziyâdelik kavramı yerine sıla kavramının daha uygun olacağını ve أَلَيْسَ اللَّهُ بِقَادِرٍ cümlesindeki *leyse* kelimesinin haberine zâid demeyip *ba* harfini sıla kabul ederler.[1205]

Ziyâdelik kavramı ilk olarak nahiv âlimleri arasında ortaya çıkmış ve yayılmıştır. Nahiv âlimleri dilbilgisi kurallarını oluştururken çıkardıkları bir nahiv konusu olarak ziyâdelik kavramını kabul etmişlerdir. Bu açıklamalara göre Kur'ânda ziyâdelik kavramı konusu iki kısımda incelenebilir:

[1203]Abbâs Fâdıl Hasan, *Letâifu'l-Mennân ve Revâiu'l-Beyân fî Da'va'z-Ziyâdetî fi'l-Kur'ân,* Dâru'n- Nûr, Lübnân, 1989, s.58.

[1204] es-Suyûtî, *el-Eşbâh Ve'n-Nezâir fi'n-Nahv,* thk. Tâhâ Abdurraûf Sad, nşr. el-Külliyetu'l-Ezheriyye, Mısır, 1975, II/103-107.

[1205]

Birinci Kısım:

Çoğu nahiv âlimleri Kur'ân-ı Kerim'de ziyâdelik kavramını kullanmıştır. Çoğu müfessirler ve diğer bazı âlimler ise Kur'ân-ı Kerim'de ziyâdelik kavramını red etmişlerdir. Mütekaddim nahiv âlimlerinden el-Ferrâ, Ahfeş, Ebû Hayyân gibi dil âlimleri sözlerinde ve Esterebâdî *"Şerhu'l-Kâfiye"* İbn Yaiş *"Şerhu'l-Mufassâl"*, Ebûl Beka *"İr'âbu'l-Kur'ân"* gibi kitaplarında ziyâdelik kavramını işlemişlerdir. et-Taberî, er-Râzî, Ebû Müslim, Şeyh Muhammed Abdûh, Muhammed Abdullah Dıraz gibi müfessir âlimlerin sözlerinde ve eserlerinde ise ziyâdelik kavramı geçmemiş, ziyâdeliği kabul etmemişlerdir.[1206]

İkinci Kısım:

Ziyadelik ve sıla olarak isimlendirilen şeylere tereddütsüz ve kuşkuya mahal vermeden şöyle bir açıklama getirenler vardır: Bunlar (ziyâdelik-sıla) tekid için veya cümleyi, siyağı güzelleştirmek, uslûbu zenginleştirmek için getirilen bir edebî tarzdır. Ancak bunlar mananın gerektirdiği değişikliklerden ötürü ve hikmet gereğidir ve aklidir. Eğer sıla veya ziyâde denilen şey kaldırılırsa veya yok farzedilirse kelâmın esas bir cüzü olan bir parça kaldırılmış olur. Bu durum özelde Kur'ân-ı Kerim için genelde diğer edebî eserler için gerekli bir ihtiyaç, tekmile sayılan bir araç kabul edilir.[1207]

Kur'ân-ı Kerim'in nazil olduğu dönemde bu kavramlar bilinen, kullanılan kavramlar değildi. Her bir harfin, harekenin veya kelimenin önemli bir amaç için geldiği ve mana taşıdığına dair sünneti seniyeden delil olarak şu rivâyeti aktarabiliriz. Urve b. Zübeyr (r.a) teyzesi Hz. Aişe (r.anha) annemize " إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا " Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın (dininin) nişanelerindendir. Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur.."[1208] âyetini sormuş ve sonunda:" فَوَاللَّهِ مَاعَلَى أَحَدٍ جُنَاحٌ أَنْ لاَ يَطُوفَ بِالصَّفَا وَالمَرْوَةِ " Vallahi hiçbir kimseye o iki yeri (safa-merve) tavaf etmemesinde günah yoktur." manasını çıkarmıştır. Hz. Aişe (r.anha) ise: " Ey benim kızkardeşimin oğlu ne kötü bir şey söyledin. Eğer senin dediğin gibi anlaşılsaydı o

[1206] Abbâs Fâdıl, *a.g.e.* s.62.
[1207] Abbâs Fâdıl, *a.g.e.* s.63.
[1208] Bakara, II/158.

zaman o iki mekânın tavaf edilmemesi gerekirdi. Ancak bu müslüman olmadan önce haddini aşan *Menat* putuna tehlil getirilerek ona ibadet edilmesinden dolayıdır. Kim ona tehlil getirir ve Safa ve Merveyi tavaf etmek isterse ona engel olunması için böyle gelmiştir." demiştir. Sahabeler Peygamber (s.a.s)'e gelerek: " Ya Resulallah, biz Safa ve Merve'yi tavaf etmekten sakınıyoruz." dediklerinde Yüce Allah bu âyeti indirdi. Hz. Aişe (r.anha) : " Ondan sonra Peygamber (s.a.s) Safâ ve Merve'yi tavaf etmeyi emretti. Hiç kimsenin bunu terk etmesine izin vermedi."demiştir. Burada Urve b. Zübeyr (r.a) *ba* harfini zâid gibi görerek yanlış bir yoruma girmiştir.[1209]

Nahiv ekolleriyle birlikte ziyâde kavramı gelişmiş, Basralılar ve Kufeliler arası meşhûrmes'elelerden biri halini almıştır. Bu konudaki tartışmaların bazıları ilmi gerçeklikten uzak dini hassasiyetten dolayı ortaya çıkan karşıt bir görüş seviyesinde kalmıştır. Yüce Allah'ın kitabı Kur'ân-ı Kerim'de ziyâdeliğin olduğu iddiasının akidevi bir tehlike doğurabileceği görüşü hakim olmuştur. Anlaşılan o ki, ziyâde görülen ve çoğunlukla harf düzeyinde kalan bu durumun isim ve fiillerde azda olsa örnekleri bulunmaktadır. Ahmed el-Bedevî "من بلاغة القران" kitabında, Ali el-Ammâr "مجلة الازهر" dergisinde Kur'ân'da geçen ziyâde kelimelerinin 15 çeşit olduğunu, iyi bir tahlil ve araştırmadan sonra bunun en çok 30'a kadar çıkabileceğini söylerler. Buna göre Kur'ân'daziyâde çeşitlerine bakâlim.[1210]

1.3. Mütekaddim ve Müteahhir Âlimlerin Ziyâdelik Konusundaki Görüşleri

1.3.1. Ebû Ubeyde, Ferrâ ve İbni Kuteybe'nin Görüşleri

Basralı Ebû Ubeyd *"Mecâzu'l-Kur'ân"* kitabında, çağdaşı Ferrâ *"Meâni'l-Kur'ân"* eserinde Kur'ân'da ziyâdeliğin bulunduğunu söylemişlerdir. Te'vîl'in bir zorlama, ziyâdeliği kabul etmenin ise doğru bir tutum olduğunu belirtmişlerdir.[1211] Bu görüşten etkilenen İbn Kuteybe *"Te'vilu Müşkilu'l-Kur'ân"* eserinde التكرار والزيادة bâbıyla bir bölüm açarak Kur'ân'a eleştiri getirenlere karşı savunmak amacıyla bu bölümü getirdiğini şöyle

[1209] İmam Buhârî, *Sahîhi Buhârî,* thk. Muhammed Z'ahir b. Nasırun-Nasır, nşr. Dâru Tavkun Necat, 2001, II/157-1643.
[1210] Abbâs Fâdıl, *a.g.e.* 72.
[1211] el-Ferra, *Meâni'l-Kur'ân,* thk. Komisyon, nşr. Dâru'l-Misriyye li't-Te'lîf ve't-Tercüme, Mısır, ts, II/293.

savunur: " Kur'ânda zâid kelimeler vardır. Bu ziyâdelik olgusunun Arap uslûblarından olduğu ve şiirlerde de buna örneklerin getirildiği görülmektedir." demiştir.[1212]

1.3.2. İbni Cerir et-Taberi'nin Görüşü

Müfessirlerin imamı sayılan İbn Cerir "ziyâde" kavramını kullanmamış ve bu sözün kullanılmasının tehlikeli olduğunu belirtmiştir. " وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ " Hani, Rabbin meleklere.."[1213] Bu ayette geçen ve Ebû Ubeyde'nin zâid olduğunu iddia ettiği إِذْ kelimesinin zâid olmadığını Ebû Ubeyde'nin bir zannından ibaret olduğunu ve " فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ " Bu yüzden pek az iman ederler."[1214] ayetinde geçen مَا harfinin zâid olduğunu iddia edenlere şöyle cevap vermiştir:" Bazı Basralı nahivciler *kaf* harfinin" أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ " âyetinde [1215] zâid olduğunu söyleyenlere âyetin manasının " أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ "[1216] Bir önceki âyette beyan ettiğim gibi bu ziyâdelik kavramı Allahın kitabı için caiz değildir ve hiçbir harf veya kelime manasız gelmemiştir. Bunun aksini iddia etmek büyük bir vebaldir."demiştir.[1217]" فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ " Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp… "[1218] tevil yapılarak لا harfinin ziyâdeliği nefiy edilmiştir. " قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ " Allah, “Sana emrettiğim zaman seni saygı ile eğilmekten ne alıkoydu?” dedi…"[1219] âyetinde İbn Cerîr sözü genişleterek ve delil olarak لا harfinin kelâmın esasında olduğunu, zâid

[1212] Ebû Muhammed Abdullah İbn Kuteybe, *Te'vîlu Müşkilu'l-Kur'ân,* thk. İbrâhîm Şemseddîn, nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, ts, I/28-30.
[1213] Bakara, 2/30.
[1214] Bakara, 2/88.
[1215] Bakara, 2/259.
[1216] Bakara 2/28.
[1217] Muhammed b. Cerîr b. Yezid et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân,* thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessetu'r-Risâle, 2000, V/438.
[1218] Nisâ, 4/65.
[1219] A'râf, 7/12.

olmadığını, daha sonraki kısımlarda da geniş şekilde açıklama getirdiğini belirtmiştir.[1220]

1.3.3. el-İsfahânî'nin Görüşü

Taberî'den sonra İsfahânî de ziyâdelik kavramını şiddetli bir şekilde ret etmiş, Kur'ân'ın herbir harfinin, kelimesinin bir inci taneleri gibi değerli olduğunu, ziyâdeliğin Kur'ân'da bulunmadığını savunur.[1221]

1.3.4. ez-Zemahşerî'nin Görüşü:

Büyük belâğat ve beyân âlimi olan Zemahşeri harf ziyâdeliğini kabul etmiş, bazı durumlarda nahiv yönü ağır basarak bazı âyetlerde harf ziyâdeliğinin olduğunu söyler. Örnek: " لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ " Kıyamet gününe yemin ederim."[1222] geçen لا harfinin zâid olduğunu iddia edenlere karşı durmuştur.[1223]

1.3.5. İmam Râzî'nin Görüşü:

Ziyâdeliğin olmadığını savunur ve " فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ " Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın.. "[1224] âyetinde geçen *ma* harfinin ziyâde olduğunu söylemekten kaçınmak için istifhâm için gelebileceğini söylemiştir.[1225] ve Ebû Hayyân ise er-Râzî'nin bu te'vîl'inin sahîh olmadığını irab yönüyle sakıncalı olduğunu, mana yönüyle sahîh olsa bile cümle kuruluşu yönüyle yanlıştır demiştir.[1226]

1.3.6. Muhammed Abduh'un Görüşü

Çağımız âlimlerinden olan Muhammed Abdûh Kur'ân'da ziyâdeliği şiddetli bir şekilde red etmiş ve "فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ " Bu yüzden pek az iman ederler "[1227] geçen *ma* harfinin çoğunluk müfessirlerce zâid kabul edildiğini, Kur'ân'da nasıl ziyâdeliğin olduğunu söylediklerine şaşırarak İbn Cerîr'in görüşüne katılarak, Kur'ân'da ziyâdeliğin olmasının mümkün olamayacağını, âyette geçen *ma* harfinin bazen umumi (genel)

[1220] et-Taberî, *a.g.e.* XII/324.
[1221] et-Taberi, *a.g.e.* I/16.
[1222] Kıyâme, 75/1.
[1223] ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl,* Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407, I/658-660.
[1224] Âl-î İmrân, 3/159.
[1225] Ebû Abdullah Muhammed er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Lübnân, 1420, XXVIII/233.
[1226] Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhit*, thk. Sıtkı Muhammed Cemîl, nşr. Dâru'l-Fikr, Lübnân, 1420, III/407.
[1227] Bakara, 2/88.

beyan için veya bir şeyin mübâlağası için geldiğini İbn Cerîr'den rivâyet ederek deliller getirmiştir. Beyân için şu âyeti delil getirir ." فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ " Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. "[1228] Yani: İşin yüceliği rahmete sebep olmuştur. Allah seni (Ey Muhammed) ayrı tutarak sen onlardan değilsin ve onların karşılaşacakları şeylerden de uzaksın. Sen Rabbinin rahmetine gireceksin gibi bir mana verilerek *ma* harfi sebebiyye bildirmiş, zâid olmadığı beyan edilmiştir.[1229]

1.3.7. Muhammed Abdullah Dıraz'ın Görüşü

Kur'ân'da geçen her harfin ve her kelimenin bir hedef için geldiğini ve ziyâdeliğin olamayacağını savunur. *Kaf* harfi hakkında " لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ " O'nun benzeri hiçbir şey yoktur.."[1230] çoğunluk ilim ehlinin ziyâde olduğunu, hatta bazı kişilerin buradaki *kaf* harfinin vacib olarak ziyâde olduğunu kabul edilmesi gerektiği gibi bir görüş bildirenlere reddiye sunmuştur. Akli imkansızlığı ortadan kaldırmak için bunu seçenler, teşbih yapılmasının önüne geçmek isteyip Allaha benzerliğin nefyedilmesi için *kaf* harfini ziyâde kabul ettikleri söylemiştir. "Ancak onlar bir an düşünmüş olsalar bu harfin yerli yerinde kullanıldığını görürlerdi. Delâletin kuvvetini koruduğunu ve güzel manasının cümlede murad edildiğini farkederlerdi. Eğer *kaf* harfi sakıt (düşmüş) olsa manası da bozulur, mananın ana taşlarından biri yıkılmış olurdu. Bunu iki yol ile anlatayım." diyerek uzun şerhine devam etmiştir.[1231]

1.4. Ziyâdeliği Savunanların Sebepleri:

Nahiv âlimleri dil kâidelerini oluşturdukları zaman asıl ana kaynaklardan deliller getirmeye özen göstermişlerdir. Bu konuda da kendi şahsi görüşlerine de Kur'ân-ı-Kerim'den örnek gösterme gayreti içinde olmalarıdır. Muhammed Azime *"dirasatu'n li'l-uslûbi'l-kur'âni'l-kerim"* kitabının üç bölümünde de zevâid olarak nahivcilerin kullandıkları kelimeye cevap olarak ziyâdeliğin binâ ve anlam yönüyle Kur'ân'da olamayacağını, manasının ziyâde diye tabir edilen şeyin Kur'ân'da olması mana, mebni

---

[1228] Âl-î-İmrân, 3/159.
[1229] Muhammed Reşîd Ali Abdûh, *Tefsîru'l-Menâr,* el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-Ammetu li'l-Kitab, yy, 1990, I/354.
[1230] Şûrâ, 42/11.
[1231] Muhammed b. Abdullah Dırâz, *en-Nebeu'l-Azîm Nazârâtun-Cedîdetun fi'l-Kur'ân'i'l-Kerîm,* Dâru'l-Kalem Li'n-Neşr va't-Tevzîî, 2006, I/165-170.

ve belâgat yönüyle müstakim olması için geldiğini savunur. Ancak nahiv âlimlerinin kendi kâidelerini oluşturmak için bu tabiri kullandıklarını söyler. Manayı kendi istekleri doğrultusunda tertib ettiklerini iddia eder. Bütün bunlardan çıkarılacak sonuç: Ziyâdelik kavramı bazı dil âlimleri tarafından ortaya atılan el-Ferrâ, Ebû Ubeyde vb.leri tarafından literatüre giren zorlama bir hal durumunu almıştır. Ancak biz burada bazı sebebleri ve delillerini açıklamaya çalışarak, bu görüşe reddiye sunan diğer karşıt gurubun delillerini de anlamış oluruz.

1.4.1. Nahiv Âlimlerinin Ziyâdeliği Savunma Sebepleri

1.4.1.1. Nahiv Kâidesi Asıl Kabul Edilip Kur'ânı Ana Delil Olarak Gösterme Çabası.

Buna göre kâideler kural sahibinin önüne geçmiş, her nas için uygulanabilen bir vasıta halini almış olmaktadır. Buna Kur'ânı da dahil etmişlerdir. Mesela: Kûfelilere göre *vav* harfi zâid olarak gelebilir. O zaman bu kuralı tatbik için örnekler aramaya girişilmiş, Arap sözlerinden alınan örneklerle iktifâ edilmeyip Kur'ân'dan da örnekler verilmeye çalışılmıştır. el-Ferrâ bu kâideden hareketle Kur'ânâyetlerinde tasarrufta bulunmuştur." حَتَّى إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ " za'f gösterdiniz. (Peygamber'in verdiği) emir konusunda tartıştınız ve emre karşı geldiniz."[1232] Denilir ki, burada mukaddemlik ve muahherlik vardır. Eğer bu işte münakaşa ederseniz kaybedersiniz. Buradaki *vav'ın*manası sakıt olur. Denilmiştir.[1233]

1.4.1.2. Kuran Kelimelerinin Manasını Açıklama Düşüncesi

Bazı âlimler Kuran âyetlerini düşünüp geniş açıklama yolunu takip ederek o âyetin başka manalarını çıkarma çabası içinde olanların mananın müstakim olmadığını hissettiklerinde bazı kelimeleri hazf etmişlerdir. Örnek: " وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ " Onlar, Allah'ın gazabınâ uğradılar."[1234] Bu âyette geçen *ba* harfinin zâid olduğunu iddia etmişlerdir. Çünkü وَبَاءُوا kelimesini اِسْتَحَقُّوا hak ettiler manasında tefsîr edip اِسْتَحَقَّ fiilinin *ba* harfi ile müteaddi olamayacağını bundan dolayı da *ba* harfinin zâid olduğunu

[1232] Âl-î İmrân, 3/152.
[1233] el-Ferra, *a.g.e.* I/238.
[1234] Bakara, 2/61.

savunmuşlardır. Yani, اِسْتَحَقُّوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ denilemez ancak اِسْتَحَقُّوا غَضَبا denilir demişlerdir.[1235]

1.4.1.3. Bazı Âyetlerin Bazılarına Kıyâs Çabası

Bazı âyetlerin i'râbı hükmün benzerinin başka bazı âyetlere de kıyâs edilerek aynı hükmün verilme çabasıdır. Bu durumda verilmiş olan hükümlerde tezat oluşturabilecek durumlarda ise kolaya kaçma yolu izlenerek âyetlerden birilerinde hazf yoluna gidilerek mana müstakim hale getirilmeye çalışıldığı durumlara sebep olmuştur. Örneğin: آيَةٌ kelimesinin " وَيَا قَوْمِ هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةً " "Ey kavmim! İşte size mucize olarak Allah'ın dişi bir devesi.. "[1236] Bu âyette آيَةً kelimesi hal üzerine mensuptur. Ebû'l-Bekâ bu hükmü tatbik etmek için آيَةً kelimesini " مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ " Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır "[1237] âyetinde geçen آيَةٍ kelimesini de *hal* olarak irab etmiştir. Bu zorlama sonuca âyette geçen *min* harfini ziyâde kabul ederek ulaşmıştır.[1238]

1.4.1.4. Kelime İrabının Âyete Tatbik Edilmesi Çabası

Bazı nahivciler bazı âyetleri kelimeye i'rabi bir hüküm vermek için delil gösterip bunu uygulamada zorlama yoluna başvurmaktadırlar. Yapılan bu uygulama, mana yönüyle caiz olmasa dahi buna devam etmektedirler. Nahivcilerin i'rab mananın bir tamamlayıcısı, aracısıdır iddialarını çürütecek tersi bir durum sergilemektedirler. Örnek: Bazıları " وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ " Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. "[1239] ayetinde geçen بِأَنْفُسِهِنَّ kelimesinin *nunu nisve*'nin te'kîdi için geldiğini iddia ederek يَتَرَبَّصْنَ fiilini de zorunlu olarak bu yanlış iddiaya uygun düşsün diye بِأَنْفُسِهِنَّ kelimesindeki *ba* harfinin zâid olduğunu söylemişlerdir. Bu görüş mana ve irabı yönleriyle merdudtur.[1240]

[1235] Abbâs Hasan, *a.g.e.* s.98.
[1236] Hûd, 11/64.
[1237] Bakara, 2/106.
[1238] Ebû'l-Bekâ, Abdullah b. Hüseyîn el-Akberî, *et-Tiyyân fî İ'râbi'l-Kur'ân,* thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâuhu, yy, ts, I/102.
[1239] Bakara, 2/228.
[1240] Abbâs Hasan, *a.g.e.* 96; Ebû Hayyân, *a.g.e.* II/454.

1.4.1.5. Arap Uslûbları Arası Farkın İdrak Edilememesi

Bu konuda bir şeyin altını çizmek gerekir. Arapça çok ince ve güzel bir dildir. Bir cümlenin manası bir harfin başka bir harfin yerine geçirilerek değiştirilebilir ve mana da güzelleştirilebilir. Bu noktanın ihmal edilmesinden dolayı hem kelime veya harfin zâid olduğu hükmü verilmeye, bu yönünün görmezden gelindiği anlaşılmaktadır. Örnek: " سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ " Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tespih eder."[1241] Bu âyette *Lafzatullah* bulunan *lam* harfini zâid gösterip delil olarakta سَبَّحَ fiilinin kendisinden müteaddi olduğunu *lam* harfine ihtiyaç olmadığını iddia ederek cümleyi سَبَّحَ اللَّهُ cümlesine dönüştürmektedirler.[1242] Burada getirilen kâidenin bu âyetin dışındaki âyetlerde de işlemediğini iddia etmeğe sebep olabileceği unutulmamalıdır. Çünkü harfi cer ile birlikte zâid sayılmadan fiiller müteaddi kılınabilir. Misaller: كِدْتُهُ , كِدْتُ لَهُ مَكَّنْتُهُ مَكَّنْتُ لَهُ gibi. Âyetlerde geçen harfi cerler zâid kılınmadan ve müteaddi olabileceğini kabul ederek yanlış yorumdan kaçınabiliriz. Buna delil olarak Arap uslûblarının çeşitliliğinin buna imkan vermesidir.

1.4.1.6. Dalgınlık ve Unutkanlık Faktörü

" وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ " Onların tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan... "[1243] Ayette geçenلا harfini zâid kabul ederek manaya muhalif bir durumun oluşmasına sebep olunmuştur. Çünkü mana *la* harfi zâid kabul edildiğinde müstakim olmamakta, Yusuf (a.s)'ın dileği gerçekleşmemiş olmaktadır.[1244]

1.4.1.7. Kuran Âyetlerine Aceleci Yaklaşım

Hac suresi 25. âyetinde " إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ " İnkâr edenler ile Allah'ın yolundan çevirenler.."geçen *vav* harfinin zâid olduğu ve haber geldiği iddia edilmiştir. Ancak burada haberin mahzuf gelebileceğinden habersiz olanlar bunu düşünmeden zâid kabul etmişlerdir. Bu bir yanlıştır. Çünkü *"Meâni'l-Kuran"* da *inne* harfinin haberinin

---

[1241] Saf, 61/1
[1242] Ebû Hayyan, *a.g.e.* I/143.
[1243] Yûsuf, 12/33.
[1244] Bedreddîn Muhammed el-Erbilî, *Cevâhîru'l-Edeb fi Ma'rifeti Kelâmi'l-Arab,* Menşurâtu Mektebetu'l-Haydariyyeti va'l Matbuât, Necef, İran, 1969, s.123.

mahzuf olduğu ve mananın ise " o inanmayanlar (kafirler) helak oldular" manasını vermişlerdir.[1245]

1.4.1.8. Tazmin Uslûbunun İhmal Edilmesi

Bu konu belâğat konuları içinde yer alır ve belâğat ölçülerinden birisi sayılır. Bu uslûbla kelimenin ilk ve temel manasının dışına çıkılamayacağı kuralı gereği mana cümlede yerleşmiş, değiştirilemez kuralı getirilmiştir. Ancak başka manaları da içerebilir. Bu ta'diye uslûbuyla da olabilir. Bu özellik zâid kılma fiilinden daha uygun bir görüş olarak ortaya çıkmış ve yine harfi cerlerin birbirleri yerlerine kullanılabildiği gerçeğine vurgu yapılmıştır." وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ "“ Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların (ve şeytan tıynetli insanların) uydurdukları yalanların ardına düştüler."[1246] geçen على harfi cerinin *fi* harfi manasında kullanılabildiği, ancak muhakkik âlimlerin buna razı olmayıp على harfinin kendi manası dışına çıkamayacağı iddiasında bulunmuşlardır ve تَتْلُو fiilinin تَتَقَوَّلُ تَكْذِبُ manalarını içerdiğini cümlenin manasının ise مَا تَتَقَوَّلُهُ الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَتَّبَعُوا geldiğini, bunu ise تَتْلُوا fiilinin manası dışına çıkmadığını başka bir manayı da içinde barındırdığını söylemişlerdir. Buna benzer âyetler Kur'ân-ı Kerim'de çoktur ve zâid iddia edilen harf, isim ve fiillerin zâid olmadığı, başka manaları da içerebileceği unutulmamalıdır. Bu en iyi ve hakkı teslim yönüyle doğru bir yaklaşım olduğu görülmekte, Kur'ân'a yakışmayan zâidlik ibaresini de ortadan böylece kaldırılmış olmaktadır.[1247]

1.5. Manevî Ve Sessel Faktörlerle Gerçekleşen Ziyâdelik Sebepleri

1.5.1. Sesin Uzatılması

كِتَاب kelimesindeki elif صَحِيفَةٌ kelimesindeki ya ve عَجُوز kelimesindeki *vav* harflerinin ses yönüyle binâsına uygun uzatılması gerektiğinde yapılan ve seste de bir ses değişime sebeb olan bir durumdur.

[1245] Ebû Nahhâs Ebû Cafer, *Meâni'l-Kur'ân,* thk. Muhammed b. Ali es-Sâbunî, nşr. Câmiatu Ummu'l-Kurâ, Mekke, 1409, IV/393.
[1246] Bakara, 2/102.
[1247] Abbâs Hasan, *a.g.e.* s.98.

1.5.2. Kelime Harflerinin Değiş Tokuşu

Hazf edilen harfin yerine bir başka harfin eklenmesi durumunda ziyâde yapılır. Örnek: اِسْمٌ ve اِبْنٌ kelimelerindeki vasl hemzesinin سَمْوَ ve بَنُو kelimelerinde mahzûf edilen *vav* harfleri yerine bedel (ivaz') olarak ziyâde edilmesi gibi.

1.5.3. Mana Açısından Gözetilen Bir Amaç

كَتَبَ fiilinin faul fiiline *elif* harfi ziyâde edilerek كَاتِبٌkelimesine dönüştürülerek ism-î fâil yapılmıştır. Yine ضَرَبَ fiilinin مَضْرُوب halini almasına ve ismi meful olmasına başta gelen *mim* harfi ile ortada gelen *vav* harfinin ziyâde edilmesi sebeb olmuştur.[1248]

Fiil ve isimde bir harfin veya daha fazlasının başka bir kelimenin binâsına harfleri, harekat ve sekenatları ölçüsünde eklenmesi, teksîr, tasğîr veya tasrîf yönüyle mâzî, müzârî, ism'i-fail, ism'i-mef'ul, mastar gibi sıygalara dönüştürülmesi için ziyâdeyapılır. Tabiki saydığımız bu değişim yolları kelâmın temel işleyiş araçlarıdır. Yani, İster iradi veya ğayri iradi, kıyâsî veya semai olsun kelimede ziyâde sebebiyle yapılan değişiklikler ses kanunlarına uygun gerçekleşmesi zorunludur.[1249]

1.6. Ziyâdeliğin Etkileri

Ziyâdeliğin sessel ve manevî faktörlerinin kelime terkibinde yapmış olduğu etkilerini kısaca iki kısımda inceleyebiliriz:

1.6.1. Ses Faktöründen Dolayı Yapılan Ziyâdenin Etkileri

Lafzın kolay ve telaffuzun diğer seslerden ayırt edebilme gayesinden dolayı kelimede yapılan değişiklikler olarak bilinir. Bunu kolaylık kanunu olarak isimlendirebiliriz. Kelimelerin ses düzeninde yapılan değişimin aslında dil terkibinde yapılan değişim olduğu açıktır. Hangi kelimede sessel bir değişim olursa mutlaka başka değişimlere de sebeb olacaktır. Buna göre bir kelimenin asıl sıygasına (kök sıygası) ziyâdelik bulaşırsa ziyâdelik sebebiyle kelime binâsında, şekilsel, seslerinde sessel

---

[1248] İbn Sirâc, Ebû Bekr Muhammed b. Sîri, *el-Usûl fi'n-Nahv*, thk. Abdulmuhsîn Fethî, nşr. Müessesetu'r-Risâle, Lübnân, ts, I/78-87.
[1249] İbn Hişâm, *Evdâhu'l Mesâlik,* II/157, III/75.

değişim oluşur. Sebeb ise dışarıdan yapılan bir müdahale sonucudur. Bunlara nahiv âlimleri مُوثِرات الخارِجِيَّةِ diye isimlendirirler.[1250]

Örneğin: سَمِعَ fiiline hemze ziyâde edersek أَسْمَعَ 'ye dönüşür ve faul fiilin harekesi hazf edilir. Kesre iken kalb edilerek fethaya dönüşmüş olur. Bu örnekleri harici etkenlere bağlı olarak çoğaltabiliriz. Mesela: Müzârî harflerin fiile bitişmesi. Hiçbir dil âlimi müzârî harflerini zâid harfler diye isimlendirmemiştir. قَالَ fiilinin يَقُولُ 'ya dönüşmesine rağmen ziyâdelik tabiri kullanılmaz. Faul fiilin harekesi hazfedilip lamul fiilin harekesi kalb edilmiş, zammeye dönüştürülmüştür.[1251]

1.6.2. Mana Gözetilerek Yapılan Ziyâdenin Etkileri

Burada amaç seste değişiklik yapmak değildir. Ancak, değişim seste de değişime yol açmaktadır. Bildiğimiz gibi Arap kelime binâları esnek bir yapıya sahiptir. Mücerred ve mezîd olarak iki kısma ayrılır. Hazf, i'lâl, ibdâl, idğâm ve ziyâde denilen araçlarla gerçekleşir. Bu esnekliğe rağmen her kelime binâsının kendi kalıbını korunması istenir. Kelimelerin binâsında bulunan اوي gibi illet harflerini hazf ederek kelimeleri kök binâsına çevirdiğimizde bir değişimin oluştuğunu görürüz. Bu içten gelen bir tesir ile veya kelime dışındaki bir amil (etken) vasıtasıyla olur. Mesela: أَعُوْذُ kelimesinin أَعْوُذُ olması gibi. Buradaki değişim kelime içi harekenin nakledilmesi ve içten bir değişimin telaffuz zorluğu sebebiyle *vav* harfinin zamme olarak telaffuz edilmesini sağlamıştır. Arap dilinde telaffuz kolaylığı esastır. Yine يَرْمي kelimesinin aslı يَرْمِيُ dur. Burada hazf kuralı işlemiş son harf olan *ya* harfinin zammesi kaldırılmıştır. Yine bu değişim kelime içinde gerçekleşebilir ve dışarıdan bir etki de olmayabilir.[1252]

[1250] Abbâs Hasan, *a.g.e.* s.99.
[1251] Hüseyîn Salâhaddîn Said, *et-Tağayyurâtu's-Savtiyyetu fi't-Terâkibi'l-Luğaviyyi'l-Arabî,* Câmiâtu Teşrîn, 2009, s.71-72, (doktora tezi).
[1252] Abbâs Hasan, *a.g.e.* s. 105-115.

1.7. Ziyade Çeşitleri

1.7.1. Semai (işitsel) Ziyâdeler

السَّمَاعُ Kulağın hoşlandığı güzel seslere, dinlenilen ve yayılan şey manasında insanların konuştuğu şeylere denir.[1253]İstilahi manası ise: Kelâmın sabit olduğu ve fesâhatinin tasdik edildiği şey manasındadır.[1254] Allahın kelâmı, resulünün sözleri ve Arapların dil mirası içine girer.[1255] Semailerde yapılan ziyâdeliğin kıyâsı yoktur. Arapların geleneğinde ziyâde harflerinin isimlerinde mübâlağa ve tesviye veya yerme (hiciv) gelebilir. Örnek: رَعْشَن yani: الَّذي يَرْتَعِشُ ve زَرْقُمَ / شَّدِيد الرَّزقِ ve الشَّدْقُمَ / وَاسِعِ الشِدْقِ gibi. Yine: طِرْمَاح طُوَّال كُبَّار gibi. Örneğin fiilin mübâlağa yapılması gerektiğinde harf ziyâde edilir. حَلا الشَّيْئُ Tatlı oldu. Tatlılıkta son dereceye varmış olan şey için ise: أَحْلُولى denilir.[1256]

1.7.2. Kıyâsî Ziyâdeler

Luğat manası: Bir şeyi örneği ölçüsünde yeniden düzenlemek, asıl olana uyumlu hale getirmek, iki şeyi birbirleri arasında belirli bir oranda ortak paydada birleştirmek için yapılan faaliyete kıyâs denir. Şöyle söylenir:قَيِسا قِيَاسا يَقِيسُهُ قَاسَ الشَّيْئ yani . قَدَّرَهُ Mikyas kelimesi miktar manasında kullanılır. Mikyas: Bir şeyin başka bir şey vasıtasıyla takdir etmek, ölçmek. İstilahi manası: Asıl hükme feri olanın takdir edilmesi veya aslın feri olana bir illetten (sebepten) dolayı icra edilmesi, veya feri olanın asli olana hamledilmesi, feri olanın asli olana dahil edilmesine (ilhak) denir.[1257]

Menkul olmayanın menkul olana hamledilmesine failin ref, mefulun nasb olması. Kıyâs sayesinde kelimeler, şekiller birleştirilerek tek bir çatı altında toplanması, sağlam ve yeni tanzim ile birbirleri arası denge kurulması sağlanmış olmaktadır. Arap dilcileri arasında kıyâs önemli bir yere sahiptir. İbnCinnî: "Kıyâsın kuvvetinden dolayı

[1253] el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luga*, II/73-76; ez-Zebîdî, *a.g.e.* XXI/223.
[1254] İbn Manzûr, *a.g.e.* VIII/162.
[1255] Ali b. Muhammed b. Muhammed İbn Usfûr, *el-Mumtiu'l-Kebîr fi't-Tasrîf,* thk. Fahreddîn Kabave, Dâru'l-Esmâi li'n-Neşr ve't-Tevzî, Halep, 1971, s.104; es-Suyûtî, *el-İktirâh,* Dâru'l-Meârif, Halep, ts, s.14.
[1256] es-Suyûtî, *el-Muzhir fi Ulûmi'l-Luga ve Envâuhâ,* thk. Fûad Ali Mansûr, nşr. Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 1998, I/262.
[1257] İbn Manzûr, *a.g.e.* VI/187, قَيَسَ maddesi; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luga*, IX/179; ez-Zebidî, *a.g.e.* XVI/421.

nahiv âlimleri arasında Arap kelâmına kıyâs edilen her kelâm Arap kelâmı gibi değer kazanır."[1258] Kıyâs dilin gelişmesine yarayan kâidelerin üretilmesini sağlar ve türetme görevini üstlenerek yeni sıygaları meydana getirir. es-Sibeveyhin imale tatbikini ele alırsak hafiflik amacıyla kıyâs vasıtasıyla idğâm yapmıştır. Örneğin: Elif harfi kendisinden sonra meksur bir harf gelirse imale yapılır. İmaleyi kendisinden sonra gelen eliften dolayı nasıl ki صَدَرَ denilir ve الزاي harfinden sad harfine idğâm edilerek birbirleri arası manaları yakınlaştırmak amaçlanmış ve ص ile ز arası bir harfe dönüştürülmüş olur. Bu ise telaffuzda hafiflik amaç edilerek yapılmıştır.[1259]

1.7.3. Asli Bir Harfin Tekrarı İle Yapılan Ziyâdeler

Samit (sessiz) olan bütün Arap seslerinde yapılır. Örnek:اِفْتَتَحَ تَحَطَّطَ تَجَسَّسَ

Burada bir noktayı hatırlatmak gerekir. Bütün tekrar edilen harflerin zâid olduğu anlayışı yanlıştır. Örneğin: مَدَّ صَرَّ حَطَّ gibi kelimelerdeki ikinci med harfleri zâid değildir. Sibeveyh bu çeşit ziyâdenin ancak ona benzer bir şeyin veya aynısının tad'if, muzaaf yolu ile fazlalaştırılması ile olur demiştir.[1260]Aynel fiil bağlantı kurulması için tekrar edilir.قَطَّعَ gibi veya zâid harflerle munfasıl ziyâde olan عَقَنْقَلَ veya lamel fiilin tekrarı ile جَلْبَبَ جِلْبَاب faul fiil ve aynel fiilin tekrarı ve lamel fiilin onların arasını ayırmak için ziyâde gelmesiyle مَرْمَرِيس veya aynel fiil ve lamel fiilin tekrarı veya faul fiilin munfasıl olarak ayrılması ile gelen ziyâdeliğe örnek صَمَحْمَحَ de olduğu gibi. Faul fiilin tekrarı ile gelen قَرْقَفَ سُنْدُسٍ gibi veya aynel fiilin munfasıl olarak gelmesiyle حَدْرَدَ kelimesinde olduğu gibi, aynel fiil ve faul fiilin rubâî fiilde ziyâde edilmesiyle yapılan سِمْسِمْ vb. kelimelerdeki ziyâdelikler. Eğer bir kelimede iki harf tekrar edilip onlardan önce asıl harf var ise صَمَحْمَحَ ve سَعْمَعَ gibi kelimelerde yapılan ziyâdeliğin zayıf olduğu, bu iki harften önce ondan daha az asıl harflerin olması gerekir denilmiştir. Yani صَمَحْمَحَ ve

---

[1258] İbn Cinnî, *el-Hasâis,* I/115; Muhammed Aşûr Suveyh, *el-Kıyâsu'n-Nahvî Beyne Medreseteyni el-Basretî ve'l-Kûfeti,* Dâru'l-Cemâhiriyyeti li'n-Neşr va't-Tevzî ve'l-İ'lâm, 1986, s.785.
[1259] es-Sibeveyh, *a.g.e.* I/117.
[1260] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/276.

سَمْعَمَ kelimeleri şöyle söylenebilir: صَمَحْ ve سَمْعْ. Çünkü: Bunlardan sonraki harfleri asli harfler değillerdir. Ancak; سِمْسِمْ kelimesini سَمْ olarak telaffuz edemeyiz. Çünkü: Kelimenin ikinci kısmı da asıl harflerden oluşmuştur. Bölünmeyi kabul etmez.[1261]

1.7.4. Kelimeye Harf Eklenerek Yapılan Ziyâde

Bu harfler on tane olup سَأَلْتُمُونِيهَا kelimesinde bulunan harflerden oluşmuştur. Örnek: أَبْرَصٌ عَقِيلٌ يَنْدَفِعُ يَتَحَطَّمُ[1262] Bir kelime aslî vezninden başka bir vezne harfleri fazlalaştırılarak nakledilmesi, onun daha önceki veznindeki manasından daha geniş ve çok manalara delâlet etmesi Arap dilinin belirgin bir özelliğidir. Lafızlar manaların delilleridir. Kelimenin lafzında yapılan ziyâdelik manasında da ziyâdeliğe sebeb olur. Örneğin: "..فَأَخَذْنَاهُمْ أَخْذَ عَزِيزٍ مُقْتَدِرٍ Biz de onları mutlak güç ve iktidar sahibinin yakalaması gibi yakaladık."[1263] âyetinde geçen مُقْتَدِرٍ kelimesi قَادِرٌ kelimesinden daha beliğdir ve قَادِرٌ sıfâtından daha sabit ve mütemekkinlik bildirir. Yine: واصْطَبِرْ kelimesi اِصْبِر kelimesinden daha beliğdir. " لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ " Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. "[1264] Bu âyette ne zamanki kötülük ağır bilinir o zaman zorlama ortaya çıkar. O zaman lafzın fiilinde ziyâdelik yapılır.[1265] " فَكُبْكِبُوا فِيهَا هُمْ وَالْغَاوُونَ وَجُنُودُ إِبْلِيسَ أَجْمَعُونَ " Artık onlar ve o azgınlar ile İblis'in askerleri hepsi birden tepetakla oraya atılırlar."[1266] âyeti kerimelerinde فَكُبْكِبُوا kelimesi وَكُبُّوا olarak gelmemiştir. ez-Zemahşeri: الكَبْكَبَةُ yere defalarca düşmek fiilinin binâsı olan kelime yapısında ona delil olsun diye tekrar getirilerek mana ve yapı uyumu sağlanmış, cehenneme atılma zamanında defalarca ard arda birbirlerini takip ederek geldiğini bildirmiştir. Tabi ki kişi mekânında sabit hale gelmiş olur. Buna benzer bir durumda Arab'lardan rivâyet edilen

---

[1261] es-Suyûti, *Hem'ul-Hevamî,* III/457; Ali b. Muhammed b. Îsâ el-Eşmûnî, *Şerhu'l-Eşmûnî alâ Elfiyeti İbn Mâlik,* Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 1998, IV/59.
[1262] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/276.
[1263] Kamer, 54/42.
[1264] Bakara, 2/286.
[1265] Ebû Abdullah Bedreddin ez-Zerkeşi, *el-Burhan fi Ulumil Kuran*, thk. Muhammed Ebûl Fadl İbrâhîm, nşr. Dâru İhyai Kutubil Arabiyye İsa Babi el-Halebi ve Şurekaihi, Lübnân, Lübnân, III/34-37.
[1266] Şuârâ, 26/94-95.

şu söz صَرَّ الْجُنْدُبَ وَصَرْصَرَ الْبَازِيُّ Onlar cundub sesi zannederek çok vakit geçirmişlerdir. Dediler ki; صَرَّ صَرِيرًا med yaparak الْبَازِيُّ nin sesine benzer bir ses ile ayırım aracı kullanarak şöyle demişlerdir:صَرْصَرَ Yine ziyâdelik şedde kullanarak yapılır. Örnek: سَتَّارًا غَفَّارًا kelimeleri سَاتِر ve غَافِر kelimelerinden daha beliğdir.[1267]

Tadiflik (şeddeleme) çokluk bildirir ve fiilin tekrarlandığı ifade eder. Müteaddi fiilde geçerlidir. ez-Zemahşerî lâzimî fiillerde de az da olsa geldiğini söylemiştir. " وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا " Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'ân) hakkında şüphede iseniz,.."[1268] âyetinde نَزَّلْنَا fiili burada tadif yapılmıştır ve lâzimîdir. Bu gibi fiillerin ziyâdeliğe delâlet şartı rubâî sıygasında kendi vezninin dışındaki bir sıygaya yeni bir mana ifade etmesi halinde nakil edilebilmesidir. [1269]

Sülâsî fiilde istenen nakil şartı rubâîde de istenir ve bir sıygadan başka bir sıygaya nakil gerçekleştirilir. Örneğin: " وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسى تَكْلِيماً "..Allah, Mûsa ile de doğrudan konuştu."[1270] âyetinde كَلَّمَ kelimesi kesret çoğula delâlet etmez ve kelâmın başlangıcını bildirir. Çünkü fiil sülâsîden nakil edilmemiştir. Yine:" وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلاً "..Kur'ân'ı ağır ağır, tane tane oku."[1271] âyetinde geçen رَتِّلِ fiili sülâsîden nakledilerek çokluk bildirmiş ve Kuranın çokça ve teenni şeklinde okunması gerektiği bildirilmiştir. Yine "وَمَا عَلَّمْنَاهُ الشِّعْرَ " Biz, o Peygamber'e şiir öğretmedik…"[1272] âyetinde عَلَّمْنَاهُ mübâlağa içindir, fakat fiil nefyedilmiştir. Ziyâde harfleri, manaları, konuları ve delilleri diye bir başlık atarsak inceleme alanımız ibdâl, ilal, idğâmul ekber vel asğar gibi konulara bakmamız gerekir. Bazı durumlarda dil âlimlerinin görüş ayrılığına düştükleri olmuştur. Çoğunlukla bu ihtilaflar basit ihtilaflar derecesinde kalmaktadır.[1273]

[1267] ez-Zerkeşi, *el-Burhân,* III/34-35.
[1268] Bakara, 2/23.
[1269] ez-Zerkeşi, *el-Burhân,* IIII/36.
[1270] Nisa, 4/164.
[1271] Müzzemmil, 73/4.
[1272] Yasin, 36/69.
[1273] Muhammed Said b. Afğânî, *min Târihi Nahvi'l Arabi,* Mektebetu'l-Felâh, Mısır, 1997, I/128.

1.8. Kelimede Gerçekleşen İrade Dışı Değişiklikler

Bu değişikliğin en önemli sebebi sessel sebeplerle oluşan ziyâdeliklerdir. Seste yapılan ziyâdelik kelimenin terkibi şeklinde değişikliklere sebep olur. Telaffuz kolaylığı ve hareketlilik, çabukluk olumsuz etki yapmaz. İrade dışı değişiklikler zamanla sınırlı olmadan gerçekleşmekte, çoğu zaman ise kıyâsa uygun değişiklikler gerçekleşmektedir. İşte bu iki değişim şekli yani telaffuzda kolaylık, kemmiyette fazlalık kelimeye müdahale olarak isimlendirilir. Dahili ve harici değişimin oluşması için gerekli ses kuralları ve fazlalıkları nelerdir onlara bakmamız gerekir.

1.8.1. Ses Fazlalığı

Fizik kurallarına göre fazlalaştırılan bir şey için sarf edilen çaba daha çok olur kuralı işler. Ancak bazı durumlarda bu ziyâdeliğin telaffuzu zorlaştırdığı veya imkansızlaştırdığı zamanlarda ziyâdelik telaffuz kolaylığı, çabalama azlığı, anlamın kolaylığı gibi avantajları sağlamaktadır. Ziyâdenin kaldırılması zorluğa, karmaşaya, anlam güçlülüğüne yol açabilir. Bu duruma birkaç misal verelim:

1.8.1.2. Hemzetu'l Vasl Ziyâdeliği

Arap telaffuzunun olmazsa olmazı olan, kelimeleri çıkarmamızı sağlayan ön önemli araçlardan birisidir. Tek başına bir işlevi olmayan ancak tabi olduğu kelimenin telaffuz edilebilmesine sebep olan *hemzetul vasl*'ı Kûfeliler kelimenin aynel fiiline tabi bir araç olarak görmüşlerdir. Yani ضَرَبَ يَضْرِبُ اِضْرِبْ kelimelerinde emir fiilinin vasl hemzesinin harekesi müzârî fiilinin aynel fiili olan *ra* harfine tabi olarak kesre gelmiştir. Aynı şekilde دَخَلَ يَدْخُلُ اُدْخُل kelimelerinde müzârînin aynel fiili zamme olduğu için *hemzetul vasl* emir fiilinde zamme gelmiştir. Bazı dilciler *hemzetu'l vasıl* aslen sakindir. Ancak *iltikâu's-sakineyn*'den dolayı harekelendirilir demişlerdir. Basralılar ise vasıl hemzesinin aslının müteharrik ve bunun da meşhûr olduğunu iddia etmişlerdir. اُدْخُل kelimesinde ve benzer kelimelerde zamme yapılmasının sebebini ise kesreden zammeye geçiş olmasın ve telaffuzda ağırlık oluşmasın diye gelmiştir demişlerdir. Bundan dolayı Basralılardaفِعُلٌ vezni yoktur.[1274]

[1274] Abdurrahmân Ebû'l Berekât el-Enbârî *el-İnsâf fî Mesâilu'l-Hil'af Beyne'l Basriyyine ve'l- Kûfiyyîn,* el-Mektebetu'l-Asriyye, yy, 2003, II/602.

el-Halîl b. Ahmed "Sakin bir kelimeyle başlamak zordur. اِسْحَنْكَكَ وَقْشَعَرَّ وَسْحَنْفَرَ وَسْبَكَرَّ kelimelerinde *hemzetu'l vasl* kelimenin binâsından değildir. Bu vasl elifleri fiillere ve bunun naibi olanlara katılarak kelimenin temeli haline dönüşüp kelimeyi dile ulaştıran bir merdiven görevi görerek bizlere harf ve ses olarak döner. Dil sakin olan harfleri telaffuz edemez ve vasıl hemzesine ihtiyaç duyar." demiştir.[1275]

es-Sibeveyh vasıl elif'inin zâid olarak kabul etmiş ve kelimenin önünde gelmesini sakin bir harf ile başlanamaması sebebine dayandırmıştır. es-Sibeveyh şöyle devam eder: "Buradaki mevsûl elif ziyâdedir. Çoğunlukla fiillerde olur. Emir fiilinde فَعَلَ يَفْعَلُ vezninde gelen ve sonrasında da harekelendirilemeyen kelimelere bitişir. Örneğin: اِضْرِبْ أُقْتُلْ اِسْمَعْ اِذْهَبْ gibi. Çünkü: Bunlar bu mevzûndan önce sakin binâ edilmişlerdir. اِنْفَعَلْتُ وَافْعَلَلْتُ وَفْتَعَلْتُ ve buna benzer olarak اِسْتَفْعَلْتُ وَافْعَنْلَلْتُ وَافْعَالَلْتُ وَافْعَوَّلْتُ وَافْعَوْعَلْتُ binâlara dönüşür."[1276] Burada es-Sibeveyh, Halîl b. Ahmet'ten farklı bir şey söylemiştir. Ancak vasıl elif'inin ziyâdeliğinin seste değişikliklere sebep olduğunu, dildeki terkibin seslerin birbirleriyle etkileşimi sonucu değiştiğini bildirmiştir. Bu durum da sakinlere eklenerek vasıl hemzesinden sonra nelerin hazfedilmesi gerektiğini açıklaması yönünden faydalı bir ekleme olmuştur. Çünkü *vav* harfi zamîr bildiren bir alamettir. Eğer *vav* harfinden önce meftûh bir hareke gelirse " وَلا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ " Aranızda iyilik yapmayı da unutmayın."[1277] âyetinde رَمَوُا اِبْنَكَ ve وَخْشَوُ اللَّهَ cümlelerinde olduğu gibi.[1278]

Bazı kabileler " وَلاَ تَنْسَوِ الفَضْلَ " cümlesindeki *ya* harfini zamîr alameti kabul edip öncesinde de meftûh geldiği için vasıl hemzesini meksûr kılmışlardır. اِخْشَيِ الرَّجُلَ لِلْمَرْأَةِ denilmiştir. Çünkü *vav* harfinin harekesini *vav* harfine ve *ya* harfinin harekesini de *ya* harfine verirsek ثَمَّ de olduğu gibi bir durum gerçekleşir. Buna benzer bir durum مُصْطَفَوْنَ

[1275] el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l Ayn,* I/11.
[1276] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/144.
[1277] Bakara, 2/237.
[1278] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/144-145.

deki gibi olur. Burada *vav* harfi zâiddir. Cemi'den dolayı ilhâk olmuştur. Yine; اِخْشَوا kelimesindeki *vav* cemî alametidir. İsimden hazfedildiği gibi اِخْشَوا fiilinden de *vav* hazfedilmiştir. Bu durumda fiil ve isim tek bir çatı altında toplanmış olur. اِخْشَوا fiilinden *vav* مُصْطَفِينَ isminde veاِخْشي fiilinde *ya* harfi hazfedilmiştir. Vasıl hemzesi *elif* صَائِت (sesli) harf olarak isimlendirilir, kısa olarak telaffuz edilir ve harekesi de kısadır.[1279]

1.8.1.3. Hemzetul Kat'ı Ziyâdeliği

Kısa bir süre için iki ses mahreci boşluğunun titreşim sebebi kapatılıp neticesinde hava deveran edip basınçla yükselme ve birbirlerinden uzaklaşması sonucu mechûr bir ses olan katı hemzesini işitiriz. Ses değişikliğine sebep olan ziyâdeleri açıklarken Sibeveyh şöyle söylemiştir: "Bir kelimenin vezninde yapılan değişiklik (ziyâdelik) ona benzer binâlarda da aynı yerde ziyâdelikten dolayı değişikliğe sebep olur. Yani, eğer aynel fiilde ziyâdelik yapılmışsa o zaman harfte فَعَّلَ fiilinde, isimde ve sıfâtta da aynel fiilde ziyâdelik yapılır.[1280]

Sibeveyh مِنَ اللّه وَمِنَ الرَّسُولِ وَمِنَ المؤْمِنِين kelimelerini çok telaffuz edildiği ve fethâ'nın kesreden daha hafif olmasından dolayı zikretmiştir.[1281] İbn Cinnî bu konuyu " العُدُولُ عَنِ التَّقِيلِ اِلى مَاهُوَ أَثْقَلُ مِنْهُ" başlığı altında incelemiştir. Bu konuya hafifletmek amaçlı yapılan değişikliklere örnekler vererek devam etmiştir. Hakikatı ortaya koymak, karmaşayı gidermek için yapılan bir hal çaresi olarak görmüştür. Eğer durum içinden çıkılamaz hale dönüşürse daha zor ve ağır olan kullanılıp (değiştirilerek) ibdâl edilerek telaffuzda hafiflik sağlanabilinir ve lisana daha hafif gelebilir. Örneğin: الحَيَوَان kelimesinin aslı *ya* harfinin muzaafı ile yapılır ve aslı الحَيَيَان gelir. Ne zaman ki bu kelimenin telaffuzu zorlaşırsa o zaman *ya* harfi yerine daha ağır olan *vav* harfine dönüşmüş oldu.[1282] Bunlara benzer قَدْ ve ال gibi harflerde görülen iki sakin harften sonra gelip fetha, zamme

[1279] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/156; İbn Hişâm, *Evdahu'l Mesâlik,* IV/59.
[1280] es-Sibeveyh, *a.g.e.* IV/276.
[1281] Sibeveyh, *a.g.e.* IV/153-154.
[1282] İbn Cinnî, *el-Hasais,* III/20.

veya kesre yapılıp ziyâdeleştirilen kelimeler de vardır. Örnek: لَمْ يَمُرُّ kelimesi. Bu kelimede birinci *ra* harfi sakindir. İkinci *ra* harfi de *lamul cezm* harfinden dolayı sakindir. Böylece iki sakinden dolayı son harf harekelendirilmiştir. مِنَ البَيْتِ Burada harfi cer aslında sakindir. İki sakin sesi telaffuz etmek için *nun* harfi fethalanmıştır. Burada asıl ziyâdelik fetha harekesidir. Kesre değildir. Bunun gibi harf ziyâdeliği, ilhâk ziyâdeliği, nunu vikâye, el-işbâu fi'z-zâmîr, el-işbâu fi'l-harekat gibi durumlarda vardır.[1283]

1.9. Kur'ân'da Ziyâde Çeşitleri

1.9.1. Harf Olarak Gelenler

Örnek:"...فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ إِلَى " .. Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir.. "[1284] âyetinde geçen تَهْوِي kelimesindeki *vav* harfi fetha ile okunmuş Ebi Ca'fer'in kıraatindeإِلَى harfi zâid görülerek تَهْوَاهُم olarak okunmuştur. Bu kıraatın tazmin için geldiği ve تَمِيلُmanasında kullanılarak zâid olmadığını savunanlarda vardır. Ancak İbn Mâlik *tay* kabilesi lugatında bu kıraatin câiz olduğunu ve zâid kabul edilmesinin ise daha evla olduğunu söylemiştir.[1285]

" وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَة " الباء " Kendi kendinizi tehlikeye atmayın."[1286] âyetini örnek verebiliriz. Âyette *ba* harfi cer zâid kabul edilmiş ve Ebû Zeyd'ten şu beyit delil getirilmiştir:

بِحَسْبِكَ فِي القَوْمِ أَنْ يَعْلَمُوا بِأَنَّكَ فَقِيهِمْ غَنِيٌّ مُضر[1287]

" En akıllısı ve zengini olup onları zararlardan koruyan kişi olduğunu kavminin bilmesi sana yeter." Beyitte geçen بِحَسْبِكَ mübtedasındaki *ba* harfinin zâid olduğu ve tadiyye için geldiği savunulmuştur.[1288]

[1283] İbn Cinnî, *el-Hasâis,* III/122-124.
[1284] İbrahim, 14/37.
[1285] el-Murâdî, *a.g.e.* I/389; Abbâs Hasan, *a.g.e.* II/471.
[1286] Bakara, 2/195.
[1287] İbn Cinnî, *el-Hasâis,* II/284.

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ" اللام " Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tespih etmektedir."[1289] âyetini ve " إِنَّ هَذَا عَدُوٌّ لَكَ وَلِزَوْجِكَ " "…Ey Adem! Şüphesiz bu (İblis), sen ve eşin için bir düşmandır. " âyetleri örnek verilmiştir.[1290]

مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا " من " Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz."[1291] âyeti ile " وَلَقَدْ تَرَكْنَا مِنْهَا آيَةً بَيِّنَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ " Andolsun biz, aklını kullanacak bir kavm için o memleketten ibret alınacak apaçık bir delil bıraktık."[1292] âyetlerini örnek verebiliriz.[1293]

1.9.2. İsim Olarak Gelenler

فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ " مِثْلٌ " Eğer onlar böyle sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse.."[1294] âyeti delildir. مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ " مَثَل " Allah'a karşı gelmekten sakınanlara söz verilen cennetin durumu şöyledir:"[1295] âyetini örnek verebiliriz. وَإِذْ "إِذَا قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ " Hani, Rabbin meleklere.."[1296] âyetini örnek verebiliriz.

1.9.3. Fiil Olarak Gelenler

Bu kısım için iki fiilin zâid geldiği rivâyeti vardır. Bunlar: Şuara suresi 112. âyetinde geçen " قَالَ وَمَا عِلْمِي بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ " Nûh, şöyle dedi: "Onların yaptıklarına dair

---

[1288] İbn Cinnî, *el-Hasais*, II/284; Ebû'l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşeri, *el-Mufassal fî Sun'ati'l- İ'râb,* thk. Ali Bu Mulhim, nşr. Mektebetu'l-Hilâl, Lübnân, 1993, I/368.
[1289] Hadid, 57/1.
[1290] Taha, 20/117; İbn Hişâm, *Muğni*, I/287; Salahaddin ez-Za'belavi, *Dirâsetu'n-fi'n-Nahv,* İttihâdu Kutubi'l-Arabî, ts, I/362.
[1291] Bakara, 2/106.
[1292] Ankebût, 29/35.
[1293] el-Murâdî, *a.g.e.* I/336; İbn Hişâm, *Şerhu Katru'n-Nedâ va Belli's-Sedâ,* thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, Kâhire, 1983, I/79.
[1294] Bakara, 2/137; İbn Hişâm, *Muğni*, I/238.
[1295] Muhammed, 47/15; Abbâs Hasan, *a.g.e.* III/46.
[1296] Bakara, 2/30; el-Murâdî, *a.g.e.* I/92; İbn Hişâm, *Muğni*, I/111, Abbâs Hasan, *a.g.e.* II/275.

benim ne bilgim olabilir?" **كَان** fiili [1297] ile Nur suresi 40. âyetinde geçen :" إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكَدْ يَرَاهَا " ..İnsan, elini çıkarsa neredeyse onu bile göremez…يَكَدْ fiilidir demişlerdir.[1298]

2. KELİME BÜNYESİNDE YAPILAN HAZFİN ANLAMA ETKİLERİ

2.1. Hazfin Lugat ve Terim Anlamı

Hazf konusu yaşayan bütün dillerin ortak bir konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Hazf konusu i'câzın iki çeşidinden biri olarak kasr ile birlikte kullanılmaktadır. Araplar lisana ağır gelen şeylerden uzak kalmaya çalışmışlar, hafifliğe daima meyletmişlerdir. O zaman bu kavramın sözlük ve ıstılâhi manalarını açıklamakla konumuzu açâlim.

Hazfin lugat tanımı: Koparmak, düşürmek manasına gelir. es-Sihah'ta: " حَذَفَ الشَّيْئَ Bir şeyi hazfetti. Yani: أَسْقَطَهُ Düşürdü. Şöyle söylenir: مِنْ شَعْرِي حَذَفْتُ saçımdan bir şeyler kopardım."[1299] حذَفَ الشيءَ يَحْذِفُه حَذْفا Yani: Yan tarafından koparmak, الحَجَّامُ يَحْذِفُ الشعْر Haccam saçtan bir şeyler sıyırdı, الحَذْفُ Bir taraftan atmak ve vurmak manalarına gelir.[1300]

Hazfin ıstılâhi manası: İbareden bir şeylerin kaldırılması (düşürülmesi) ve anlamın buna karşılık bozulmaması ve hazfedilen şeye lafzî veya manevî bir karînenin de delâlet etmesi olayına denir.[1301] Bu manaya uygun Resulullâh'tan gelen bir hadîsi aktarabiliriz. Peygamberimiz (s.a.s) şöyle buyurmuştur: "حَذْفُ السَّلَامِ فِي الصَّلَاةِ سُنَّةٌ Hafif bir şekilde selam verip uzatmadan bitirmek sünnettendir."[1302] Mahzûf'a delâlet eden bir şey var ise o mahzûf melfûz hükmündedir. Ebi Amr b. Â'la'ya şöyle sorulmuş: أَكَانَتِ العَرَبُ تَطِيل Araplar uzun mu konuşurlar? Şöyle cevap vermiştir: " نَعَمْ لِتَبْلُغَ " Meramını

[1297] Ebûl Kâsım el-Hüseyîn Rağıb İsfâhânî, *Muhadarâtu'l-Udebâ ve Muhavarâtu'ş-Şuarâ va'l- Bulağâ,* Şeriketu Dâru'l-Erkâm b. Erkâm, Lübnân, 1999, II/213.
[1298] Abbâs Hasan, *a.g.e.* s.70.
[1299] Ebû Nasr İsmâîl b. Hammad Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğati ve Sihâhu'l-Arabiyyeti*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr, Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, Lübnân, 1987, IV/1341.
[1300] İbn Manzûr, *a.g.e.* IX/39.
[1301] Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belağa,* el-Mektebetu't-Ticâriyyeti, Mısır, 1960, s.2240.
[1302] Şemseddîn Ebû'l-Hayr Muhammed es-Sahavî, *el-Ğâyetu fî Şerhi'l-Hidâye fî İlmi'r-Rivâye,* thk. Ebû Aiş Abdulmun'im İbrâhîm, nşr. Mektebetu Evlâdu'ş-Şeyh li't-Turâs, 2001, s. I/293.

ulaştırmak için. Şöyle sorulmuş: Araplar i'câz yaparlar mı? Şöyle cevap verir: فَالعَرَبُ اِلى الايجَاز أَمِيل وَعَنِ الاِكْثَارِ أَبْعَد نَعَمْ لِيَحْفَظَ عَنْهَا "Evet i'câza devam ederlerdi ve i'câza meyledip uzun konuşmaya da uzak kalırlardı."[1303]

2.2. Hazfin Mahiyeti

Nahiv ve belâgat âlimleri hazf konusuna önem vermişledir. Ancak Ebû Hayyân gibi âlimler hazf kavramıyla idmâr (muzmer) kavramını birbirine karıştırıp yanlış bir isimlendirmede bulunmuştur.[1304]eş-Şihâb el-Hafacî, Beyzâvî tefsîrinin haşiyesinde: "Bu iki kavram birbirlerinin yerlerine kullanılır demiştir." Ancak bazı âlimler bu iki kavram arası farklılıklara dikkat çekmişlerdir. el-Beyzâvî " Bazen harfi cer hazfedilir ve fiil isme atfedilir. Örnek: الله لأفعلنَّ Bu cümlede harfi cer muzmer yapılmış olabilir ve şöyle söylenebilir: لأَفْعَلَنّ أَللَّهِ[1305] İbn Medâ el-Kurtubî bu iki kavramın birbirleri yerine kullanılmalarını eleştirmiş ve onların arasını ayırıp şöyle söylemiştir:" Fail muzmer olur ancak mahzûf edilemez. Mümkün mertebe müstetir zamîr takdir etmek güzeldir. Buradaki muzmerden kastımız hiçbir şekilde onsuz yapılamayan şey manasını anlıyoruz demiştir. Mahzûf ise onsuz yapılabilinen şey manasınadır."[1306] Belâğat âlimleri mahzûf olan bir şeyin takdirinin zikrini zaruri görerek zahiri manaya hamledilmesinin önüne geçmek, hazf için verilen hükmün, kelâmın aslına dönülmesini lüzumlu kıldığını, mütekellimin keyfi amacına uygun hükmün önüne de geçilmiş olunur demişlerdir.[1307]

Abdulkâhir el-Cürcânî hazf konusunda şöyle söyler: " İnce bir yol, latif bir dokunuştur. Acaib bir iş, sihre benzer bir haldir. Hazf etmek zikretmekten daha fesih olduğunu anlarsın. Sözden kısma, ifadenin çoğalmasına sebeb olur. Susmak veya kesmek konuşulmuşu ve ifadeyi çoğaltabilir. Beyanı kısmak beyanı tamamlamaya sebep olabilir."[1308]

[1303] İbn Cinnî, *el-Hasâis,* I/84.
[1304] Muhammed b. Yûsuf b Ali Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhit fi't-Tefsîr,* thk. Sıtkı Muhammed Cemil, nşr. Dâru'l-Fikr, Lübnân, 1999, II/86.
[1305] Nasuruddîn Ebû Said el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl,* thk. Muhammed Abdurrahmân el-Merâşilî, nşr. Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, Lübnân, 1997, I/60.
[1306] İbn Medâ el-Kurtubî *er-Reddu ale'n-Nuhât,* thk. Şevkî Dâyf, nşr. Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire, 1948, s.130.
[1307] Ebû Bekr Abdulkâhir el-Cürcânî, *Esrâru'l-Belâğa,* thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, nşr. Dâru'l-Medenî, Cidde, ts, I/379-380.
[1308] Abdulkâhir el-Cürcânî, *Delâilu'l-İ'câz,* thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, nşr. Dâru'l-Medenî, Cidde, 1992, I/146.

2.3. Hazfin Gayeleri:

Buradaki gaye hazfedildiğinde konuşanların amaçladıkları hedeflere ulaşmaları kastedilmektedir. Hazfın sebeplerinden açık olan illetleri sayarken hazfin gayelerini de bir nevi belirlemiş olduk. Hazfin gayelerini geniş şekilde nahiv ve belâgat âlimleri açıklamışlardır. İbn Hişâm hazfin gayelerini şöyle açıklar:

2.3.1. Tahfif:

Hazfin açık sebeblerinden çoğu tahfîfliktir. Çok kullanım hazfi gerektirebilir. İltikâu's-Sakineyn'in nutukta zor olmasından dolayı hazfi gibi. Nez'u'l-Hafid'te aynı şekilde tahfif sebebleri içindedir. Hemze'nin hazfi, tevâli'l-emsâl gibi.[1309] es-Sibeveyh: ليس أحد cümlesinin aslı ليس هنا أحد dur. Her hazf tahfiflik içindir ve aynı zamanda muhatabın zikre ihtiyacı olmadığını farkettirmek bunun sebeblerindendir.[1310]

2.3.2. İttisâa (genişlik)

Hazfin bir çeşidi olan i'câz ve ihtisâr için yapılır. Tabi bu durumda mecâz'ın bir çeşidi olarak ortaya çıkar. Bir kelimeye daha önce verilmiş bir hükmün yerine başka bir hüküm verilmesi ve bunun hakiki bir hüküm olmaması durumunu ortaya çıkarır. Mesela: Muzâf'ın hazfi ve muzâfu ileyh'in onun yerine geçmesi gibi. Örnek: " وَلكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقى " ..Ama iyi davranış, takva sahibi (Allah'a karşı gelmekten sakınan) insanın davranışıdır… "[1311] âyetin takdiri: بِرُّ مَنِ اتَّقَى dır. es-Sibeveyh, Arapça'da tevessu için hazfin çokça kullanıldığını belirtir.[1312]

2.3.3. Mübhemden Sonra Beyan Kasdı

Belâğat âlimleri meşiet fiili şart koşulursa hazf edilebilir demişlerdir. Örnek: " وَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ " …Allah dileseydi, hepinizi doğru yola iletirdi." [1313] Bu âyetin takdiri ولو شاء الله هدايتكُم لهداكُم dur. شاء fiilindeki meful hazfedilmiştir. Hazfin sebebi mübhemlikten sonra beyan edilmesidir. Eğer şöyle söylense idi لو شاء burada meşietullah bir şeyin

[1309] es-Sibeveyh, *a.g.e.* II/346.
[1310] es-Sibeveyh, *a.g.e.* II/346.
[1311] Bakara, II/189.
[1312] es-Sibeveyh, *a.g.e.* II/592.
[1313] Nahl, 16/9.

taalluku olurdu. Ancak bu ise mübhem bir şeydir. Ne zaman ki, cevabı şart getirildi o zaman o şey (mübhemlik) açıklanmış oldu ve hidâyet olduğu bilindi. Şartcümlesi ve cevabı mef'ul'e delâlet etmiş oldu, şart ise icmâli olarak bilinmiştir. Mübhemlik kastı, mahzûfun bilinmesinin istenmemesi, mahzufun bilinmesi, mahzufun zikredilmesinin onun eziyetine sebeb olma tehlikesinin bulunması, fasılaya önem verip seciyi koruma isteği, şiir veznini koruma isteği gibi şeyler hazfin gayeleri içinde zikredebîliriz.[1314]

2.4. Hazf Çeşitleri

2.4.1. Şart Cümlesinin Hazfi

Arap dilinde şart cümlesi çokça gelmektedir. Talep bildiren cümle veya kelimeden sonra gelir. Örnek: قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin.. "[1315] buyurulmaktadır. Âyetin takdiri şöyle olabilir. [1316] فَإِن تتبعوني يحببكم الله Bu âyet Yahudilerin şu sözü üzerine inmiştir: نحن ابناءالله و احباوه علي دينه Âyet indiğinde Abdullah b. Ubey:" Muhammed bize Nasrâni'lerin (Hiristiyanların) Îsâ (a.s)'yı rab seçtikleri gibi kendisini rab seçmemizi istiyor." sözü üzerine Allahu Teala bu âyeti indirdi.[1317]

2.4.2. Kasem Cümlesinin Hazfi

Kasemde cümlenin hazfi Arap kelâmında varid olan bir durumdur. Misal: بِاللَّهِ Yani: أَحْلِفُ بِاللَّهِ Burada أَحْلِفُ fiili hazfedilmiş bilinen ve gerek duyulmayan, onsuz tamamlanan cümleden hazfi yapılmıştır. Bazen kasem cümlesinin cevabı ve kasem hazfedilir. Örnek: لافْعَلَنَّ Takdiri: وَاللَّهِ لافْعَلَنَّ Yüce Allah şöyle buyuruyor: " وَالْفَجْرِ وَلَيَالٍ عَشْرٍ وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِذِي حِجْرٍ " Tan yerinin ağarmasına andolsun, On geceye andolsun, çifte ve teke andolsun. Geçip giden geceye andolsun (ki, müşrikler

[1314] Ebû İsa Süleyman, *Zâhiretu'l-Hazf,* s.13-15.
[1315] Âl-î İmrân, 3/31.
[1316] İbn Hişâm, *Muğni,* I/847; Yûnus Hamş Halef Muhammed, *el-Hazfu fi'l-Luğati'l-Arabiyye,* Mecelletu Ebhâsu'l-Kulliyeti't-Terbiyeti'l-Esâsiyye, ts, Cilt: 10, Aded:2, s.8
[1317] Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, *Esbâbu'n-Nuzûl,* Dâru'l-Menâr, Kâhire, 2001, s.72.

azaba uğrayacaklardır).Şüphesiz bunlarda, akıl sahibi bir kimse için üzerine yemin edilmeye değer bir özellik vardır."[1318] Âyetlerin takdiri: لَنُعَذِّبَنَّ الكَافِرِ ينَ dır.[1319]

Araplar قول fiilini hazfedip onsuz cümle kurmayı adet edinmişlerdir. Örnek: " فَأَلَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ " Yüzleri kararanlara, "İmanınızdan sonra inkâr ettiniz, öyle mi? "[1320] Yani: فيقال لهم أكفرتم Çünkü burada haber cümlesinde *fa* harfinin bitişmesi gerekirdi. Ne zaman ki, kavl sözü muzmer kılındı *fa* harfi de muzmer kılınmış oldu.[1321]

2.4.3. Nakıs Fiil Cümlesinin Hazfi

Bu türde Arap kelâmında karşılaşılan bir durumdur. Şiir, nesir ayırımı yoktur. Örnek مررت به أزيدا Yine مقتول بما قتل به المرء ve سيفا فسيفان gibi. Yani: ان كان الذي قتل به سيفا فالذي يقتل به السيف[1322]

2.4. Dördüncü Bölümün Değerlendirilmesi

Dördüncü bölümümüzü ziyadelik ve hazf kavramına ayırdık. Öncelikle ziyade kavramının lugat ve terim manalarını açıkladık. Ziyade kavramının dil âlimleri arasında ihtilaflı bir konu olduğunu, mana harflerinde yapılan ziyadeliğin anlaşılması gerektiğini belirttik. Kelimede yapılan ziyadeliği Basralılar ile Kufelilerin *sıla harfleri* diye isimlendirdiklerini, çoğunlukla kelimede oluşan bu olayın harflerin eklenmesiyle oluştuğunu örneklerle açıkladık. Bazı âlimlerin ziyadeliğin manayı kuvvetlendirmek ve te'kid için geldiğini, bazı âlimlerin ise ziyadeliğin manaya bir şey katmadığını, ancak, kelamın ses tonu ve ahengi için lafzî bir amaçtan dolayı gerçekleştiğini savunduklarını göstermiş olduk.

İbn Serr'ac gibi âlimlerin ziyadeliğin kelamda olmadığını, ancak; ameli mulğa (hükümsüz) olursa gelebileceğini savunduğunu belirttik. Aynı şekilde bu mes'elenin daha hararetli tartışıldığı Kur'ânda ziyadelik var mıdır, yokmudur tartışmalarının, eskiden beri dil ve din âlimleri arasında tartışıla geldiğini göstermiş olduk. Ebû Ubeyde,

---

[1318] Fecr, 89/1-5.
[1319] Ebû'l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğevâmidi't-Tenzîl,* Dâru'l- Kutubi'l-Arabi, Lübnân, 1407, IV/747.
[1320] Âl-î İmrân, 3/106.
[1321] Abdulmelik b. Muhammed es-Sealebi, *Fıkhul Luğa ve Sirrul Arabiyye,* thk. Abdurrazık el-Mehdi, İhyait Turasi'l-Arabî, 2002, s.22.
[1322] İbn Cinnî, *el-Hasâis,* II/381.

Ferrâ, İbn Kuteybe gibi dil âlimlerinin Kur'ân kelimelerinin bazısında manaya zenginlik katmak amacıyla bazı ziyade harflerin bulunduğunu savunduklarını, bunun yanında İbn Cerîr et-Taberî, İsfahânî gibi müfessirlerin Kur'ânda ziyadeliği şiddetle reddettiklerini, Zemahşerî gibi âlimlerin ise Kur'ânda harf ziyadeliğini kabul ettiklerini görmüş olduk.

İmam Râzî ve günümüz âlimlerinden Muhammed Abdûh gibileri Kur'anda ziyadeliğin olmadığını söylemişlerdir. Bundan sonra ziyadeliği savunanların sebeplerine değindik. Bunların nahiv kaidesini asıl kabul etmelerinden ve Kur'ânı ana delil olarak gösterme çabalarından kaynaklandığını görmüş olduk. Ayrıca Kur'ân kelimelerini açıklama isteği, bazı ayetlerin bazılarıyla kıyas edilmesi, Arap üslûpları arası farkın idrak edilememesi, dalgınlık ve unutkanlık, acelecilik, Kur'ân'da tazmîn üslûbunun ihmal edilmiş olması gibi sebeplerden dolayı Kur'ânda ziyadeliğin olduğunu savunduklarını belirttik.

Ziyadeliğin etkilerinin sessel ve manayla ilgili faktörlerden oluştuğunu, sesin uzatılması, kelime harflerinin değiş-tokuşu sayesinde oluştuğu görülmüştür. Daha sonra Kur'anda geçen ziyade çeşitlerini harf, isim, fiil kısımlarına ayırarak inceledik.

Dördüncü bölümümüzün ikinci kısmı olan hazf kavramının lugat ve terim manalarını açıklayarak başladık. Hazfin gayelerini, tahfiflik, ittisâa denilen genişlik, mübhemden sonra beyan kasdı olduğunu belirttik. Hazfin çeşitlerini şart cümlesinin hazfi, kasem cümlesinin hazfi, nakıs fiil cümlesinin hazfi gibi çeşitlerden örnekler vererek açıkladık

SONUÇ

Dilbilim insanoğlunun dil olgusunu ve buna bağlı düşünce ve davranış şekillerini, dillerin doğuşu, gelişimi ve coğrafi dağılımlarını dillerin kendilerine has dil kurallarını kendine özgü yöntemlerle inceleyip, insanın sahip olduğu dil ortamı olan birey, toplum, kültür ve çevresinden ayırmadan inceler.

Dilbilimi üzerine yapılan çalışmaların çok geç dönemde yapıldığı günümüze dek süren bir sürecinin olduğu bir gerçektir. Ferdinand De Saussure ile başladığı kabul edilen günümüz dilbilimi çalışmaları daha önce düzensiz, bireysel ve sınırlı kaldığı görülmüştür. Ancak eski ve orta dönem dilbilim çalışmalarının Bâbilliler, Hintliler, Akadlar, Sümerler, Fenikeliler, Grek, Ermeni ve Araplar tarafından yapıldığı söylenmektedir..

Halîl b. Ahmed dilbilimin ilk temsilcisi olarak 8. yüzyılda Arap dilbilimine en büyük kitap olan *"Kitâbu'l-Ayn"* eserini kazandırarak girmiştir. Daha sonra Sibeveyh'in*"el-Kitâb"* eseri dilbiliminin önemini ortaya çıkaran, sarf ve nahiv dallarında kitapların çoğalmasına sebeb olmuştur. Bütün bu çalışmaların Arap diline ve özellikle Kur'ân ve hadîslere hizmet etme çabasından doğduğu görülmüştür. Kur'ânı lahn denilen dil bozukluklarından korumak, hadîslere bulaşmış yanlışları ayıklamak amaçlı dil çalışmaları artmıştır. Tezimizde dilbilimi ve dilbilgisi alanında yapılmış olan çalışmaların bir kısmını oluşturan Arap dilinin yapı ve anlam ilişkisinin kelime yönüyle incelenmesinin de bu çalışmaların bir uzantısı olmasını ümit ederiz. Dilde oluşmuş veya oluşabilecek yanlış anlaşılmaların önüne geçmek ve Arap dilinin özelliklerini, yapı taşlarını kelime boyutuyla tanıtabilmek için çabalayan dil âlimlerinin neler ortaya koyduklarının bir özeti olarak şunları söyleyebiliriz:

1-Arapça'nın dil saflığını koruma, Müslümanlığın ortaya çıkmasıyla Kur'ân Arapça'sının ve Resûlullâh'tan varid olan hadîslerin lahn ve yanlış yorumlardan korumanın dil âlimlerinin ve Arap dilini konuşan birçok Müslümanın ortak gayreti olduğu görülmüştür.

2-Arap seslerinin neler olduğu, kendine has özelliklerinin, sıfâtlarının ortaya çıkarılması çalışmalarının İslâm'ın ilk dönemlerinde başladığı Kur'ânı daha iyi okuma ve yanlışsız telaffuz etmek için tecvîd ilmiyle birlikte bu ilmin yani ses ilminin geliştiği, Halîl b. Ahmed, Sibeveyh ve İbn Cinnî gibi dil âlimlerinin bunun başını çektiği görülmüştür.

3-Sesleri sınıflama çabaları doğrultusunda Arap mu'cemlerinin oluşturulma çabalarının hızlandığı, *Sırru Sinâatu'l-İ'râb, Kitâbu'l-Ayn, Kâmusu'l-Muhît, Lisânu'l-Arab, Tehzîbu'l-Luga, Tâcu'l-Arûs, Esâsu'l-Belâga* gibi mu'cem ve kitapların her birinin asıl amacının bu din dilini, Arapça'yı koruma çabasından doğduğu görülmüş, dil ve din âlimlerinin İslâm'a, Kur'ân ve Sünnete hizmet etmek için yarıştıkları gerçeği ortaya çıkmıştır.

4-Arap dilinin belâgat ve fesâhat örneklerinin görüldüğü konulardan birisi olan ziyâde ve hazf konularının ne kadar ince ve latif örneklerle sunulduğu görülmüş, Kur'ân'da ziyâdelik ve hazf konusu dahilinde verilen her bir örneğin icâz ve belagat yönünün ne kadar kuvvetli olduğu müşahede edilmiştir. Ancak, bunun yanında İslâm âlimlerinin bu konudaki hassasiyetlerinin ne denli çok olduğu da gözlemlenmiştir. Bazı dil âlimlerinin, müfessir, muhaddis v.b. dallarda çalışma yapan âlim ve araştırmacıların ziyâde ve hazf konusunun Kur'ân'da olamayacağı konusundaki hassasiyetleri ve delilleri ortaya konularak bu konudaki görüş farklılıklarının neler olduğu tesbit edilmiştir.

5-Tezimizin konuları içinde asıl kısmı oluşturan binâ, vezin, mevzûn ve sıyga gibi konuların kelimeye etkilerinin neler olduğu görülmüştür. Kelime türlerinin neler olduğu, kelime türlerindeki değişikliğin manada yaptığı değişiklikler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Sıygaların lafızlara, kelimenin halleri olan fâil, mef'ûl, ism-î fâil, ism-i mef'ûl, sıfât-ı müşebbehe, mübâlağa sıygaları v.b yapı hallerinin manaya etkilerinin ne denli kuvvetli olduğu gözlemlenmiştir.

6-Her bir veznin mana delâletleri, vezinlerin kısımlarının iştikâk çeşitleri ve şekilleri, fiiller, isimler, mastarlardaki şekilleri ortaya çıkarılmış, sülâsî, rubâî, humâsî, sudâsî fiillerin mücerred ve mezîd ölçüleri, her bir veznin kendine has manaları açıklanmıştır.

9-Dil âlimlerinin vezinleri kendilerine has belirleme ölçülerinin neler olduğu ortaya konulmuş, bazı âlimlerin ölçü şeklinin farklılık arzettiği görülmüştür.

10-Tasğîr, ism-î fâil, ism-i mef'ûl, binâ-i merre ve'l hey'e, ism-i mekân, ism-i zâman, ism-i alet, neseb gibi sıygalar ve bazı sıygaların birbirleri yerine geçme halini ifade eden udûl konusu işlenerek bunların manaya etkilerinin çok kuvvetli olduğu ve manayı zenginleştirerek güzelleştirdiğine şahit olunmuştur.

11-Mastarların, çoğulların ve bunların çok çeşitli gelme sebeblerinin neler olduğu açıklanmaya çalışılmış, bunların özellikle cem-i kılle (azlık çoğulları) ile cem-i kesre (çokluk çoğulları) arasında ince farklılıkların bulunduğuna şahit olunmuştur.

12-Harekelerin birbirleri arası kuvvet ölçülerinin sebebleri ve belâgata olan etkilerinin neler olduğu açıklanmıştır.

13-Tafsîl ve icâz, müfred, müsenna ve cemi, ism-i mevsûller, harf-i cerler, hazf ve zikr, takdîm ve te'hîr, tabi ve metbû', ibdâl, mebn-i li'l meçhûl, vasıf, i'râb dışı harekeler gibi konulara örnekler verilerek kelimede yaptığı anlam değişikliklerine değinilmiştir.

KAYNAKÇA

ABBÂS, Fâdıl Hasan, *Letâifu'l-Mennân ve Revâiu'l-Beyân fî Da'va'z-Ziyâdetî fi'l-Kur'ân,* Dâru'n- Nûr, Lübnân, 1989.

----------*en-Nahvu'l-Vâfî,* Dâru'l-Meârif, yy, ts.

ABBÂD, Ebu'l-Kâsım İsmâîl, *el-Muhît fi'l-Luga,* yy, ts.

ABDÛH, Muhammed, Rızâ Reşîd, *Tefsîru'l-Menâr,* el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-Ammetu li'l-Kitab, yy, 1990.

ABDULĞÂNÎ, Eymen Emin *es-Sarfu'l-Kâfî,* thk. Komisyon, nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 2000.

ABDÜTTEVVÂB, Ramadân *el-Medhe'l İlâ İlmu'l-Lugati ve Menâhicu'l-Bahsi'l-Lugavî,* Mektebetu'l- Hancı, Kâhire, 1997.

el-AFGÂNÎ, Saîd b. Muhammed b. Ahmed *el-Mûcez fî Kavâidi'l-Lugâti'l-Arabiyye,* Dâru2l-Fikr, Beyrut, 2003.

----------*min Târihi Nahvi'l Arabi,* Mektebetu'l-Felâh, Mısır, 1997.

AHMED B. HANBEL, Ebû Abdullah, *Musnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel,* thk. Komisyon, nşr. Müessesetu'r-Risâle, Lübnan, 2001.

----------*Musned,* el-Mektebetu'l-İslâmiyye, Lübnân, 2.Baskı, 1978.

AHMED, Muhammed Abdullâh, *Zâhiretu't-Tekrâr fî Nahvi'l-Arabî,* Mecelletu Câmiatu'l-İslâmiyye, Medine, ts.

AKERSON, Fatma Erkman *Anlam Çeviri ve Karşılaştırma,* ABC Yayınları, İstanbul, ts, s.16-17.

ALÂYÎLÎ, Abdullâh *Mukaddimetu li'd-Dersi Lugati'l-Arab,* el-Mektebetu'l-Asriyye, Mısır, 2003.

el-EŞMÛNÎ, Ali b. Muhammed b. Îsâ *Şerhu'l-Eşmûnî alâ Elfiyeti İbn Mâlik,* Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 1998.

el-ASKERÎ, Ebû Hilâl, *el-Furûku'l-Lugaviyye,* Mektebetu'l Kudsî, yy, 1934.

ASLAN, Hasan *Kratylos-Gerçekliği Araştırmanın Aracı Olarak Dil Kaygı,* Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, 2005.

AŞÛR, Muhammed Suveyh, *el-Kıyâsu'n-Nahvî Beyne Medreseteyni el-Basretî ve'l-Kûfeti,* Dâru'l-Cemâhiriyyeti li'n-Neşr va't-Tevzî ve'l-İ'lâm, 1986.

ATTÂS, Abdullah *el-Esvatul Arabiyye inde İbn Cinnî ve Kemal Muhammed Ali Bişr,* Câmiâtu'ş- Şerîf Hidâyetullâh el-İslâmiyye, Cakarta, Endonezya, 2007. (tez tamamlama notları).

ÂYID, Süleymân b. İbrâhîm *Ususu İlmu'l-Lugati'l-Âm ve Tatbikâtihi a'lel-Lugati'l-Arabiyye,* Câmiatu Ummu'l-Kurâ, Mekke, 2002, s.10-15, (konferans bildirgesi)

BABU, Geyyâs *Dilâletu'-Udul fî Sıyagi'l-Ef'âl,* Mecelletu Dirâsâ't fî Lisâni'l-Arabiyyeti ve Âdâbihâ, Suriye, 2011.

el-BAĞDÂDÎ, Abdulkâdir b. Ömer *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbu Lisânu'l-Arab,* thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, nşr. Mektebetu'l-Hancî, Kâhire, 4.Baskı. 1997.

el-BAĞDÂDÎ, Abdurrahmân b. İshâk *el-Lâmât,* thk. Mâzin el-Mübârek, nşr. Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1985.

----------*Hurûfu'l-Meânî va's-Sıfât,* thk. Alî Tevfîk el-Hamad, nşr. Müessesetu'r-Risâle, by, 1984.

BAŞKAN, Özcan *Bildirişim İnsan-Dili ve Ötesi,* Multilingual Yayınları, 2003, s.51.

el-BÂTİLÎ, Ahmed b. Abdullah, *el-Meâcimu'l-Luğaviyyeti va Turûku Tertîbihâ,* Dâru'r-Râye, Riyâd, Suûdî Arabistân, 1992.

BAVKİNE, Sâfiyye *Meâcimu'l-Meânî fi'l-Lugati'l-Arabiyye,* Câmiatu'ş-Şehîd Hamah Lahder, Cezâyir, 2015.

el-BEĞAVÎ Ebû Muhammed el-Hüseyin, *Şerhu's-Sunne,* thk. el-Mektebu'l-İslâmiyye, Dimeşk, Lübnân, 1983.

el-BELHÎ, Mukâtil b. Süleymân *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'ân'il-Kerîm,* thk. Abdullah Mahmûd Şehâteh, nşr. el-Hey'etu'l-Mısriyyetu, Mısır, 1975.

el-BEYHAKÎ, Ahmed b. Hüseyin *Sunenu's-Sağir li'l-Beyhaki,* thk. Abdu'l Mut'i Emîn Kalaycı, nşr. Câmiatu't-Dirâsâtu'l-İslâmiyye, Karaçi, 1.Baskı, Pakistan, 1989.

el-BEYZÂVÎ, Nasuruddîn Ebû Said *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl,* thk. Muhammed Abdurrahmân el-Merâşilî, nşr. Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, Lübnân, 1997.

el-BEZZÂR, Ebû Bekr Muhammed *Musnedu'l-Bezzâr,* thk. Komisyon, nşr. Mektebetu'l-Ulum ve'l-Hukm, yy, 2009.

el-BUHÂRÎ Muhammed b. İsmâîl, *Sahîhi Buhârî,* thk. Muhammed Zahir b.Nasır en-Nasr, nşr. Dâru Tugun Neccar, Dimeşk, 2001.

BUHAYT, Receb İbrâhîm *Vucûhu'd-Taaddud li Binâi'l-Kelime fi'l-Kur'âni'l-Kerim,* Câmiatu Ummu'l-Kurâ Kulliyetu Lugati'l-Arabiyye, Suudi Arabistan, 1991.

BURKE, Bessâm *İlmu'l-Esvati'l-Âmm,* Merkezu'l-İnmâ el-Kavmî, Lübnân, 1988, s.10.

BUZEYD Sâsî Hâdif, *ed-Dilâletu's-Savtiyye inde İbn Cinnî mi'n-Hilâlî Kitâbihi'l-Hasâis,* Câmiatu Kaleme, by, 2009.

el-CÂBÎRÎ, Muhammed Âbid *Arap İslâm Kültürünün Akıl Yapısı,* trc. Burhan Köroğlu, Hasan Hacak ve Ekrem Demirli, Kitabevi Yayınları, 2001.

el-CÂHİZ, Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî *el-Beyân ve't-Tebyîn,* Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, 2002.

el-CEVCERÎ, Şemseddîn Muhammed b. Abdulmun'im b. Muhammed *Şerhu Şuzûru'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kelâmi'l-Arab,* thk. Nevvâf b. Cezâi'l-Hârisî, nşr. İmâdetu'l-Bahsu'l İlmî bi'l-Câmiatu'l-İslâmiyye, Medine, 2004.

el-CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmâîl b. Ahmed *es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabiyye,* thk. Ahmet Abdulgafûr Attâr, nşr. Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1987.

el-CEYLÂNÎ, Muhammed b. Abdullah *İkmâlu'l-İ'lam Bi Teslîsi'l-Kelâm,* thk. Saad b. Hamdân el-Ğâmidî, Câmiatu Ummu'l-Kurâ, Suudi Arabistan, Mekke, 1984.

el-CEZERÎ, Şemseddîn Ebu'l-Hayr Muhammed, *et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd,* thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Mektebetu'l-Meârif, Riyâd, 1985.

----------*el-Mukaddimetu'l-Cezeriyye,* Dâru'l-Muğni li'n-Neşr ve't-Tevzi, yy, 2001.

CORCÎ, Zeydân, *el-Felsefetu'l-Lugaviyye va'l-Elfâzu'l-Arabiyye,* Dâru'l-Hadâse li't-Tibâati ve'n-Neşr ve't-Tevzî, Beyrût, 1987.

CUMÛA, Abdulvahhâb Ali *el-Mustalahu'l-Usulî ve Müşkiletu'l-Mefâhîm,* el-Ma'hadu'l-Âlemî li'l- Fikri'l-İslâmî, Kâhire, 1996.

el-CUNDÎ, Ahmed Enver Seyyid Ahmed *el-Meâriku'l-Edebiyye,* Mektebetu'l-Ancelû el-Misriyye, Mısır, 1983.

el-CÜRCÂNÎ, Ebû Bekr Abdulkâhir Abdurrahman, *Delâilu'l-İ'câz,* thk. Mahmûd Muhammed Şâkir Ebû Fihr, Matbaatu'l-Medeni, Kâhire, 1992.

----------*Delâilu'l-Îcâz,* Dâru'l Menâr, Mısır, 1946.

----------*Delâilu'l-İ'câz,* thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, nşr. Dâru'l-Medenî, Cidde, 1992.

----------*el-Miftâh fi's-Sarf,* thk. Alî el-Hamed, nşr. Müesssesetu'r-Risâle, Beyrut, 1987.

----------*Esrâru'l-Belâğa,* thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, nşr. Dâru'l-Medenî, Cidde, ts.

el-CÜRCÂNÎ, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf *Kitâbu't-Ta'rifât,* thk. Komisyon, nşr. Dâru'l-Kutûbi'l- İlmiyye, Lübnân, 1983.

ÇIKAR, Mehmet Şirin *İlk Dönem Arap Dilbilimi, Kuran ve Dil, Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu,* Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Van, 2001.

ÇÖĞENLİ, Sadi *Âyet ve Hadîs Örnekli Arapça Dilbilgisi Sarf,* Cantaş Yayınları, İstanbul, 2015.

DAYF, Şevkî *el-Medârisu'n-Nahviyye,* Dâru'l-Meârif, 2005, yy.

DIRÂZ, Muhammed b. Abdullah *en-Nebeu'l-Azîm Nazârâtun-Cedîdetun fi'l-Kur'ân'i'l-Kerîm,* Dâru'l-Kalem Li'n-Neşr va't-Tevziî, 2006.

DİZİRE, Silâl, *Neş'etu'l-Meâcim va Tatavvuruhâ Meâcimu'l-Meânî Meâcimu'l-Elfaz,* Dâru's-Sadâka el-Arabî, Lübnân, 1995.

ed-DUSÛKÎ, Mustafâ Muhammed Arfeh *Hâşiyetu'd-Dusûkî alâ Muğni'l-Lebîb an Kutubi'l- Eârîb,* thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 2. Baskı, 2007.

EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. Eş'ab, *Sunenu Ebû Dâvûd,* el-Mektebûtu'l-Asriyye, Sayda, Lübnân, ts.

EBÛ HÂTİM, Sehl b. Muhammed es-Sicistânî, *Fealtu Ef'altu,* thk. el-Halîl İbrâhîm el-Atiyye, nşr. Matabiu Câmiatu'l-Basrati, yy, 1979.

EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yûsuf b. Ali *el-Bahru'l-Muhît,* thk. Sıtkı Muhammed Cemîl, nşr. Dâru'l-Fikr, Lübnân, 1999.

EBÛ HİLÂL EL-ASKERÎ, Hasân b. Abdullah *Divânu'l-Meânî,* Dâru'l Ciil, Lübnân, ts.

----------*el-Furûku'l-Lugaviyyeti,* Mektebetu'l-Hancî, Mısır, 1987.

EBÛ NAHHÂS, Ebû Cafer, *Meâni'l-Kur'ân,* thk. Muhammed b. Ali es-Sâbunî, nşr. Câmiatu Ummu'l-Kurâ, Mekke, 1988.

EBÛ ZUR'A, Abdurrahmân b. Muhammed b. Zencelete *Hüccetu'l-Kıraât,* thk. Saîd el-Afkânî, Müesssesetu'r Risâle, Lübnân, 2. Baskı, 1979.

el-ENBÂRÎ, Abdurrahmân b. Muhammed b. Übeydullâh el-Ensârî Ebu'l-Berekât Kemâluddîn *el-İnsâf fî Mesâilu'l-Hilâf Beyne'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn va'l-Kûfiyyîn,* el-Mektebetu'l-Asriyye, by, 2003.

----------*Esrâru'l-Arabiyye,* Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, yy, 1999.

ENÎS, İbrâhîm *el-Esvâtu'l-Luğaviyyetu,* el-Mektebetu Ancelo, Kâhire, 1971.

el-ENSÂRÎ, Zekeriyyâ *ed-Dekâiku'l-Muhkemetu fî Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye,* thk. Nesib Neşâvî, nşr. Dâru'l-Mektebi, Dimeşk, 1995.

el-ERBİLÎ, Bedreddîn Muhammed *Cevâhîru'l-Edeb fî Ma'rifeti Kelâmi'l-Arab,* Menşurâtu Mektebetu'l- Haydariyyeti va'l Matbuât, Necef, İran, 1969.

ERDİM, Enes *Arap Dilinde Zamir Üzerine Yapılan Atıfla İlgili Tartışmalar,* Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Elazığ, 2018.

ESÎRU'D-DÎN Ebû Abdullah Ebû Hayyân el-Endelusî, *İrtişâfu'd-Darb Mi'n Lisâni'l-Arab,* thk. Mustafâ Ahmed en-Nemmâs, yy, 1984.

ESTERÂBÂDÎ, Mahmûd b. Hasan Raziyuddîn *Şerhu'ş-Şâfiyye İbn Hâcib,* thk. Komisyon, nşr. Matbaatu'l-Hicâzî, Mısır, ts.

----------*Şerhu'ş-Şâfiyye İbnu'l-Hâcib,* thk. Muhammed Nûru'l-Hasan ve Zemîluhu, nşr. Dâru'l-Kutubi'l İlmiyye, Lübnân, 1981.

el-EŞMÛNÎ, Nureddîn Ali b. Muhammed *Şerhu'l-Eşmûnî ala'l-Elfiyeti İbn Mâlik,* Dâru İhyâi Kutubi'l Arabiyye, ts.

el-EZHERÎ, Halid b. Abdullah b. Ebi Bekr *Şerhu't-Tasrih Ala't-Tevdih,* Dâru'l-Kutubi'l- İlmiyye, Lübnân, 2000.

el-EZHERÎ, Muhammed b. Ahmed el-Herevî Ebû Mansûr, *Tehzîbu'l-Luga,* thk. Muhammed İvaz' Mur'ib, nşr. Dâru İhyâi't- Turâsi'l-Arabî, Lübnân, 2001.

el-FÂRÂBÎ, Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm *Mu'cemu Divanul Edeb,* thk. Ahmed Muhtar Ömer, nşr. Müesssetu Dâruş Şa'b lis Sahafeti vet Tibaati ven Neşr, Kâhire, 2003.

el-FÂRÂBÎ, İshâk b. İbrâhîm *Divânu'l-Edep,* thk. Ahmet Muhtâr Ömer, nşr. Mecmeu'l-Lugati'l-Arabiyyeti, Kâhire, 1974.

el-FÂRİSÎ Ebû Ali, *el-Huccetu li'l Kıraâtu's-Seb'ı,* Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, ts.

----------*el-Hucce li'l-Kurrai's-Seb'ı',* Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, yy, ts.

---------- *et-Tekmile,* thk. Kâzım Bahr el-Mercân, nşr. Matbaatu Dâru'l-Kutub, yy, 1981.

el-FERÂHÎDÎ, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed *Kitâbu'l-Ayn,* thk. Mehdî el-Mahzûmî ve İbrâhîm es-Sâmerrâî, nşr. Dâru ve Mektebetu'l-Hilal, yy, ts.

----------*el-Cümel fi'n-Nahv,* thk. Fahreddîn Kabâve, yy, 1995.

----------*el-Ayn,* thk. Komisyon, Dâru'r-Reşîd, Bağdâd, 1982.

el-FERRÂ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd *Meâni'l Kur'ân,* thk. Ahmed Yûsuf Necâtî, Muhammed Ali en-Neccâr, nşr. Dâru'l-Kutubi'l-Misriyyeti, 1954, yy.

----------*Meâni'l-Kur'ân,* thk. Komisyon, nşr. Dâru'l-Misriyye li't-Te'lîf ve't-Tercüme, Mısır, ts.

FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb *el-Kâmusu'l-Muhît,* thk. Mektebu Tahkîku't-Turâs fî Müesseseti'r-Risâle, nşr. Müessesetu'r-Risâle li't-Tibâati ve'n-Neşr ve't-Tevzî, Beyrut, 2005.

GADİME, Muhammed Abdulhalık *el-Muğni fi Tasrîfi'l-Efâl,* Matbaatu İstikâme, Kâhire, 3. Baskı, 1962.

GALÂYÎNÎ, Mustafâ b. Muhammed *Câmiu'd-Durusi'l-Arabiyye,* el-Mektebetu'l-Asriyye, Lübnân, 1993.

GAZALİ, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed *el-Maksâdü'l-Esnâ fî Şerhî Esmâi'llâhi'l-Hüsnâ,* Matbaatu't-Takyuddîn, Kâhire, 1904.

el-GIRNATÎ, İbn-i Zübeyr *Mullâku't-Te'vîli'l Kat'i bi Zevi'l İlhâd ve't Ta'tîli fî Tevcîhi'l Müteşâbihi mi'n Âyyi't-Tenzîl,* thk. Saîd el-Fellâh, nşr. Dâru Garbi'l-İslâmî, Lübnân, 2007.

GÜLER, İsmâîl *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler,* İSAM Yayınları, İstanbul, 2015.

Habit, Fevzî Yûsuf *el-Meâcimu'l-Arabiyyetu Mevzûatun ve Elfâzun,* el-Velâ Li't-Tâbii ve't Tevzî Kâhire, Mısır, 1992.

el-HAFÂCÎ, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Saîd *Sırru'l-Fesâha,* Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyyeti, 1. Baskı, 1982, yy.

HÂKİM, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah *el-Müstedrek Âle's-Sahîhayn,* thk. Mustafâ Abdulhâdî Atâ, nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 1990.

el-HALEBÎ, Semîn *ed-Durru'l-Masûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn,* thk. Ahmed Muhammed el-Harrad, nşr. Dâru'l-Kalem, Dımeşk, ts.

el-HÂRİRÎ, Ebu'l-Kâsım *Durretu'l-Gavs fî Evhâmi'l-Hâvâs,* Mektebetu'l-Musenâ, Bağdâd, ts.

HASSÂN, Temmâm *el-Lugatu Beyne'l-Mi'yâriyye va'l-Vasfiyye,* Dâru's-Sakâfe, Mağrîb, ts.

el-HÂŞİMÎ, Ahmed *Cevâhiru'l-Belağa,* el-Mektebetu't-Ticâriyyeti, Mısır, 1960.

HATİCETU'S-SER Muhammed Ali, *İsmâ el-Fâil ve'l Mef'ûl fi'l Kur'âni'l-Kerim,* Câmiatu Ummûd Dermân el-İslâmiyye, 2010, s.24-28. (Yüksek Lisans Tezi).

el-HİCÂZÎ, Mahmûd Fehmî *İlmu'l-Lugati'l-Arabiyye,* Dâru Garîb li't-Tibâati va'n-Neşr va'-t-Tevzî, yy, ts.

el-HİNDÂVÎ, Hasan *Menâhicu's-Sarfiyyîn ve Mezâhibuhum fi'l-Karneyni's-Sâlisi ve'r-Râbii Mine'l-Hicreti,* Dâru'l-Kalem, 1.Baskı, Dimaşk, 1988.

el-HUDARÎ, Muhammed b. Mustafâ b. Hasan *Haşiyetu'l Hudarî Ale Şerhi İbni Akil,* Dârul-Fikr, Lübnân, 1978.

el-HUMEYDÎ, Ebû Bekr Abdullah *Musnedu'l-Humeydî,* thk. Hasan Suleym Esedu'd-Daranî, nşr. Dâru's-Sekâ, Dimeşk, Suriye, 1996.

HÜSEYÎN, Salâhaddîn Said, *et-Tağayyurâtu's-Savtiyyetu fi't-Terâkibi'l-Luğaviyyi'l-Arabî,* Câmiâtu Teşrîn, 2009, (doktora tezi).

İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emîn b. Ömer, *el-Fevâidu'l-Acîbeti fi İ'râbi'l-Kelimeti'l-Garîbeti,* thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, nşr, Dâru'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut, 1990.

İBN AKÎL, Abdullâh b. Abdurrahmân el-Ukeylî Hemedânî, *Şerhu İbn Akîl alâ Elfiyeti İbn Mâlik,* thk. Muhammed Muhyeddîn Abdulhamîd, nşr. Dâru't-Turâs, Kahire, 1980.

İBN CİNNÎ, Ebû'l-Feth Osmân, *et-Tasrîfu'l-Mulûkî*, thk. Dayzire Sikâl, nşr. Dâru'l-Fikru'l- Arabî, 1998.

----------*el-Hasâis,* el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-Ammetu li'l-Kitâb, 4.Baskı, yy, ts.

----------*el-Hasâis,* thk. Muhammed Ali en-Neccâr, nşr. Matbaatu Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye,1952.

----------*Sırru Sinâa*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, Lübnân, 2000.

İBN DUREYD, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan *Cemheretu'l-Luga,* thk. Remzî Munîr Ba'lebekî, nşr. Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1. Baskı, Lübnân, 1987.

İBN ESÎR, Ziyâuddîn Nasrullâh b. Muhammed, *el-Meselu's-Sâir Fî Edebi'l Kâtibi Ve'ş-Şâir,* thk. Ahmed el-Hûfî ve Bedevî Tibâne, nşr. Dâru'n-Nahdati'l-Mısır, li't-Tibâati va'n-Neşr ve't-Tevzî, Kahire, ts.

----------*el-Meselu's-Sâir Fî Edebi'l Kâtibi Ve'ş-Şâir,* thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhâmid, Matbaatu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, yy, 1939.

İBN FÂRİS, Ebu'l-Hüseyîn b. Zekeriyyâ *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga,* thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, nşr. Dâru'l-Fikr, 2. Baskı, yy, ts.

---------- *es-Sâhibi fi Fıkhu'l Luga,* Matbaatu'l Müeyyid, Kâhire, 1910.

----------*Mu'cemu Mekâyisu'l-Luga,* thk. İbrâhîm Şemseddîn, nşr. Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 1999.

İBN FÂRİS, Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm *Divânu'l-Edeb,* thk. Ahmed Muhtâr Ömer ve İbrâhîm Enîs, nşr. el-Hey'etu'l-Âmmeti lî Şuûni'l-Metâbiî'l-Emiriyyeti, Mısır, 1974.

İBN GALBÛN, *et-Tezkîretu fi'l-Kıraât,* thk. Saîd Sâlih Zeîmeh, nşr. Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1.baskı, Lübnân, 2001.

İBNU'L-HÂCİB, Ebû Amr Cemâluddîn Osmân b. Ömer, *el-Kâfiyetu fi'n-Nahv,* Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 1985.

----------*eş-Şâfiyetu fî İlmu't-Tasrîf,* thk. Ahmed Osmân, nşr. el-Mektebetu'l-Mekkiyye, 1.Baskı, 1994.

İBN HÂLEVEYH, Hüseyîn b. Ahmed Ebû Abdullah *el-Huccetu fi'l-Kırâati's-Seb'i,* thk. Abdul'âlî Sâlim Mukrim, Dâru'ş Şurûg, Lübnân, 1980.

----------*İ'râbu Selâsîne Suretin Mine'l-Kur'âni'l-Kerîm,* Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kâhire, 1940.

----------*İ'râbu'l-Kıraati's-Seb'ı va İ'lâluhâ,* thk. Abdurrahmân el-Useymîn, nşr. Mektebetu'l Hancî, 1.baskı, Kâhire, 1992.

İBN HİŞÂM, Cemâluddîn Abdullah el-Ensârî, *Şerhu Şuzûru'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kelâmi'l-Arab,* thk. Abdulganî Dıkr, eş-Şeriketu'l Muttahidetu Lit'Tevzîi, Suriye, ts.

----------*Şerhu Şuzûru'z-Zeheb,* thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, nşr. Dâru'l-Fikr, yy, ts.

----------*Muğni'l-Lebîb An Kutubi'l-Eârîb,* thk. Mâzin el-Mübârek, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 6.Bakı, 1985.

----------*Şerhu Katru'n-Nedâ va Belli's-Sedâ,* thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamid, Kâhire, 1983.

İBN KÛTİYYE, Muhammed b. Ömer b. Abdulazîz *el-Ef'âl,* thk. Ali Fûdah ve Ali Râtib, nşr. Matbaatu Mısır, Mısır, 1952.

İBN KAYYIM EL-CEVZİYYE, Muhammed b. Ebû Bekr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerim,* thk. İbrâhîm Ramazân, nşr. Dâru Mektebetu'l-Hilâl, Lübnân, 1989.

----------*Bedâiu'l-Fevâid,* Dâru'l-Kutubi'l- Arabi, Lübnân, ts.

İBN KESÎR, İsmâîl b. Ömer *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Mısır, ts.

----------*Tefsîru'l-Kur'âni'l Azîm,* thk. Ebû Muâviye el-Ceselî, nşr. Cem'iyyetu İhyâit-Turâsi'l-İslâmî, Kuveyt, 1.baskı, 2004.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim *Edebu'l-Kâtib,* thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, nşr. Matbaatu's-Saadeti, Mısır, 1963.

----------*Edebû'l-Kâtib,* thk. Muhammed ed-Dâlî, Müesseestu'r-Risâle, ts.

----------*Garîbu'l-Hadîs,* thk. Abdullâh el-Cebûrî, nşr. Matbaatu'l-Ânî, yy, 1928..

----------*Tefsîru Garîbu'l-Kur'ân,* thk. es-Seyyid Ahmed Şâkir, nşr. Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyyeti, Kâhire, 1958.

----------*Te'vîlu Müşkilu'l-Kur'ân,* thk. İbrâhîm Şemseddîn, nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, ts.

İBN MACE, Ebû Abdullah Muhammed, *Sunenu İbn-i Mace,* thk. Muhammed Fuat Abdulbaki, Dâru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, ts.

İBN MÂLİK, Muhammed Abdullâh *Şerhu'l-Kâfiyyetu'ş-Şâfiyye,* thk. Abdulmun'im Ahmed Herîdî, nşr. Câmiatu Ummu'l-Kurâ Merkezu'l-Bahsu'l-İlmî, Mekke, ts.

İBN MANZÛR, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem *Lisânu'l-Arab,* Dâru Sadr, yy, 1993.

İBN MÜCÂHİD, *Kitâbu's-Seb'ati fi'l-Kıraât,* thk. Şevkî Dâyf, Dâru'l Meârif, Kâhire, 1972.

İBN SÂNÎ', Muhammed b. Hasan b. Sibâa Şemseddîn, *el-Lemhatu fî Şerhi'l-Melhâ,* thk. İbrâhîm b. Sâlim es-Sâidî, nşr. İmâdetu'l-Bahsu'l-İlmî bi'l-Câmiatu'l-İslâmiyye, Medine, 2004.

İBN SERRÂC, *el-Usûl fi'n-Nahv,* thk. Abdulmuhsin el-Fetli, nşr. Müessesetu'r-Risâle, Lübnân, 1984.

İBN SÎDE, Ebu'l-Hasan Alî b. İsmâîl el-Mursî, *el-Muhkem va'l-Muhitu'l-A'zam,* thk. Abdulhamît Hindâvî, nşr. Dâru'l-Kutub li'l-Melâyîn, Beyrût, 2000.

----------*el-Muhassas,* el-Mektebetu't-Ticârî Li't-Tibâati ve't-Tevzî'i ve'n-Neşr, Lübnân, 1903.

İBN SİKKİT, Ebû Yusuf Yakub *İslâhu'l-Mantık,* thk. Muhammed Mur'ib, nşr. Dâru İhyâu't- Turâsi'l-Arabi, 2002.

İBN ŞEYBE, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed *el-Kitâb el-Musennef fi'l-Ahâdîs ve'l-Âsâr,* thk. Kemâl Yûsuf el-Hut, Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd, 1988.

İBN ŞU'BE, Ebû Osmân Said, *Sunenu Said b. Mansûr,* thk. Habiburrahmân el'A'zamî, nşr. Dâru's-Selefiyye, Hindistân, 1982.

İBN TEYMİYYE, Ebu'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed, *Mecmûu'l-Fetâvâ,* thk. Abdurrahmân b. Kâsım, nşr. er-Risâle, Dimeşk, 1.baskı, 1978.

İBN USFÛR, Ali b. Muhammed b. Muhammed *el-Mumtiu'l-Kebîr fi't-Tasrîf,* thk. Fahreddîn Kabave, Dâru'l-Esmâi li'n-Neşr ve't-Tevzî, Halep, 1971.

İBN YAİŞ, Ali b. Ebi's-Serâyâ, *Şerhu'l-Mufassâl,* İdâretu Matâbiu'l- Mûniriyyeti, Kâhire, ts.

İBN ZENCELE, Muhammeb b. Ebû Zür'a *Huccetu'l-Kıraât,* thk. Saîd el- Afganî, nşr. Müessesetu'r-Risâle, Lübnân, 5.baskı, 1997.

İBN SİNA, Ebû Alî el-Hüseyn b. Alî *Kitâbu'ş-Şifâ, II. Analitikler,* trc. Ömer Türker, Litera Yayınları, İstanbul, 2006.

İBNİ-N NAZIM, Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. Mâlik *Şerhu Elfiyeti İbn Mâlik,* el-Matbaatu'l Aleviyye, Necef, 1923.

İBNU'L-CEVZÎ, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmu't-Tefsîr,* Mektebû'l-İslâmî, 1. Baskı, Lübnân, 1964.

İBNU'L-VERRÂK, Muhammed b. Abdullâh b. el-Abbâs Ebu'l-Hasan *İlelu'n-Nahv,* thk. Mahmûd Câsim Muhammed ed-Dervîş, nşr. Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd, 1999.

ÎCÎ, Adududdîn Abdurrahmân b. Ahmed *er-Risâletu'l-Vaz''iyye,* Safâ ve Enver Matbaası, İstanbul, 1893.

MÜSLİM, Haccâc Ebu'l-Hasan el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, *Sahîhi Muslim,* thk. Muhammed Fûad Abdulbâkî, nşr. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

İSFAHÂNÎ, Râgıb Ebû Kâsım *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân,* thk. Safvân Adnân Dâvûdî, nşr. Dâru'l-Kalem, Lübnân, 1991.

----------*Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân,* thk. Safvân Adnân Dâvûdî, nşr. ed-Dâru'ş-Şemsiyye, Lübnân, 1992.

----------*el-Müfredât,* thk. Muhammed Seyyîd Keylânî, nşr. Dâru'l-Ma'rifeti Li't-Tibâati ve'n-Neşr ve't-Tevzî, Lübnân, ts.

----------*Muhadarâtu'l-Udebâ ve Muhavarâtu'ş-Şuarâ va'l- Bulağâ*, Şeriketu Dâru'l-Erkâm b. Erkâm, Lübnân, 1999.

İSKÂFÎ, Hatîb *Durretu't-Tenzîl ve Gurretu't-Te'vîl,* thk. Muhammed Mustafâ Aydın, nşr. Mektebetu Melik Fahd el-Vataniyye, Mekke, 2001.

MUSTAFÂ, İbrâhim v.d. Mu'cemu'l-Vasît, yy, ts.

İSMÂÎL, Hâzim Zenûn *İhtilâfu'l-Ma'nâ lî İhtilâfi'l-Hurûf ve'l-Harekât fi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* Mecelletu't-Terbiyye ve'l-İlm, Câmiatu'l-Mûsul, by, 2008. (makale)

İYD, Muhammed *en-Nahvu'l-Musaffâ,* Mektebetu'ş-Şebâb, by, ts.

KADDÛR, Ahmed Muhammed *Esvâtu'l-Lugati inde Sibeveyh Mürâcaatun ve Tefsîr,* Mecelletu Mecmeu'l-Lugatil-Arabiyyeti, Dimeşk, ts, (makale).

el-KAYSÎ, Mekkî b. Ebî Tâlib *el-Keşf an Vucûhi'l Kırâati's-Seb'ı ve İleluhâ ve Hicecuhâ,* thk. Muhyiddîn Ramazân, nşr. Müessesetu'r-Risâle, 2.baskı, Lübnân, 1981.

el-KAZVÎNÎ, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ *Mu'cemu Mekâyîsu'l-Luga,* thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, 1979, yy.

el-KEFEVÎ, Bekâ el-Hüseynî, *el-Kulliyât,* Matbaatu Bulâk, Mısır, ts.

el-KELBÎ, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed, *et-Teshî'l li Ulûmi't-Tenzîl,* thk. Muhammed Sâlim Hâşim, nşr. Dâru'l-Kutubi'l İlmiyye, 1.Baskı, Lübnân, 1995.

KEMALPAŞAZADE, Şemseddîn Ahmed *el-Felâh fî Şerhi'l-Merâh,* Esad Efendi Matbaası, İstanbul, 1879.

el-KERMİLÎ Anastas Batris Cebrâîl Yûsuf Avvad, *Mecelletu Lugatu'l-Arab,* Bağdad, 2011.

KINAR, Kadir *Kuran Bağlamında Sıyga Tercihlerindeki Anlam,* Kimlik Yayınları, Kayseri, 1.Baskı, 2017.

KIRAN, Zeynel *Dilbilim Akımları,* Onur Yayınları, Ankara, 1996, s.175-177; Süheyla Bayrav, *Filolojinin Oluşumu,* Multilingual Yayınları, 1998.

el-KURTUBÎ İbn Medâ *er-Reddu ale'n-Nuhât,* thk. Şevkî Dâyf, nşr. Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire, 1948.

KUŞÇU, Ali *Unkudu'z-Zevahir fi's-Sarf,* thk. Ahmed Afifi, nşr. Matbaatu Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, Kâhire, 2001.

MÂLİK B. ENES b. Mâlik b. Amr *Muvatta,* thk. Muhammed Fûad Abdulbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Lübnân, Lübnân, 1985.

----------*el-Muvatta,* thk. Muhammed Mustafa el-A'zami, Müessesetu'z Zâid b. Sultân, Ebû Dabi, İmârât, 2004.

MANDÛR, Muhammed *fî Mîzâni'l-Cedîd,* Nahdatu Mısır, li't-Tibâati va'n-Neşr va't-Tevzî, yy, 2004.

MARİO, Bay, *Ususu İlmu'l-Luga,* trc. Ahmed Muhtâr Ömer, Âlemu'l-Kutub, 2. Baskı, Kâhire, 1983.

el-MEYDÂNÎ, Abdurrahmân b. Hasan *el-Belâğatu'l Arabiyyetu,* Dâru'l Kalem, Beyr'ut, 1996.

el-MEYDÂNÎ, Ahmed b. Muhammed b. İbrahim *Nuzhetu't-Taraf fî İlmi's Sarf,* thk. Lecnetu İhyai't-Turâsi'l-Arabî Li'l Menşûrât, nşr. Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Lübnân, 1981.

el-MUÂFÎ, Cerîr Ebû'l-Feth *el-Celîsu's-Sâlih el-Kâfî ve'l-Enîsu'n-Nâsıb,* thk. Abdulkerîm Sânî el-Cundî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 2005.

MUHAMMED, Revvâs Kal'acî ve Hâmit Sâdık Kuneybî, *Mu'cemu Lugatu'l-Fukahâ,* Dâru'n-Nefâis li't-Tibâati va'n-Neşr va't-Tevzî, yy.

MUHAMMED, Yûnus Hamş Halef *el-Hazfu fi'l-Luğati'l-Arabiyye,* Mecelletu Ebhâsu'l-Kulliyeti't-Terbiyeti'l-Esâsiyye, ts.

MUHTÂR, Bin Culu, *Temâsilu'l-Musteviyâtu'l-Lugaviyye ve Eseruhâ fî Tekâmili'l-Luga,* Câmiatu Ebi Bekr Bi'l Kayd Tilmisân, Kulliyetu'l Âdâb ve'l-Lugat, 2014, (Doktora Tezi).

MUKRİM, Tûni Fergal *el-Udûlu ani'l-Asli fi'l-Ef'âl ve'l-Müştekkât,* Kulliyetu'l-Ulûm, Câmiatu Feyyûm, 2013.

el-MURÂDÎ, Ebû Muhammed Bedreddîn b. Kâsım b. Abdullah *el-Cenâ'd-Dânî fî Hurûfi'l Meânî,* thk. Faruddîn Kabâve ve Muhammed Nedîm Fâdi, nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 1.Baskı, 1992.

el-MURSÎ, Ebû'l Hasan Ali *el-Muhkem ve'l-Muhiti'l-A'zam,* thk. Abdulhamîd Hindâvî, nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 2000.

MÜBÂREK, Muhammed *Fıkhu'l-Luga ve Hasâisu'l-Arabiyyeti,* Dâru'l-Fikr, 3. Baskı, Lübnân, 1968.

Müberred Ebî'l-Abbâs,

el-MÜBERRED Muhammed b. Yezid *el-Muktedab,* thk. Muhammed Abdulhâlık Azîme, Alemu'l-Kutup, Lübnân, ts.

----------*el-Kâmil,* thk. Zekî Mübârek, nşr. Matbaatu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1936.

MÜTEVELLİ, Sabrî *İlmu's-Sarfû'l-Arabi Usulu'l-Binâi ve Kavanini't-Tahlîlî*, Kâhire, 2002.

en-NESÂÎ Ebû Abdurrahmân Ahmed, *es-Sunenu's-Sagir li'n-Nesâî,* thk. Abdulfettâh Ebû Gudde, Mektebetu Matbuatu'l-İslâmiyye, Haleb, 1986.

en-NUVEYRÎ, Ahmed b. Abdullah *Nihâyetu'l-Ereb fî Fununi'l-Edeb,* Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâig el-Kavmiyyeti, Kâhire, 2002.

ONAN, Bilginer *Dil Eğitiminin Dil Bilimsel Temelleri,* Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitisü Dergisi, 2012.

ÖZLİ, Muzaffer, *Kur'anın Arap Diline Olan Tesiri,* Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı. 2. Elazığ, 1997.

ÖZNURHAN, Hâlim *Ebû Hilâl el-Askeri'ye Göre Lafız ve Anlam,* Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2006.

PERROT, Jean *Dilbilim,* İletişim Yayınları, İstanbul, 1. Baskı, 1998.

er-RÂZÎ, Fahruddîn *Mefâtihu'l-Ğayb, Tefsîru'l-Kebîr,* Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Lübnân, 1999.

----------*et-Tefsîru'l-Kebîr,* el-Matbaatu'l Behiyye, Mısır, ts.

----------*el-Mahsûl fî İlmi Usuli'l-Fıkh,* thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî, nşr. Müessesetu'r- Risâle, Lübnân, 1996.

er-RÂZÎ Zeyneddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr, *Muhtâru's -Sihâh,* thk. Yusûfu'ş Şeyh Muhammed, el-Mektebetu'l Mısriyyeti, Lübnân 1999.

----------*Muhtâru's-Sihâh*, Dâru Kitâbi'l-Arab, Lübnân, 1981

er-RÂZÎ, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya *Mu'cemu Mekâyisu'l-Luga,* thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, nşr. Dâru'l-Fikr, 1979.

----------*es-Sâhibî fî Fıkhu'l-Lugati'l-Arabiyyeti ve Mesâiluhâ ve Sunanu'l-Arabi fî Kelâmihâ,* Muhammed Alî Beydun, yy, ts.

er-RÂZÎ, Muhammed b. Hâşim *Şerhu Şâfiyyeti İbnu'l-Hâcib,* thk. Komisyon, nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 1975.

er-REBİÎ, Alya Nusret Hasan *el-Mecâlâtu'd-Dilâliyyeti fî Siyeği'l-Ef'âli'l-Mezîdeti fi's-Suveri's-Seb'ît-Tivâl,* Câmiatu Bağdâd, 2005.

RIFAT, Mehmet *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

er-RUDEYNÎ, Muhammed Abdulkâhir, *el-Mu'cemâtu'l-Arabiyyeti,* Dâru'l-Hudâ, Cezâir, 2006.

RUSSEL, Bertrand *Bilim ve Din (Yüzyıllar Süren Savaş),* Varlık Yayınları, 1972, (basılmış makale).

es-SABBÂN, Ebu'l-İrfân Muhammed b. Alî, *Hâşiyetu's-Sabbân ala Şerhu'l-Eşmûnî lî Elfiyeti İbn Mâlik,* Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.

es-SAHAVÎ, Şemseddîn Ebû'l-Hayr Muhammed *el-Ğâyetu fî Şerhi'l-Hidâye fî İlmi'r-Rivâye,* thk. Ebû Aiş Abdulmun'im İbrâhîm, nşr. Mektebetu Evlâdu'ş-Şeyh li't-Turâs, 2001.

es-SAÎDÎ, Abdulmu'tel *Buğyetu'l-İzâh li't-Telhîsi'l-Miftâh fî Ulumi'l-Belâga,* Mektebetu'l-Âdâb, 2005. es-SÂMERRÂÎ, Fâdıl Sâlih *el-Es'iletu'l-Beyâniyye fi'l-Kur'ân'il-Kerim,* Mektebetu's-Sahâbe, İmârât, 2008.

----------*Meânî'l-Ebniyyeti fi'l-Arabiyyeti,* Dâru Ammâr li'n-Neşr ve't-Tevzî, 2. Baskı, Ürdün, 2007.

----------*Belâgatu'l-Kelime fi't-Ta'bîri'l-Kur'ânî,* Şeriketu'l Atîk lî Sinâati'l-Kitâb, 3. Baskı, Kâhire, 2006.

----------*Lemesâtun Beyâniyyetun fî Nusûsin Minet-Tenzîl,* Dâru Ammâr, 3. Baskı, Lübnân, 2003.

es-SÂKİ Fâzıl, *Aksâmu'l Kelâmi'l Arabî Mi'n Haysu's-Şekli ve'l-Vâzife,* Mektebetu'l Hancî, Kâhire, 1977.

SA'RÂN, Mahmûd *İl'mu'l-Luga Mukaddimetu'n li'l-Kârii'l-Arabî,* Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire, 1997.

es-SEÂLİBÎ, Abdulmelik b. Muhammed b. İsmâîl *Fıkhu'l-Lugati ve Sırru'l-Arabiyyeti,* thk. Abdurrezzâk el-Mehdî, İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, 1. Baskı, yy, 2002.

----------*Fıkhu'l-Luga ve Sirru'l- Arabiyyeti,* Menşûrât Dâru Mektebetu'l Hayat, Lübnân, ts.

es-SEKÂKÎ, Yûsuf b. Ebi Bekr *Miftâhu'l Ulûm,* thk. Naîm Zerzûr, Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 1987.

----------*Miftâhu'l-Ulum,* thk. Abdulhamîd Hindâvî, nşr. Dâru'l-Kutubi'l- İlmiyye, Lübnân, 2000.

SERTKAYA, Osman Fikri Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi, 2012.

es-SİBEVEYH, *el-Kitâb,* thk. Abdusselâm Hârûn, Dâru'l-Ciîl, 1.Baskı, Lübnân, 1990.

----------*el-Kitâb,* thk. Emîl Bediî Yakûb, nşr. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 1999.

SİKKÎN, Abdulhamîd Ahmed *el-Mecâmiu'l-Arabiyyetu Medârisuhâ, Menâhicuhâ*, el-Faruku'ş-Şergiyeti li't-Tibâeti ve'n-Neşr, Mısır, 1982.

es-SÂLİH, Subhî *Dirasatu'n fi Fıkhi'l-Luga,* Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, 10. Baskı, Lübnân, 1983.

SULEYM, Ferid Abdulazîz ez-Zâmil *el-Hilâfu't-Tasrîfî ve Eseruhu'd-Dilâlî fi'l-Kur'ânil-Kerîmî,* Câmiatu Kasîm Darû İbn Cevzî, 2006.

es-SÛLÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ *Edebu'l-Kâtib,* tsh. Muhammed Buhahta el-Eserî, nşr. Matbaatu's-Selefiyye, Mısır, 1922.

es-SUYUTÎ Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Hem'ul-Hevâmî fî Şerhi Cem'u'l-Cevâmî,* thk. Abdulhamîd Hindâvî, el- Mektebetu't-Tevfikiyye, Mısır, ts.

----------*Hem'ul-Hevâmî fî Şerhi Cem'ul-Cevâmî,* thk. Abdulâl Sâlim Mukrim, nşr. Dâru'l Buhusu'l İlmiyye, Kuveyt, 1980.

----------*el-Muzhir fî Ulûmi'l-Luga,* thk. Muhammed Ahmed Câd el-Mu'la ve Cemâatu, nşr. Dâru'l-İhyâi'l-Kutûbi'l-Arabiyye, 4.baskı, 1958.

----------*el-İtgân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* thk. Muhammed Ebû'l Fadl İbrâhîm, nşr. el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-Ammetu li'l-Kitâb, 1974.

----------*el-Muzhir fî Ulûmi'l-Luga ve Envâihâ,* Komisyon, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, ts, yy.

----------*el-Muzhir fi Ulumil Lugati ve Envaiha,* el-Mektebetul Asriyye, Lübnân, Lübnân, 1987.

----------*el-Muzhir fî Ulûmi'l-Luga ve Envâuhâ,* thk. Fûad Ali Mansûr, nşr. Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 1998.

----------*el-Eşbâh Ve'n-Nezâir fi'n-Nahv,* thk. Tâhâ Abdurraûf Sad, nşr. el-Külliyetu'l-Ezheriyye, Mısır, 1975.

----------*el-İktirâh,* Dâru'l-Meârif, Halep, ts.

----------*el-Muhezzeb fîmâ Vakaa fi'l-Kur'ânî mine'l-Muarreb,* thk. Abdullah el-Cebûrî, nşr. Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1.Baskı, Lübnân, 1982.

ŞARİKÂN, Mustafâ Habîb *Münasebetu'l-Mebânî Li'l-Meâni'l-Arabiyyeti,* Câmiatu Ammâr Süleycil Ağvati Mecelletu'l-Mekâlîd, 2016.

ŞELÂŞ, Hâşim İsmâîl *Evzânu'l-Fiil ve Meânîhâ,* Matbaatu'l-Âdâb, Necef, 1971.

eş-ŞERÎF CÜRCÂNÎ, Ebû Hasan Ali b. Muhammed Seyyîs *et-Ta'rifât,* Matabiu Dâru'ş-Şuûni'l-İslâmiyyeti el-Ammeti, Bağdâd, ts.

et-TABERÂNÎ, Süleymân b. Ahmed *el-Mu'cemu'l-Evsât,* thk. Târık b. İvaz'ullah b. Muhammed ve Abdulmuhsîn b. İbrâhîm el-Hüseynî, nşr. Dâru'l-Harameyn, Kâhire, ts.

et-TABERÎ, Ebu'l Ali Fazl *Mecmeu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân,* Dâru Saab, Lübnân, 1939.

----------*Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Aye'l-Kur'ân,* thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, nşr. Dâru'l-Fikr, Lübnân, 1984.

----------*Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân,* thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessetu'r-Risâle, 2000.

et-TAHÂVÎ, Ebû Cafer Ahmed *Şerhu Meani'l-Âsâr,* thk. Komisyon, nşr. Âlemu'l-Kutup, 1994.

TALU, Mehmet *Sarf Nahiv İlmi,* Fatih Enes Kitabevi, Kayseri, 1986.

et-TEBRİSÎ, Ebû Ali b. Hasan *Mecmeu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân,* Dâru's-Saab, Lübnân, ts.

et-TİRMİZÎ, Muhammed b. İsa *Sunenu't-Tirmizî,* thk. Komisyon, nşr. Şerîketu Mektebetun ve'l-Matbuatu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1975.

el-UKBERÎ, Ebû'l-Bekâ, Abdullah b. Hüseyîn *et-Tiyyân fî İ'râbi'l-Kur'ân,* thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâuhu, yy, ts.

----------*İmlâu'n ma Menne bihi'r-Rahmân,* thk. İbrâhîm Adve İvaz', nşr. el-Bâbu'l-Halebî, Mısır, 1969.

ULVÂN, Abdulcebbâr *es-Sarfu'l-Vâzıh,* Dâru'l-Kutubi Li't-Tibâati, Mûsul, 1988.

el-VÂHİDÎ, Ali b. Ahmed b. Muhammed *Esbâbu'n-Nuzûl,* Dâru'l-Menâr, Kâhire, 2001.

el-VAKKÂD, Hâlid b. Abdullah *Şerhu't-Tasrîh Alâ't-Tavdîh Evi't-Tasrîh bî Mazmûni't-Tavd'ih fi'n-Nahv,* Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnân, 2000.

VENDRYES, Joseph *el-Luga,* çev. Abdulhamîd ed-Devâhilî ve Muhammed el-Kasas, Mektebetu'l- Ancelo el-Mısriyye, 1950.

YILDIRIM, Abdullah *Vaz' İlmi ve Unkûdu'z Zevâhir İnceleme-Değerlendirme,* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.

YILDIRIM, Ömer *Atatürk Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Çağdaş Felsefe Tarihi Ders Notları,* 2014.

ZA'BELAVİ, Salahaddin *Dirâsetu'n-fi'n-Nahv,* İttihâdu Kutubi'l-Arabî, ts.

ez-ZEBÎDÎ, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Hüseynî *Tâcu'l Arûs mi'n-Cevâhiri'l-Kâmûs,* thk. Komisyon, nşr. Dâru'l-Hidâye, by, ts.

ez-ZECCÂC, Ebû İshâk İbrâhîm *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, thk. Abdulcelîl Şelbî, 1. baskı, Alemu'l-Kutup, Lübnân, 1987.

ez-ZECRÂVÎ, Nesrîn b. Abdullah Şenûf *Meâni'l Ebniyyeti's-Sarfiyyeti fî Mecmei'l-Beyân,* Camiatu Kûfe, yy, 1996, s.122, (Yüksek Lisans Tezi)

ez-ZEMAHŞERÎ Ebû'l Kasım, *Esâsu'l-Belâga,* thk. Muhammed Bâsıl Uyunu's Suud, Dâru'l-Kutubi'l İlmiyyeti, Lübnân, 1991.

----------*el-Keşşâf an Hakaiku't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl,* Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Lübnân, 1986.

----------*el-Mufassal fî Sın'ati'l-İ'râb,* thk. Alî Bu Mulhîm, nşr. Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, 1993.

----------*el-Mufassa'l bi Şerhi İbn Yâiş,* Alemu'l-Kutub, Lübnân, ts.

ez-ZİRİKLÎ Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed, *el-A'lâm,* Dâru'l-İlm Li'l-Melâyîn, 15. Baskı, yy, 2002.

ez-ZERKEŞÎ, Bedreddîn Muhammed Abdullah *el-Burhân fî Ulumi'l-Kur'ân,* thk. Muhammed Ebû Fazl İbrâhîm, nşr. Dâru'l-Fikr Li't-Tibâati, yy, ts.

ez-ZEVİ, Ahmed Muhammed Sâlim *el-Halîl b. Ahmed Râidu İlmu'l-Esvât,* Mecelletu Kulliyetu'l-Âdâb, yy, ts. (makale).

ÖZGEÇMİŞ

Abdullah Kuşçuoğlu, 1969 Bitlis'de doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Bitlis'te tamamladı. 1988-1995 yılları arasında İzmir merkezde bir kitabevinde satış elemanı olarak çalıştı. 1996 yılında Suûdi Arabistan Riyad İmam Muhammed Üniversitesi Arap Dili Enstitüsüne burslu öğrenci olarak kabul edildi. 1999'da Arap Dili Enstitüsünü bitirdi. Aynı yıl aynı üniversitenin Usûluddîn Fakültesine başladı. 2003'te fakülteden mezun oldu. 2003-2006 yılları arasında Riyad'ta serbest olarak çalıştı.

2010'da Yüksek Öğretim Kurumunun denklik programı dahilinde Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesine başladı. 2011'de denklik programını tamamladı. 2012 güz döneminde Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalında Tezli Yüksek Lisans'a başladı. 2015 yılında Yüksek Lisansı bitirdi. 2015 güz dönemi Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalında doktoraya başladı ve halen devam etmektedir.

2011'de Diyanet İşleri Başkanlığının bünyesinde Elazığ İli Baskil İlçesine İmam-Hatip olarak atandı. 2011'den bu yana aynı görevi sürdürmektedir. Evli ve iki çocuk bâbasıdır.